

ВІСНИК

Луганський
державний університет
внутрішніх справ
імені Е.О. Дідоренка

СПЕЦІАЛЬНИЙ ВИПУСК

4'2011

ВІСНИК

Луганського державного університету
внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка

ПРАВОВІ ЗАСАДИ
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ
В СУЧАСНИХ УМОВАХ

Спеціальний випуск № 4

Луганськ
2011

*Науково-теоретичний журнал * Виходить щоквартально * Заснований 1997 року * Засновник і видавець: Луганський державний університет внутрішніх справ * Реєстраційне свідоцтво KB № 15990-4462 ПР, видане Міністерством юстиції України 20.11.2009 р. * Включений до переліку фахових видань ВАК України з юридичних наук *

Редакційна колегія:

<i>Комарницький В.М.</i>	- канд. юрид. наук, доц. (головний редактор)
<i>Козаченко І.П.</i>	- д-р юрид. наук, проф. (заст. гол. редактора)
<i>Розовський Б.Г.</i>	- д-р юрид. наук, проф.
<i>Бурбело О.А.</i>	- д-р екон. наук, проф.
<i>Віленська Е.В.</i>	- д-р філос. наук, проф.
<i>Замойський І.Є.</i>	- д-р юрид. наук, проф.
<i>Лазор Л.І.</i>	- д-р юрид. наук, проф., член-кор. НАПрН України
<i>Бобкова А.Г.</i>	- д-р юрид. наук, проф.
<i>Знаменський Г.Л.</i>	- д-р юрид. наук, проф., член-кор. НАПрН України
<i>Малишева Н.Р.</i>	- д-р юрид. наук, проф., член-кор. НАПрН України
<i>Мамутов В.К.</i>	- д-р юрид. наук, проф., акад. НАН України
<i>Сегай М.Я.</i>	- д-р юрид. наук, проф., акад. НАПрН України
<i>Дудоров О.О.</i>	- д-р юрид. наук, проф.
<i>Атоян О.М.</i>	- д-р юрид. наук, доц.
<i>Федоренко В.Л.</i>	- д-р юрид. наук, доц.
<i>Левченко О.І.</i>	- канд. юрид. наук, доц. (відповідальний редактор)
<i>Сілюков В.О.</i>	- канд. юрид. наук, доц.
<i>Бірюков В.В.</i>	- канд. юрид. наук, доц.

Рекомендовано до друку вченою радою Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка (протокол № 8 від 28 лютого 2011 року)

У даному спеціальному випуску розміщено наукові статті, доповіді й повідомлення вчених-юристів, ад'юнктів (аспірантів), студентів, які були учасниками дистанційної міжнародної науково-практичної конференції "Правові засади забезпечення економічної безпеки в сучасних умовах" (м. Луганськ, травень-червень 2010 року).

Статті публікуються в авторській редакції.

✉ Україна, 91493, Луганськ, сел. Ювілейне, вул. Генерала Дідоренка, 4.
Луганський державний університет внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка
☎ 35-11-57, 35-11-40, факс 93-50-77.

© Луганський державний університет
внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка, 2011

Секція І

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ТА ЗАГАЛЬНОПРАВОВІ ЗАСАДИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

УДК 343.37(477):33:351.746

О.А. Бурбело*
Л.М. Чуніхіна**

УКРАЇНА ЗНОВУ У "ЧОРНОМУ" СПИСКУ!

Враховуючи важливість боротьби з легалізацією "брудних" грошових коштів, міжнародним товариством розроблено систему відповідних правових заходів та прийнято низку нормативно-правових актів. Серед міжнародно-правових актів слід виділити Конвенцію Організації Об'єднаних Націй "Про боротьбу проти незаконного обігу наркотичних засобів та психотропних речовин (Вена, 1988 р.)", Конвенцію Ради Європи "Про відмивання, виявлення, вилучення та конфіскацію доходів, одержаних від злочинної діяльності (Страсбург, 1990 р.)", Конвенцією Організації Об'єднаних Націй "Проти транснаціональної організованої злочинності (Палермо, 2000 р.)".

Актуальним є факт, що фінансове законодавство України не відповідає міжнародно-правовим рекомендаціям і власним правовим традиціям створення ефективної правової системи моніторингу за сумнівними фінансовими операціями, які можливо пов'язані з легалізацією доходів, одержаних злочинним шляхом, системи, яка б закріплювала не тільки повноваження, права, обов'язки суб'єктів фінансового моніторингу, а й правові засоби організації взаємодії банків з

* Доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри економічної безпеки Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка.

** Кандидат юридичних наук Східноукраїнського національного університету імені В. Даля.

правоохоронними органами у боротьбі з організованою злочинною діяльністю.

Невідповідність існуючої системи фінансового законодавства призвела до певних наслідків – Україну вдруге включили до чорного списку країн та територій, які не ведуть боротьбу з "брудними" грошами.

Відповідно до положень ст. 51, 52, 68 "Угоди про партнерство та співробітництво між Європейським співтовариством і Україною", Україна брала на себе зобов'язання щодо наближення чинного та майбутнього національного законодавства до законодавства співтовариства, в тому числі законодавства у сфері банківської діяльності, фінансових послуг та боротьби з відмиванням грошей.

Українська "модель" фінансового моніторингу за фінансовими операціями, пов'язаними з легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом, запозичила достатній набір організаційних заходів, випробуваних і відомих в світі.

Разом з тим ефективність організації та якість результатів запобігання та протидії відмиванню "брудних" грошей визначається не кількістю запропонованих заходів, а їх якістю, тобто здатністю фінансового моніторингу реально впливати на ситуацію і змінювати її. Що в цьому контексті можна сказати про Закон України "Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом" (далі – Закон), прийнятий Верховною Радою України 28.11.02 р. та скорегований численними поправками¹. Його прийняття безперечно було позитивним фактом. Він засвідчив позицію вищого законодавчого органу країни щодо протидії фактам відмивання доходів, одержаних злочинним шляхом, прагнення до співпраці України з міжнародною спільнотою у цьому напрямку. Закон заклав правові основи створення національної системи моніторингу за підозрілими на відмивання фінансовими операціями в банківській системі.

З урахуванням затверджених вже після його прийняття документів Кабінету Міністрів України та Національного банку України, можна зробити висновок про невідповідність норм Закону рекомендаціям міжнародних організацій:

- порядку проведення ідентифікації клієнтів та інших осіб, причетних до фінансової операції;

¹ Закон України "Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом" від 28 листопада 2002 року № 249-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 1. – Ст. 2.

- порядку реєстрації фінансових операцій та збереження відповідних документів про їх проведення через банківські установи;
- можливості відмовлення у проведенні підозрілих на "відмивання" фінансових операцій та інше.

Головним недоліком правового регулювання первинного фінансового моніторингу в банківській системі вважаю те, що Закон *не визначив* первинних засобів внутрішнього фінансового контролю та *звужив* сферу їх застосування взагалі:

- Закон містить ряд невизначених та нечітких положень;
- засоби, якими рекомендовано користуватися для виявлення сумнівних та незвичних фінансових операцій не визначені (а відтоді - закон суттєво знижує можливість з'ясування сумнівності фінансових операцій, зокрема тих, що оперують коштами організованої злочинності);

- фактично виключені контакти суб'єктів первинного фінансового моніторингу з правоохоронними органами.

Ніде в Законі, або в інших актах *не має спрямованості* у бік економічної (в тому числі фінансово-банківської) організованої злочинності, у бік взаємодії з правоохоронними органами.

Треба твердо сказати, і про це свідчать результати аналізу, що з Закону України "Про запобігання та протидію легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом", поступово вилучалися або обмежувалися норми щодо ефективних форм та засобів фінансового контролю. За цих умов зацікавленим силам стало можливо змістити акцент з визначення дійових засобів контролю, спроможних відокремити із загальної маси операцій з доходами організованої злочинності, охопити дією Закону як найширшого кола фінансових установ і операцій.

"Сорок рекомендацій Групи розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей FATF" більш детально та жорстко встановлюють мінімум міжнародних стандартів, які національні фінансові системи "повинні вжити". На мою думку, Закон в нинішній редакції не відповідає концептуальному завданню - визначенню чітких заходів недопущення "відмивання" коштів, здобутих від організованої злочинної діяльності, через банківську систему України.

По-перше, Закон ставить застосування контрольних та інших запобіжних заходів *в залежність* від визначення фінансової операції такою, що потребує фінансового моніторингу. Передбачається, що від-

повідальний працівник банку, де ініціюється фінансова або інша ділова операція, з'ясує можливість віднесення останньої до потенційно моніторингової. Лише у разі підтвердження, що операція потребує моніторингу, до осіб, які ініціювали фінансову операцію, можуть застосовуватися заходи фінансового моніторингу: ідентифікація клієнта; визначення дійсної особи його або тієї особи, яку він представляє; повідомлення про сумнівну операцію центральному органу фінансового моніторингу, тощо. Таким чином, *підставами* проведення фінансового моніторингу стають не перевірконо-контрольні заходи, а суб'єктивний висновок відповідального працівника банківської установи про зв'язок сумнівної фінансової операції зі злочинною діяльністю. Лише результат такого "з'ясування" дає підстави для застосування контрольних заходів та виконання відповідальним працівником банківської установи функцій фінансового моніторингу.

По-друге, Закон не визначає, якими засобами має відбуватися це "з'ясування" (а це головне для справжнього первинного фінансового моніторингу) та які критерії (аргументи) того, що "з'ясування" взагалі відбулося.

По-третє, відсутність у Законі права суб'єкта фінансового моніторингу повідомляти правоохоронні органи *терміново* (негайно) про свої сумніви (і навіть підозри), значно знижує можливість своєчасного запобігання відмиванню коштів сумнівного походження, доходів організованих злочинних груп. Подібне передбачено лише у разі виникнення підозри на фінансування тероризму. Повідомлення правоохоронним органам про підозрілі на відмивання фінансові операції може надсилати лише Центральний уповноважений орган і тільки по закінченню первинного фінансового моніторингу. Безперечно, при з'ясуванні причетності фінансової операції до моніторингової *втрачається час, а з ним нерідко і кошти сумнівного походження*.

По-четверте, Закон не визначає контрольньо-перевірочні повноваження суб'єктів фінансового моніторингу в банках, і не дає таких повноважень Державному комітету фінансового моніторингу. Вказівка на те, що правовий механізм "з'ясування" буде визначений самостійно суб'єктами моніторингу або актами Центрального органу не лише безпредметна, а й суперечить основам права¹. Права, правові засоби,

¹ Закон України "Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом" від 28 листопада 2002 року № 249-IV // Відомості Верховної Ради України. - 2003. - № 1. - Ст. 2.

повноваження на їх застосування, а відповідно – права і обов'язки громадян, це питання, які згідно Конституції України визначаються виключно законами України¹.

По-п'яте, Закон не наділив суб'єктів фінансового моніторингу правом тимчасового призупинення сумнівних операцій, щоб забезпечити можливу у майбутньому конфіскацію грошей фінансової операції з банківських рахунків, які стали об'єктом моніторингу. Недосконалість правового регулювання дозволяє злочинним організаціям розпорядитися злочинними коштами організованих злочинних груп на свій розсуд, поки з'ясується можлива причетність фінансової операції до легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом, та здійснюється фінансовий моніторинг.

Зміст основних рекомендацій ще більше **віддалив** національну систему та Закон України "Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом", **від міжнародних стандартів**. Чому так трапилось? Чому процес законодавчого визначення основ запобігання та протидії легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом, виявився в Україні занадто складним, а держава вдруге отримала неприємності для свого іміджу?

Перше. Принципово ігнорується концептуальне застереження кримінологів про органічне походження справжнього масштабного відмивання від організованої злочинної діяльності, про що неодноразово наполегливо застерігав Голова Координаційного бюро з кримінологічних проблем АпрНУ проф. А.П. Закалюк². Врахування того, що за "відмиванням" коштів стоїть організована злочинність, повинно було концептуально виявитися у розумінні його сутності, визначенні стратегії, системи і суб'єктів фінансового контролю. Головне – це мало проявитися у наділенні суб'єктів моніторингу такими *правами*, правовими *засобами* контролю і навіть розвідки, зупинення підозрілих на відмивання фінансових операцій, взаємодії з правоохоронними органами, що б були *адекватні* у протистоянні силам і можливо-

¹ Конституція України. Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. – К.: Преса України. – 1997. – 80 с.

² Закалюк А.П. Система фінансового моніторингу в Україні та її спроможність щодо запобігання та протидії відмиванню коштів, одержаних від організованої злочинної діяльності // Протидія відмиванню "брудних" коштів та фінансуванню тероризму: громадська підтримка та контроль: Матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 20 черв. 2003). – К., 2003. – С. 209-215.

стям вкрай небезпечного явища, яким є легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом. Без можливості відмивання значних коштів, на здобуття яких злочинність спрямовано організується, – ця злочинна діяльність втрачає сенс. Проблему боротьби з організованою злочинністю необхідно розглядати комплексно, через призму технологій відмивання доходів злочинного походження та "тіньового" капіталообігу, оскільки незаконні доходи є не тільки матеріальною базою для існування організованої злочинності, а й стимулом та засобом саморегулятивного її відтворення¹.

Друге. Розв'язана у засобах масової інформації кампанія, що заходи протидії "відмиванню" розвалить банківську систему, що вимоги регламентувати контрольно-перевірочні заходи – це суб'єктивна прискіпливість міжнародної спільноти до України, що в інших країнах відкриття банківської таємниці найменше, або зовсім не передбачено, що санкції проти України не будуть введені, – обумовило **зміщення акцентів** у законодавстві з визначення дійових засобів контролю, спроможних виокремити із загальної маси сумнівні фінансові операції та нейтралізувати фінансовий моніторинг за доходами, одержаними злочинним шляхом. Проф. О.М. Бандурка при дослідженні проблемних питань легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, дійшов висновку, що з прийняттям Закону України "Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом", не тільки змінилися зміст та юридична сутність деяких нормативно-правових актів, – певна їх частина втратили свою актуальність².

Аналіз причин повторного включення України до "чорного" списку свідчить:

1) антилегалізаційне законодавство можна вважати неефективним – правовому регулюванню фінансового моніторингу відчутно **бракує** як чіткість питомих ознак сумнівності фінансових операцій,

¹ Попович В.М. Взаємозв'язок організованої злочинності, "відмивання" доходів незаконного походження та "тіньової" економіки // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). – 2002. – № 5. – С. 62.

² Бандурка О.М. Деякі проблеми правозастосування норм Закону України "Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів одержаних злочинним шляхом" // Протидія відмиванню "брудних" коштів та фінансуванню тероризму: громадська підтримка та контроль: Матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 20 черв. 2003). – К., 2003. – 374 с.

так і підстав з'ясування причетності фінансових операцій до організованої злочинної діяльності;

2) позиція законодавчої влади України здебільшого була налаштована не на виконання завдань запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, а на *створення доброго враження* у FATF про "так звану активізацію" зусиль проти відмивання доходів злочинного походження через банківську систему, тобто для мотивування вилучення України з чорного списку країн та територій, які не ведуть боротьбу з "брудними" грошами.

На підставі викладено можна зробити *висновок*: неефективна організація і результати запобігання та протидії відмивання "брудних" грошей *стали причиною* повторного включення України до "чорного" списку країн та територій, які не ведуть боротьбу з "брудними" грошами і *продовжують свідчити* про нездатність фінансового моніторингу України реально впливати на ситуацію і змінювати її.

Використана література:

1. Закон України "Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом" від 28 листопада 2002 року № 249-IV // Відомості Верховної Ради України. - 2003. - № 1. - Ст. 2.

2. Конституція України: Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. - К.: Преса України. - 1997. - 80 с.

3. Закалюк А.П. Система фінансового моніторингу в Україні та її спроможність щодо запобігання та протидії відмиванню коштів, одержаних від організованої злочинної діяльності // Протидія відмиванню "брудних" коштів та фінансуванню тероризму: громадська підтримка та контроль: Матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 20 черв. 2003). - К., 2003. - С. 209-215.

4. Попович В.М. Взаємозв'язок організованої злочинності, "відмивання" доходів незаконного походження та "тіньової" економіки // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). - 2002. - № 5. - С. 62.

5. Бандурка О.М. Деякі проблеми правозастосування норм Закону України "Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів одержаних злочинним шляхом" // Протидія відмиванню "брудних" коштів та фінансуванню тероризму: громадська підтримка та контроль: Матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 20 черв. 2003). - К., 2003. - 374 с.

УДК 343.37:33:351.746

Н.Л. Недодаєва*
В.Г. Лежешькова**

ТЕОРЕТИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПІДХОДІВ ДО ЛЕГАЛІЗАЦІЇ КАПІТАЛУ ЯК ЗАСОБУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

Постановка проблеми Глобалізаційні процеси, що відбуваються сьогодні у світі, відкривають нові можливості для забезпечення економічної безпеки національних економік і, одночасно, створюють нові загрози, насамперед у фінансовій сфері. Для України розробка стратегії забезпечення економічної безпеки національної економіки, а саме, всебічний аналіз і облік процесу легалізації капіталу вкрай необхідний як із погляду подальшого розвитку фінансової системи, так і з позицій розвитку приватного бізнесу. Крім того, глобалізація фінансової сфери безпосередньо пов'язана з проблемою тіньової економіки, оскільки зняття або послаблення національних обмежень перетоку капіталів створює додаткові можливості для його відмивання та можливості щодо вивозу капіталу з країни. Процес легалізації капіталу являє собою складну схему послідовних дій, спрямованих на заплутування джерел походження, трансформацію одних активів в інші шляхом фінансових операцій.

Варто зазначити, що проблема легалізації капіталу (майна, доходів) досліджувалась багатьма науковцями, державними структурами та практиками, але в юридичних наукових джерелах [4, 5, 6] приділяється більше уваги легалізації доходів або майна, отриманих злочинним шляхом, більш детально досліджується термін "відмивання коштів", а іноді дані терміни ототожнюються. В економічній літературі, як правило, ігнорують тлумачення даних понять, проблему безпеки та надійності фінансової системи розглядають з точки зору макро- і мікроекономічних складових розвитку [7, 8].

Мета даної статі – теоретично дослідити сутність легалізації капіталу (доходів, майна) у взаємозв'язку з термінами "відмивання" та

* Доктор економічних наук, професор кафедри економічної безпеки Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е.О. Дідоренка.

** Кандидат економічних наук, доцент кафедри менеджменту ЗЕД Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля.

"амністія" капіталу, розкрити риси та особливості даних понять, проаналізувати державну концепцію та законодавчу базу з цих питань.

Основний матеріал дослідження. Від самого початку перехідного періоду Україна у числі інших країн світу зіткнулася з проблемою тіньової економіки, а саме, не контрольованого суспільством виробництва, розподілу, обміну й споживання товарно-матеріальних цінностей, перетоку капіталів та виводу його за межі країни. Глобалізаційні процеси у фінансовій сфері призвели до загострення проблеми "відмивання" грошей. Розширення практики "відмивання" грошей становить загрозу національній безпеці держави.

Значною проблемою є те, що переважна більшість операцій, які можна віднести до тіньових, можна здійснити в легальному нормативно-правовому полі, а доведення факту здійснення тіньової діяльності потребує значних зусиль органів державної влади; обсяги тіньової економіки не можуть бути повноцінно враховані офіційною статистикою, що призводить до втрат бюджету. Питання розширення доходів бюджету за рахунок залучення тіньових оборотів до сфери легального бізнесу є своєчасним та актуальним для України, але всі намагання вирішити цю проблему, зокрема й за рахунок удосконалення системи оподаткування, упорядкування пільг, посилення контрольних функцій за збором податків, не дали очікуваних результатів [7, с. 55].

З виникненням поняття тіньової економіки виникло поняття легалізація коштів, але в широкому сенсі однозначного визначення в світовому та міжнародному законодавстві не отримало. В Україні існує тільки Закон "Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом", в якому законодавець дав визначення легалізації доходів у формі відмивання. Під легалізацією (відмивання) доходів розуміється вчинення дій з метою надання правомірною вигляду володінню, користуванню або розпорядженню доходами або дій, спрямованих на приховування джерел походження таких доходів [2, ст. 1]. Законодавець визначив, що коли йдеться мова про дії у вигляді вчинення фінансової операції чи укладення угоди з коштами або іншим майном, одержаними внаслідок вчинення суспільно небезпечного протиправного діяння, а також вчинення дій, спрямованих на приховання чи маскуванню незаконного походження таких коштів або іншого майна чи володіння ними є відмиванням коштів [1, ст. 209].

Слід підкреслити, що у широкому сенсі поняття легалізації не може визначатись тільки як відмивання, тому що за своєю природою поняття легалізації означає соціальне визнання майнових відносин.

Термін "легалізація" (від лат. *legalis* - законний) означає надання законної сили, офіційне визнання. Поняття легалізації тіньових доходів включає добровільне декларування доходів та об'єктів власності, з яких не було сплачено податки та обов'язкові платежі, або іншим чином порушено законодавство України з метою їх приховування. Термін "легалізація", порівняно з "відмиванням", більш точно означає діяння з надання законного статусу доходам, отриманим в результаті фінансових оборотів, приватизаційних процесів, перерозподілу власності. Термін "відмивання" історично пов'язаний з одним із перших та найбільш відомих способів легалізації злочинних доходів, який у 20-х - 30-х роках минулого століття використовував у США мафіозний клан "Коза Ностра", що отримував надприбутки від незаконної торгівлі горілчаними виробами під час дії "сухого закону". Саме тому легалізація коштів часто асоціюється з чимось кримінальним. Чималу роль у цьому відіграло прийняття нового Кримінального кодексу України (ст. 209) та Закону України "Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом".

Однак варто звернути увагу, що легалізація коштів має більш широке значення і являє собою вивід коштів з тіньового сектора економіки, тобто надання коштам офіційного статусу. Термін "легалізація" не є однозначним і тому не можна ставитись до нього як до правопорушення чи як до офіційного визнання протиправного виводу капіталу з тіні. Відмивання коштів є окрема складова легалізаційного процесу у ході якої за допомогою фінансових операцій отриманим доходам надається законної сили. У кожному окремому випадку треба враховувати цю специфіку. Як окремий випадок відмивання капіталу може представляти собою фазу кримінально-економічного циклу, тобто певний етап злочинної діяльності, на якому кошти, здобуті злочинним шляхом, із "брудних" перетворюються в "білі".

Практика свідчить, що відмивання коштів має специфічні риси: перекази коштів, платежі готівкою, перевід капіталів у держави, де не передбачено розкриття або надання інформації під час проведення фінансових операцій. Але у розкритті цих дій треба користуватись не тільки адміністративно-карними заходами, а більш приділяти увагу чинникам, які зумовлюють збільшення тіньових операцій: недоско-

налість правового регулювання економічної сфери; штучність курсу національної грошової одиниці і жорсткі грошово-кредитні відносини; фіскальний характер податкової політики; нерозвиненість фондового і страхового ринків та ін. Доречно звернути увагу до поняття податкової амністії.

Під податковою амністією розуміють звільнення від фінансової, адміністративної або кримінальної відповідальності платників податків, зборів (обов'язкових платежів) або їх посадових осіб за недекларування, ухилення від сплати або умисне ухилення від сплати податкових зобов'язань або ухилення від декларування валютних цінностей, розміщених за межами України [3, ст. 2]. Виходячи з міжнародного досвіду, економісти під амністією розуміють сукупність адміністративних та економічних заходів держави, спрямованих на повну чи часткову легалізацію фінансових ресурсів тіньового ринку та господарських процесів, що раніше вважалися незаконними, а також помилування осіб, які здійснили правопорушення з метою зменшення оподаткованої бази чи відмови від сплати податків. З визначення поняття податкової амністії видно, що вона є узаконенням, а саме легалізацією капіталу.

Податкову амністію прийнято розділяти на повну і часткову. Повна легалізація тіньових капіталів має дуже значний недолік: світове співтовариство і суспільна думка не схвалюють "помилування" капіталів, отриманих у сфері наркобізнесу, проституції, від торгівлі зброєю. Тому, щоб не викликати негативного суспільного резонансу, треба здійснювати часткову легалізацію.

Відмивання та амністія капіталу, як зовсім протилежні один одному явища, мають різні цілі. Відмивання коштів, отриманих злочинним шляхом, переслідує приховування походження доходів, осіб, які отримали доходи і тих, що ініціюють процес відмивання; забезпечення оперативного доступу к коштам, отриманих з нелегальних джерел; створення умов для інвестування нелегальних доходів у легальний бізнес.

Податкова амністія капіталу, в свою чергу, ставить перед собою зовсім інші цілі та завдання: запобігання відходів капіталу у тінь; створення умов для виведення з тіні "сірих" капіталів; запобігання відходів капіталу за межі країни; створення умов для повернення капіталу до легального (офіційного) сектору економіки.

З наведених прикладів ми бачимо, що поняття легалізація не можна ототожнювати тільки з відмиванням чи тільки з амністією. Воно не є однозначним і потребує глибокого дослідження.

Легалізація капіталу потребує комплексних заходів, спрямованих на запобігання відходів капіталів "у тінь", а також створення умов для їх повернення до легального (офіційного) сектора економіки. При цьому не можна покладатися винятково на адміністративно-кримінальні заходи, котрі, як доводить практика багатьох країн світу, в цьому випадку є малоефективними; лише забезпечення політичної, економічної, фінансової, нормативно-правової стабільності, інвестиційної привабливості країни здатне кардинально вплинути на вирішення цього завдання. Слід також особливо наголосити на тому, що завдання залучення в офіційний сектор економіки тіньових капіталів у жодному разі не повинно означати створення можливостей для легалізації кримінальних доходів, отриманих від заборонених законом видів діяльності. Останнє суперечило б зобов'язанням країни з боротьби з відмиванням "брудних" грошей, прийнятим відповідно до стандартів FATF.

У комплексі можливих заходів пропонується і здійснення одноразової легалізації. До такого заходу вдавалися в різних країнах світу. Прихильники амністії аргументують доцільність її здійснення тим, що вона дасть змогу легалізувати капітали, повернути їх до країни, стимулювати амністованих бізнесменів працювати з повним дотриманням податкового, валютного, кримінального законодавства. Її противники вважають, що не можна амністувати капітали, оскільки держава, йдучи на такий крок, визнає своє безсилля у боротьбі з тіньовою економікою правовими засобами. Крім того вважається, що вивезені раніше капітали і так без жодної амністії мають змогу повертатися в країну під виглядом іноземних інвестицій, що здійснюються, як правило, офшорними компаніями.

У цьому контексті амністія може давати значно кращий ефект у країнах із сталим законодавством, до яких Україна поки що не належить: і сьогодні залишаються чимало відносно "легальних" схем ухилення від оподаткування та високий рівень корупції, що знижують імперативність здійснення в Україні амністії капіталу. Крім того, успіх амністії капіталів значною мірою залежить від громадської підтримки такого кроку влади. Саме тому О. Пасхавер вважає, що Україні необхідна не легалізація, а легітимізація капіталу, тобто його суспільне виправдання з позиції базових суспільних інтересів [9, с. 11].

Наведені вище проблеми обумовили складність прийняття на державному законодавчому рівні цілісної концепції легалізації у вигляді амністії капіталу.

Починаючи з 1999 р. по 2004 р. на розгляд ВРУ було подано 13 законопроектів, присвячених цієї проблемі. Але ці проекти мали цілу низку суттєвих змістовних суперечностей. Лише деякі положення проектів стосувалися механізму повернення капіталів, а інші статті були присвячені переважно питанням контролю над фінансовими операціями суб'єктів підприємницької діяльності, юридичної відповідальності за порушення норм. Розглядалися питання легалізації доходів фізичних осіб, з яких не сплачено податки, збори (обов'язкові платежі) до бюджетів та державних цільових фондів. Цьому питанню передував Указ Президента України "Про заходи щодо легалізації фізичними особами доходів, з яких не сплачено податки" № 552 від 31 березня 2000 р. Згідно з Указом, з метою поліпшення інвестиційного клімату і розвитку підприємництва, залучення коштів з тіньового грошового обігу, поповнення кредитних ресурсів та спрямування їх у реальну економіку, було визнано за необхідне запровадити як одноразовий захід механізм легалізації фізичними особами доходів, з яких не сплачені встановлені законодавством податки. Легалізацію передбачалося здійснити шляхом подання до органів державної податкової служби декларацій про такі доходи без зазначення джерел їх походження

Проте законопроект не передбачав достатніх стимулів для суб'єктів господарювання, не враховувалось також, що в разі подання декларації особа вимушена була б продемонструвати, які саме об'єкти з'явилися у її власності, а відтак надати органам податкової служби матеріали для аналізу джерел походження цих об'єктів, крім того не було враховано, що конституційна норма (ст. 67) зобов'язує всіх без винятку платити податки і збори в порядку й розмірах, установлених законом.

Останнім розглядався проект Закону України "Про легалізацію доходів фізичних осіб, з яких не сплачено податки, збори (обов'язкові платежі) до бюджетів та державних цільових фондів" (реєстр. № 3228-2 від 19 березня 2004 р.), який був внесений як невідкладний. Проект Закону передбачав звільнення фізичних осіб, які здійснили легалізацію об'єктів, від відповідальності за порушення податкового законодавства щодо легалізованих об'єктів; звільнення від кримінальної та адміністративної відповідальності. Водночас, пропонувалося встановити, що дія Закону не поширюватиметься на доходи і капіталізовані активи, що підпадають під дію Конвенції 1990 р. про відмивання, по-

шук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом, а також доходи та капіталізовані активи фізичних осіб, стосовно яких порушена кримінальна справа і до яких у разі їх засудження може бути застосовано як додаткове покарання конфіскацію майна, або щодо яких порушено кримінальну справу у зв'язку з ухиленням від оподаткування. Зазначений проект і досі знаходиться на розгляді у ВРУ.

В 2009 році Верховна Рада України повернулася до питання залучення в економіку України коштів тіньового сектору. Стратегія реформування податкової системи та проекти Податкового Кодексу передбачали залучення в економіку держави коштів тіньового сектору, поліпшення інвестиційного клімату і розвитку підприємництва. Пропонується ввести особливий порядок декларування доходів, з яких не сплачені податки і збори, надання державних гарантій суб'єктам декларування, зокрема, не притягнення осіб, які здійснили добровільне декларування доходів, до кримінальної та адміністративної відповідальності. Варто зазначити, що прийняття даної стратегії можливо тільки при чіткій зрозумілій державній стратегії розвитку бізнесу в Україні; проголошення відмови від перегляду результатів приватизації, оскільки за легалізацією грошей стоїть значно важливіша проблема – необхідність легітимації власника в Україні.

Слід підкреслити, що легалізація власності, придбаной у ході приватизації, потребує окремого дослідження та законодавчого забезпечення, і акценти повинні бути націлені не на реприватизаційні процеси, а на зміну власника у разі невиконання ним інвестиційних обов'язків. Важливими передумовами мають бути й певні загальні економічні та соціальні процеси, насамперед: підвищення ефективності державного управління, зокрема, використання бюджетних коштів, поліпшення судової практики, підвищення стійкості вітчизняної банківської системи, зниження рівнів корупції та злочинності, нарешті, формування реальної зацікавленості вітчизняних бізнесменів у поверненні капіталів зі сфери тіньової економіки та із-за кордону.

Висновки. Поняття легалізація капіталу (доходів, майна) в широкому сенсі ще не отримало однозначного визначення в світовому та міжнародному законодавстві. Слід підкреслити, що термін "легалізація" не може ототожнюватись з відмиванням коштів, тому що за своєю природою поняття легалізації означає соціальне визнання майнових відносин. Термін "легалізація", порівняно з "відмиванням", більш точно означає діяння з надання законного статусу доходам, отриманим в

результаті фінансових оборотів, приватизаційних процесів, перерозподілу власності. Слід звернути увагу, що поняття "легалізація коштів" часто асоціюється з чимось кримінальним, і в деякому сенсі цьому сприяла законодавча база. Це питання стає актуальним коли йдеться мова про виведення капіталу з тіні шляхом податкової амністії. Розглянувши питання, щодо дослідження законодавчої бази з питань легалізації (амністії) капіталу, напрошується твердження, що амністія капіталу потребує комплексних заходів, спрямованих на запобігання відходів капіталів і доходів у тінь або втечі за межі країни, а також створення умов для їх повернення до легального (офіційного) сектора економіки. При цьому не можна покладатися винятково на адміністративно-карні заходи, котрі, як доводить практика багатьох країн світу, в цьому випадку є малоефективними; лише забезпечення політичної, економічної, фінансової, нормативно-правової стабільності, інвестиційної привабливості країни здатне кардинально вплинути на вирішення цього завдання. Поряд з удосконаленням та розвитком державних підходів до боротьби з відмиванням коштів, отриманих злочинним шляхом, необхідне удосконалення законодавчої бази, що гарантує власникам безпеку для легалізованого капіталу і доходів.

Використана література:

1. Кримінальний кодекс України : за станом на 1 груд. 2008 р. / Верховна Рада України. - Офіц. вид. - К. : Парлам. вид-во, 2008. - 264 с. - (Бібліотека офіційних видань).
2. Закон України "Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом" / Відомості Верховної Ради України. - 2003. - № 1. - С. 2.
3. Проект Закону "Про податкову амністію" від 29.06.2000 р. № 5376-1. [Електронний ресурс] : - gska2.rada.gov.ua; Windows, 98, XP, MS Word.
4. Андрушко П.П. Кримінальна відповідальність за легалізацію (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом. / Андрушко П.П., Короткевич Н.Є - К.: ФОРУМ, 2005. - 296 с.
5. Беницкий А.С. Уголовная ответственность за легализацию (отмывание) денежных средств и иного имущества, приобретенного преступным путем: проблемы квалификации и совершенствования законодательства / Беницкий А.С. - Луганск: РИО ЛИВД, 2001. - 352 с.
6. Дудоров О.О. Злочини у сфері господарської діяльності: кримінально-правова характеристика / Дудоров О.О. - К.: Юридична практика, 2003. - 924 с.

7. Мазур І. "Втеча капіталу" з України у системі глобального перерозподілу фінансових ресурсів / Мазур І.// Банківська справа. – 2005. – № 2. – С. 52-63.

8. Макро- і мікроекономічні складові розвитку: Монографія / [В.С. Стельмах, А.О. Єпіфанов, І.В. Сало та ін.] – Суми: ВТД "Університетська книга", 2006. – 505 с.

9. Барановській О. Проблеми власності та легалізації капіталів і доходів в Україні / Барановській О., Сіденко В.// Проблеми перерозподілу власності ті легалізації тіньових капіталів в Україні. Український центр економічних і політичних досліджень ім. О. Разумкова. – К., 2004. – С. 3-14.

УДК 33:351.746:658

О.М. Ляшенко*

ЛЕГІТИМНІСТЬ УПРАВЛІННЯ ЕКОНОМІЧНОЮ БЕЗПЕКОЮ ПІДПРИЄМСТВ: РАМКОВІ УМОВИ ЧИ ОБМЕЖЕННЯ?

Постановка проблеми. Сучасні умови є вкрай складними для здійснення успішного управління діяльністю підприємств, передусім, через наявність чисельних загроз, які є різними за видами, масштабом, тривалістю та інтенсивністю дії. Здійснення захисту від загроз та/або подолання наслідків їх дії призвело до різкого збільшення витрат підприємств. Так, останніми роками близько 1% ВВП країн СНД витрачається на забезпечення внутрішньої та корпоративної безпеки. Власне, зростання розмірів витрат є окремим предметом хвилювань для керівників підприємств та певною фінансовою загрозою, однак причини утруднень щодо управління діяльністю підприємств у найбільш загальному вигляді можна згрупувати в такий спосіб.

По-перше, це труднощі, зумовлені обмеженими можливостями власне менеджменту підприємств здійснювати таке управління, а, по-друге – повне унеможливлення використання принципу *laissez-faire*, тобто принципу невтручання держави в процес управління економічною безпекою підприємств. Наявність цих причин породжує необхідність вивчення питань щодо легітимності такого управління.

* Кандидат економічних наук, доцент, докторант кафедри менеджменту Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля.

Аналіз останніх досліджень і публікацій показав, що питання забезпечення економічної безпеки постійно перебувають у центрі уваги науковців. Але в більшості випадків вони досліджують лише окремі питання проблеми, пов'язані, насамперед, із формуванням базових засад забезпечення економічної безпеки, визначенням системи економічних інтересів тощо. Науковий апарат щодо управління економічною безпекою підприємства, незважаючи на наявність певної кількості наукових та науково-методичних публікацій з цього питання [1-7], ще не є остаточно сформованим.

Метою статті є виявлення рамок умов легітимності управління економічною безпекою підприємств.

Виклад основного матеріалу дослідження. Легітимність - це морально-психологічне сприйняття влади громадянами, визнання її права здійснювати управління соціальними процесами, згода, готовність їй підпорядковуватися. Легітимність - це широке та складне явище, яке виражає зв'язок інтересів людей з їх внутрішньою оцінкою, яка залежить від їх стверджень, світосприйняття та повсякденного життя. У вузькому розумінні легітимною визнається законна влада, утворена у відповідності із процедурою, передбаченою законами. Легітимність може бути частковою та навіть неузгодженою, оскільки кількість інтересів та умови їх узгодження можуть бути вельми розмаїтими.

Розглянемо макрорівневий формат узгодження інтересів підприємств. Основу сучасної системи інструментів, стандартів, інститутів і організацій міжнародного регулювання фінансової діяльності по забезпеченню безпеки і блокуванню фінансування транснаціонального тероризму і транснаціональної організованої злочинності складають: Конвенція ООН по блокуванню ризиків фінансування тероризму (the 1999 International Convention for the Supression of the Financing of Terrorism); Конвенція ООН по протидії транснаціональній організованій злочинності (the 2000 United Nations Convention to Combat Transnational Organized Crime), Друга директива ЄС відносно незаконних фінансових операцій по відмиванню грошей (the 2001 Second Money Laundering Directive, issued by EU), Система цілеспрямованих акцій фінансового характеру по протидії незаконним фінансовим операціям (the Financial Action Task Force = FATF), Організація економічного співробітництва і розвитку (Organization for Economic Cooperation and Development = OECD), комітет Базеля з нагляду за банківською діяльністю з метою припинення спроб відмивання гро-

шей, отриманих незаконним шляхом (Basel Committee for Banking Supervision = BCBS), Міжнародна асоціація інспекцій по страхуванню ризиків (International Association of Insurance Supervisors = IAIS), Міжнародна асоціація комісій з безпеки (International Organization of Securities Commissions = IOSCO), Конвенція Ради Європи по виявленню, вилученню і конфіскації доходів від злочинної діяльності і про боротьбу з фінансуванням тероризму.

Інституціоналізація системи стандартів міжнародного регулювання фінансової діяльності в цілях забезпечення певного рівня прозорості фінансових операцій, що дозволяють контролювати незаконну діяльність в цій сфері, є віддзеркаленням комплексу проблем, що існують в області фінансового регулювання, направленою на запобігання загроз нелегальної активності, злочинності і тероризму.

Якщо звернутися до досвіду окремих країн, то, перш за все, звісно, слід апелювати до США, де рішенням президента Т. Рузвельта ще в червні 1934 р. було створено федеральний комітет з економічної безпеки та прийнято закони про економічну безпеку (The Economic Security Act of 1935) та соціальний захист населення (The Social Security Act of 1935). У 1999 р. було підготовлено та прийнято Стратегію національної безпеки США для нового століття, у якій, як і раніше, попри зміцнення безпеки, що розуміється як боєздатність армії та підтримка демократичного ладу в країнах світу, основним завданням визначено сприяння економічному процвітанню Сполучених Штатів, досягнення якого може відбутися за рахунок піднесення економіки, освоєння нових ринків збуту та створення нових робочих місць, підвищення конкурентоспроможності американських товарів на внутрішньому та зовнішньому ринках, зменшення залежності країни від іноземних кредитів, зміцнення її можливостей щодо виконання міжнародних зобов'язань у торговельно-економічній та інших сферах. Важливе значення в цій концепції останніми роками надається забезпеченню національних економічних інтересів США в конкурентній боротьбі із суперниками на світових ринках, а також захисту інтересів держави у високотехнічних та високотехнологічних сферах [7, с. 52].

Слід зазначити, що довготривалий процес пошуку ефективних шляхів щодо захисту національних економічних інтересів дав змогу створити ефективну та дієву нормативно-правову базу забезпечення економічної безпеки. Економічна безпека США розглядається як не-

від'ємна і найважливіша зі структурних складових національної безпеки в Стратегії національної безпеки та реалізується в законах стосовно окремих аспектів її забезпечення, зокрема:

загальні питання економічної безпеки зосереджені в законі про економічну безпеку (The Economic Security Act of 1996);

підвищення ефективності національної освіти й науки відображені в законі про освіту для економічної безпеки (The Education for Economic Security Act of 1999);

питання податкового регулювання, пріоритетів економічного розвитку, митного протекціонізму - у законі про економічну безпеку та відтворення (The Economic Security & Recovery Act of 2001);

питання ринку праці, боротьби з безробіттям, економічного захисту населення - у законі про створення робочих місць і економічну безпеку (Job Creation and Economic Security Act of 2002) та ін. [7, с. 53].

Щодо вітчизняного досвіду. Легітимізацію економічної безпеки в Україні здійснено у 1998 році, коли була розроблена і прийнята до реалізації Концепція економічної безпеки України. Концепція (основи державної політики) національної безпеки України, яка діяла до 2003 р., визначала національну безпеку України як "стан захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства та держави від внутрішніх та зовнішніх загроз" [8, с. 85].

Офіційні державні документи України визначають національну безпеку України аналогічно поширеному серед українських науковців визначенню політичної безпеки. Чинний з липня 2003 р. Закон України "Про основи національної безпеки України" відповідно до пункту 17 частини першої статті 92 Конституції України (254к/96-ВР) визначає основні засади державної політики, спрямованої на захист національних інтересів і гарантування в Україні безпеки особи, суспільства і держави від зовнішніх і внутрішніх загроз в усіх сферах життєдіяльності, визначає національну безпеку як "захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, за якої забезпечуються сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних та потенційних загроз національним інтересам" [9, с. 3].

Головними документами, що визначають проблеми національної безпеки України, є Конституція України [10], а також Закон про основи національної безпеки України. Конституція України наголошує на пріоритетності забезпечення безпеки України та в загальних

рисах розподіляє повноваження у цій сфері між владними органами держави: захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави, справою всього Українського народу (стаття 17) [10, с. 3]. В свою чергу, в Законі про основи національної безпеки України визначено "основні засади державної політики, спрямованої на захист національних інтересів і гарантування в Україні безпеки особи, суспільства і держави від зовнішніх і внутрішніх загроз в усіх сферах життєдіяльності" [9, с. 3]. На думку експертів, таке визначення є калькою з аналогічного Закону Російської Федерації.

Слід підкреслити, що суттєві обмеження та перешкоди легітимності управління економічною безпекою вітчизняних підприємств можуть виникати через недосконалість законодавчих актів, які не прямо, а побіжно стосуються питань управління економічною безпекою. Так, наприклад, ситуація у сфері державних закупівель в Україні вже певний час є вкрай складною через непрозорість та складність процедур, відсутність умов рівноправної конкуренції для суб'єктів господарювання, а з прийняттям у лютому 2010 р. Верховною Радою України у другому читанні Закону № 2263-1 "Про здійснення державних закупівель" виникли підстави говорити про загрозу національній економічній безпеці. Окремі норми нового Закону практично унеможливають стає функціонування системи державних закупівель в умовах конкурентного середовища, запобігання проявів корупції, забезпечення прозорості процедур закупівель, оптимального та раціонального їх використання [11].

Закони України "Про підприємства в Україні", "Про відновлення платоспроможності боржника та визнання його банкрутом", "Про боротьбу з корупцією", а також "Методика проведення поглибленого аналізу фінансово-господарського стану неплатоспроможних підприємств і організацій" і ряд інших нормативно-законодавчих документів також побіжно стосуються окремих питань управління економічною безпекою підприємств, але їх недостатньо для розв'язання цієї проблеми. Отже, очевидним є факт, що чим нижчим є рівень управління економічною безпекою в загальній ієрархії (від макрорівня до мікрорівня), тим не досконалішими є його правові рамки.

Висновки і перспективи подальших розвідок. Підбиваючи деякі підсумки щодо відповіді на запитання про встановлення рамкових умов та/або виявлення обмежень, а в окремих випадках – перешкод в

управлінні економічною безпекою підприємств, слід констатувати наступне. У найбільш загальних рисах рамкові умови щодо узгодження інтересів підприємств як найголовнішого інструменту управління їх економічною безпекою існують на макрорівні. Здебільшого такі умови стосуються фізичного захисту інтересів суб'єктів господарювання.

Доволі розгалуженим є макрорівневий формат узгодження інтересів підприємств, лівову частку якого складають інструменти, стандарти, інститути і організації міжнародного регулювання фінансової діяльності по забезпеченню безпеки і блокуванню фінансування транснаціонального тероризму і транснаціональної організованої злочинності, тоді як державний рівень такого формату є дуже обмеженим та вкрай недосконалим.

В цілому, легітимність управління економічною безпекою вітчизняних підприємств можна визнати як часткову та неузгоджену через відсутність спеціального сегменту законодавчого поля щодо такого управління, через що перспективи подальших наукових розвідок слід відшукувати у перетині площин економічної та юридичної наук.

Використана література:

1. Берлач А.І. Безпека бізнесу: [навчальний посібник] / Анатолій Іванович Берлач. - К.: Університет "Україна", 2007. - 279 с.
2. Вечканов Г.С. Экономическая безопасность: [учебник для вузов] / Григорій Сергеевич Вечканов. - СПб.: Питер, 2007. - 384 с.
3. Карпов В.Е. Менеджмент безопасности: (теория и практика). В 2-х т. / Валентин Карпов, Петр Закревский, Николай Дудник. МАУП, Кировоградский ин-т им. Святого Николая. - Кировоград. - 2007. - Т. 2. - 2007. - 340 с.
4. Козаченко Г. В. Економічна безпека підприємства: сутність та механізм забезпечення: Монографія / Г. В. Козаченко, В. П. Пономарьов, О.М. Ляшенко. - К.: Лібра, 2003. - 280 с.
5. Лоханова Н. Система управління станом економічної безпеки підприємства: проблемні питання, концепція розвитку / Наталія Лоханова // Економіст. - 2005. - № 2. - С. 52-57.
6. Сумець О.М. Стратегії сучасного підприємства та його економічна безпека: [навчальний посібник] / Олександр Сумець, Микола Тумар. - К.: Хай-Тек Прес, 2008. - 399 с.
7. Єдинак В.Ю. Світовий досвід розв'язання проблеми забезпечення економічної безпеки / В.Ю. Єдинак // Держава та регіони, Серія: Економіка та підприємництво. - 2009. - № 3. - С. 51-54.

8. Концепція (основи державної політики) національної безпеки України // Відомості Верховної Ради України. – 21 березня 1997 р. – № 10. – С. 85.
9. Закон України "Про основи національної безпеки України" // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2003. – № 39. – Ст. 351. Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=964-15>
10. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР (із змінами і доповненнями від 8 грудня 2004 року № 2222-IV).
11. <http://project.ukrinform.ua/news/16925>

УДК 351.82:346

К.О. Диковенко*

ПОНЯТТЯ, ЗМІСТ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ У СФЕРІ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ТА ЙОГО СОЦІАЛЬНА ОБУМОВЛЕНІСТЬ

Анотація. У статті розглядаються загальнотеоретичні питання державного регулювання у сфері господарської діяльності, які викликають найбільші наукові дискусії. Розуміння сутності державного регулювання подається в контексті його соціальної обумовленості.

Ключові слова: державне регулювання, господарська діяльність, суспільні потреби, соціальна обумовленість.

Аннотация. В статье рассматриваются общетеоретические вопросы государственного регулирования в сфере хозяйственной деятельности, которые вызывают наибольшие научные дискуссии. Понимание сущности государственного регулирования дается в контексте его социальной обусловленности.

Ключевые слова: государственное регулирование, хозяйственная деятельность, общественные потребности, социальная обусловленность.

Summary. The academic issues of government regulation in the area of economical activity which cause the greatest academic arguments are examined in the article. A comprehension of the essence of government regulation in the context of its social conditionality is given.

Key words: government regulation, economical activity, social wants, social conditionality.

* Ад'юнкт кафедри економічної безпеки Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка.

У сучасних умовах ефективна регулятивна політика держави, її вплив на життя суспільства стає невід'ємною запорукою сталого розвитку. Не є винятком й економічна сфера, де збалансована, виважена та прагматична політика держави повинна знаходити свій прояв в ефективному механізмі державного регулювання.

На наш погляд, в умовах вільного ринку, зростаючої конкуренції, економічної свободи та свободи підприємництва досить оманливим може стати концепція саморегуляції економічного життя суспільства, оскільки всі ці процеси повинні розвиватися не хаотично, а системно, на фоні захисту з боку держави прав суб'єктів господарювання, забезпечення економічної безпеки підприємств, окремих громадян та самої держави.

Реформування українського законодавства, його наближення до вимог Європейського співтовариства, вимагає відповідних змін в економіці, які повинні виражатися в конкретних нормотворчих діях. Однак фактичні перетворення не встигають за змінами в законодавстві, особливо враховуючи той факт, що вітчизняні економічні реалії значно відрізняються від західноєвропейських. Саме тому держава повинна проводити дуже гнучку економічну політику, яка буде враховувати в першу чергу суспільні інтереси. З огляду на це, неможливо недооцінити актуальність обраної теми.

Метою цієї статті є дослідження загальнотеоретичних засад державного регулювання господарської діяльності в Україні та визначення недоліків теоретичного осмислення та практичного здійснення державного регулювання, що впливає на його ефективність.

Реалізація цієї мети неможлива без вирішення таких завдань: 1) визначення основних теоретичних положень, тобто поняття, сутності, принципів та ознак державного регулювання; 2) висвітлення існуючих концепцій щодо місця та ролі державного регулювання; 3) аналіз думок найбільш видатних учених стосовно досліджуваного інституту та положень чинного українського законодавства.

Зазначимо, що державне регулювання є предметом чисельних досліджень таких науковців, як В. Авер'янова, В. Бевзенко, В. Плєскач, Н. Саніахметова, А. Кулик, О. Рябченко, О. Ахмедова, О. Безух, О. Зверєвої, В. Мамутов та інших.

Однак, незважаючи на велику кількість наукових досліджень, пов'язаних із державним регулюванням, залишається декілька питань, вирішення яких є принципово важливим. Так, на думку В. Бев-

зенка малодослідженими залишаються функціонально-структурна характеристика державного регулювання, особливості його співвідношення із державним управлінням та адміністративно-правовим регулюванням [3, с. 110]. Погоджуючись з думкою В. Бевзенка про наявність малодосліджених питань державного регулювання загалом, слід констатувати, що особливості співвідношення державного управління та адміністративно-правового регулювання вже широко досліджені О. Безухом, О. Рябченко, О. Зверевкою та іншими.

Хоча дискусії щодо співвідношення державного регулювання з такими категоріями, як державний контроль, державне управління, адміністративно-правове регулювання, незважаючи на значний рівень дослідження, продовжують мати місце, ми докладно не будемо на них зупинятися. Ці та інші суміжні питання є для нас цікавими лише в межах вирішення зазначених у цій роботі проблем.

Що стосується функціонально-структурної характеристики державного регулювання, то ця категорія, дійсно, залишається досить проблемною та малодослідженою. Це обумовлюється, на нашу думку, особливостями зв'язку між суспільством, процесами та явищами, що в ньому відбуваються, та процесом нормативного регулювання.

З огляду на це неможливо не відзначити, що між нормою права, яка спрямована на здійснення державного регулювання в тій чи іншій сфері, і суспільством існують двосторонні зв'язки. Саме усвідомлення цього факту та характеру зв'язків між суспільством і державою дає можливість правильно та всебічно оцінити проблеми, що існують у механізмі державного регулювання.

Коли ми говоримо про двосторонній зв'язок між державою та суспільством, ми маємо на увазі певний обмін. Держава зі свого боку здійснює нормотворчу діяльність, спрямовану на врегулювання потреб суспільства, в той час як суспільство змінюється, породжує нові інститути, даючи тим самим державі первинну інформацію про необхідність регулювання нових відносин. Таким чином, у ланці держава-суспільство останнє повинно визначати, які саме відносини потребують державного регулювання.

Але ця бажана концепція в сучасних нормотворчих реаліях, на жаль, не знаходить підтримки. Дійсно, подальший розвиток ринкових відносин породжує появу нових економічних інститутів, з'являються нові форми підприємницької діяльності. Подібні явища відбуваються не тільки в економічній сфері життя суспільства, вони є все-

охоплюючим процесом. Однак відсутній налагоджений механізм систематизації та аналізу змін, що відбуваються в українському суспільстві. На сьогодні більшість регулятивних актів в тій чи іншій сфері є результатом доволі хаотичної нормотворчої діяльності, що часто витікає з ініціатив окремих суб'єктів законодавчого процесу, які керуються не потребами суспільства, а власними інтересами. Через це існуючий механізм державного регулювання не є ефективним.

Тепер слід визначити основні підходи та концепції стосовно державного регулювання. Це дасть можливість більш повно усвідомити особливості процесу державного регулювання та його властивості. Крім того, дослідивши загальнотеоретичні засади державного регулювання, досить легко буде зрозуміти його роль у процесі реалізації суспільних інтересів, звісно, за умови вдосконалення двосторонніх зв'язків між суспільством і державою.

На думку українського вченого С. Григорука, державне регулювання економічної сфери є цілеспрямованим впливом на економічні процеси на макро- і мікрорівні, створення й удосконалення умов економічного розвитку відповідно до певного суспільного устрою [5, с. 43]. Дещо розширює і деталізує це поняття О. Рябченко, яка вважає, що державне регулювання економіки може бути визначене як особлива частина регулювання розвитку суспільства, що здійснюється в межах повноважень органом законодавчої та органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, функціонування яких спрямоване на реалізацію конституційно закріплених положень щодо соціальної спрямованості економіки [9, с. 27]. В. Бевзенко у свою чергу зводить державне регулювання до державно-владного впливу на суспільні відносини [3, с. 110]. Інші автори також розглядають державне регулювання переважно як вплив держави на суспільні відносини, що здійснюється в інтересах держави та суспільства.

Крім того, майже всі науковці єдині у тому, що поняття державне регулювання має чітко виражену соціальну сутність. Прямо на це вказує та термінологія, яка використовується при визначенні тим чи іншим ученим поняття державного регулювання. Зокрема, використання таких термінів, як "суспільні відносини", "суспільні інтереси", "соціальна спрямованість" та інші, підтверджують цю точку зору.

Отже майже кожне визначення державного регулювання наголошує на балансі інтересів суспільства та держави. Реалізація загальних та збалансованих інтересів реалізується найбільш повно за допо-

могою публічно-правових засад [7, с. 83-94]. Інтереси суб'єктів приватного права, які де-факто не є рівними, часто протиставляються суспільним інтересам, але, здійснюючи державне регулювання господарської сфери, ми не можемо порушувати і приватні інтереси окремої особи. Цілком аргументованою та доречною є думка О. Зверевої, яка підкреслює, що в поєднанні приватноправового та публічно-правового регулювання і полягає специфіка господарсько-правового регулювання [6, с. 83].

Однак існують й інші концепції стосовно сутності державного регулювання. Так, деякі вчені ототожнюють державне регулювання з державним управлінням [4, с. 47-52]. На наш погляд, подібний підхід не відповідає дійсності, оскільки державне управління є проявом адміністративно-командної системи, якому в сучасних умовах вже немає місця. Управління набуває рис регулювання. Останнє, у свою чергу, слід визнати ліберальним важелем впливу на соціальні аспекти [3, с. 109]. Державне регулювання є більш демократичним важелем впливу на економіку, воно лише стимулює розвиток тих чи інших явищ, не стримуючи їх, але залишаючи за державою можливість впливу в разі необхідності.

Якщо підсумовувати вищезазначені положення, можна дійти висновку, що в науці державне регулювання трактується у вузькому та широкому сенсі. У вузькому значенні під державним регулюванням розуміють одну із функцій державного управління або поняття, яке майже йому тотожне, в той час як широка трактовка державного регулювання наголошує на існуванні державно-управлінських відносин.

Підтримуючи останнє твердження, ми вважаємо, що державне регулювання неможливе без існування відносин між державою з одного боку та суспільством, окремими індивідуумами з іншого. І, очевидно, як вже зазначалося, ці відносини не є односторонніми, адже існує постійний двосторонній обмін.

Таким чином, ми бачимо, що державне регулювання є похідним явищем від державного управління, але принципово відрізняється від нього інтенсивністю, характером та межами втручання, впливу на суспільні відносини.

Отже, з огляду на викладене, визначимо основні ознаки державного регулювання. З цього приводу В. Бевзенко наголошує, що ознакам державного регулювання притаманна цільова спрямованість, виражена у необхідності: по-перше, задоволення суспільних і держав-

них потреб та інтересів; по-друге, організації спільної діяльності, праці людей; по-третє, реалізації положень Конституції України, законодавчих та підзаконних нормативно-правових актів; по-четверте, здійснення основних завдань держави, спрямованих на захист інтересів усього суспільства, забезпечення громадського блага, підтримання порядку, виконання інших загально-соціальних завдань [3, с. 108].

Погоджуючись із В. Бевзенком, О. Рябченко вважає, що державному регулюванню економіки притаманні певні властивості: об'єктом є економіка; здійснюється на основі закону (ст. 8 Конституції України); має активний, цілеспрямований характер (згідно зі ст. 13 Конституції України); держава забезпечує соціальну спрямованість економіки); має організуючий характер; виражається у розробці управлінських рішень; захищає право власності (ст. 13 Конституції України); регулює приватизаційні та постприватизаційні процеси; для регулювання структурних змін в економіці використовує як прямі адміністративні, так і непрямі економічні методи [9, с. 27].

На нашу думку, основними ознаками державного регулювання, які повинні виділяти його проміж інших видів діяльності, що здійснюється державою, є: 1) реалізація спільних потреб та інтересів суспільства та держави; 2) первинна роль суспільства у наданні нормотворчим органам державної влади інформації про необхідність урегулювання тих чи інших відносин; 3) локальна спрямованість державного впливу, реалізація своїх завдань за допомогою норм спеціального призначення та чітко визначеної сфери дії.

Дуже тісно пов'язані з ознаками державного регулювання і його принципи. Вони детально відображені в Законі України від 11 вересня 2003 р. "Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності" [1]. Закон виділяє та дає визначення таких принципів державної регуляторної політики, як доцільність, адекватність, ефективність, передбачуваність, прозорість та врахування громадської думки, відкритість для фізичних та юридичних осіб, їх об'єднань, дій регуляторних органів на всіх етапах їх регуляторної діяльності, обов'язковий розгляд регуляторними органами ініціатив, зауважень та пропозицій, наданих у встановленому законом порядку фізичними та юридичними особами, їх об'єднаннями, обов'язковість і своєчасність доведення прийнятих регуляторних актів до відома фізичних та юридичних осіб, їх об'єднань та інформування громадськості про здійснення регуляторної діяльності.

Деякі науковці проводять класифікацію зазначених у законі принципів, дають їх поняття та певну характеристику [9, с. 27]. Не зупиняючись на цьому детально, зазначимо лише, що принципи, закріплені у законі, є цілком адекватними вимогам розвитку господарських правовідносин, але не завжди проявляються у практиці державного регулювання. Крім того, більшість із цих принципів не перехрещується з ознаками державного регулювання, що були викладені вище, тому можна говорити про їх певну декларативність.

Привертає увагу також точка зору С. Григорука, який наполягає на тому, що в сучасній українській економіко-правовій системі практично відсутнє поняття "регулювання", яке б відповідало загальноприйнятому у світовій практиці [5, с. 44].

Отже, ми навели декілька позицій стосовно поняття та суті державного регулювання. Напевно, можна констатувати наявність не тільки недосліджених питань, пов'язаних із теорією державного регулювання, але й неоднозначності у трактуванні самого поняття державного регулювання, змісту та його основних ознак.

В науці не викликає сумнівів лише теза про необхідність державного регулювання економіки та його значення для сталого розвитку суспільства, але й тут межі державного регулювання та його впливу на економічну, господарську сферу вбачаються по-різному. Дослідники державного регулювання як аргумент наводять різні доводи.

На думку О. Звереві, мета державного управління економікою зводиться до захисту публічного інтересу у сфері матеріального виробництва [6, с. 81]. Це твердження деталізує О. Безух, наголошуючи, що завданням держави є не просто застосування владного впливу з боку її органів, які виконують організаційно-розпорядчі функції, а й забезпечення саморегуляції економіки на основі дії об'єктивних економічних законів [2, с. 80].

Досить поширеною є точка зору В. Плєскача, який вважає, що основною метою державного регулювання економіки є забезпечення належних умов для сталого економічного розвитку й на цій основі – підвищення рівня життя населення. Держава за допомогою різних методів та інструментів стимулює економічне зростання, стримує інфляцію, забезпечує стійкість національної валюти і т. п. [8, с. 28]

Таким чином, необхідність державного регулювання економіки не викликає сумнівів. Мета державного регулювання, яку підкреслю-

ють українські вчені О. Зверева, В. Плескач, а саме: забезпечення захисту публічних інтересів, стимулювання економічного зростання, подолання негативних явищ в економіці, цілком логічно підводить нас до правильного розуміння суспільних потреб.

Характер і зміст суспільних потреб зумовлюється внутрішніми і зовнішніми факторами існування держави, її історичними і сучасними особливостями. Окреслення цих потреб – необхідна умова правильного визначення функцій держави, суб'єктів, форм і методів їх реалізації. І чим вони точніші, тим більше діяльність держави спрямована на їх задоволення. Державна влада може по-різному ставитися до цього процесу: повно визначити потреби; неповно визначити потреби; неповно визначити зміст потреб; ігнорувати існування потреб; здійснювати діяльність, що не зумовлена потребами; здійснювати діяльність, спрямовану проти потреб.

Ідеальним є, безумовно, перший варіант, коли державна влада повністю визначає суспільні потреби, на їх основі оптимально визначає суб'єкти, форми і методи реалізації цих потреб, ліквідуючи або нейтралізуючи негативне в їх змісті. Але такий варіант практично неможливий, оскільки потреби є складним, динамічним суспільним явищем, яке важко адекватно виявити.

Саме тому у двосторонніх зв'язках, що виникають між суспільством та державою, на межі яких і здійснюється механізм державного регулювання, потрібно оперативне та вчасно виявляти суспільні потреби. Під ними слід розуміти певні економічні відносини, що потребують державного захисту чи стимулювання, нові економічні та господарські інститути, які потрібно легалізувати за допомогою заходів регуляторної політики.

Отже, державне регулювання господарської діяльності є явищем соціального обумовлення, тобто таким, що, по-перше, реалізується за допомогою тісного взаємозв'язку держави та суспільства, які спрямовують своє співробітництво на динамічний розвиток промисловості, зростання підприємницької активності та реалізації таким чином спільних інтересів, а по-друге, витікає із соціальної необхідності вирішення певних проблем економічного життя, а не корисних інтересів окремих осіб, чи необхідності суворих адміністративно-командних обмежень з боку держави.

Розглянувши основні теоретичні аспекти державного регулю-

вання, ми окреслили цілу низку проблемних питань, пов'язаних із науковим осмисленням цього інституту. У межах цієї роботи приділити належну увагу деяким із найбільш цікавих з наукової та практичної точки зору питанням не є можливим, проте багатоаспектність досліджуваної теми та глибокі витoki проблеми реалізації потреб суспільства потребують її подальшої розробки.

Використана література:

1. Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності: Закон України від 11 вересня 2003 року № 1160-IV // Відомості Верховної Ради України. - 2004. - № 9. - С. 4.
2. Безух О. Проблеми правового забезпечення державного регулювання і державного управління у сфері підприємницької діяльності, у контексті інтеграції до світової економіки / О. Безух // Право України. - 2008. - № 10. - С. 78 - 85.
3. Бевзенко В. Поняття та ознаки державного регулювання / В. Бевзенко // Підприємництво, господарство і право. - 2006. - № 11. - С. 106 - 110.
4. Віхров О. Управління господарською діяльністю як категорія господарського права / О. Віхров // Право України. - 2007. - № 12. - С. 47 - 52.
5. Григорук С. Вдосконалення системи державного управління та регулювання підприємницької діяльності в Україні / С. Григорук // Економіка та держава. - 2004. - № 11. - С. 43 - 44.
6. Зверева О. Державне регулювання економіки з метою захисту інтересів споживачів / О. Зверева // Вісник господарського судочинства. - 2008. - № 6. - С. 80 - 85.
7. Мамутов В. Посилення публічних засад у правовому регулюванні господарської діяльності / В. Мамутов // Право України. - 2009. - № 9. - С. 83 - 94.
8. Плєскач В. Методологічні засади державного регулювання фінансово-економічного розвитку / В. Плєскач // Фінанси України. - 2009. - № 10. - С. 27 - 35.
9. Рябченко О. Поняття і принципи державного регулювання економіки України / О. Рябченко // Законодавство України. Науково-практичний коментар. - 2006. - № 9. - С. 26 - 29.

УДК 351(477)*1920/1929*

В.С. Новікова*

**ПРИЧИНИ ТА ПЕРЕДУМОВИ ЕКОНОМІЧНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ
У ПРОМИСЛОВОСТІ ДОНБАСУ В 20-ТІ РР. ХХ СТ.**

Анотація. У статті проаналізовано соціальні, економічні та політико-правові передумови економічної злочинності у промисловому Донбасі у 20-ті роки ХХ ст. На підставі архівних матеріалів та нормативно-правових актів того часу розглянуто криміногенну обстановку в регіоні в досліджуваній період.

Ключові слова: *причини та передумови злочинності, економічна злочинність, промисловість, Донбас.*

Аннотация. В статье проанализированы социальные, экономические и политико-правовые причины экономической преступности в промышленном Донбассе в 20-е годы ХХ ст. На основании архивных материалов и нормативно-правовых актов того времени рассмотрена криминальная обстановка в регионе в исследуемый период.

Ключевые слова: *причины и условия преступности, экономическая преступность, промышленность, Донбасс.*

Summary. In article are analysed social, economic and the politiko-legal reasons of economic criminality in industrial Donbass in 20th years of XX-th century. On the basis of archival materials and regulatory legal acts of that time is considered criminality conditions in region during the issle-blown period.

Key words: *the criminality reasons, economic criminality, the industry, Donbass.*

Стрімкий перехід до ринкової економіки напочатку 90-х рр. ХХ ст. став причиною соціальних, політичних та економічних перетворень в суспільстві та сприяв поширенню економічної злочинності, яка і сьогодні залишається великою загрозою для національної безпеки нашої держави. У зв'язку з цим вивчення історичного досвіду боротьби з економічною злочинністю, особливо в умовах трансформаційної економіки, є актуальним завданням сучасної історико-правової науки. Причини та умови скоєння злочинів у певному регіоні значною мі-

* Ад'юнкт кафедри теорії та історії держави та права Донецького юридичного інституту Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е.О. Дідоренка.

рою визначаються демографічною ситуацією, рівнем економічного, соціального, культурного розвитку, політичною ситуацією тощо. Під час дослідження економічної злочинності у промисловості Донбасі 20-ті рр. XX ст. слід приділити увагу вивченню соціально-економічної та політичної ситуації, яка склалася в регіоні в той час. Її вивчення дасть змогу визначити причини та передумови економічної злочинності у промисловому Донбасі в зазначений період.

Дослідженню проблеми причин та умов злочинності на сучасному етапі присвячені роботи багатьох вітчизняних та закордонних кримінологів, зокрема Б.В.Коробейнікова, В.П. Філонова, Н.Ф. Кузнецова, В.Є.Емінова, А.І.Долгової, В.І.Шакун¹. Однак в роботах цих авторів розглядається лише кримінологічний аспект, та зовсім не приділяється увага дослідженню причин та умов злочинності в історичному аспекті. Інша група авторів, зокрема А.М.Михненко, З.Г.Лихолобова, О.М. Отземко² досліджують проблеми історичного минулого Донбасу, правового регулювання діяльності вугільної промисловості, однак в цих роботах не розглядається проблема злочинності в регіоні і в галузі, її причини. Окремо слід відзначити роботи О.К.Міхеевої³, в яких надається комплексне історичне дослідження кримінальної злочинності і боротьби з нею в Донбасі в 1921-1928 рр. Автором було відтворено картину кримінального світу регіону в період непу, виявлені специфічні риси злочинності перехідних історичних періодів.

¹ Кримінологія: Учебн.пособ. под ред. В.В. Коробейнікова. - М.:Юридлит, - 1988. - 384 с.; Кримінологія: учебн. пособ. под ред. В.Е. Эминова. - М.: НОРМА, - 1997. - 160с.; Кримінологія: учебник для вузов под ред.А.И.Долговой. - 2-е изд. перераб. и доп. - М.:НОРМА, - 2002. - 848 с.; Шакун В.І. Урбанізація і злочинність: Монографія. - Київ: Вид-во УАВС, 1996. - 256 с.; В.П. Филонов Состояние, причины преступности в Украине и её предупреждение. - Донецк: Издательство "Донеччина", 1999. - 640 с.

² Михненко А.М. Історія Донецького басейну другої половини XIX - першої половини XX ст.: Автореф. дис... д-ра іст. наук: 07.00.01 / Дніпропетр. нац. ун-т. - Д., 2002. - 35 с.; Лихолобова З.Г., Коваленко В. Процеси урбанізації в Донбасі (1926-1932 гг.) // Новые страницы в истории Донбасса. Ст. Кн.3. - Донецк, 1994. - С. 57; О.М. Отземко Соціальне забезпечення в Донбасі за часів непу (1921-1928 рр.) // Донецький вісник наукового товариства ім. Т. Шевченка. - Т.4: філософія, історія, мова та література. - 2003. - С. 252-261.

³ Міхеева О.К. Сприйняття селянами та робітниками Донбасу нової економічної політики (за даними правоохоронних та надзвичайних органів) // Історія України. Маловідомі імена, події, факти. Збірник статей. - Вып. 18. - Київ-Донецьк, 2001. - С. 32-37.

На підставі архівних матеріалів та статистичних даних зроблено аналіз діяльності правоохоронних та надзвичайних органів УРСР, однак ці органи розглядаються через призму їхньої діяльності, щодо боротьби з бандитизмом та протидії кримінальній злочинності в Донбасі в досліджуваний період, натомість проблеми економічної злочинності залишилися поза увагою автора. Також окремо слід відзначити роботу О.О. Титаренко¹, присвячену проблемі економічної злочинності у вугільній промисловості. В роботі автором наводиться аналіз стану економічної злочинності у вугільній промисловості на сучасному етапі, однак зовсім не приділяється увага історичному аспекту цієї проблеми.

Метою роботи є дослідження особливостей демографічної, економічної, соціальної, культурної та політичної ситуації, яка склалася в Донбасі в 20-ті роки ХХ ст. На підставі аналізу соціальних, економічних та політико-правових змін в суспільстві планується визначити причини та умови економічної злочинності у промисловому Донбасі в цей період.

У 1920-1930-ті роки територія Донецького промислового регіону охоплювала сучасну Донецьку та Луганську області, а також частину Ростовської області (Росія). 23 березня 1920 р. рішенням РНК РСФФР Донецький кам'яновугільний район виділився в особливу Донецьку губернію. Але остаточно її кордони визначила постанова Президії ВУЦВК від 16 квітня 1920 р., згідно якої до нової адміністративно-територіальної одиниці увійшла частина Харківської та більшість повітів Катеринославської губернії².

Вивчення стану економічної злочинності, кримінального законодавства, визначення форм та методів протидії цьому виду злочинності можливо тільки у взаємозв'язку дослідження соціальних, економічних та політичних процесів, які відбувалися в суспільстві в цей період.

Проводячи історичні паралелі треба відзначити певні чинники, що впливали та впливають на рівень криміногенної ситуації як тоді, так і сьогодні. Найбільші темпи зростання злочинності спостерігаються на сучасному етапі у великих містах України, таких, як Київ,

¹ О.О. Титаренко Проблеми боротьби з економічними злочинами у вугільній промисловості (кримінологічний аспект). Автореф. дис. .. к.ю.н.: 12.00.08 / Київський нац. ун-т внутр. справ. - К., 2006. - 14 с.

² Михненко А.М. Адміністративно-територіальна реформа та формування органів влади в Донбасі (1920-1930-ті рр.) // Грані. - 2000. - № 4. - С. 65-68.

Дніпропетровськ, Луганськ, Харків, Донецьк, Львів. Концентрація населення призводить до ускладнення взаємовідносин між людьми, збільшення стресових, конфліктних ситуацій, що в кінцевому рахунку може спричинити скоєння злочинів¹.

Вітчизняні дослідники, з'ясовуючи вплив процесів урбанізації на стан злочинності, виходять із того, що економічні, соціальні й демографічні процеси відбуваються не ізольовано. Вони відображаються на поведінці людей, відбиваючись у свідомості людини шляхом взаємодії із багатьма іншими чинниками.

Напочатку ХХ століття індустріальний комплекс Донбасу був складовою частиною єдиного в масштабах СРСР народногосподарського комплексу, що цілеспрямовано створювався в процесі індустріалізації.

Економічне значення Донбасу в цей період визначалося наявністю великих паливних ресурсів і комплексним розвитком вугільної промисловості. Внаслідок формування Донецького промислового комплексу визначився його виробничий профіль і місце в структурі народного господарства країни, як головної вугільної бази, що повинна була поставляти сировину для промислових центрів Росії, які склалися раніше. Цілком природно, що на нього покладалася роль однієї з опорних баз радянської індустріалізації.

Економічна ситуація в Донбасі в 20-ті рр. ХХ ст. була тісно пов'язана зі змінами в організаційно-правовій структурі промисловості Донбасу. Відразу після громадянської війни була зроблена спроба розвитку промисловості Донбасу. Наприклад, в 1920 році було створено Центральне правління кам'яновугільної промисловості Донецького басейну, і проведена повторна націоналізація всіх вугільних підприємств².

Восени 1920 року вугільна промисловість Донбасу була майже паралізована. Видобуток вугілля складав 18% від довоєнної норми, а загальна кількість шахтарів скоротилася майже у два рази³. У зв'язку з цим керівництво країни вжило негайні заходи з відновлення промисловості Донбасу. Увесь регіон було оголошено єдиним економічним та воєнно-адміністративним районом. З метою повернення колишніх

¹ Шаун В.І. Урбанізація і злочинність: Монографія. - Київ: Вид-во УАВС, 1996. - 256 с.

² Держархів Донецької області, ф. Р-1404, оп. 1, спр. 4, 17 арк.

³ Бакулев Г.Д. Развитие угольной промышленности Донецкого бассейна. - М.: Госполитиздат. - 1955. - 302с.

робітників промисловості Донбасу до роботи була оголошена загальна трудова мобілізація чоловіків віком від 18 до 45 років, а технічних спеціалістів до 65 років. Керівником Української радянської трудової армії В.Я. Чубарем було прийнято постанову про необхідність "здійснити вилучення кваліфікованих робітників вугільної промисловості з усіх закладів, де вони працюють не за фахом"¹. Однак ці заходи не дали бажаного результату, тому що через відсутність матеріального стимулювання, брак продовольства, робітники всіма можливими способами ухилялися від трудової мобілізації. В листопаді 1920 року відповідно до декрету РНК УРСР було створено Донецьку трудову армію (далі - ДТА). Її головною метою було відновлення вугільної промисловості та подолання саботажу кадрових гірників. Частина ДТА характеризувалися відсутністю дисципліни, поводити себе зухвало та складалися з осіб "не годних до польових військ"². Оскільки частини ДТА не мали постійного джерела фінансування та матеріально-технічного обладнання час від часу почали спалахувати випадки мародерства та пограбувань з боку трудармійців. В наказі по ДТА значиться, що трудармійці для опалення своїх казарм "систематично знищують прилеглі господарські споруди, забори, а також вільні житлові приміщення". Час від часу траплялися випадки псування трудармійцями машин та обладнання на фабриках та заводах, розкрадання інвентарю. В листі начальника штаба ДТА голові Центрального управління кам'яновугільної промисловості від 21 серпня 1921 року повідомляється, що нове поповнення ДТА складається, переважно, з амністованих бандитів та дезертирів³.

Влітку 1921 року в Донбасі розпочалась продовольча криза. Через невивлату заробітної плати та відсутність хлібу, в регіоні розпочалися масові забастовки вільнонаємних гірників. Відповідно до Наказу РНК УРСР № 281 по Донбасу від 18 серпня 1921 року підлягали звільненню та видаленню з території шахт та рудників всі робітники та службовці, що за останні три місяці брали участь у страйках, знизили продуктивність праці тощо. Замість звільнених робітників рекомендувалось застосовувати частини ДТА⁴.

¹ Диденко Г.Д. Рабочий класс Украины в годы восстановления народного хозяйства (1921-1925). - К.: Изд-во АН УССР. - 1962. - 262 с.

² Держархів Донецької області, ф. Р-2647, оп. 1, спр. 103, 33 арк.

³ Держархів Донецької області, ф. Р-2607, оп. 1, спр. 94, 219 арк.

⁴ Держархів Донецької області, ф. Р-2647, оп. 1, спр. 103, 35 арк.

Умови переходу від війни до миру спонукали Радянський Уряд застосувати новий курс внутрішньої економічної політики. Новий курс економічної політики в інтересах боротьби зі зруйнованим господарством, створення фундаменту соціалістичної економіки, розвитку важкої промисловості, збільшення товарного обороту дав можливість для заохочення приватної ініціативи. З'явилася досить численна особлива категорія злочинців – так звані "непмани" зі специфічними для них видами злочинів – шахрайствами, розкраданнями, різного роду господарськими й валютними махінаціями.

Економічна злочинність в промисловому Донбасі, поряд із загальними рисами, мала свої специфічні особливості, і її зростання обумовлювалося чітко вираженими причинами.

На початку 1920 року СНК РСФСР та керівництво Радянської України визначили Донбас перспективним регіоном. В Донбас із резервів Південного фронту було направлено 30 вагонів хліба, цукру та овочів, а також було виділено гроші для закупівлі продовольства. Для постачання для шахтарів продовольства були створені спеціальні державні органи. Для заготовки хлібу за басейном було закріплено дев'ять сільсько-господарчих уїздів України, організовано підвіз хлібу з Кубані. До селищ було направлено продовольчі загони¹. Такі заходи, спрямовані на покращення стану вугільної промисловості, тим не менш, сприяли залученню до регіону великої кількості фінансових ресурсів, що давало змогу для зловживань, з боку певних посадових осіб, та сприяло появі в регіоні кримінального елемента, певна кількість яких складалася з раніше амністованих злочинців-рецидивістів.

Прагнучи якнайбільше отримати з економіки Донбасу, керівництво країни направило в цей регіон величезні кошти. Наприклад, із загальної суми капітальних вкладень у загальносоюзні трести на частку "Донвугілля" доводилося в 1925-1926 роках 87%, в 1926 році – 86%, 1927 – 1928 роках – 82% загальних асигнувань. Внаслідок направлення великого потоку інвестицій у Донбас, цей регіон став досить привабливим регіоном для злочинців².

На зріст кількості злочинів безперечно впливала демографічна ситуація в регіоні в досліджуваний період. Відбудова і реконструкція шахт вимагали, звичайно, притоку малокваліфікованої робочої сили.

¹ Держархів Донецької області, ф. Р-1404, оп. 1, спр. 4, 14 арк.

² Держархів Донецької області, ф. Р-578, оп. 1, спр. 1, 18 арк.

Відповідно, прибула й значна кількість мігрантів. Це, в основному, були люди з невисоким освітнім і культурним рівнем, без особливих духовних і моральних потреб, до того ж багато з них приїжджали на заробітки без родин. Як правило, поповнення шахтарських колективів відбувалося за рахунок молоді, майже половина робітників регіону складалася з молодих людей до 24 років. Переписом робітників кам'яновугільної промисловості Донбасу 1929 року встановлено, що основну масу робітників становили нові кадри, основним джерелом їхнього поповнення було село, переважно бідні молоді селяни¹.

Аналіз кримінологічної літератури показує, що кримінальна активність найбільш характерна для чоловіків вікової групи 18-29 років, з низьким рівнем освіти, що не мають власної родини, та не мають постійного джерела доходу. Малоосвічені люди з низьким рівнем кваліфікації та культури частіше залишаються "соціально невлаштованими", тому часто стають на шлях скоєння злочинів².

Відсутність належної організації дозволяла спричиняло пияцтво і хуліганство, а об'єктивна самоорганізація і корпоративність (за місцем роботи і проживання в гуртожитках) сприяли тому, що поведінка цієї частини населення регламентувалася своїми неписаними нормами і законами³. Таким чином, можна зробити висновок про те, що частину населення Донбасу досліджуваного періоду варто віднести до групи осіб, яким найбільш притаманна кримінальна активність.

Міграційний баланс в Донбасі в 20-ті роки ХХ століття характеризувався інтенсивним припливом селян, вихідців із сільських районів РСФСР і Білорусії. Основна маса безробітних прибувала з інших місцевостей СРСР. Наприклад, у листопаді 1928 року на біржу праці Сталінського округу прибуло 730 чоловік, серед яких були зареєстровані вихідці із Брянської, Орловської, Самарської, Рязанської, Тамбовської, Пензенської, Архангельської, Тульської, Могильовської, Мінської, Гомільської, Казанської губерній і Київського, Одеського, Вінницького, Чернігівського округів. Проблеми соціальних і національних відносин також сприяли негативній криміногенній обстановці в регіоні⁴.

¹ Держархів Донецької області, ф. Р-2374, оп. 1, спр. 3, 10 арк.

² Кримінологія: Учебник / Под ред. акад. В.Н. Кудрявцева, проф. В.Е. Эминова. – М.: МГУ. – 2004. – 405 с.

³ Шакурн В.І. Урбанізація і злочинність: Монографія. – Київ: Вид-во УАВС, 1996. – 256 с.

⁴ Держархів Донецької області, ф. Р-578, оп. 1, спр. 22, 82 арк.

В 1920-ті роки в умовах посилення репресій місця позбавлення волі були постійно перевантажені, а для нормального утримання ув'язнених у місцевої влади не вистачало коштів. Тому для даного періоду було характерним проведення державних амністій і розвантажень місць позбавлення волі з ініціативи місцевих органів влади¹. У результаті цього, частина колишніх ув'язнених опинилась на вулиці, не маючи житла, роботи й засобів існування, що призводило до вчинення ними нових злочинів.

Напочатку 1920-х років однією з найбільш важливих соціально-економічних проблем в регіоні була ліквідація безробіття. Існування безробіття в Україні в перші роки реконструкції народного господарства СРСР було обумовлено рядом соціально-економічних факторів. В умовах, коли рівень оплати праці в місті був вищим, ніж у селі, соціальне розшарування селянства супроводжувалось таким великим напливом вільної робочої сили із сільського господарства в промисловість, якого та, внаслідок свого недостатнього розвитку не здатна була увібрати в себе. Диспропорція між наявністю надлишків трудових ресурсів села й об'єктивною неможливістю їх використання була основним джерелом безробіття. Слід зазначити, що висока плінність робітників була дуже важливою причиною, що підсилювала безробіття².

Політична нестабільність загострила до межі економічну й соціальну ситуацію. Слід зазначити, що на злочинність впливає не тільки конкретний прояв конфліктів і несправедливості, але й загальна атмосфера в суспільстві, коли проголошені гасла спростовуються справами влади, у тому числі керівників, які прийшли до влади на хвилі критики несправедливостей минулого.

Яскравим прикладом нестабільності політичної ситуації в регіоні, а також доказом свавілля комуністичних чиновників стала "Справа про економічну контрреволюцію в Донбасі", що одержала назву "шахтинська справа". Невелике селище Шахти, привернуло увагу ДПУ ще в 1923 р. Тоді гірники Власівсько-Парамоновського рудника, виснажені безгрішшям і голодом, висунули петицію з 12 пунктів з вимогами поліпшення економічних умов праці, підвищення зарплати,

¹ Держархів Донецької області., ф Р-578, оп. 1, стр. 1, 22 арк.

² Михненко А. М. Історія Донбасу (1861-1945): Учебн.пособие. - Донецк: Юго-Восток. - 2003. - 638с.

дотримання техніки безпеки, розвитку самоврядування. Були організовані страйк і маніфестація. Активістів заарештували, а хвилювання стихли через зміну адміністративної приналежності Шахтинського району й зміни керівництва шахтоуправління. У травні 1927 р. невдоволення повторилися, але вже через уведення нового колективного договору, що підвищував норми видобутку, та знижував розцінки, у результаті чого зарплата робітників зменшилась майже вдвічі. У цей період співробітники повноважного представництва ОДПУ Північно-кавказького краю, опираючись на наказ ОДПУ про прирівнювання недбалості "як посадових, так і інших осіб, у результаті недбалості яких були руйнування, вибухи, пожежі та інші шкідливі акти, до державних злочинів", виявили "шкідників" на шахтах району. Ними виявилися вітчизняні й іноземні інженери й техніки. Усього ОДПУ заарештувало 53 фахівця. На думку слідчих, у шахтах Донбасу склалася масштабна мережа шкідників, що включала групи в ряді рудоуправлінь Донбасу, правління тресту "Донуголь" і у ВСНГ СРСР. Засідання Верховного суду СРСР по "Шахтинській справі" проходили в Колонному залі Будинку Союзів з 18 травня по 6 липня 1928 р. У залі були присутні делегації трудящих. Процес супроводжувався демонстраціями з гаслами, що вимагали суворого покарання злочинців. Суд виправдав чотирьох з 53 підсудних, чотирьом призначив покарання умовно. Більшість обвинувачених були засуджені на строк від чотирьох до десяти років, одинадцятьох людей присуджено до розстрілу. Слід відзначити, що Генеральна прокуратура РФ опротестувала рішення Верховного суду СРСР від 6 липня 1928 року лише в 2000 році. Особи, що проходили по "Шахтинській справі", були реабілітовані¹.

Свавілля комуністичних чиновників викликала несхвалення й обурення з боку багатьох працівників. Після проведення публічного процесу по "шахтинській справі" ситуація в регіоні стала ще більш напруженою. Працівники шахт були залякані та виснажені тривалими перевітками та комісіями. Через більше ніж вісімдесят років, після процесу по "шахтинській справі" було доведено, що цей процес було

¹ Документи архива Президента Російської Федерації о ролі Политбюро ЦК ВКП(б) в організації "Шахтинского дела". 1928 г.// Отечественные архивы. - 2008. - № 6. - С. 12.

сфабриковано. Ініціювання цього процесу було визнано спробою боротьби з безгосподарністю. При збереженні системи керування, яка склалася на той період, прийняті урядом економічні методи не могли бути ефективними, тому залишалося застосувати репресивні заходи, щоб мобілізувати країну на індустріалізацію за допомогою залякування.

Причини економічної злочинності загального порядку доповнювалися особливими: ослабленням правоохоронних органів, і в першу чергу, міліції й карного розшуку, викликане скороченням їх штатної чисельності, невдалим добором співробітників, що не мають елементарного поняття про міліцейську службу, низьким рівнем їх професійної підготовки, відсутністю матеріального стимулювання їх діяльності, відсутністю достатньої кількості транспорту, засобів зв'язку, озброєння й обмундирування.

Таким чином, на стан економічної злочинності в Донбасі в досліджуваний період мали вплив загальні та особливі причини та передумови. До загальних можна віднести соціальні, економічні та політичні. Серед соціальних передумов можна виділити демографічну ситуація в регіоні, зростання безробіття, голод, неналежні умови життя та дозвілля, низький рівень освіти тощо. Що стосується економічних передумов, то слід відзначити, що збільшення інвестицій на відродження регіону, з одного боку, позитивно вплинуло на розвиток регіону та рівень життя окремих груп населення, в той же час це призвело до збільшення кількості зловживань з боку посадових осіб, та зробило регіон привабливим для злочинців. Політико-правові причини злочинності полягають у нездатності органів влади навести належний порядок у суспільстві й країні. Вони визначаються нестабільністю політичної ситуації в регіоні, невизначеністю в реалізації економічних реформ, що призвело до недовіри до влади з боку суспільства. Особливі передумови злочинності у регіоні пов'язані із неможливістю органів міліції та карного розшуку в повній мірі виконувати задачі по боротьбі із злочинністю через брак фінансування, неналежну підготовку, недостатнє оснащення та озброєння.

УДК 347.965:340.12

В.О. Сич^{*}**ПРАВИЛА НАДАННЯ ПРАВОВОЇ ДОПОМОГИ
В ЮРИДИЧНІЙ КЛІНІЦІ**

В данной статье указывается, что правила оказания правовой помощи содержатся непосредственно в нормах действующего законодательства. На деятельность юридических клиник распространяются общие правовые принципы, которые закреплены Конституцией Украины.

В статье четко определены виды правовой помощи, которая оказывается в юридических клиниках. Кроме определения, также приводятся и пояснения к каждому виду правовой помощи. На примерах, взятых из практической деятельности в юридической клинике, даются советы студентам, работающим в клиниках по каждому из видов оказания правовой помощи.

Также, исходя из практической деятельности, приводятся способы оказания правовой помощи в клиниках, определены проблемы, возникающие при использовании различных способов оказания правовой помощи и пути их разрешения.

In this article is specified, that the rules of helping legal are contained directly in the norms of current legislation. General legal principles which are fastened by Constitution of Ukraine spread on activity of legal clinics.

The types of legal aid which appears in legal clinics are expressly certain in the article. Except for determination, is also led and expels to every type of legal aid. On the examples taken from practical activity in a legal clinic, advices are given to the students working in clinics on each of types of helping legal.

Also, coming practical activity from, methods over of helping legal are brought in clinics, problems arising up at the use of different ways of helping legal and way of their permission are certain.

Правила надання правової допомоги в юридичній клініці можна визначити як сукупність норм, встановлених актами законодавства та локальними нормативно-правовими актами юридичних клінік, які закріплюють спосіб поведінки, необхідні та допустимі дії консультанта в процесі виконання своїх професійних обов'язків з надання правової допомоги.

^{*} Доцент кафедри історії та теорії держави і права Чорноморського державного університету ім. Петра Могили, кандидат юридичних наук, доцент.

Правила надання правової допомоги містяться передусім у нормах чинного законодавства. На діяльність юридичних клінік розповсюджуються загальні правові принципи, закріплені Конституцією України. Це принципи верховенства права, законності, правового порядку тощо. Кожен учасник юридичної клініки має чітко усвідомлювати, що він повинен діяти лише в межах існуючого правового поля. Це означає, що учасники юридичних клінік не можуть вимагати від клієнтів будь-які відомості або пропонувати вчинити певні дії, якщо це заборонено законом. Клієнти, в свою чергу, не можуть звернутись в клініку за допомогою, обсяг якої виходить за межі чинного законодавства. Ці суб'єкти, як громадяни, можуть вчиняти будь-які дії, що не заборонені законодавством.

Вихідні засади діяльності з надання правової допомоги також містяться в Конституції України, яка закріпила право громадян на правову допомогу. Стаття 55 передбачає право особи будь-якими не забороненими законом способами захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань. Статтею 57 кожному гарантується право знати свої права і обов'язки.

Крім того, у певних випадках консультанти юридичної клініки в процесі надання правової допомоги мають керуватись вимогами спеціального законодавства. Наприклад, при представництві інтересів клієнта в суді загальнообов'язковими для консультанта є відповідні норми про представництво Цивільно-процесуального та Кримінально-процесуального кодексів.

Безпосередньо правила надання правової допомоги закріплюються на локальному рівні - в документах, які розробляються в юридичних клініках. Це статuti юридичних клінік, правила та умови надання консультацій, етичні кодекси тощо. При розробці й ухваленні подібних документів на стадії створення юридичної клініки корисним є залучення до такої роботи найбільшої кількості студентів, оскільки це важливий досвід нормотворчості для майбутніх професіоналів. Сама ж чинність таких правил, закріплених в установленому порядку, є не лише необхідною умовою для нормальної діяльності клініки, але одночасно відіграє виховну роль. Працюючи в юридичній клініці, студент вчиться здійснювати правову допомогу на повних етичних засадах та у відповідності із правилами, притаманними роботі будь-якого юриста.

Як правило, обсяг правової допомоги, що надається в юридичній клініці, відрізняється від обсягу всіх без винятку існуючих юридичних послуг, і тут, безумовно, треба виходити з тих позицій, що студент має

виконувати лише дії, які він реально і гарантовано може здійснити для виконання його прямих обов'язків як працівника юридичної клініки.

Цілком зрозуміло, наприклад, що дуже складно знайти серед студентів представника в кримінальній справі. Навіть після того, як згідно з рішенням Конституційного Суду це право отримали навіть бакалаври юридичної спеціальності (фактично студенти, що закінчили 4 курси навчання), дуже невеликий відсоток таких студентів наважиться мати справу з усіма проблемами та особливостями, які виникають у кримінальному процесі.

Практика показує, що навіть перелік наданих юридичною клінікою послуг повинен мати вичерпний характер. Іноді за браком відповідної регламентації студенти мають виконувати роботу, яка жодним чином не пов'язана безпосередньо з наданням правової допомоги. Наприклад, навряд чи можна визнати гарною практикою передрукування вже давно підготовленої позовної заяви або втрати часу на відвідини Ощадбанку для оплати державного мита за позовом. Тут треба виходити ще й з позиції здорового глузду. Звичайно, будь-які дії можуть приносити користь і звичайно, мати практичний характер, але не треба робити самим собі проблеми, перетворюючи таку сумнівну практику на обов'язок консультанта. Саме це питання компетенції консультантів у цьому плані має бути чітко врегульоване в програмних документах.

Одразу треба зазначити, що усі без винятку види правової допомоги складають цілісну систему і застосування окремо кожного з них не може дати бажаного результату. Зрозуміло, що підготовка процесуальних документів чи представництво в суді неможливе без попереднього відшукання необхідних законодавчих актів. Комплексний підхід до вирішення проблем, які будуть виникати, забезпечить їх найповніший аналіз і вирішення. У той же час не слід забувати, що занадто клопіткий підхід теж може нашкодити: не обов'язково одразу готувати позовну заяву про відшкодування паспортним столом шкоди за те, що він прострочив видачу паспорта вашому клієнту на два дні.

Іншими словами, працівники юридичних клінік повинні бути добре ознайомлені зі своїми правами й обов'язками і діяти в рамках здорового глузду та завжди йти назустріч клієнту.

Виходячи із вище визначеного, можна виділити деякі види правової допомоги, яка надається юридичною клінікою:

- Надання юридичних консультацій. Даний вид правової допомоги є найбільш розповсюдженим. Надання юридичних консультацій може як включати інші види правової допомоги (пошук правових норм тощо), так і бути самостійним видом діяльності. Сам термін "консультація" означає безпосереднє пояснення, розтлумачення клієнтові правових аспектів заданого ним питання та шляхів вирішення його проблеми.

- Пошук правових норм. Пошук правових норм - це робота за комп'ютером чи опрацювання збірників законодавства для пошуку необхідних положень закону вже давно стали надійними способами ефективної роботи. Такий вид правової допомоги може бути або самостійним (приміром, до вас прийшов клієнт і побажав дізнатися, які він має пільги на отримання квартири як інвалід першої групи), так і складати частину іншого завдання (необхідно знайти перелік норм з необхідними посиланнями, обґрунтувати вимоги позовної заяви).

- Підготовка документів. Дуже часто до юридичної клініки звертаються з проханням скласти той чи інший документ юридичного характеру. Найчастіше це позовні заяви, апеляційні та касаційні скарги. Існують випадки, коли доводиться готувати заяви до паспортного столу, письмові клопотання до суду, скарги на дії державних службовців тощо. На практиці видів таких документів може бути безліч. З метою полегшення своєї роботи просто необхідним є придбання різного плану збірників процесуальних документів для того, щоб завжди мати можливість швидко знайти необхідний зразок і бути впевненим про правильність оформлення таких документів.

- Представництво в суді. Представництво інтересів клієнта в суді має свої особливості: така робота завжди пов'язана з виїздом до суду, вона включає увесь масив теоретичних і практичних знань і завжди пов'язана з більш серйозною відповідальністю. Як правило, такого роду діяльністю займаються лише досвідчені консультанти, які щонайменше прослухали курс цивільно-процесуального права і мають достатній досвід роботи з "живими" клієнтами. Крім глибоких знань у галузі юриспруденції, представник клієнта потребує певних рис характеру - впевненості у собі, зібраності, відповідальності тощо.

У межах юридичної клініки правова допомога надається не завжди однаковим чином. Залежно від певних особливостей роботи (можливостей клієнта, специфіки справи тощо) робота з клієнтом може проводитись у різний час, у різних місцях і різним способом. Кожна юридична клініка для свого ж блага повинна чітко визначити, якими саме способами її працівники надаватимуть правову допомогу. Зрозуміло, що

найкращим варіантом для клієнтів буде наявність усіх без винятку таких способів, для студентів – навпаки – лише співбесіди у власному офісі. У вирішенні цього питання варто шукати "золоту середину", яка задовольнить усіх і способами надання такої правової допомоги можуть бути:

1. Співбесіда в юридичній клініці. Цей спосіб використовується більше ніж у 90% випадків. Пов'язано це з тим, що:

- це зручно для студентів, які навчаються у вищому навчальному закладі, тобто за місцезнаходженням клініки;

- вся документація, законодавство та інші ресурси знаходяться саме в приміщенні університету чи іншого закладу.

Єдиним суттєвим недоліком є те, що іноді численні клієнти частково заважають роботі навчального закладу, при якому функціонує юридична клітка, але це питання вирішується вдалим розташуванням офісу – якщо не з окремим входом, то принаймні, в менш людному місці.

2. Телефоном. Правова допомога надається телефоном, якщо для цього створено спеціальні умови. До плану роботи має бути включений спеціальний черговий біля телефону, найчастіше потрібна додаткова телефонна лінія, яка буде використовуватись саме для дзвінків клієнтів.

Проблематика використання цього способу полягає в тому, що:

- користуючись телефоном, можна відповісти не на будь-яке запитання;

- так студенти не мають можливості живого спілкування з реальними людьми;

- телефоном неможливо передати жодні документи (є варіант використання факсу, але немає гарантій його наявності у клієнта);

- таке сухе спілкування засобами зв'язку дуже суттєво знижує інтерес до саме практичної роботи;

- при використанні телефону існує реальна загроза порушення умов конфіденційності.

Здебільшого телефоном консультанти користуються тоді, коли необхідно передати незначний обсяг усної інформації і немає потреби особистої зустрічі.

3. Поштою. За наявності необхідних матеріальних можливостей юридична клініка може створити спеціальний відділ роботи з надання правової допомоги поштою. Знову не такі це питання створює додаткові суттєві матеріальні витрати і появу численних організаційних питань. Окрім недоліків, що стосуються консультацій телефоном, сюди можна додати ще й значну втрату часу на пересилки та можливі проблеми з роботою пошти.

4. За межами юридичної клініки. Такий спосіб надання правової допомоги практично не використовується на практиці у зв'язку зі значним ускладненням багатьох питань та суттєвим відхиленням від навчального процесу. У той же час це основний спосіб для юридичних клінік, які спеціалізуються на допомозі особам, які знаходяться у місцях позбавлення волі (візити до установ пенітенціарної системи), біженцям (візити до таборів для біженців).

Дотримання всіх наведених правил дозволить належним чином захистити права клієнта, а також зробити вагомий внесок у професійну підготовку майбутніх юристів.

Використана література:

1. Закон України "Про вищу освіту" від 17 січня 2002 року зі змінами від 20 грудня 2006 року.

2. Григчин М. Ставропольских заключенных бесплатно консультируют студенты-юристы / *Известия*. - 2003. - 14 квітня. - С. 34-40.

3. Дулеба М.В. Діяльність юридичних клінік в Україні: шляхи розвитку та вдосконалення. - К.: Атіка, 2004. - 160 с.

4. Дулеба М.В.: Шляхи розвитку "юридичних клінік" України: стан та перспективи / *Вісник Асоціації юридичних клінік України*. 2005. - № 1. - С. 4-6.

5. Журавський В., Копиленко О. Юридична освіта в Україні: сучасний стан та напрями вдосконалення / *Право України*. - 2004. - № 11. - С. 3-6.

6. Калюжна М.П. Юридичні клініки в Україні / *kalyuzhnaya@zismg.zp.ua*

7. Котуха О.С., Гентош Р.Є. Деякі аспекти врегулювання відносин між "юридичною клінікою" та клієнтом / *Вісник Асоціації юридичних клінік України*. - 2005. - № 1. - С. 9-11.

8. Мережа юридичних клінік України: ретроспективи та перспективи. - Київ, 2006. - 296 с.

9. Моїсєєв Ю.А., Денисенко П.А. Деякі питання діяльності юридичних клінік із захисту прав та свобод громадян / http://www.uosa.uar.net/php/ua/pro_bono

10. Молібог С.І. Види та спеціалізація роботи юридичної клініки / http://www.epl.org.ua/p_klinika_rezultaty.htm

11. Галай А. Концепція пенітенціарної діяльності в Україні: правовий аспект // *Захист соціальних прав людини і громадянина в Україні: проблеми юридичного забезпечення. Матеріали науково-практичної конференції. 30 січня 2003 р. м. Київ / За ред. Н. Б. Болотіної. - К.: МП "Леся", 2003.*

12. Галай А. Проблеми підбору персоналу пенітенціарних установ

// Проблеми пенітенціарної теорії та практики. Бюлетень КІВС. – 2002. – № 7.

УДК 340.11

В.Н. Коробка*

ПРАВОВОЕ МИРОВОЗЗРЕНИЕ КАК ФУНДАМЕНТАЛЬНАЯ ОСНОВА РАЗУМНОЙ (ДОЛЖНОЙ) ПРАВОВОЙ ПОЛИТИКИ

Духовная и интеллектуальная значимость правового мировоззрения как философско-правовой категории, находящейся в основании развития идеи прав и свобод личности, теории и практики построения правового государства, позволяет говорить о правовом мировоззрении, как об одном из важнейших элементов, участвующих в форматировании должной правовой политики. Мы полагаем, что правовое мировоззрение следует рассматривать в качестве ядра разумной (должностной) правовой политики. Сама же правовая политика, в этом случае, может быть представлена в виде процесса привнесения права (в качестве идеи должного) в жизнь государственно-организованного общества, с целью последующей реализации права, применительно к основным сферам жизнедеятельности указанного общества¹.

Первые попытки связанные с привнесением права в жизнь соци-

* Профессор кафедры теории и истории государства и права Донецкого юридического института ЛГУВД, кандидат юридических наук, доцент.

¹ В современной юридической литературе феномену "правовая политика" уделяется все больше и больше внимания. В связи с данной проблематикой проводятся "круглые столы", научные конференции, публикуются монографии и учебные пособия, защищаются диссертации. См., напр.: Матузов Н.И. Понятие и основные приоритеты российской правовой политики / Н.И. Матузов // Правоведение. - 1997. - №4. - С. 5-16; Рыбаков О.Ю. Правовая политика как юридическая категория: понятие и признаки / О.Ю. Рыбаков // Журнал российского права. - 2002. - № 3. - С. 71-78; Максимов С.И. Политика должна быть правовой: к проблеме взаимодействия политики и права в транзитивном обществе / С.И. Максимов // Трансформация политики в право: різні традиції та досвід: Матеріали міжнародної наукової конференції (9-12 листопада 2005 р., Київ-Харків) [За заг. редакцією академіка НАН України, академіка АПрН України В.Я. Тація]. - Харків: Право, 2006. - С. 122-129; Мережко А.А. Наука политики международного права: истоки и перспективы / А.А. Мережко. - К.: Юстиниан, 2009. - 140 с.; Кодан С.В. Юридическая политика Российского государства, 1800-1850 г.г.: автореф. дисс. на соискание ученой степени доктора юридических наук: спец. 12.00.01 "Теория и история права и государства; история учений о праве и государстве" / С.В. Кодан. - М., 2004. - 37 с.

ально-организованного общества, можно обнаружить уже в античный период, в положениях, сформулированных первоначально древнегреческими, а в последствии и древнеримскими философами. Правда, отмеченные античными философами положения, в начальный период, в большей мере имели скрытый эзотерический характер, поскольку связаны были с осмыслением владычества сущего, осмыслением "фюсис" (природы)¹. Процесс указанного осмысления, будучи обусловленный тем, что человек не имея возможности объяснить таинственность и темноту того, что надвигается на него, понимал "фюсис" как владычествующее целое. В этом случае усилия античного мышления, а вместе с ним и античного мировоззрения, основывавшихся на метафизике, направлены были на выявление сущности "властвующего" ("фюсис"), на изъятие его из непознанного. Изъять "фюсис" из непознанного означало экзистировать человека, реализовать его присутствие в природе, путем активной человеческой деятельности, включенной в "этос" (нравы) и "техне" (искусство), а также полис и социум².

Реализации человеческого присутствия, как специфического этапа античного знания, во многом способствовали взгляды двух крупнейших философов античности – Платона и Аристотеля. С именем первого связано выделение властвующего из мира "тьмы", "зла", "беспредельности", оформление власти через порядок, число, гармонию. Ощущая закон как форму, наполняемую "эйдосами" (идеями), носящими должный этический характер, упорядочение окружающей действительности, Платон, связывал с функциями "властвующего", направленными на установление, поддержание соразмерности. В присутствии последней усматривался порядок, как идеал, к которому обязан был стремиться каждый человек.

Взгляды Аристотеля, относительно осмысления окружающей действительности, места и роли в ней человека, привели к интеллектуальной революции, способствовавшей последующей интерпретации метафизики, которая стала обозначать знание и объекты, вышедшие за пределы физики, как высшей природы. При этом, властвование сущего становилось доступным пониманию благодаря "лого-

¹ См.: Хайдеггер М. Основные понятия метафизики / М. Хайдеггер // Вопросы философии. - 1991. - № 9. - С. 135.

² См.: Исаев И.А. *Politica hermetika*: скрытые аспекты власти / И.А. Исаев. - М.: Юристъ, 2002. - С. 12, 15.

су", реалізовувавшемуся посредством слова, розуму и числа. Таким образом, явленне однажды в слове становилось правилом правящего, определяло порядок и уклад сущего, т.е. являлось человеческим законом, функционирующим на основе справедливости.

Важной составляющей аристотелевского мировоззрения, существенно повлиявшего на анализ природы правовой политики, на наш взгляд, является максимальное сближение философом "властвующего" с человеческой атрибутикой, что привело к дифференциации наук, выделению этики в качестве особой дисциплины, поставленной в один ряд с логикой и философией. Выделив "этос", как особую сферу, обусловленную человеческим присутствием, Аристотель, окончательно противопоставил "этос" природе и властвующему в целом "фюсису". Тем самым, Аристотель сделал "этос" также "властвующим", но функционирующим на основе человеческих законов, наделенных рациональностью, свойственной "логосу", выражающейся в разумности и просветленности "правильной (должной) политики", воздействующей посредством справедливого управления на жизнь полиса. Таким образом, в основу правильной политики, Аристотель поставил право, рассматривая его в качестве гарантии справедливой политики.

Воззрения Платона, Аристотеля, а также ряда других древнегреческих философов¹ нашли свое продолжение во взглядах римских юристов, философов, политиков, эпохи поздней античности, а также раннего средневековья, веривших в то, что лицо, ведающее делами государства, должно быть мудрым, справедливым, выдержанным, сведущим в учениях о государстве, владеющим основами права, без знания которого, никто не может быть справедливым политиком².

После падения Римской империи идеи, взгляды, представления античных философов составили основу мировоззрения философов, юристов Нового времени. Разработка Г. Гроцием, Т. Гоббсом, Дж. Локком, Б. Спинозой, а также другими европейскими филосо-

¹ См.: Коробка В.Н. Истоки правового мировоззрения философско-правовой и теоретико-правовой анализ / В.Н. Коробка // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ. Науково-теоретичний журнал. - 2006. - № 2. - С. 216-222.

² См.: История политических и правовых учений: учебник / Под ред. В.С. Нерсесянца. - 2-е изд., перераб. и доп. - М.: Юрид. лит., 1988. - С. 89, 90; см. также Коробка В.Н. Истоки правового мировоззрения: философско-правовой и теоретико-правовой анализ / В.Н. Коробка // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ. Науково-теоретичний журнал. - 2006. - № 2. - С. 222-224.

фами концепции "общественного договора", способствовала проектированию модели правовой политики, в рамках которой рациональное обустройство общества окончательно становилось возможным благодаря деятельности, с одной стороны, разумной государственной власти, с другой, – утверждению неотчуждаемых прав и свобод личности, ограничивающих произвол чиновников, а следовательно и саму государственную власть.

Модель правовой политики, разработанная философами Нового времени, впоследствии стала объектом исследований многих специалистов. Определенный интерес по отношению к анализируемой проблеме проявил, например, крупнейший немецкий социолог М. Вебер. Рассуждая о политике М. Вебер связывает данное понятие с государством и правом, видя в политике специфический инструмент, с помощью которого осуществляется рациональное управление политико-территориальной организацией общества¹. В своих наблюдениях, касающихся правовой политики, М. Вебер концентрирует внимание на том факте, что важнейшим признаком государства является монополия легитимного физического насилия, реализуемая посредством государственной власти. Рассматривая власть как особый тип поведения, при котором одни люди командуют, а другие подчиняются, М. Вебер считает, что импульсы для возникновения власти дает стремление (воля) к власти. Отмеченное стремление обусловлено мотивом, определяющим цели субъекта – либо улучшить жизнь всего общества, либо улучшить только свою собственную жизнь, но за счет других. Именно "стремление к участию во власти или оказание влияния на распределение власти, будь то между государствами, будь то внутри государства между группами людей, которые оно в себе включает"², по мнению М. Вебера, и составляют сущность политики, направленной на поддержание легитимного порядка.

Таким образом, становится совершенно очевидным, что для

¹ Праву в указанном тандеме отводится роль специфического гаранта, обеспечивающего с позиции морального или физического принуждения, реализацию легитимного порядка. См.: Вебер М. Избранное: Протестантская этика и дух капитализма / М. Вебер. – 2-е изд., доп. и испр. – М.: "Российская политическая энциклопедия" (РОССПЭН), 2006. – С. 477, 479-480.

² Вебер М. Избранное: Протестантская этика и дух капитализма / М. Вебер. – 2-е изд., доп. и испр. – М.: "Российская политическая энциклопедия" (РОССПЭН), 2006. – С. 486.

М. Вебера такі властні інститути, як політика, держава, право, являються нерозділимими. Розглядаючи держава, як відношення панства людей над людьми, панства, яке опирається на легітимне насильство, як на засіб продовжуюче життя державі, М. Вебер констатує, для того щоб держава існувала "люди знаходячись під панством, повинні підкоряються авторитету, на який претендують ті, хто тепер панствує"¹. В зв'язі з цим, М. Вебера цікавить питання: чому люди так поступають, які основи для виправдання легітимного панства існують? Відповідаючи на самі ж поставлені питання, М. Вебер вказує, що легітимність панства, як і легітимність порядку може бути гарантована тільки внутрішньо. При цьому, основами легітимності панства, по думці М. Вебера, являються, в перших, авторитет моралі, освященої ісконною значимістю і звичайною орієнтацією на її дотримання; в-других, авторитет виняткового особистого дару, викликаного наявністю якостей вождя у конкретного людини; в-третьих, віра в обов'язковість легального встановлення, обґрунтованого раціональністю створених правил². Нам представляється, що в сформульованій М. Вебером триаді, обґрунтовуючій легітимність існуючого панства, розглядаються риси світоглядної парадигми сформульованої філософами XVII в. Нагадаємо, що в той період порятунок від феодалної анархії, вперше усвідомлювалося переважно в добровільній згоді осіб на існування єдиної і стабільної державної влади, при цьому розраховувалося на те, що "общественный договор" остаточно зможе забезпечити стабільність і порядок в суспільстві (Т. Гоббс, Б. Спиноза). Разом з тим, залишена без належного контролю сильна (державна) влада, позбавлена моральних принципів, реалізацію представленої концепції робила неможливою. Виправити ситуацію допоміг Дж. Локк, запропонувавши обмежити владу сильної державної влади, затвердженою на законодавчому рівні неотчуждаємими правами і свободами людини. Єдність означених ідей, доповнен-

¹ Вебер М. Избранное: протестантская этика и дух капитализма / М. Вебер. - 2-е изд. доп. и испр. - М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2006. - С. 486.

² См.: Вебер М. Указан. раб. - С. 486-487.

ных впоследствии концептуальными положениями философов, юристов XVIII – начала XIX столетия, составило в перспективе мировоззренческую основу современной правовой политики европейских государств, важнейшими элементами которой, по-прежнему являются рациональная государственная власть, а также закрепленные на законодательном уровне права, свободы, законные интересы личности.

Весомый вклад в разработку теоретических основ, отражающих мировоззренческий уровень правовой политики, наряду с европейскими философами внесли русские дореволюционные философы и правоведы¹. Так, например, видный теоретик и практик русского консерватизма К.П. Победоносцев, справедливо обращал внимание на то, что "как бы ни была громадна власть государственная, она утверждается ни на чем ином, как на единстве духовного самосознания между народом и правительством"². При этом, господство права в отношениях между людьми, рассматривалось К.П. Победоносцевым как выход из дикого состояния бесправия и владычества грубой силы, как формальное признание правды, как стремление к идеалу, то есть к высшему³.

С наличием идеала правды, идеала права, связывает рациональное функционирование государства и Б.Н. Чичерин⁴. Он отмечает, что в управлении государством "существенная задача состоит в разграничении области свободы отдельных лиц. Для разрешения ее пу-

¹ В числе русских дореволюционных философов, социологов, правоведов, использовавших в своих работах понятие правовой политики, следует назвать Б.А. Кистяковского, С.М. Муромцева, Н.М. Коркунова, П.И. Новгородцева, Л.И. Петражицкого, а также ряд других исследователей.

² Победоносцев К.П. Великая ложь нашего времени // Агафонов Ю.А. Русская философия и социология права / Агафонов Ю.А., Шалин В.В., Зимолина Н.А. - Ростов н/Д: Феникс; Краснодар: Краснодарская академия МВД, 2004. - С. 33.

³ См.: Победоносцев К.П. Сочинения / К.П. Победоносцев; [редактор Карпова Л.А.; статья, примечания Пешков А.И.]. - Санкт-Петербург: "Наука", 1996. - С. 192, 193.

⁴ Государство, по Чичерину, предстает в истории союзом народа, связанного законом в одно юридическое целое и управляемое верховной властью для общего блага. Частное благо есть не цель государства, а гражданского общества, основанного на праве. Право же не сводимо к пользе или интересу, его содержание связано со свободой как метафизическим началом. См.: Чичерин Борис Николаевич // Агафонов Ю.А. Русская философия и социология права / Агафонов Ю.А., Шалин В.В., Зимолина Н.А. - Ростов н/Д: Феникс; Краснодар: Краснодарская академия МВД, 2004. - С. 52.

тем общего закона требуется общее разумное начало, которое могло бы служить руководством как в установлении закона, так и в его приложении"¹. По мнению Б.Н. Чичерина таким началом может служить идея права, идея правды поскольку она раскрывает истинную сущность явлений, дает ключ к пониманию явлений².

Особый вклад в развитие теории правовой политики в конце XIX – начале XX века внес выпускник Киевского университета, философ, социолог, правовед, Л.И. Петражицкий. По мнению современных исследователей, именно Л.И. Петражицкому принадлежит идея создания новой науки в правоведении – политики права³, на которую возлагалась задача изучения психических особенностей правового регулирования человеческого поведения⁴, с целью выработки необходимых (с точки зрения должного) рекомендаций, обосновующих тот или иной юридически значимый вид поведения, как средство достижения намеченных целей. При этом, политика права рассматривалась как сознательное использование права, в качестве высшей социальной ценности⁵.

Концепция политики права первоначально была опубликована Л.И. Петражицким во время его командировки в Берлин в 1893-1895 гг., в двух томах, под названием "Die Lehre vom Einkommen". (Практическая

¹ Чичерин Б.Н. Философия права // Агафонов Ю.А. Русская философия и социология права / Агафонов Ю.А., Шалин В.В., Зимолина Н.А. – Ростов н/Д: Феникс; Краснодар: Краснодарская академия МВД, 2004. – С. 61.

² Там же.

³ Л.И. Петражицкий, видя в гражданской политике возраждение естественного права полагал, что политика права (несмотря на разность задач, а также разность методологий) совпадает с философией права. Л.И. Петражицкий готов был предпочесть названию "политика права", название "философия права". Против подобной смены названий резко выступал П.И. Новгородцев. Более подробно см.: Новгородцев П. Психологическая теория права и философия естественного права / П.И. Новгородцев // Юридический Вестник. Журнал Московского юридического общества [Подъ общей ред. Б.А. Кистяковского]. – М., 1913, кн. III. – С. 14.

⁴ См. напр.: Петражицкий Лев Йосифович // Агафонов Ю.А. Русская философия и социология права / Агафонов Ю.А., Шалин В.В., Зимолина Н.А. – Ростов н/Д: Феникс; Краснодар: Краснодарская академия МВД, 2004. – С. 188.

⁵ См.: Спиридонов Л.И. Л.И. Петражицкий: жизнь и научное наследие / Л.И. Спиридонов, И.Л. Честнов // Петражицкий Л.И. Теория права и государства в связи с теорией нравственности. – СПб.: Изд-во "Лань", 2000. – С. 8, 15. – (серия "Мир культуры, истории и философии").

часть работы была посвящена обсуждению Германского гражданского уложения). После возвращения из научной командировки, в "Киевских университетских известиях", в 1896 году, уже на русском языке, им же было опубликовано "Предисловие и введение в науку политики права". В отмеченной работе, автор продолжал развивать идею политики права, обуславливающую нравственное развитие человека; обосновывал требование адресованное законодателям – оценивать законопроекты по результатам их воздействия на поведение людей. Политике права, в этом случае, отводилась роль специального средства (использующего моральные санкции), способствующего установлению разумных целей (всеобщей гармонии), достижению которых обязаны были служить принимаемые в государстве законы¹. В связи с этим, Л.И. Петражицкий отмечал, что "существо проблем политики права заключается в научно обоснованном предвидении последствий, какие следует ожидать в случае введения определенных правовых предписаний, а также в разработке таких положений, введение которых в систему действующего права путем законодательной деятельности (либо иным путем, например в международной деятельности) оказалось бы причиной определенных желательных результатов"².

Современные исследователи, оценивая взгляды Л.И. Петражицкого относительно выдвинутой им концепции – политики права, с одной стороны, справедливо замечают, что последняя, действительно отражает одну из реальных сторон права, реализующегося в правосознании, в психологии людей, выступающих непосредственной побудительной силой к совершению определенных поступков или воз-

¹ Как справедливо отмечают исследователи, в этом случае, политика права как направление науки указывала, каким должно быть право для того, чтобы достичь желаемого идеала. См.: Ем В.С. Крупнейшая величина в области юридических и вообще гуманитарных наук... / Ем В.С., Долгов А.Г., Рогова Е.С. // Петражицкий Л.И. Права добросовестного владельца на доходы с точек зрения догмы и политики гражданского права. – М.: "Статут", 2002. – С. 12-13; см. также: Шершеневич Г.Ф. Рецензия на книгу Л.И. Петражицкого "Права добросовестного владельца на доходы с точек зрения догмы и политики гражданского права" / Г.Ф. Шершеневич // Петражицкий Л.И. Права добросовестного владельца на доходы с точек зрения догмы и политики гражданского права. – М.: "Статут", 2002. – С. 71.

² Цит. по: Керимов Д.А. Психология и право / Д.А. Керимов // Государство и право. – 1992. – № 12. – С. 18.

держанию от таковых¹.

Другая часть авторов, небезосновательно обращает внимание на тот факт, что в исследованиях Л.И. Петражицкого, как, впрочем, и в работах большинства дореволюционных правоведов, речь все же идет не столько о правовой политике, сколько о политике права, что, как отмечают исследователи не одно и тоже². Учитывая имеющиеся замечания, вместе с тем, мы полагаем, что в основе как одного, так и другого понятия находится идея права, теснейшим образом связанная с духовным миром личности и общества, изначально восходящая к феномену правового мировоззрения, в координатах которого (на основе взаимодействия с основными элементами правой сферы духовного мира человека) окончательно устанавливаются масштаб и истинность права, вырабатывается наиболее приемлемая модель поведения личности, реализуемая в условиях государственно-организованного общества. На идею права (представленную правовым мировоззрением), как на основную, базовый элемент правовой политики, обращают внимание современные исследователи, определяя правовую политику "как комплекс идей, мер, задач, программ, установок, реализуемых в сфере действия права и посредством права"³.

Совершенно очевидно, что в основу принципов разумной правовой политики, как форм интеллектуального отражения процессов связанных с привнесением права в жизнь государственно-органи-

¹ См.: Спиридонов Л.И., Л.И. Петражицкий: жизнь и научное наследие / Л.И. Спиридонов, И.Л. Честнов // Петражицкий Л.И. Теория права и государства в связи с теорией нравственности. – СПб.: Издательство "Лань", 2000. – С. 15. – (Серия "Мир культуры, истории и философии"); см., также: Ошеров М.С. Общественное мнение и право / М.С. Ошеров, Л.И. Спиридонов. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1985. – С. 192; Атоян О.Н. Борьба за право, как потребность социума: политика вокруг идей Л. Петражицкого / О.Н. Атоян // Луганська академія внутрішніх справ МВС ім. 10-річчя незалежності України. Вісник Луганської академії внутрішніх справ МВС України, 2004. – Спец. випуск. – Ч. 2. – С. 63.

² См., напр.: Федоров И.В. Концепция политики права в буржуазной юридической мысли дореволюционной России / И.В. Федоров // Советское государство и право. – 1985. – № 7. – С. 127-131; см., также: Сайдлер Г.Л. Юридические доктрины империализма / Г.Л. Сайдлер. – М.: Изд-во Госгориздат, 1959. – С. 68-70; Керимов Д.А. Философское обоснование политически-правовых исследований / Д.А. Керимов. – М.: Изд-во Мысль, 1986. – С. 147.

³ Матузов Н.И. Актуальные проблемы российской правовой политики / Н.И. Матузов // Государство и право. – 2001. – № 10. – С. 6; См. также: Рыбаков О.Ю. Правовая политика как юридическая категория: понятие и признаки / О.Ю. Рыбаков // Журнал российского права. – 2002. – № 3. – С. 71, 74.

зованного общества, а также его последующей реализации, в условиях указанного общества, должна быть положена идея права, логически восходящая к общечеловеческим ценностям в лице нравственности, справедливости, совести, свободы. Именно эти ценности, по мнению автора, определяют (должны определять) содержание современной правовой политики, концептуально направляя усилия последней на строительство правового государства, гражданского общества, воспитание законопослушных граждан. Благодаря указанным ценностям правовая политика становится по настоящему легитимной, поскольку основа легитимации, как справедливо отмечают исследователи, напрямую зависима от комплекса переживаний, обусловленных мировоззренческими установками субъектов, политико-правовых, экономико-правовых, а также иных отношений¹.

С учетом вышеизложенного, мы полагаем, что в основе разумной (должной) правовой политики, как политики, изначально основанной на идее права, политики, которая носит гуманный, легитимный, сбалансированный (сочетающий интересы личности и государства), реалистичный характер, находится правовое мировоззрение. Мы считаем, что правовое мировоззрение содержит в себе, базовую, морально-правовую основу, идею должного права, отвечающую за закладку стержневых принципов разумной (должной) правовой политики, олицетворяет собою ту силу, то разумное начало, о котором размышляя писал Б.Н. Чичерин, что данное начало не имея принудительного значения, вытекающая из общего истока - правды и справедливости, будучи искони присущим сознанию человеческого рода, может (и должно - В.К.) служить руководством как в правоустановлении, так и в правореализации².

¹ См., напр.: Чиркин В.Е. Основы государственной власти: учебное пособие / В.Е. Чиркин. - М.: Изд-во Юрист, 1996. - С. 83; Паластрова Г.В. Юридическое мировоззрение: историко-правовые и аксиологические аспекты: автореф. дисс. на соискание ученой степени кандидата юридических наук: спец. 12.00.01 "Теория и история права и государства; история учений о праве" / Г.В. Паластрова. - Ростов-на-Дону, 2008. - С. 25.

² См. Чичерин Б.Н. Философия права // Агафонов Ю.А. Русская философия и социология права / Агафонов Ю.А., Шалин В.В., Зимонина Н.А. - Ростов н/д: Феникс; Краснодар: Краснодарская академия МВД, 2004. - С. 61.

Секція II
НЕДОЛІКИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ
ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ
ЯК ЗАГРОЗИ ЕКОНОМІЧНІЙ БЕЗПЕЦІ

УДК 346.544.6

М.Г. Риков*

СУТНІСТЬ ДЕРЖАВНИХ ЗАКУПІВЕЛЬ ТА ОСОБЛИВОСТІ
ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЇХ ЗДІЙСНЕННЯ

Постановка проблеми. Аналіз сучасного стану функціонування системи державних закупівель в Україні свідчить про те, що на сьогодні залишається значна кількість невирішених проблем щодо нормативно-правового регулювання цієї сфери сучасних відносин, а від того на цьому тлі з'являється велика кількість зловживань. Проведені вивчення та аналіз процедур закупівель, здійснених розпорядниками державних коштів за період 2006-2009 рр., дозволяють зробити висновок, що більшість злочинів та інших правопорушень, які мали місце під час проведення державних закупівель, носять системний характер. Ці правопорушення є однотипними, однак контролюючі та правоохоронні органи України вживають недостатньо заходів з попередження та викриття фактів порушень законодавства у цій сфері [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У теорії оперативно-розшукової діяльності (ОРД) та інших суміжних з нею юридичних наук, сутність державних закупівель та особливості правового регулювання їх здійснення не є новою.

Досить часто ця проблема розглядалася в працях таких вчених і фахівців, як В.І. Антипова, В.І. Василичука, А.Ф. Волобуєва, В.І. Га-

* Заступник начальника управління Департаменту ДСБЕЗ МВС України.

лагана, О.Ф. Долженкова, А.П. Закалюка, А.В. Ішенка, О.Г. Кальмана, О.В. Копана, М.В. Корнієнка, В.С. Кузьмічова, В.Д. Ларичева, В.В. Лисенка, В.Л. Ортинського, М.А. Погорецького, В.М. Поповича, Л.П. Скалозуба, В.Р. Сливенка та ін.

Безперечно, різноаспектні наукові розробки вчених із даної проблеми складають теоретичне підґрунтя для дослідження та формування адекватних засобів подолання протидії злочинності в Україні. Проте сьогодні доводиться відзначати недостатню увагу більшості з них до формування наукових засад та практичних рекомендацій щодо сутності державних закупівель та особливості правового регулювання їх здійснення.

Виклад основного матеріалу. На сьогодні спостерігаються численні факти проведення фіктивних тендерів та тендерів за завищеними цінами, монополістичної змови учасників, просування на ринок "своїх" або фіктивних фірм, існування системи "відкатів" та так званого "кумівства". З метою створення фіктивної конкуренції доволі часто проводяться торги, коли "родинні" фірми-учасники подають різні за ціною тендерні пропозиції для формального дотримання процедури державної закупівлі. Крім того, певне розповсюдження отримала практика, коли ряд фірм, вигравши тендер, вказують найкращі умови та, як наслідок, укладають договір, але потім цей договір не виконують, в результаті чого замовник несе збитки, тому що на проведення нового тендера немає часу.

Після проведення торгів не відслідковується якість виконання договорів із закупівлі. Зокрема, нерідко спостерігається змова замовника та учасника щодо невиконання або неякісного виконання договорів, оскільки не передбачається обов'язкове інформування щодо виконання договору на всіх його стадіях з метою уникнення вчинення зловживань, пов'язаних з безпідставним збільшенням ціни договору після проведення тендера [2].

Частіше процедура тендера здійснюється шляхом запиту цінових котирувань, що в питомій вазі державних закупівель займає приблизно 8%, але саме через цю процедуру вчиняється ряд злочинів службовими особами підприємства - замовника. Як правило, останні знаходять "свою" фірму, яка, у свою чергу, знаходить ще дві фірми, які вказують у тендерних пропозиціях більш високі ціни, ніж перша фірма. У подальшому замовник направляє цим фірмам повідомлення про те, що тендер виграла фірма, яка запропонувала більш низьку

ціну, але насправді така ціна в півтора - два рази перевищує ринкову, відповідно "відкат" становить від 30 до 50 відсотків від суми закупівлі.

Узагальнення здійснених процедур державних закупівель протягом 2006-2009 рр. свідчить, що однією з причин нанесення державі збитків при проведенні тендерів є те, що розпорядники державних коштів, фінансові служби та тендерні комітети замовників, порушуючи свої функціональні повноваження, не проводять попереднього вивчення та аналізу ринку товарів, робіт, послуг та цін на ньому, що є важливим чинником ефективності проведених торгів. Відсутність такої інформації у кожному другому випадку здійснених торгів призводить до акцепту цінових пропозицій учасників за ціною, яка значно перевищує середньоринкову, що діє на ринку на час проведення торгів [1].

Вивчаючи та аналізуючи нормативно-правові акти з питань здійснення державних закупівель, можна зробити висновки, що тендерний комітет замовника, його службові особи практично не несуть ніякої відповідальності за неправильне проведення або навмисне порушення процедур закупівлі. Як наслідок, скасовуються результати торгів, оголошується нова процедура з метою досягнення вигідного службовим особам підприємства-замовника результату. Однак, допущені порушення при проведенні попередніх торгів ніяк не караються.

Тому на сьогодні набули актуальності питання щодо необхідності та доцільності створення більш ефективної системи державних закупівель, що сприятиме розвитку конкурентного середовища, раціональності використання державних коштів та подоланню корупції у даній сфері. Це пов'язано з тим, що Закон України "Про закупівлю товарів, робіт і послуг за державні кошти" який втратив чинність на підставі Закону 20.03.2008 № 150-VI, Тимчасове положення про закупівлю товарів, робіт і послуг за державні кошти, затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 28.03.2008 № 274 та чинне Положення про закупівлю товарів, робіт і послуг за державні кошти, затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 17.10.2008 № 921 (у редакції постанови Кабінету Міністрів України від 19.11.2008 р. № 1017) є достатньо складними і непрозорими. Непрозорість діючої системи державних закупівель підтверджує факт зниження кількості проведених відкритих торгів та збільшення закупівель в одного учасника [3].

Численні зміни законодавчих актів, які регулюють процедуру закупівель товарів, робіт і послуг за державні кошти ще більше погіршили ситуацію у сфері проведення торгів та призвели до значного ускладнення процедури закупівель за державні кошти внаслідок значного збільшення документообігу та звітності, необхідних для кожної закупівлі, до запровадження взаємовиключних реєстрів для учасників торгів, а також створили підґрунтя для можливих зловживань службовими особами органів влади, замовниками та учасниками торгів.

Одним із ключових моментів удосконалення системи проведення процедур торгів є потреба в упорядкуванні норм чинного законодавства у сфері державних закупівель та врегулюванні актуальних проблемних питань, що виникають у процесі здійснення закупівель товарів, робіт і послуг за державні кошти, на основі прийняття в новій редакції Закону України "Про закупівлю товарів, робіт і послуг за державні кошти".

Останнім часом законодавчі акти, які регулюють процедуру закупівель товарів, робіт і послуг за державні кошти зазнали ряд змін щодо адміністративного регулювання в цій сфері. До березня 2006 р. сферу державних закупівель регулювало Міністерство економіки України. Однак, під час такого регулювання було виявлено численні факти зловживань посадовими особами Міністерства економіки України своїм службовим становищем, на підставі чого були порушені кримінальні справи. У грудні 2005 р. Верховною Радою України було ухвалено рішення про передачу функції контролю у сфері державних закупівель Антимонопольному комітету України, а також Міжвідомчої комісії з питань державних закупівель при Рахунковій палаті. До Комісії входило дев'ять чоловік, які колегіально приймали рішення та не залежали один від одного.

Кабінетом Міністрів України 19.11.2008 прийнято постанову № 1017 "Про внесення змін до Положення про закупівлю товарів, робіт і послуг за державні кошти" (набрала чинності 25.11.2008), якою затверджена нова редакція Положення про закупівлю товарів, робіт і послуг за державні кошти, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 17.10.2008 № 921 (далі - Положення) та відповідно до якого, функції спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади з питань координації закупівель товарів, робіт і послуг за державні кошти та здійснення контролю за дотриманням вимог законодавства у сфері закупівель, покладено на Міністерство економіки України [3].

У відповідності до вимог даного Положення, передбачені такі нові норми:
закупівля товарів, робіт і послуг здійснюється виключно у безпосередніх виробників товарів, виконавців робіт і надавачів послуг або їх офіційних представників (дилерів, агентів, дистриб'юторів тощо);

принципи здійснення закупівлі товарів, робіт і послуг;

річний план державних закупівель та зміни до нього оприлюднюються шляхом розміщення в Інтернеті (на власному веб-сайті або за його відсутності на веб-сайті головного розпорядника державних коштів) протягом десяти календарних днів з дати їх затвердження;

голова, заступник голови та секретар тендерного комітету повинні отримати документ про проходження навчання (підвищення кваліфікації) у сфері закупівель у порядку, встановленому уповноваженим органом;

всі тендерні пропозиції учасників, які відповідають кваліфікаційним вимогам, встановленим цим пунктом, допускаються до оцінки;

строк зберігання звіту про результати проведення процедури закупівлі, інших документів щодо процедур закупівель становить три роки;

у разі подання запитів за роз'ясненнями щодо тендерної документації від двох і більше осіб, які отримали тендерну документацію, замовник зобов'язаний продовжити строк для подання тендерних пропозицій;

дія договору про закупівлю може продовжуватися на строк, достатній для проведення процедури закупівлі на початку наступного року на суму коштів не більше 15 відсотків вартості, визначеної у договорі, укладеному в попередньому році, якщо видатки на цю мету затверджено в установленому порядку;

договір про закупівлю, укладений в період зупинення процедури закупівлі у зв'язку з поданням скарги, визнається недійсним відповідно до закону.

Крім того, до Положення внесені деякі зміни, зокрема:

вилучено норму щодо дії при Уповноваженому органі Консультативно-методологічної ради з питань державних закупівель;

вилучено положення щодо здійснення погодження процедури торгів з обмеженою участю, якщо очікувана вартість дорівнює або перевищує 500 тис. гривень;

вилучено положення щодо строку, у який здійснюється погодження процедури закупівлі у одного учасника;

ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

збільшено строк, протягом якого тендерні пропозиції є дійсними до 120 днів;

вилучено норму щодо можливості подання тендерного забезпечення від імені учасника будь-яким іншим підприємством, установою чи організацією;

зменшено розмір забезпечення виконання договору про закупівлю до 10 відсотків;

визначено, що всі тендерні пропозиції учасників, які відповідають кваліфікаційним вимогам допускаються до оцінки;

додатковою підставою для відміни торгів замовником є допущення до оцінки тендерних пропозицій менше ніж двох учасників;

вилучено положення щодо здійснення процедури редуційну.

Також переглянуто пункт 7, що визначає предмети закупівлі, на які не поширюється дія Положення. З нього вилучені зокрема:

послуги з авіап перевезення, автоперевезень, харчування, проживання, експлуатація спортивних споруд та спеціального обладнання для навчально-тренувальних зборів, спортивних змагань і заходів всеукраїнського та міжнародного рівня, придбання пально-мастильних матеріалів і фармакологічних засобів для збірних команд України;

послуги з організації пожежної охорони об'єктів підрозділами Державної пожежної охорони;

товари, роботи і послуги для надання гуманітарної допомоги Україною іншим державам;

товари, роботи і послуги, які закуповуються підприємствами для аварійного ремонту обладнання, що безпосередньо використовується для виробництва теплової енергії;

товари, роботи і послуги, пов'язані з організацією та проведенням офіційних державних та міжнародних заходів за окремими рішеннями Уряду;

товари, роботи і послуги, пов'язані із забезпеченням діяльності осіб, які охороняються державою, та функціонуванням режимних об'єктів;

послуги з обслуговування в залах офіційних делегацій членів державних, парламентських, урядових, дипломатичних делегацій і працівників органів державної влади;

послуги і товари, ціни (тарифи) на які встановлюються органами виконавчої влади, Радою міністрів Автономної Республіки Крим, виконавчими органами сільських, селищних, міських рад відповідно до законодавства;

наймання (оренда) нерухомого майна;

придбання нерухомого майна;

послуги з підготовки фахівців, науково-педагогічних кадрів, підвищення кваліфікації, перепідготовки (післядипломна освіта) та підготовки робітничих кадрів за державним замовленням;

протезно-ортопедичні послуги і послуги з реабілітації, лікування та оздоровлення інвалідів (у тому числі спинальників);

товари і послуги для створення нових постановок (концертів), виготовлення вихідних фільмових матеріалів, аудіовізуальних творів;

товари і послуги, які закуповуються для безпосереднього проведення виїзних гастрольних заходів творчих колективів та виконавців;

закупівля науково-технічних, науково-дослідних та дослідно-конструкторських робіт, що пройшли конкурсний відбір згідно з порядком проведення конкурсів наукових проектів.

До пункту 7 додатково включено пальне для автотransпортних засобів, що закуповується в роздріб безпосередньо на автозаправних станціях [4].

Згідно з новою редакцією Положення серед функцій Мінекономіки як уповноваженого органу з питань координації закупівель товарів, робіт і послуг за державні кошти додатково включено:

розроблення та затвердження стандартної тендерної документації, типового положення про тендерний комітет та стратегії розвитку електронних закупівель;

щоквартальне оприлюднення на власному веб-сайті інформації про погодження застосування процедури торгів з обмеженою участю та процедури закупівлі в одного учасника, зміст якої визначається уповноваженим органом;

організація навчання спеціалістів у сфері здійснення закупівель та підвищення їх кваліфікації з виданням відповідного сертифіката встановленого зразка;

надання роз'яснень щодо підготовки технічних специфікацій;

Крім того, під час здійснення контролю за дотриманням законодавства у сфері закупівель уповноважений орган має право прийняти рішення щодо визнання результатів процедури закупівлі недійсними у таких випадках:

виявлення порушень законодавства, які вплинули на об'єктивність вибору переможця процедури закупівлі;

ненадання розпорядником державних коштів у встановлений строк за вимогою уповноваженого органу документів щодо проведення процедури закупівлі.

Копія рішення, прийнятого відповідно до цього пункту, надсилається уповноваженим органом розпорядникам державних коштів та Державному казначейству (обслуговуючому банку) у п'ятиденний строк з дня його прийняття. Державне казначейство (обслуговуючий банк) зобов'язане з дати отримання копії рішення уповноваженого органу про визнання недійсними результатів процедури закупівлі не здійснювати платежі з рахунків замовника за договором про закупівлю, укладеним за результатами такої процедури закупівлі.

Офіційні роз'яснення Мінекономіки щодо застосування норм законодавства у сфері державних закупівель надаються в порядку, визначеному наказом Мінекономіки від 11.11.2008 № 663 "Про затвердження Порядку надання роз'яснень щодо застосування законодавства у сфері закупівель".

Особливу увагу в питаннях організації боротьби зі злочинністю у бюджетній сфері варто приділяти заходам із запобігання та виявлення злочинів, що вчиняються при проведенні процедур державних закупівель [5].

До зазначених процедур закупівель відносяться:

- відкриті торги (мають найважливішу частину в загальному обсязі проведених торгів),
- двоступеневі торги,
- торги з обмеженою участю,
- запит цінних пропозицій (котирувань)
- закупівля в одного учасника.

Висновки. Приймаючи до уваги існування проблем у сфері державної закупівлі, виникла необхідність у розробці та наданні рекомендацій працівникам органів внутрішніх справ з удосконалення їх діяльності у зазначеній сфері.

Зокрема, виникла об'єктивна необхідність у розробці чітких методичних рекомендацій працівникам ДСБЕЗ МВС України з виявлення та попередження злочинів, що вчиняються у процесі проведення тендерів за державні кошти. З метою уникнення труднощів, пов'язаних з документуванням злочинів у сфері державних закупівель на етапі дослідчої перевірки фактів їх вчинення розроблені методичні рекомендації з виявлення та попередження вказаних злочинів.

Використана література:

1. Довідка ДДСБЕЗ МВС України "Щодо протидії підрозділами ДСБЕЗ МВС України злочинів під час здійснення державних закупівель за 2007-2009 р.". - К.: ДДСБЕЗ МВС України. - 2009. - 12 с.
2. Запобігання злочинним проявам під час здійснення державних закупівель товарів, робіт та послуг: Методичні рекомендації / Близнюк І.Л., Сахарова О.Б., Баліна С.Н., Лук'янчикова В.Є. - К.: Державний науково-дослідний інститут МВС України, 2007. - 38 с.
3. Скалозуб Л.П., Васишинчук В.І. Деякі проблеми законодавчого забезпечення при здійсненні закупівель товарів, робіт і послуг за державні кошти Науково-практичний журнал Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). - 2007. - № 16. - С. 212 - 220.
4. Скалозуб Л.П., Васишинчук В.І. Законодавче регулювання протидії злочинам у сфері економіки в діяльності підрозділів Державної служби боротьби з економічною злочинністю (збірник підзаконних нормативних актів, друге видання) Львів: ТзОВ "ЗУКЦ", 2009. - 256 с.
5. Скалозуб Л.П., Васишинчук В.І., Сливенко В.Р. Організаційні засади протидії підрозділами ДСБЕЗ МВС України злочинних проявів при здійсненні державних закупівель / Науковий вісник КНУВС. - 2009. - № 5. - С. 90 - 98.

УДК 346.1+334.012.34

С.Н. Грудницькая*

**КОНЦЕПЦИЯ ИНСТИТУЦИОНАЛЬНОЙ (СОГЛАСОВАННОЙ)
СОБСТВЕННОСТИ (ВЛАСТИ И ИНТЕРЕСОВ)**

Аннотація. У статті на прикладі підприємства з позицій правового інституціоналізму розробляється проблема відповідності юридичної і економічної категорії власності. Обґрунтовано концепцію інституційної (узгодженої) властності (влади і інтересів).

Ключові слова: підприємство, власність, інтерес, влада, інституційний підхід.

Аннотация. В статье на примере предприятия с позиций правового институционализма разрабатывается проблема соответствия юридиче-

* Кандидат юридических наук, профессор, зав. сектором отдела проблем модернизации хозяйственного законодательства Института экономико-правовых исследований НАН Украины, г. Донецк.

ской и экономической категории собственности. Обоснована концепция институциональной (согласованной) собственности (власти и интересов).

Ключевые слова: *предприятие, собственность, интерес, власть, институциональный подход.*

Annotation. The problem of conformity to a legal and economic category of the property is developed in clause on an example of the enterprise from positions legal institute. The concept institute (coordinated) property (authority and interests) is proved.

Key words: *the enterprise, property, interest, authority, institute the approach.*

Общеизвестно положение, что собственность является важным фактором, определяющим характер общественных отношений. Отношения собственности на средства производства составляют суть и основу социально-экономических отношений. Виды и формы собственности, характер отношений собственности служат определяющими признаками экономической системы. На это положение, как правило, опираются исследователи современных тенденций развития экономики и права [1, с. 9; 2, с. 97 и др.]. По словам Б.З. Мильнера, статус собственности – основа всей экономической системы [3, с. 249].

С другой стороны, особенностью современного периода становятся более четко выставленные акценты на отношения власти, которые рассматриваются как определяющий фактор [4].

Исследователи современных направлений западной мысли отмечают, что в наше время среди западных ученых определенное распространение приобрели взгляды, что отношения собственности не являются определяющими. Американский социолог Д. Белл отмечает, что "собственность – это просто юридическая фикция". Дж. Гелбрейт подменяет отношения собственности понятием власти. К.Кросленд подчеркивает, что отношения собственности не могут быть основным критерием, в соответствии с которым можно определить то или другое общество. По его мнению, правильнее было бы различать общество "в зависимости от степени равенства либо классовых отношений, либо политических систем [5; 1, с. 26, 30].

Такой разнотой – следствие упрощенного взгляда юристов на категорию собственности. Юридическая наука рассматривает право собственности как право владения, пользования, распоряжения объектом собственности.

Наследуя старые традиции, буржуазная политическая экономия рассматривает собственность как "чисто физическое отношение че-

ловека к вещи, не зависящее от общественных отношений между людьми". По ее учению, "владельцем является тот, кто распоряжается данной вещью" [6, с. 37]. Нетрудно заметить, что данные взгляды являются выражением понимания отношений собственности как чисто юридических, которые устанавливаются государством. Права собственности "устанавливаются государством" и основаны на законе, "который может быть в любое время изменен" – определяет Л. Дальтон [7, с. 159].

Тем самым имеет место подмена экономического аспекта собственности юридическим, что отмечает И.П.Булеев [1, с. 28], в то время как стоит задача понимание экономических и правовых категорий, напротив, приближать, стремиться обеспечивать их соответствие. Эта задача по многим вопросам успешно реализовывалась в исследованиях представителей хозяйственно-правовой школы [8, 9 и др.]. Однако относительно проблемы несоответствия юридической и экономической категории собственности эта задача остается неразрешенной.

Целью данной статьи является разработка данной проблемы с точки зрения правового институционализма¹, путем обоснования концепции институциональной (согласованной) собственности (власти и интересов).

В основном разницей заключается в том, что юридическая наука рассматривает вещные отношения собственности, а экономическая наука изучает отношения между людьми по поводу присвоения условий труда, их конечных результатов, воспроизводства производственных отношений.

Отчасти обнаруживается отрицательное влияние юридической науки на экономические исследования. В современной отечественной и зарубежной экономической литературе отмечается юридический (правоведческий) подход к категории собственности, что является шагом назад в экономической теории, в данном случае игнорируются экономические отношения, которые являются объектом исследований современной экономической теории.

¹ Правовой институциональный подход, который отстаивает автор, в отличие от юрпозитивистского (нормативистского) подхода, предполагает включение в структуру правового института прав и обязанностей его участников, возникающих из реализации как норм права, так и гарантированных ними свобод (согласно принципу "разрешено все, что не запрещено").

В частности, ряд экономистов относят собственность к категории, характеризующей отношение человека к обладанию материальным богатством [10, с. 814-815]. В то время как другими экономистами признается, что экономическая собственность имеет количественную и качественную стороны, Первая означает определенную совокупность материальных благ, разнообразных объектов собственности (средств труда, предметов труда, рабочей силы, предметов потребления, ценных бумаг, денег и т.п.), в т.ч. объектов интеллектуальной собственности (патентов, лицензий и др.). Другая выражает систему производственных отношений между людьми по поводу присвоения объектов собственности во всех сферах общественного воспроизводства (в непосредственном производстве, распределении, обмене и потреблении).

Существует также тенденция к разграничению понятий юридической и экономической собственности, где первая рассматривается как право владения, пользования и распоряжения объектами собственности (вещные отношения), а вторая - как система производственных отношений между людьми (классами, социальными слоями, группами, отдельными индивидами и т.п.) по поводу присвоения объектов собственности во всех сферах общественного воспроизводства (общественные отношения) [1, с. 25].

И.П. Булеев указывает, что рассматривая экономическое содержание собственности, следует выделять участников (субъектов) собственности, предметы (объекты) собственности и типы отношений по поводу предмета собственности между субъектами производства (отношений) [11, с. 42-44; 12, с. 54]. Только при наличии двух и более субъектов собственности возникают отношения собственности как экономической категории, поскольку последние есть отношения между субъектами собственности по поводу объекта (объектов) собственности. В зависимости от их положения эти отношения будут разнообразными (сотрудничества, подчиненности, эксплуатации, конкуренции и т.д.). При этом субъект собственности - люди (индивиды, группы, коллективы, объединения, классы, общество в целом), объединенные по тому или иному признаку и наделенные в соответствии с данной системой ведения хозяйства теми или иными правами в отношении к объектам собственности [1, с. 32-33].

Этот аспект экономической собственности обойден вниманием юридической науки и нуждается в теоретической разработке, кото-

рую цілесобразно проводити на прикладі підприємства як найбільш стійкого інститута ринкових відносин.

Слід відзначити, що радянська наука виконувала дослідження права власності з позицій його оцінки не тільки як відносин власника до речі, але і як суспільних відносин по відношенню до речі. Основним з таких досліджень є робота А.В. Венедиктова "Державна соціалістична власність" [13].

В ХХ столітті тенденція до розгляду права власності як суспільних відносин стала складатися і в науці західних країн.

В числі зарубіжних досліджень по темі права власності особливо виділяються книги відомих вчених італійського історика права П.Гроссі "Другий спосіб володіння", видана в 1977 [14], угорського вченого акад. Д. Эрши "Сравнительное гражданское (частное) право", видана в 1975 г. [15], і німецького вченого Яна Лазара "Власність в буржуазній правовій теорії", видана в 1980 році [16].

Вміщуючи огляд зарубіжної літератури збірник наукових праць "Актуальні проблеми сучасного буржуазного громадянського права", виданий в 80-і роки під редакцією С.Н. Братуся [17], відзначає сучасну боротьбу різних тенденцій і концепцій в буржуазній теорії про право власності, яка має глибокі історичні корені, також активно обговорювані в сучасній правовій літературі. Ссылки на досвід і уроки історії є одним з улюблених аргументів, до яких широко вдаються прихильники цих тенденцій і теорій. В цій сфері ми стикаємося з двома суперечливими явищами. З одного боку, прихильники того чи іншого певного рішення питання про право власності, нерідко бувають схильні до переоцінки тих явищ історичного досвіду, які представляють підтвердження такого рішення. З іншого боку, процес поглиблення історичних знань іноді дає підстави для перегляду викривлень, які в минуле час були внесені в історію права власності сторонниками тих чи інших теорій цього правового інституту.

В пізньому феодальному і монополістичному капіталізмі буржуазні вчені широко зверталися до історичних аргументів, обґрунтовуючи прагнення молодого буржуазного класу до встановлення "священного і неприкосновенного", "неограниченного и неделимого" права

частной собственности. Рассматривая исторический опыт сквозь призму интересов буржуазии, ученые дали тенденциозное описание опыта и в большинстве случаев пришли к апологетическому выводу, что право частной собственности существовало всегда или почти всегда, а отклонения представляют собой лишь исключения порожденные варварством. Подобные воззрения на римское частное право лежали в основе его рецепции.

С конца 19 века началось возрождение и все более широкое распространение в XX веке точки зрения, что неограниченное и неделимое право частной собственности вообще бывало в истории только исключением, ибо преобладали разные формы "разделенной" ("расщепленной"), общинной и т.п. собственности, что античные, феодальные, буржуазные и другие формы собственности всегда выполняли "социальную функцию", были ограничены в той или иной мере "публичными интересами", в т.ч. государственным вмешательством и т.д.

Конечно, в основе такого пересмотра традиционных для эпохи капитализма представлений о праве собственности лежала необходимость обосновать как развитие современной практики вмешательства государства в осуществление правомочий собственника, так и связанные с иными причинами современные формы "расщепления" прав собственности.

Прежде всего, начался пересмотр представлений об индивидуальной собственности как единственной форме присвоения. Этот пересмотр вел к признанию, что наряду с частной собственностью существует другая, альтернативная форма собственности - общинная, групповая, коллективная и т.д. - как порождение иной культуры, иного образа жизни и мысли и т.д. Таким образом пробивал себе дорогу методологический коллективизм в западной традиции права. Вынужденной реакцией индивидуалистической концепции права частной собственности стала развивавшаяся по необходимости теория "пределов" этого права, укладывавшаяся в рамки традиционного учения.

Началась общеевропейская дискуссия о праве собственности, где одни упорно защищают традиционный буржуазный взгляд на частную собственность и относятся с предубеждением против любых коллективных форм присвоения (во Франции Ф. де Куланж и др.). Другие видят широкую панораму форм в т.ч. общественной собственности и их развития (Э. Де Лавелей, П. Виоле, Ж. Платон, М. Тевенэн, П. Фурнье и др.).

Аналогичные споры возникли в Италии. Особо выделяют два взгляда. Первый из них во многом близок позиции Гирке: пользование само по себе может быть фактором, индивидуализирующим собственность; следовательно, возможно много прав собственности на одну и ту же вещь; противоречащее этому римское воззрение абсурдно. По мнению Гуэльфи, коллективная собственность – это случай расщепления собственности на основе раздельного использования ее различных полезных свойств между множеством совладельцев-пользователей и выражающей их единство корпорацией, общиной и т.п.

Другой ученый – Дж. Венециан – напротив пытался свести множественность правомочий общинной собственности к единственному праву общины как юридического лица, а права ее членов – к их обязательственным правомочиям [17, с. 19-21].

Во всяком случае ученые сходились на том, что производительные силы переросли практически все теоретико-правовые концепции классического капитализма, и изменение цивилистических конструкций права собственности является неизбежным [17, с. 15]. Намечилось усиление влияния англосаксонского права вообще и его институтов права собственности на право стран континентальной системы законодательства, что объясняется некоторыми свойствами самого англосаксонского права, которое в ряде отношений оказалось более близким современным потребностям [17, с. 38-40]. Оно объединяет в едином понятии права собственности множество его разновидностей: вещные и обязательственные права; частичные правомочия многих субъектов распространяются на один и тот объект права собственности и т.д., тогда как традиционное континентальное право не включает многих из этих правомочий в состав права собственности и вообще долгое время принципиально не признавало, а отчасти и ныне все еще не признает самой возможности какого бы то ни было "расщепления" права собственности. В отличие от англосаксонских стран, страны континентальной системы (Франция и др.) в ходе буржуазных революций гораздо более широко отменяли институты феодального права, добиваясь концентрации полного права собственности в руках одного лица и устраняя случаи расщепления этого права как остатки феодализма. Поэтому позже, после возникновения потребностей в подобных им современных буржуазных правовых институтах, вновь "расщепляющих", хотя и по другим линиям, право собственности, эти страны были вынуждены, преодолевая трудности

и предубеждения, восстанавливать некоторые ранее отмененные правовые институты или изобретать их заново как устойчивые права на арендованные предприятия и другие объекты.

О все более широком преобразовании права собственности в направлении сближения с положениями англосаксонской правовой доктрины свидетельствуют труды многих ученых. Например, Р. Саватье прямо признает расчленение права собственности для "юридического оформления" современной экономической жизни и видит такое расчленение в придании отдельным правомочиям собственности независимого существования. Он отмечает и отход от отношения к имуществу как вещноправовому понятию, охватывающему два вида – движимое и недвижимое имущество. По мнению Саватье, правомочия обязательственного характера также должны рассматриваться и все чаще рассматриваются как вещи, как "бестелесные имущества". Примерами таких имуществ являются и отношения предприятия с его клиентурой, и право обозначать на изделиях их происхождение, и другие ситуации, в которых реального (вещного) объекта нет, но бестелесный объект существует и имеет несомненную экономическую ценность. Эта концепция давно принята в англосаксонском праве, и ее разработка продолжается особенно активно в последние годы. Р. Саватье пишет, что очень часто отдельные правомочия выделяются из состава права собственности для включения в устойчивую совокупность прав на телесные или бестелесные вещи, объединяемую общим экономическим назначением (например, предприятие) или принадлежностью одному лицу [18, с. 55, 56, 147].

Доминирующей формой собственности в развитых странах на современном этапе является коллективная форма, при которой преобладают коллективные интересы и ценности, которые согласовываются с частными интересами, с частной формой собственности. На международной конференции по проблемам окружающей среды (в 1992 г. на уровне глав государств и правительств был сделан вывод: спасти человечество в пределах рыночной системы, движущей силой которой является частная собственность, невозможно, поскольку она основана на стремлении к безудержному росту потребления и предопределяет резкую поляризацию уровня жизни, а следовательно порождает новые и крайне обостряет существующие социальные конфликты. Речь идет о создании нации владельцев в модели народной экономики. Основой их формирования, с одной стороны, есть

коллективный характер труда и коллективная собственность, а с другой – индивидуальное присвоение на основе трудового участия в этих коллективных процессах, а следовательно, по формуле: частная собственность на базе коллективной, а не наоборот [19, с. 240; 1, с. 29-30].

Современная наука утверждает, что человечество находится на переломе двух эпох – индустриальной и ноосферокосмической, что сопровождается глубокими потрясениями, кризисными явлениями всех сфер экономической и социальной жизни. Главные признаки последней заключаются в широкой интеллектуализации производства, в приоритетном развитии науки, сложного умственного труда [20, с. 39; 2]. Человек с его творческим потенциалом постепенно, но неуклонно начинает занимать доминирующие позиции во всех производственно-экономических структурах. Распоряжаясь своей рабочей силой, реализуя ее как собственность и получая результаты своего труда, современный человек достигает все большей свободы как предпосылки личной автономизации и индивидуализации главных сфер жизнедеятельности. Это требует использования в анализе теории институционализма. Интеллектуализация труда делает частную собственность тесной для форм собственности рабочей силы [1, с. 36].

В сложной системе "человек – производство – регион – государство" в центре находится человек. В обществе с социально ориентированной экономикой человек является собственником, и все его отношения опосредуются собственностью (материальной и интеллектуальной). Если собственность отделена от человека, то это обедняет все отношения, осложняет механизм мотивации и др. Поэтому формирование действенного экономического механизма на всех уровнях предусматривает органическое сочетание трудящегося с собственностью. Это побуждает человека – главную производительную силу общества – эффективно работать, принимать участие в управлении предприятием, формировать эффективные системы управления государством, обществом, рационально относиться к природе [1, с. 36-37].

Для социально ориентированной рыночной экономики характерно разнообразие форм собственности: общественная, частная индивидуальная, частная паевая (коллективная, народная, акционерная), общая, кооперативная (корпоративная), смешанная и др. [1, с. 11, 31, 34 и др.]

Это позволяет говорить о множественности форм частной и публичной собственности в современных условиях социально ориентированной, регулируемой рыночной экономики [16, с. 134].

Проведенный анализ позволяет сделать некоторые выводы концептуального характера. Правовой институциональный подход к исследованию отношений собственности в современных условиях позволяет говорить не о "расчленении" или "расщеплении" права собственности для "юридического оформления" современной экономической жизни, не о движении сверху вниз, как это принято в западной традиции континентального права, а, напротив, согласно восточной его традиции, о движении снизу вверх, о согласовании и соединении разнообразных прав в единый правовой институт (право собственности предприятия и т.п.) и последующем участии различных экономических агентов в институциональных отношениях по реализации единой, институциональной собственности на основе реализации принадлежащих им институциональных прав.

Рассматривая проблемы собственности, следует отметить, что отношения собственности являются отношениями власти. Несомненным является тот факт, что поведение экономических агентов в большей мере формируется под влиянием системы власти, в рамках которой они действуют и которая включает в себя контроль и влияние со стороны одних агентов и подчинение со стороны других. Характеризуя значение власти в обществе, Б. Рассел отмечал, что власть является фундаментальным понятием в общественных науках в том же смысле, в каком энергия является фундаментальным понятием в физике [21, с. 9].

Как пишет Дементьев, можно констатировать противоречивое отношение к проблеме власти в экономической теории – от ее отрицания неоклассической экономической теорией до признания одной из центральных проблем экономического анализа (институционализмом) [4, с. 10]. Реальный мир – это мир неравных отношений, равенство в экономических отношениях, а равно и отсутствие власти есть теоретическая абстракция. Не отсутствие власти, а ее наличие в отношениях между экономическими агентами можно рассматривать как естественное состояние экономической организации общества. Таким образом, экономическая система (система экономических отношений) выступает как система отношений власти. Власть существует не только "вне", "наряду" или "над" экономическими взаимодействиями (власть государства), она еще и элемент, сторона, аспект, атрибут экономических взаимодействий – отношений обмена, найма, организации и управления производством; распределительные от-

ношения также включают в себя властную составляющую. "Вся человеческая жизнь - отмечает Ж. Тоффлер, - сводится скорее к "властным отношениям", чем к "денежным отношениям" [22, с. 55]. Экономическую систему невозможно понять без объяснения того, кто, над кем в какой мере и с какими целями осуществляет власть [4, с. 12]. По мнению М. Вебера, власть означает любую возможность проводить внутри данных социальных отношений свою волю вопреки сопротивлению, независимо от того, на чем такая возможность основана [цит.: по 23, с. 49].

Рассматривая наиболее спорное положение о разделенной собственности, А.В.Венедиктов обосновывал его, отпавляясь от предложенного им понятия права собственности как права собственника использовать средства и продукты производства своей властью и в своем интересе. Для того чтобы доказать, что существует разделенная собственность, необходимо установить, что между субъектами права имеет место такой раздел власти и интереса в использовании объекта, при котором ни один из них не может быть признан полным собственником, что каждый из них осуществляет определенную обычаем или законом долю власти над объектом и получает определенную тем же порядком долю дохода с него [13, с. 133].

Аналогично, для того чтобы доказать, что существует институциональная собственность, необходимо установить, что между субъектами права имеет место такой раздел власти и интереса в использовании объекта, при котором ни один из них не может быть признан полным собственником, что каждый из них осуществляет определенную обычаем или законом долю власти над объектом и получает определенную тем же порядком долю дохода с него.

При этом следует учитывать существование внутренних и внешних отношений собственности (власти и интереса). Например, по Такате, власть имеет два широких типа: "внутренняя власть", которую лидеры групп имеют над ее членами, и "внешняя власть", которую группы могут иметь против внешнего мира [4, с. 63]. Вообще существует несколько концептов власти:

власть отождествляется исключительно с насилием (пример - австрийская школа, неинституциональный подход);

власть рассматривается как частные формы отклонения от естественного состояния экономики, вызванные преимущественно внешними силами (неоклассическая теория);

и власть рассматривается как общесистемная характеристика исследуемых экономических взаимодействий (традиционный институционализм, историческая школа, в известной мере марксизм).

В контексте концепции институциональной собственности (власти и интересов) берется за основу последний ее концепт.

Выводы: Правовой институциональный подход к исследованию отношений собственности в современных условиях позволяет выдвинуть концепцию институциональной (согласованной) собственности (власти и интересов), которая предусматривает не "расчленения" или "расщепления" права собственности для "юридического оформления" современной экономической жизни, а, напротив, согласование и соединение разнообразных прав в единый правовой институт (право собственности предприятия и т.п.) и последующее участие различных экономических агентов в институциональных отношениях по реализации единой, институциональной собственности на основе реализации принадлежащих им институциональных прав. Для того чтобы доказать, что существует институциональная собственность, необходимо установить, что между субъектами права имеет место такой раздел власти и интереса в использовании объекта, при котором ни один из них не может быть признан полным собственником, что каждый из них осуществляет определенную обычаем или законом долю власти над объектом и удовлетворяет свой интерес, получая определенную тем же порядком долю дохода с него.

Перспективным направлением дальнейших исследований является исследование проблем хозяйственной правосубъектности предприятий, а также других проблем хозяйственного права с позиций правового институционального подхода.

Использованная литература:

1. Булеев И.П. Предприятие в системе общественных отношений: институциональный аспект: монография / И.П. Булеев / НАН Украины. Ин-т экономики пром-сти. - Донецк, 2006. - 424 с.

2. Кадзума Татеиси. Вечный дух предпринимательства: пер. с англ. / Т. Кадзума. - К.: Укрзакордонвизасервис, 1992. - 206 с.

3. Мильнер Б.З. Теория организации: учебник / Б.З. Мильнер. - 3-е изд. - М: ИНФРА-М, 2003. - 558 с.

4. Дементьев В.В. Экономика как система власти / В.В. Дементьев // Министерство образования и науки Украины. Донецкий национальный технический университет. - Донецк: Капитан, 2003. - 404 с.

5. Crosland C.A.P. The future of Sozialism / C.A.P. Crosland. - L.: Cape, 1957. - P. 75-76.
6. Mises L. Sozialism. An Economic and Soziological Analysis / L. Mises. - L., 1951. - 528 p.
7. Dalton H. Practical sozialism for Britain / H. Dalton. - L., 1935. - 378 p.
8. Хозяйственное право: учебник / Под ред. В.К. Мамутова. - К.: Юринком Интер, 2002. - 912 с.
9. Подцерковний О.П. Грошові зобов'язання господарського характеру: проблеми теорії і практики: монографія / О.П. Подцерковний. - К.: Юстініан, 2006. - 424 с.
10. Краткий экономический словарь / Под ред. А.Н. Азрилияна. - М.: Ин-т новой экон., 2001. - 1088 с.
11. Булеев И.П. Формирование организационно-экономического механизма управления предприятием по обработке цветных металлов / И.П. Булеев. - Донецк: ИЭП НАН Украины, 1993. - 225 с.
12. Брюховецька Н.Ю. Економічний механізм підприємства в ринковій економіці: методологія і практика / Н.Ю. Брюховецька. - Донецьк: ІЕП НАН України, 1999. - 276 с.
13. Венедиктов А.В. Государственная социалистическая собственность / А.В. Венедиктов. - М.-Л.: Изд-во АН СССР, 1948. - 839 с.
14. Grossi P. Un altro modo di possedere: l'emersione di forme alternative di proprieta alla consciensa giuridica postunitaria / P. Grossi. - Milano: Giuffre, 1977. - 392 p.
15. Eorsi G. Comparative zivil (private law): law types, law groups, the roads of legal development / G. Eorsi. - Br.: Acad. Kiado, 1979. - 651 p.
16. Lasar J. Eigentum in der burgerlichen Rechrstheorie / J.Lasar. - B.: Acad. Verl., 1980. - 160 s.
17. Актуальные проблемы современного буржуазного гражданского права. Сборник научно-аналитических обзоров / Под ред. С.Н. Братуся. - М.: ИНИОН АН СССР, 1983. - 172 с.
18. Саватье Р. Теория обязательств: Юрид. и экон. очерк / Р. Саватье. - М.: Прогресс, 1972. - 440 с.
19. Економічна енциклопедія: у 3-томах / Ред. кол.: ... С.В. Мочерний (відп. ред.). - К.: Академія, 2000. - Т. 1. - 864 с.
20. Вернадский В.И. Научная мысль как планетарное явление / В.И. Вернадский. - М.: Наука, 1991. - 116 с.
21. Russell B. Power / B. Russell. - London and New York: Routledge, 2000. - 207p.
22. Тоффлер Э. Метаморфозы власти / Э. Тоффлер. - М.: Изд-во АСТ, 2001. - 669 с.
23. Кейзеров Н.М. Власть и авторитет: критика буржуазных теорий / Н.М. Кейзеров. - М.: Юрид.лит., 1973. - 264 с.

УДК 336.14(477)

О.Ю. Заблоцька*

БЮДЖЕТНА БЕЗПЕКА УКРАЇНИ

Сфера бюджетних відносин залишається однією з найбільш криміналізованих. Кожний шостий економічний злочин, що викривається в Україні, пов'язаний із зазіханнями на кошти державного або місцевих бюджетів. Наслідки бюджетних зловживань з боку суб'єктів господарювання та корумпованого чиновництва сьогодні набувають не лише економічного, а й соціально-політичного характеру. Масштаби цього явища вийшли на той критичний рівень, коли цілком ймовірною є загроза національній безпеці країни.

Протягом 2004–2008 років у бюджетній сфері викрито близько 38,3 тис. злочинів. Водночас аналіз низки об'єктивних показників свідчить про загальне зниження активності оперативних підрозділів щодо протидії зловживанням з бюджетними коштами. Зокрема, у 2008 році більш ніж удвічі, порівняно з 2007 роком, зросли завдані цими злочинами збитки (з 500 млн. грн до майже 1 млрд. грн). Співвідношення встановлених осіб і виявлених злочинів, незважаючи на певну позитивну динаміку, є неадекватним і складає від 1 до 3 (2007 і 2008 р.р.); від 1 до 4 (2006 рік); від 1 до 5 (2003–2005 р.р.). Залишається невисоким показник кримінальних справ, що завершуються провадженням з направленням до суду (не більше 10–15% щороку). Прорахунки у роботі оперативних підрозділів поряд з об'єктивними чинниками (недосконалість законодавства, протидія зацікавлених осіб, неналежний рівень міжвідомчої взаємодії тощо), пов'язані, також, з неповним використанням усього комплексу сил, засобів і методів ОРД, зокрема можливостей агентурного апарату у документуванні злочинів та вирішенні завдань кримінального судочинства.

Під бюджетною безпекою, на наш погляд, необхідно розуміти стан забезпечення платоспроможності (рівень бюджетного потенціалу) держави щодо виконання нею своїх функцій з урахуванням балансу доходів і видатків державного й місцевих бюджетів та доцільності, законності й ефективності використання бюджетних коштів на всіх рівнях.

* Кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник ДНДІ МВС України.

Бюджетна безпека держави зумовлюється, по-перше, величиною її бюджету, оскільки саме від обсягу бюджетних коштів значною мірою залежить здатність держави виконувати свої найголовніші функції, а також стимулювати подальший соціально-економічний розвиток. Проте проблеми бюджетної системи полягають не лише у надзвичайно скромних розмірах самого бюджету (хоча і вони ненормально малі для країни з таким потенціалом, як Україна), скільки у відсутності передбачуваності усіх найважливіших його параметрів.

По-друге, бюджетна безпека характеризується ступенем збалансованості, а отже, – і розміром його дефіциту або бездефіцитністю (профіцитом), оскільки цим визначається, чи здатна держава за рахунок своїх доходів забезпечити фінансування своїх найголовніших витрат та чи буде й надалі зростати державний борг. При цьому рівень бюджетної безпеки обернено пропорційний рівню бюджетного дефіциту. Тобто найбільш безпечним, безумовно, за інших рівних умов, є бездефіцитний бюджет [2, с. 97].

По-третє, бюджетна безпека визначається чинною в країні бюджетною системою, як сукупністю різних видів бюджетів, що знаходяться між собою у певному взаємозв'язку і взаємозалежності. Бюджетна система – це сукупність державного бюджету та місцевих бюджетів, побудована з урахуванням економічних відносин, державного і адміністративно-територіального устрою, і врегульована нормами права [3, с. 5].

По-четверте, на бюджетній безпеці не може не позначатися чинна правова база, професіоналізм, ретельність розробки і процедура розгляду та затвердження бюджету. Зокрема, якість правової бази безпосередньо позначається на ступені регламентації перебігу бюджетного процесу та його стабільності, професіоналізм і ретельність розробки – на врахуванні в законотворчій діяльності всіх нюансів, що супроводжують формування бюджету, а процедура розгляду і затвердження бюджету – на повноті аналізу всіх бюджетних параметрів, своєчасності прийняття законодавчого акту, недопущенні внесення до проекту закону необґрунтованих змін і доповнень тощо.

По-п'яте, на бюджетну безпеку держави впливають масштаби бюджетного фінансування, тобто надання без повернення коштів із державного бюджету підприємствам, установам і організаціям для повного чи часткового відшкодування їх витрат. При цьому за інших рівних умов ступінь бюджетної безпеки обернено пропорційний рівню обсягів зазначеного бюджетного фінансування.

По-шосте, бюджетна безпека держави залежить від вибору на тому чи іншому етапі її розвитку певної бюджетної класифікації, тобто систематизованого економічного групування доходів і витрат бюджету за однорідними ознаками, що визначається природою державного бюджету. Безумовно, підхід до формування бюджету і можливості його виконання залежать від надання за галузями господарського комплексу й управління), економічній (диференціювання витрат за господарськими ознаками чи виробничими елементами: капітальні вкладення, заробітна плата, дотації тощо), змішаній чи комбінованій (поєднання відомчих і предметних ознак), цільовій (урахування загальнонаціональних, політичних, економічних і соціальних цілей або програм), функціональній (розглядання державних коштів як інструмента політики уряду), бюджетній класифікації за фінансовими ознаками (витрати диференціюються на такі, що не повертаються, тимчасові й умовні).

По-сьоме, ступінь бюджетної безпеки держави зростає або знижується за наявності чи відсутності бюджетних резервів, тобто фондів, що утворюються в державному бюджеті для безперервного фінансування запланованих заходів і забезпечення невідкладних витрат, що виникають.

По-восьме, бюджетна безпека повинна підтримуватися досконалою системою бюджетного обліку, тобто бухгалтерського обліку виконання бюджету і кошторисів витрат бюджетних установ. Ця проблема, на жаль, остаточно так і не вирішена. Водночас відсутність досконалого бюджетного обліку унеможливило проведення дієвого контролю за витрачанням бюджетних коштів на низовому рівні, знижує прозорість бюджетного процесу.

По-дев'яте, бюджетна безпека залежить від своєчасності прийняття бюджету, оскільки зволікання у бюджетному процесі може стати головним дестабілізуючим чинником. Серед прямих наслідків не своєчасного прийняття бюджету: дезорганізація в соціально-економічній сфері, подальше зниження інвестиційної активності, посилення інфляційних процесів, дестабілізація національної валюти, знецінення грошових доходів громадян.

Відповідно до ст. 96 Конституції України Кабінет Міністрів не пізніше 15 вересня кожного року (тобто лише за 3,5 місяці до початку нового бюджетного року, а, наприклад, у США процес формування державного бюджету розпочинається за 18 місяців до початку фінан-

сового року) подає до Верховної Ради України проект закону про Державний бюджет України на наступний рік [1]. Окрім того, вадою чинної процедури розгляду проекту закону про держбюджет є те, що за регламентом Верховної Ради України нормальним вважається його прийняття до 31 грудня року, що передує наступному бюджетному. Проте за таких умов вчасно не можуть бути прийняті місцеві бюджети, що негативно позначається на бюджетній безпеці держави в цілому.

У більшій частині європейських держав (Франція, Іспанія, Австрія, Греція тощо) початок бюджетного періоду і кінець його збігаються з початком і кінцем календарного року, але, наприклад, в Англії, Данії бюджетний період продовжується з 1 квітня до 31 березня, в Італії, Норвегії, Японії - з 1 липня до 30 червня. Вибір для початку і кінця бюджетного періоду термінів, що не збігаються з початком і кінцем календарного року, пояснюється строками бюджетних парламентських сесій. Палати не встигають розглянути бюджет до початку календарного року, тому бюджетний період починається після прийняття закону про державний бюджет.

По-десяте, на бюджетній безпеці позначається і характер касового виконання бюджету. З 1997 року запроваджене касове виконання Державного бюджету України через територіальні органи Державного казначейства, а згодом - і місцевих. Проте і досі бюджетні розрахунки продовжують обслуговувати також і вітчизняні комерційні банки. Наприкінці 2003 року Держказначейство вперше оголосило про проведення тендеру на відбір банківської структури для готівкових виплат бюджетним організаціям за чеками.

По-одинадцять, рівень бюджетної безпеки визначається станом бюджетних розрахунків. Існування у бюджетній сфері взаємозаліків, вексельного обігу, а також високий рівень бартеризації вітчизняної економіки стало причиною розбалансування грошової і товарної (у широкому розумінні) маси, унеможливило нормальний рух грошових потоків, призводило до визнання неринкових цін, ліквідності заборгованості підприємств, а відтак, і можливості використання цієї заборгованості як платіжного засобу, що стимулює підтримку нерентабельних підприємств.

Не менше недоліків було і у схемі поєднання виконання бюджету у грошовій формі з отриманням товару у рахунок боргів суб'єктів господарювання до бюджету. При проведенні таких взаємозаліків бюджет, по-перше, самоусувався від організації контролю за ціноут-

воренням на продукцію, що поставлялася у рахунок державних потреб. Так, скажімо, в умовах заниження таких цін бюджет фактично виконувався меншою мірою, ніж це можливо. По-друге, за таких умов на визначення лімітів фінансування, вибір постачальника товарів і послуг справляв суб'єктивний фактор. По-третє, зазначена форма взаємозаліків призводила до появи великої кількості посередницьких структур-паразитів. І, нарешті, факт можливості проведення подібних взаємозаліків підвищував зацікавленість суб'єктів господарювання у зростанні їх заборгованості перед бюджетом. Як вважали експерти, сумарні втрати держави при проведенні таких взаємозаліків за обсягом наближалися до розміру заліку [4].

По-дванадцяте, бюджетну безпеку підривають чисельні податкові пільги. Так, до бюджету щорічно не надходить більше третини платежів через надання різних пільг, що загострює проблему формування дохідної частини бюджету. Для прикладу, лише 2005 року економіка України втратила від пільгового оподаткування в частині ПДВ понад 11,5 млрд. грн, що становить 34% обсягу надходження цього податку загалом. За даними Державної податкової адміністрації України, упродовж 1998–2003 рр. обсяги пільг з ПДВ збільшилися з 16,9 до 41,4 млрд. грн. або майже в 2,5 рази [42, с. 111]. Рівень перевищення пільг над фактично сплаченим ПДВ зріс із 1,9 разів у 1997 р. до 4,5 разів у 2003 р. Відповідно, обсяг надходжень ПДВ у вказаний період зменшився на 0,9 млрд. грн. [5, с. 18].

Важливим для забезпечення дійсної бюджетної безпеки є і сам механізм руху бюджетних коштів. У розвинених країнах він настільки чітко відпрацьований, що вищі органи фінансового контролю витрачають набагато менше зусиль порівняно зі своїми українськими колегами.

Отже автором визначається, що бюджетна безпека перебуває під впливом численних загроз нормативно-правового, макроекономічного, організаційно-методологічного, обліково-статистичного, інформаційного характеру, що суттєво впливає на формування бюджетної політики держави.

Використана література:

1. Конституція України. – К.: Видавничий дім "Ін Юре", 2006. – 144 с.
2. Мельник О. М. Особливості нового етапу в антиінфляційній політиці України / О. М. Мельник // Фінанси України. – 1998. – № 9. – С. 91–101.

3. Юрій С. І. Бюджетна система України / С. І. Юрій, Й. М. Бескид. - К. : НЮС, 2000. - 400 с.

4. Шигаєва Т. Пиррова перемога в боротьбі з бартером / Т. Шигаєва // Коментарії. - 2000. - 13 березня. - С. 13-15.

5. Фінансовий контроль бюджетних ресурсів / [Є. В. Мних, Н. С. Барабані, Г. О. Кравченко та ін.] ; за заг. ред. Є.В. Мниха ; М-во освіти і науки України, Київ. нац. торг.-екон. ун-т. - К. : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2008. - 185 с.

УДК 332.2:349.41

О.С. Тарасенко*

ОСОБЛИВОСТІ ОБІГУ ЗЕМЕЛЬНИХ РЕСУРСІВ

З початком проведення в країні Земельної реформи [1; 2] фізичні та юридичні особи отримали право на одержання у приватну власність або користування земельну ділянку. Зазначена реформа також передбачала забезпечення ефективного, раціонального, оздоровчого використання та підвищення цінності земельних ресурсів, створення сприятливих умов для збільшення соціального, інвестиційного і виробничого потенціалів землі, перетворення її у фактор економічного зростання. Фактично цей акт перетворив земельні ресурси в товар, не визначивши порядок цін, правил купівлі-продажу, інших складових нормативно-правового регулювання обігу землі. Реалізацію напрямів земельної реформи в Україні забезпечує прийняття комплексу взаємопов'язаних нормативно-правових актів, вжиття науково-технічних економічних та інших заходів, які формують державне управління земельними ресурсами та ефективний механізм регулювання земельних відносин.

Право власності на землю гарантується законом. Це право набувається і реалізується громадянами, юридичними особами та державою виключно відповідно до закону. Порушення закону в сфері земельних відносин завдають суттєвої шкоди гарантованим Конституцією правам та законним інтересам громадян, тому це питання є надзвичайно важливим та актуальним.

* Ад'юнкт кафедри ОРД КНУВС.

Чинниками, які погіршують криміногенну ситуацію в сфері земельних відносин є високий рівень рентабельності та прибутковості проведення операцій із землею (оренда, продаж, зміна цільового призначення тощо), адже тіньова ціна на цей "товар" постійно підвищується, тому і спокуса вчинення таких злочинів постійно зростає. Саме ці чинники сприяли тінізації ринку земельних ресурсів, обумовили безконтрольне розпорядження землею посадовцями місцевих органів влади.

Сучасна структура економічної злочинності включає в себе значну частину злочинів, які вчиняються в сфері земельних відносин. Розглядаючи статистику виявлених злочинів підрозділами МВС України, можна стверджувати про щорічне зростання кількості злочинів в сфері земельних відносин: у 2007 році правоохоронними органами було виявлено - 1151 злочинів [3], 2008 - 1571 [4], 2009 - 1683 [5]. Аналіз зазначеної статистики свідчить, про те що перед оперативним працівником щоденно стоїть проблема ефективності та можливих шляхів удосконалення протидії злочинам, які вчиняються в сфері земельних відносин. Ефективність діяльності підрозділів ДСБЕЗ по виявленню, попередженню та документуванню злочинів в галузі земельних відносин обумовлюється рівнем обізнаності оперативного працівника із законодавчим регулювання зазначеної сфери. Це твердження набуває особливого значення у зв'язку з появою витончених багатогодових схем злочинних дій при проведенні операцій із землею. Недосконалість (або в деяких випадках повна відсутність) нормативних актів, що регламентують кваліфікацію дій осіб за порушення земельного законодавства утруднює діяльність оперативних підрозділів щодо виявлення та фіксації дій осіб, які готують або вчинюють злочини в сфері земельних відносин. Посадові особи органів влади маскують свої дії під суспільно-корисні, приймають рішення колегіально, надають у власність земельні ділянки без дотримання відповідної процедури відведення землі, змінюють цільове призначення, обумовлюючи такі дії службовою необхідністю.

Ряд українських науковців займалися вивченням проблем та процедур здійснення земельного законодавства, а саме: Бондар О.Г., Бусойок Д.В., Вівчаренко О.А., Косович Б.І., Лісова Т.В. тощо. Але зазначені науковці не розглядали сферу земельних відносин, її особливості з точки зору оперативно-розшукової діяльності, не визначали причини та умови, які сприяють вчиненню таких злочинів.

Для отримання об'єктивної характеристики правового регулювання обігу земельних ресурсів, особливостей діяльності оперативних підрозділів ОВС по виявленню, попередженню і розкриттю злочинів, пов'язаних з порушенням земельного законодавства велике значення має аналіз нормативно-правових актів, що регулюють обіг земельних ресурсів.

Розглядаючи характеристику обігу земельних ресурсів, необхідно визначитися з об'єктом злочинного посягання, адже вся земна поверхня розподілена на земельні ділянки, які є предметом злочинного посягання, а саме незаконного збагачення при проведенні операцій із землею. В свою чергу кожна земельна ділянка повинна мати цільове призначення (категорію), але, нажалі, з моменту проголошення української держави, фактичне розподілення земель на категорії (зонування земель) в країні не проводилося. Ця прогалина, надає можливість посадовим особам органів влади та управління, визначати цільове призначення земель на власний розсуд (особливо це стосується земель лісового та заповідного фонду). Відсутності землевпорядкувань території, неодноразово розглядалося на нарадах Державного комітету України із земельних ресурсів та торкалося рядом науковців, але нажалі відповідного фінансування на проведення зонування земель нажалі не надходить.

З прийняттям Земельного кодексу України, визначено новий перелік категорій земель: землі сільськогосподарського призначення; землі житлової та громадської забудови; землі природно-заповідного та іншого природоохоронного призначення; землі оздоровчого призначення; землі рекреаційного призначення; землі історико-культурного призначення; землі лісгосподарського призначення; землі водного фонду; землі промисловості, транспорту, зв'язку, енергетики, оборони та іншого призначення [6]. Що також дало підстав посадовцям визначати цільове призначення землі на власний розсуд. Адже при встановленні категорії землі, посадовце, використовується інформація, яка міститься в планових картографічних схемах земель (затверджених в 70-80 роках минулого століття), а також старих державних актів права власності на земельну ділянку, договорів оренди та виходячи із об'єктів, які розміщені на земельній ділянці (житлові або присадибні будинки, гаражі тощо).

Наступний напрямок, який на наш погляд необхідно розглянути є порядок набуття права власності на земельну ділянку. Право на кори-

стування земельною ділянкою та право власності на земельну ділянку – це природні права громадян України. Очевидно, що реалізація вказаних прав не повинна суперечити чи шкодити правам та інтересам інших громадян. Ці положення закріплені у ст.ст. 13, 14 Конституції України [7], главі 27 Цивільного кодексу України [8] та в розділі III Земельного кодексу України [6]. Згідно ч. 2 ст. 78 ЗК право власності на землю набувається та реалізується на підставі Конституції, ЗК та інших нормативно-правових актів, що приймаються відповідно до них. Що стосується суб'єктів права власності на земельну ділянку, то відповідно ст. 80 ЗК ними є: громадяни та юридичні особи – на землі приватної власності; територіальні громади, які реалізують це право безпосередньо або через органи місцевого самоврядування, – на землі комунальної власності; держава, яка реалізує це право через відповідні органи державної влади, – на землі державної власності [6]. У вказаній нормі передбачено не тільки суб'єкти права земельної власності, а й визначено його об'єкти, а також способи реалізації територіальними громадами та державою своїх повноважень. Натомість, що стосується суб'єктів права власності на землю визначених Основним законом, то цей перелік є вичерпним, згідно з ч. 1 ст. 13 Конституції, таким суб'єктом визначається Український народ, від імені якого права власника здійснюють органи державної влади та органами місцевого самоврядування [7].

В ч. 3 ст. 78 ЗК сказано, що земля в Україні може перебувати у приватній, комунальній та державній власності. Так згідно із ч. 1 ст. 81 ЗК громадяни України набувають право власності на земельні ділянки на підставі: придбання за договором куплі-продажу, ренти, дарування, міни та іншими цивільно-правовими договорами; безоплатної передачі із земель державної та комунальної власності; приватизація земельних ділянок, що були раніше надані їм у користування; прийняття спадщини; виділення в натурі (на місцевості) належної їм земельної частки (паю). А в ч. 3 ст. ст. 81 зазначеного кодексу говориться, що іноземні громадяни та особи без громадянства можуть набувати права власності на земельні ділянки відповідно до частини другої цієї статті у разі: придбання за договором купівлі-продажу, ренти, дарування, міни, іншими цивільно-правовими угодами; викупу земельних ділянок, на яких розташовані об'єкти нерухомого майна, що належать їм на праві власності; прийняття спадщини (землі сільськогосподарського призначення, прийняті у спадщину іноземними громадянами, а також особами без громадянства, протягом року підлягають відчуженню ч. 4 ст. 81 ЗК) [6].

Розглядаючи набуття права власності на землю юридичними особами (ст. 82 ЗК), то тут законодавцем визначено конкретні вимоги, які необхідні при отриманні у власність земельної ділянки для здійснення підприємницької діяльності. Також хочеться звернути увагу на право власності на землю територіальних громад та держави (ст.ст. 83-84 ЗК). В зазначених статтях визначено вичерпний перелік земель, які не можуть передаватися у власність, але як свідчить аналіз прийнятих рішень органами влади саме ці норми порушуються зазначеними органами (наприклад передача землі під об'єктами природно-заповідного фонду, історико-культурного та оздоровчого призначення) [6].

Нехідно зауважити, що надання земель у приватну власність із земель комунальної та державної власності регулюється певною кількістю нормативно-правових актів, які, на жаль, не є досконалими. Чинним земельним законодавством України передбачено, що отримання земельної ділянки у власність може здійснюватися як безоплатно ст.116 ЗК України [6], так і за плату ст. 127, ст. 134 ЗК України [6]. Щодо земель які можуть бути безоплатно передані у власність визначені ст. 121 ЗК [6], згідно чого зацікавлені громадяни мають право отримати земельну ділянку із земель державної або комунальної власності для ведення:

- фермерського господарства (ст. 31),
- ведення особистого селянського господарства (ст. 33),
- зайняття садівництвом (ст. 35),
- будівництвом та обслуговуванням житлового будинку,
- господарських будівель, будівництва індивідуальних гаражів у межах норм безоплатної приватизації (ст. 40),
- індивідуального дачного будівництва (ст. 51) тощо [6].

Що стосується права користування землею, то законодавець виділяє дві форми (ст.ст. 92-93 ЗК): право постійного користування (підприємствам, установам та організаціям, що належать до державної та комунальної власності; громадським організаціям інвалідів України, їх підприємствам (об'єднанням), установам та організаціям) та право оренди земельної ділянки (громадянам та юридичним особам України, іноземним громадянам і особам без громадянства, іноземним юридичним особам, міжнародним об'єднанням і організаціям, а також іноземним державам) [6] [9].

Виходячи із окресленого, а саме з набуття права власності (користування) на земельну ділянку, на нашу думку, необхідно роз-

п'янути законодавчу базу, яка регулює процедуру отримання земельної ділянки у власність (користування, приватизація) та оформлення землевпорядної документації (складення технічної документації, проведення аукціону, оцінка землі, державна експертиза землевпорядної документації, зміна цільового призначення, державна реєстрація). Порядок безоплатної приватизації земельної ділянки громадянами, як ми раніше зазначали, передбачено ст. 118 ЗК, надання земельної ділянки державної або комунальної власності у користування передбачено ст. 123 ЗК, а порядок передачі земельних ділянок в оренду визначено ст. 124 ЗК [6] та ЗУ "Про оренду землі" [9].

Розглянемо коротко процедуру відведення земельної ділянки у власність (користування, приватизацію) з урахуванням чинного законодавства та розподіленням процедур передачі (надання) землі на окремі стадії.

Першою стадією процедури відведення земельної ділянки є погодження питань, пов'язаних з вилученням (викупом) та вибором земельної ділянки. На цьому етапі здійснюються такі дії: подання заяви, перевірка можливості видачі землі органом земельних ресурсів, обґрунтування виділення землі, визначення розміру, проведення засідання комісії по земельним питанням та складання акту вибору земельної ділянки.

Другою - погодження місця розташування земельної ділянки та надання згоди на розробку проекту землеустрою, що включає в себе проведення попереднього погодження на виділення земельної ділянки у власність (користування) органом влади.

Третьою - проведення робіт із землеустрою, що включає в себе погодження відведення земельної ділянки з органом земельних ресурсів, природоохоронним і санітарно-епідеміологічним органами, органом містобудування та архітектури, органом охорони культурної спадщини, визначення оцінки землі, проведення експертизи землевпорядної документації (в передбачених умовах у ЗК України).

На четвертій стадії відбувається затвердження проекту виділення земельної ділянки, що включає в себе підготовку та прийняття рішення органом влади по відведенню земельної ділянки.

П'ятою стадією зазначеної процедури є видача державного акту на право власності на земельну ділянку, який включає в себе погодження державного акту в органах влади, підрозділах Держкомзему, а також видача акту ДП Центр державного земельного кадастру [6].

Окремо ми виділяємо проведення земельних аукціонів та зміну цільового призначення, оскільки вони проводяться лише у випадках, передбачених Земельним Кодексом України. Отже:

- проведення земельних аукціонів щодо отримання земель в користування (оренду) або приватну власність фізичними та юридичними особами [6], [10]. На цій стадії здійснюються такі дії: подання оголошення, прийом документів, проведення аукціону щодо продажу земельної ділянки;

- зміна цільового призначення земельної ділянки [11]. Зміна цільового призначення земельної ділянки можна проводити підчас надання земельної ділянки у власність (користування). А якщо земельна ділянка перебуває у власності, то дії по зміні цільового призначення проводяться по аналогії з процедурою відведення земельної ділянки [12].

Виходячи із наведеного, можна стверджувати, що знання характеристики обігу земельних ресурсів, нормативно-правове регулювання та процедура проведення операцій із землею надає можливість оперативному працівнику ОВС ефективно використовувати зазначенні знання для протидії даній злочинності.

Використана література:

1. Постанова Верховної Ради Української РСР / Про земельну реформу від 18 грудня 1990 року № 563-XII [Електронний ресурс]: <http://www.rada.gov.ua>

2. Земельний кодекс України від 18.12.1990 № 561-XII [Електронний ресурс]: <http://www.rada.gov.ua>

3. Стан та структура злочинності в Україні (2006-2007) / МВС України. – Режим доступу до стат.: <http://www.mvs.gov.ua>.

4. Стан та структура злочинності в Україні (2007-2008) / МВС України. – Режим доступу до стат.: <http://www.mvs.gov.ua>.

5. Стан та структура злочинності в Україні (2008-2009) / МВС України. – Режим доступу до стат.: <http://www.mvs.gov.ua>.

6. Земельний кодекс України від 25 жовтня 2001 року № 2768-III [Електронний ресурс]: <http://www.rada.gov.ua>

7. Конституція України від 28 червня 1996 року [Електронний ресурс]: <http://www.rada.gov.ua>

8. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV [Електронний ресурс]: <http://www.rada.gov.ua>

9. Закон України / Про оренду землі від 6 жовтня 1998 року № 161-XIV [Електронний ресурс]: <http://www.rada.gov.ua>

10. Постанова Кабінету Міністрів України / Деякі питання проведення земельних аукціонів від 22 лютого 2008 року № 90 [Електронний ресурс]: <http://www.rada.gov.ua>

11. Постанова Кабінету Міністрів України / Про затвердження Методики визначення розміру шкоди, заподіяної внаслідок самовільного зайняття земельних ділянок, використання земельних ділянок не за цільовим призначенням, зняття ґрунтового покриву (родючого шару ґрунту) без спеціального дозволу від 25 липня 2007 року № 963 [Електронний ресурс]: <http://www.rada.gov.ua>

12. Постанова Кабінету Міністрів України / Про затвердження Порядку вибору земельних ділянок для розміщення об'єктів від 31 березня 2004 року № 427 [Електронний ресурс]: <http://www.rada.gov.ua>

УДК 343.9:33:351.746

О.В. Мельник*

ЗАГАЛЬНОПРАВОВІ СИСТЕМНІ ПІДСТАВИ КРИМІНАЛІЗАЦІЇ ЗАБРУДНЕННЯ ДОВКІЛЛЯ

У структурі природоохоронних заходів правового характеру важлива роль належить кримінальному законодавству, одним із головних завдань якого, у відповідності зі ст. 1 Кримінального кодексу України, є правове забезпечення охорони довкілля, у тому числі й від забруднення, та запобігання таким злочинам.

Неможливо точно оцінити, наскільки вагоме значення кримінально-правового впливу в запобіжній діяльності, а, відтак, і забезпечення ефективності кримінально-правової охорони, зважаючи на складність виокремлення та оцінки інших чинників. Разом з тим, можна з упевненістю стверджувати, що кримінально-правовий вплив здатний відігравати домінуючу роль в цій справі, причому, ця роль може бути як позитивною, так і негативною. Обґрунтоване законодавче регулювання застосування заходів кримінально-правового впливу й ефективна правозастосовна діяльність здатні підвищити рівень дотримання і виконання кримінально-правових норм. Недостатньо продуманий та помилковий підхід законодавчих або правозастосовних органів у да-

* Здобувач кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права Київського національного університету внутрішніх справ.

ній сфері, навпаки, здатний блокувати або значно ослабити потенціал кримінально-правової заборони у запобіганні злочинному забрудненню довкілля.

Слід зауважити, що кримінально-правові норми, що встановлюють відповідальність за забруднення довкілля, будуть досконалими та стануть реальним інструментом впливу на поведінку потенціальних порушників екологічного законодавства з метою утримання їх від вчинення злочинів даної категорії лише за умов додержання науково обґрунтованих принципів криміналізації суспільно небезпечних діянь.

У кримінально-правовій літературі різним аспектам криміналізації приділялась увага у роботах таких відомих науковців, як С.Б. Гавриш, Г.А. Злобін, С.Г. Келіна, А.П. Коробєєв, В.М. Кудрявцев, В.К. Матвійчук, П.Л. Фріс, А.М. Яковлев та ін. Теорія криміналізації була предметом дослідження у кандидатській дисертації Д.О. Балобанової [1].

Разом з тим, проблеми криміналізації екологічно небезпечних посягань, зокрема забруднення довкілля, є на сьогоднішній день актуальними, а відтак, потребують додаткових досліджень.

У науковій літературі сформувалося поняття криміналізації як "визначення в законі про кримінальну відповідальність діяння як суспільно небезпечного, винного і караного" [2, с. 69], "легальне визначення того або іншого роду дій (бездіяльності) як злочину" [3, с. 108], "одна з функцій кримінального законодавства, передбачених ст. 1 КК України, що визначає, яке суспільно небезпечне діяння є злочинним, але ознаки такого діяння отримують своє вираження в диспозиції статті КК України" [4, с. 331], "процес виявлення суспільно небезпечних видів людської поведінки, визнання на державному рівні необхідності, можливості й доцільності кримінально-правової боротьби з ними й, у випадку позитивної відповіді на ці питання, закріплення їх у законі як злочинів" [5, с. 20-21] або ж "процес виявлення суспільно небезпечних форм індивідуальної поведінки, визнання допустимості, можливості й доцільності кримінально-правової протидії їм і фіксації їх у законі як злочинних і кримінально каранних" [1].

Кримінально-правовою наукою вироблені підстави (а також принципи та критерії) криміналізації, дотримання яких в процесі такої діяльності, повинно забезпечити ефективність норм, що приймаються. Принципи криміналізації визначають вимоги до законо-

давчої техніки, а підстави кримінально-правової заборони служать об'єктивними передумовами її встановлення [1].

Глумачний словник української мови дає таке визначення терміну "підстава": "це те головне, на чому базується, ґрунтується, ґрунтується що-небудь" [6, с. 1039]. У кримінально-правовій літературі під підставами криміналізації розуміються "процеси, що відбуваються в матеріальному й духовному житті суспільства, розвиток яких породжує об'єктивну необхідність кримінально-правової охорони тих чи інших цінностей, ...те, що створює дійсну суспільну потребу в кримінально-правовій новелі, внутрішня необхідність виникнення правової норми" [7, с. 204-205].

Аналіз літературних джерел, присвячених дослідженню принципів та підстав криміналізації, дозволяє зробити висновок про наявність різноманітних класифікаційних систем даних категорій. На наш погляд, найбільш ґрунтовною та вичерпною є запропонована В.М. Кудрявцевим система принципів криміналізації суспільно небезпечних діянь [7, с. 210], які поділяються на:

1) соціальні та соціально-психологічні принципи, що виражають суспільну необхідність і політичну доцільність встановлення кримінальної відповідальності;

2) системно-правові принципи, що визначають вимоги внутрішньої логічної несуперечливості системи норм кримінального права, несуперечливості між нормами кримінального й кримінально-процесуального, а також інших галузей права - конституційного, фінансового, адміністративного, цивільного та ін.

У даній статті буде розглянуті загальноправові системні підстави криміналізації, найважливішими з яких є підстави конституційної адекватності, системно-правової несуперечливості криміналізації конкретного діяння, міжнародно-правової необхідності й допустимості криміналізації [7, с. 228-240].

Конституційна адекватність забруднення довкілля як підстава криміналізації полягає у тому, що Конституція України, ґрунтуючись на гуманістичних та правових засадах, проголошує людину, її життя і здоров'я, честь, гідність, недоторканність і безпеку найвищою у державі соціальною цінністю (ст. 3). Кожному громадянину в Україні Конституцією (ч. 1 ст. 50) гарантується право на безпечне для життя і здоров'я довкілля (екологічну безпеку) та відшкодування збитків, заподіяних порушенням цього права.

Визначаючи найбільш важливі для людини і громадянина екологічні права, форми і способи їх реалізації та захисту, Конституція України в той же час закріплює обов'язки людини і громадянина, зокрема кожного не заподіювати шкоду природі, культурній спадщині, відшкодовувати завдані ним збитки (ст. 66).

Ст. 16 Конституції проголошує, що обов'язком держави є забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на території України, подолання наслідків Чорнобильської катастрофи, збереження генофонду українського народу.

Окремі держави надають таке значення необхідності криміналізації посягань на довкілля, що закріплюють це питання безпосередньо в Основному Законі. Зокрема, як такі, що повинні бути криміналізовані, у Конституції Іспанії виділяються "порушення обов'язків щодо охорони навколишнього природного середовища" [8, с. 53].

Зважаючи на те, що саме забруднення довкілля та його небезпечні наслідки створюють реальну загрозу екологічній безпеці, для досягнення задекларованої Конституцією мети держава має створювати систему реалізації природоохоронних функцій суспільства, яке гарантуватиме право громадян на екологічну безпеку та здорове довкілля.

Враховуючи важливість вимог екологічної безпеки, Конституцією України встановлено, що виключно законами України визнаються права та свободи людини і громадянина, гарантії цих прав і свобод, основні обов'язки громадян, засади використання природних ресурсів, виключної (морської) економічної зони, континентального шельфу, екологічної безпеки, правовий режим власності, основи національної безпеки, правовий режим зон надзвичайної екологічної ситуації тощо (п.п. 1, 5, 6, 19 ст. 92). Крім того, Конституція України передбачає право громадян на вільний доступ до екологічної інформації (ст. 50), право на поширення та недопущення засекречення такої інформації.

Ст. 10 Закону України "Про охорону навколишнього природного середовища" визначила гарантії екологічних прав, які забезпечуються: проведенням широкомасштабних державних заходів щодо підтримання, відновлення і поліпшення стану навколишнього природного середовища; обов'язком міністерств, відомств, підприємств, установ, організацій здійснювати технічні та інші заходи для запобігання шкідливому впливу господарської та іншої діяльності на навколишнє природне середовище, виконувати екологічні вимоги при плануванні, розміщенні продуктивних сил, будівництві та експлуатації народ-

ногосподарських об'єктів; участю громадських об'єднань та громадян у діяльності щодо охорони навколишнього природного середовища; здійсненням державного та громадського контролю за додержанням законодавства про охорону навколишнього природного середовища; компенсацією в установленому порядку шкоди, заподіяної здоров'ю і майну громадян внаслідок порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища; невідворотністю відповідальності за порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища; створенням та функціонуванням мережі загальнодержавної екологічної автоматизованої інформаційно-аналітичної системи забезпечення доступу до екологічної інформації.

Центральне місце у системі таких заходів займають правові заходи, зокрема кримінально-правова охорона довкілля від забруднення. Відповідно до ст. 8 Конституції вона має найвищу юридичну силу. Закони (у тому числі й закон про кримінальну відповідальність) та інші нормативно-правові акти приймаються на її основі та мають відповідати їй. Аналогічні положення закріплені й у кримінальному законодавстві. Ч. 1 ст. 3 КК зазначає, що "законодавство України про кримінальну відповідальність становить Кримінальний кодекс України, який ґрунтується на Конституції України...".

Оцінюючи характер конституційного регулювання питань охорони довкілля, у тому числі й від забруднення, слід відзначити, що ці питання займають вагоме місце у тексті Основного Закону України, як серед основних засад конституційного ладу держави, так і серед інших важливих положень, що стосуються прав і свобод людини і громадянина, повноважень органів державної влади тощо. На думку В.В. Костицького, таке місце зумовлене не лише особливостями ситуації, що склалася довкола екологічних питань в Україні, але й певними здобутками конституційного розвитку у світовому масштабі [9, с. 217].

Сутність передумови системно-правової несуперечливості криміналізації посягань даної категорії полягає в з'ясуванні міжгалузевого характеру охорони навколишнього середовища, несуперечливою частиною якого є кримінально-правова охорона довкілля від забруднення.

Аналіз кримінально-правових норм, що встановлюють відповідальність за забруднення довкілля, дозволяє зробити висновок про надання законодавцем переваги при конструюванні таких норм бланкетним диспозиціям, що цілком узгоджується з характером та тенденціями розвитку чинного законодавства.

Необхідно зауважити, що бланкетна диспозиція, що характеризується відсутністю у ній конкретного змісту за наявності посилань на норми інших галузей законодавства і (або) інші нормативні правові акти, в яких цей зміст розкривається, залишається однією з основних форм конструювання, в тому числі екологічних, кримінально-правових норм [10, с. 8]. Використання саме такого виду диспозицій у кримінально-правових нормах екологічного характеру визначається тим, що "на відміну від багатьох інших галузей законодавства, зміст яких значною мірою залежить від волі законодавців... в основу більшої частини законів у сфері охорони навколишнього середовища покладено не соціальні уявлення або цінності, а скоріше природничонаукові знання" [11, с. 30].

Диспозиції статей КК, що встановлюють відповідальність за забруднення довкілля (ст.ст. 236, 239, 241-243 КК) у теорії кримінального права носять назву спеціалізованих "описово-бланкетних", оскільки ними не лише визначається злочин загальнодоступним для розуміння або загальновідомим терміном, але й розкриваються його основні ознаки. Термін "спеціалізовані" свідчить про необхідність для їх застосування "нормативів, де кожен призначений для різних екологічних систем, містить відмінні критерії встановлення і різні параметри дії" [12, с. 235].

Застосування саме бланкетних диспозицій дозволяє інтегрувати правові ідеї різних галузей законодавства (у першу чергу екологічного) у пропидії забрудненню довкілля та сприяє створенню єдиної концепції правової охорони навколишнього середовища від забруднення. Взаємозв'язок кримінального закону з еколого-правовими нормами інтеграційний характер, а сам він у цьому випадку адаптується в систему екологічного законодавства.

Такі елементи природного середовища як моря, річки та повітря не знають національних кордонів. Деякі з них знаходяться взагалі зовні рамок національного суверенітету (відкрите море, Антарктида, космос). Відтак, забруднення таких елементів довкілля в одній країні обов'язково тягне за собою негативні наслідки для стану довкілля інших країн, а, відтак, і всього людства загалом.

У науковій літературі зазначається, що ставши об'єктом міжнародної уваги, проблема охорони навколишнього середовища викликала далеко неоднозначну реакцію, що, зрештою, ще раз підтвердило багатоаспектність даної проблеми. З одного боку, почалися пошуки її рішення через самі різні, деколи уявні фантастичними, науково-

технічні проекти. З другого боку, були потрібно зусилля, які б дозволили взаємодії суспільства і природи бути раціональним на даному етапі світового розвитку. Таким чином, значні можливості міжнародно-правового регулювання співпраці держав в області охорони навколишнього середовища ставали все більш очевидними [13].

Разом з цим, затяжний характер рішення проблеми охорони навколишнього середовища, неохоче бажання держав приймати юридично обов'язкові норми в даній сфері, розбіжності, які між ними виникають на практиці, велике значення природних ресурсів для матеріального життя і добробуту держави - свідомо того, що існують не тільки труднощі реалізації норм міжнародного екологічного права, але і досягнення самого міжнародного консенсусу щодо меж правового регулювання відносин в області охорони навколишнього середовища.

Глобалізація та транснаціональний характер забруднення довкілля вимагає спільного рішення питань кримінально-правової охорони навколишнього середовища в міжнародному масштабі.

Правові підстави такого співробітництва визначає ст. 3 Закону України "Про охорону навколишнього природного середовища" від 25.06.1991 р., яка у п. "к" серед основних принципів охорони довкілля називає вирішення проблем охорони навколишнього природного середовища на основі широкого міждержавного співробітництва.

Прагнучи стати повноправним членом європейського та світового товариства, Україна керується діючими актами міжнародного права, приєднання до яких значною мірою впливає як на національне законодавство в цілому, так і на окремі його інститути, зокрема кримінальне законодавство.

Підстава криміналізації, яка полягає в її міжнародно-правовій необхідності та допустимості, законодавчо закріплена ч. 1 ст. 3 КК, де зазначається, що Кримінальний кодекс України ґрунтується на "загально визначених принципах і нормах міжнародного права".

Кримінально-правовий захист довкілля від забруднення вимагає узгодженості в рамках міжнародної співпраці. Кримінальний закон повинен сприяти здійсненню заходів з охорони довкілля, передбачених міжнародними угодами. Окремі з цих угод передбачають кримінальну відповідальність за їх порушення. Приєднуючись до міжнародно-правових угод, держава має втілювати у життя заходи, що спрямовані на протидію явищам, які створюють загрозу інтересам світо-

вої спільноти. До цих заходів належить створення узгодженої, універсальної системи кримінально-правових заборон.

XII конгрес МАКП (Міжнародної асоціації кримінального права) у п. 14 прийняв з цього питання таку рекомендацію: "Принциповий розвиток полягає в розробці або застосуванні як регіональних, так і всесвітніх конвенцій і кодексів захисту навколишнього середовища, які повинні служити моделлю для національного законодавства. Ці конвенції повинні зобов'язати держави, що їх підписали, застосовувати кримінальні покарання за акти, що є небезпечними для навколишнього середовища, і повинні передбачати в цих випадках міжнародну співпрацю, включаючи видачу злочинців".

Прикладом узгодженості закону про кримінальну відповідальність із міжнародними угодами є доповнення КК 1960 року статтею 228-1 "Забруднення моря речовинами, шкідливими для здоров'я людей або для живих ресурсів моря, або іншими відходами і матеріалами" та наступні зміни в ній у зв'язку з ратифікацією СРСР Лондонської конвенції 1972 р. із запобігання забрудненню моря скиданням відходів та інших матеріалів, згідно з якою кожна держава - учасниця конвенції - зобов'язана вживати на своїй території належних заходів щодо запобігання діям, які порушують цей акт, і покарання за них.

Отже, наведене вище дозволяє зробити такі висновки:

Наявність у законодавчих системах зарубіжних країн правових норм, що у межах кримінальних кодексів або шляхом прийняття спеціальних законів встановлюють кримінальну відповідальність за забруднення довкілля та його окремих елементів, свідчить про відповідність криміналізації таких діянь підставі міжнародно-правової необхідності й допустимості.

Характер конституційного регулювання питань охорони довкілля від забруднення свідчить про те, що ці питання займають вагомe місце у тексті Основного Закону України, як серед основних засад конституційного ладу держави, так і серед інших важливих положень, що стосуються прав і свобод людини і громадянина, повноважень органів державної влади тощо.

Застосування бланкетних диспозицій у кримінально-правових нормах даної категорії сприяє створенню єдиної концепції правової охорони довкілля від забруднення.

Відтак, криміналізація забруднення довкілля відповідає розробленим кримінально-правовою наукою загальноправовим системним підставам криміналізації.

Використана література:

1. Балобанова Д.О. Теорія криміналізації дис... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Одеська національна юридична академія. - О., 2007. - 208 с.
2. Эффективность уголовно правовых мер борьбы с преступностью / Под ред. Б.С. Никифорова. - М.: Юридическая литература, 1968. - 255 с.
3. Злобин Г.А., Келина С.Г. Некоторые теоретические вопросы криминализации общественно опасных деяний / Г.А. Злобин, С.Г. Келина // Проблемы правосудия и уголовного права; редкол.: А.М. Ларин и др. - М.: ИПАН, 1978. - С. 108-119.
4. Матвійчук В.К. Кримінально-правова охорона навколишнього природного середовища: проблеми законодавства, теорії та практики: Дис. докт. юрид. наук. - Національна академія управління. - Київ, 2008. - 511 с.
5. Фріс П.Л. Кримінально-правова політика Української держави: теоретичні, історичні та правові проблеми. Монографія. - К.: АПКА, 2005. - 332 с.
6. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод., допов. та CD) / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. - К.; Ірпінь: ВТФ "Перун", 2007. - 1736 с.: іл.
7. Основания уголовно-правового запрета. Криминализация и декриминализация. /Под ред. В.Н. Кудрявцева и А.М. Яковлева - М.: Наука, 1982. - 304 с.
8. Хавронюк М.І. Кримінальне законодавство України та інших держав континентальної Європи: порівняльний аналіз, проблеми гармонізації: Дис. докт. юрид. наук. - ЛДУВС, Київ, 2007. - 562 с.
9. Костицький В.В. Екологія перехідного періоду: право, держава, економіка (Економіко-правовий механізм охорони навколишнього природного середовища в Україні). - К., ІЗП і ПЗ, 2003. - 772 с.
10. Пикуров Н.И. Квалификация преступлений при бланкетной форме диспозиции уголовного закона (с конкретизацией запрета в административном праве): Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. - М., 1982. - 20 с.
11. Робинсон Н.А. Правовое регулирование природопользования и охраны окружающей среды в США / под ред. О. Колбасова. - М., 1990. - 523 с.
12. Гавриш С.Б. Кримінально-правова охорона довкілля в Україні : проблеми теорії, застосування і розвитку кримінального законодавства / Верховна Рада України ; Інститут законодавства. - К. : Книга, 2002. - 634 с.
13. Соколова Н.А. Правовое регулирование как средство решения международных экологических проблем // Сибирский Юридический Вестник. - 2001. - № 1. [Електронний ресурс] / <http://law.edu.ru/magazine/document.asp?magID=6&magNum=1&magYear=2001&articleID=1116999>.

УДК 33:351.746:658

А.М. Чорна*

**РЕСУРСНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ
ПІДПРИЄМСТВА: ПРАВОВИЙ АСПЕКТ**

Постановка проблеми. У сучасних умовах процес успішного функціонування та економічного розвитку українських підприємств багато в чому залежить від удосконалення їх діяльності в галузі забезпечення економічної безпеки. Належний рівень економічної безпеки суб'єкта господарювання забезпечується, у першу чергу, станом усіх його ресурсів, зокрема, високою продуктивністю праці і рівнем технологічного розвитку підприємства, фінансовою стійкістю і платоспроможністю, якістю правового забезпечення його діяльності. Останнє є дуже важливим, оскільки реалії української економіки такі, що підприємства у своїй практичній діяльності стикаються не тільки із загрозами економічного характеру, але із безліччю загроз, викликаними недосконалістю та нестабільністю існуючої в країні законодавчої та нормативної бази щодо регулювання в сфері функціонування підприємств, нестабільністю і непередбачуваністю діями політичної влади, а також протиправними діями різних суб'єктів. У описаній вище ситуації суб'єкти господарювання вимушені піддавати ретельному аналізу політико-правові ризики. В умовах обмеженості ресурсів підприємства проблема оптимального розподілу витрат на зниження рівня ризику від цих та інших видів загроз з метою досягнення бажаного рівня економічної безпеки підприємства набуває великого значення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання забезпечення економічної безпеки суб'єкта господарювання є предметом пильного вивчення як зарубіжних [1, 2, 6, 9], так і вітчизняних вчених-економістів [3, 4, 5, 7]. Не ставлячи під сумнів значний вклад дослідників в розробку теорії економічної безпеки, слід відзначити, що поза увагою науковців залишилися теоретичні та практичні пропозиції щодо визначення місця і ролі кожного з ресурсів у забезпеченні економічної безпеки підприємства, тобто скільки, яких та в якому співвідношенні потрібно ресурсів для забезпечення його безпеки.

* Здобувач кафедри менеджменту Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля.

Досліджуючи сутність та масштаби проблеми підприємств обробної промисловості щодо забезпечення їхньої економічної безпеки, можна виділити такі аспекти:

- низький рівень рентабельності виробництва;
- висока енерго- та матеріаломісткість виробництва;
- високий ступінь зносу основних фондів;
- незадовільним є показник продуктивності праці;
- низький техніко-технологічний рівень виробництва;
- більшість фінансових коефіцієнтів нижче за тих, що рекоменду-ються;

зростає кількість протиправних дій відносно підприємств;

з огляду на відсутність вільних фінансових ресурсів підприємства не в змозі сформувати дієву систему забезпечення належного рівня комерційної таємниці та фізичної безпеки власного майна.

Отже, для великих промислових підприємств перешкодою на шляху до досягнення бажаного рівня економічної безпеки може бути недостатній рівень його ресурсного забезпечення, який сам за певних обставин може бути джерелом загроз їхньої діяльності. Саме тому важливим елементом розвитку теорії та практики економічної безпеки суб'єкта господарювання має стати розв'язання низки питань щодо ресурсного забезпечення взагалі та окремих його складових зокрема, оскільки на засадах існуючих підходів до тлумачення економічної безпеки підприємства – як стану захищеності від загроз, стану використання корпоративних ресурсів та міри гармонізації інтересів підприємства у часі та просторі – такі питання недостатньо розглянуті, а тому потребують детальнішого вивчення.

Мета статті полягає у дослідженні сутності ресурсного забезпечення економічної безпеки підприємства взагалі та правового забезпечення зокрема як невід'ємної його складової.

Виклад основного матеріалу. Перш за все, визначимо сутність авторського розуміння ресурсного забезпечення економічної безпеки підприємства. Під ресурсним забезпеченням економічної безпеки підприємства пропонується розуміти упорядковану сукупність дій щодо пошуку, вибору та використання ресурсів, а також створення адміністративно-правових, організаційно-управлінських, техніко-технологічних, морально-психологічних, інформаційно-аналітичних умов, необхідних для перебування підприємства у тому чи іншому стані економічної безпеки [8]. Метою ресурсного забезпечення економічної

безпеки підприємства буде створення умов, сприяючих нормальному протіканню господарської діяльності підприємства, реалізації намічених планів, програм, підтримці належного рівня економічної безпеки підприємства.

Ресурсне забезпечення економічної безпеки підприємства визначається набором характеристик, які зумовлюють перебування підприємства у тому чи іншому стані економічної безпеки, і тому воно має досліджуватись всебічно, зокрема важливу увагу має бути приділено його кількісним та якісним характеристикам. Обидва ці набори характеристик взаємозв'язані. Вивчення взаємозв'язку кількісних та якісних характеристик ресурсного забезпечення економічної безпеки підприємства відбувається на рівні його елементів, тобто окремих видів ресурсів. При цьому визначається, як зміна будь-якого з виду ресурсів може впливати на стан економічної безпеки підприємства. Кількісні характеристики визначають повноту використання ресурсів, залучених в діяльність підприємства по забезпеченню його економічної безпеки. Використання якісних характеристик дозволяє дати комплексну оцінку ефективності використання видів залучених ресурсів. Такі характеристики можуть бути виміряні за допомогою показників: обсягу та складу ресурсів; повноти використання окремих видів ресурсів; взаємозамінності ресурсів; взаємозалежності ресурсів; збалансованості складу ресурсів; ефективності використання ресурсів тощо.

Ресурсне забезпечення має складну структуру, яка припускає виділення таких складових за видами ресурсів: інформаційна; матеріальна; нематеріальна; інвестиційна; фінансова; кадрова; організаційна; технологічна; правова. Ці складові в інтегрованому вигляді розкривають найбільш важливі напрями ресурсного забезпечення економічної безпеки підприємства. Безперечно, кожна складова відіграє суттєву роль, проте значущість кожної з них за різних умов, наприклад, стадії розвитку підприємства, виду та інтенсивності загроз, тощо, може бути різною.

Спираючись на зазначені вище особливості господарювання українських підприємств, можна стверджувати, що перманентність правової складової ресурсного забезпечення їхньої економічної безпеки є безумовною, оскільки легітимність способів такого забезпечення, по-перше, має бути безсумнівною, по-друге, потребує витрат певних коштів, по-третє - її ігнорування може призвести до втрати значних фінансових ресурсів, майна і навіть власності. Таким чином,

правове забезпечення, поряд із економічними та організаційними заходами, є підґрунтям системи безпеки, на відміну від вторинних – технічних, фізичних та інших заходів.

Правове забезпечення економічної безпеки характеризується залежністю як від внутрішніх умов функціонування підприємства, тобто його ресурсних можливостей, так і від зовнішніх умов, до числа яких, передусім, належать кількість, вид та характер загроз. Отже, завданнями діяльності щодо правового забезпечення економічної безпеки підприємства має бути: виявлення загроз економічної безпеки підприємства, у тому числі протиправного і кримінального характеру; розробка комплексу заходів, направлених на нейтралізацію, ослаблення або запобігання цих загроз. Причому, принциповим аспектом у цьому є реалізація попереджувальних заходів, адже будь-який збиток має конкретне грошове вираження, а на його покриття повинні вилучатися з обігу відповідні матеріальні та фінансові ресурси, що так чи інакше відбивається на економічному положенні підприємства.

Правове забезпечення діяльності підприємства припускає застосування конкретних процедур, виконання конкретних дій з метою забезпечення його економічної безпеки. Мова йде про такі процедури та дії як:

- юридично коректне оформлення прав, порядку та умов здійснення діяльності підприємства (статуту, реєстраційних документів, прав власності на майно, патентів, ліцензій, орендних і контрагентських договорів та угод, ведіння бухгалтерської документації);

- розробка та ухвалення локальних нормативно-правових актів, які встановлюють норми трудової дисципліни, технологічного процесу підприємства тощо;

- пред'явлення претензій контрагентів-порушників, взаємодія з правоохоронними органами, звернення з позовом до суду;

- юридичний супровід усіх видів державних перевірок, оскільки їх проведення може носити замовлений характер (за ініціативою конкурентів) або здійснюватися з великими порушеннями.

Реалізація таких заходів вимагає участі в ній фахівців, які мають відповідну професійну підготовку, і, що не менш важливо, які володіють достатньо великим досвідом у цій галузі. Отже, безумовним чинником правового забезпечення економічної безпеки підприємства є залучення персоналу з певними кількісними, структурними та якісними характеристиками. У цьому проявляється взаємозалежність між складовими ресурсного забезпечення економічної безпеки підприєм-

ства, оскільки знаходження будь-якого ресурсу в мінімальному стані обмежує можливість використання інших ресурсів. Таким чином, належне правове забезпечення діяльності підприємства дозволить не тільки підвищити ефективність заходів щодо протидії загрозам, а ще й надасть можливість підвищити рівень його економічної безпеки.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Розгляд питання ресурсного забезпечення економічної безпеки ґрунтується на розумінні його сутності, відповідно до якого ресурсне забезпечення економічної безпеки підприємства розглядається як упорядкована сукупність дій щодо пошуку, вибору та використання ресурсів, а також створення адміністративно-правових, організаційно-управлінських, техніко-технологічних, морально-психологічних, інформаційно-аналітичних умов, необхідних для перебування підприємства у тому чи іншому стані економічної безпеки.

Всі види ресурсів, які використовуються підприємством у процесі виробничо-господарської діяльності, являють собою комплексну взаємозалежність та взаємозв'язок складових його економічного потенціалу, що формується залежно від потреб виробництвом з метою отримання економічних вигод у майбутньому. Важливість тих чи інших складових у структурі ресурсного забезпечення економічної безпеки залежить від впливу багатьох чинників, досить різноманітних за змістом та інтенсивності впливу та таких, що мають чисельні і щільні перетинання. Тому подальше дослідження ресурсного забезпечення має перебувати у площині встановлення співвідношень між усіма складовими ресурсного забезпечення економічної безпеки підприємства.

Використана література:

1. Бендиков М.А. Экономическая безопасность промышленного предприятия в условиях кризисного развития: [электронный ресурс] / М.А. Бендиков // Менеджмент в России и за рубежом. – 2000. – № 2. – URL: <http://www.mevriz.ru/articles/2000/2/863.html>

2. Гусев В.С. Экономика и организация безопасности хозяйствующих субъектов: [учебник] / В.С. Гусев и др. – СПб.: ИД "Очарованный странник", 2001. – 256 с.

3. Економіка підприємства: [навчальний посібник] / За заг. ред. С.Ф. Покропивного. – К.: КНЕУ, 2003. – 608 с.

4. Козаченко А.В. Экономическая безопасность предприятия: сущность и механизм обеспечения: [монография] / А.В. Козаченко, В.П. Пономарев, А.Н. Ляшенко / К.: Либра, 2003. – 280 с.

5. Кузенко Т.Б. Планування економічної безпеки підприємств в умовах ринкової економіки: Автореф. дис. канд. екон. наук: 08.06.01 / Європейський ун-т фінансів, інформаційних систем, менеджменту і бізнесу. – К., 2004. – 18 с.

6. Основы экономической безопасности (Государство, регион, предприятие, личность): [учебно-практическое пособие] / Под ред. Е.А. Олейникова. – М.: ЗАО "Бизнес-школа "Интел-синтез", 1997. – 288 с.

7. Пекін А.Ю. Економічна безпека підприємств як економіко-правова категорія / А.Ю. Пекін // Економіст. – 2008. – № 8. – С. 23-25.

8. Чорна А.М. Ресурсне забезпечення економічної / А.М. Чорна // Економіка. Менеджмент. Підприємництво / Східноукраїнський національний ун-т. ім. В. Даля. – Луганськ, 2008. – № 20. – С. 69-75.

9. Экономическая безопасность хозяйственных систем: [учебник] / Под общ. ред. А.В. Колосова. – М.: Изд-во РАГС, 2001. – 446 с.

УДК 343.537:342.9

М.О. Цесарський*

ФІКТИВНЕ ПІДПРИЄМНИЦТВО - ЗЛОЧИН ЧИ АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВОПОРУШЕННЯ

Сучасний стан правового регулювання господарської діяльності в Україні супроводжується загостренням проблем, пов'язаних із поширенням тіньової економіки. Одним із чинників поширення цього негативного явища є фіктивне підприємництво. За даними МВС в Україні у 2005 році було порушено 233 кримінальних справ, у 2006 році - 255, у 2007 році - 376, 2008 році - 453, у 2009 році - 460 кримінальних справ за ст. 205 КК України (фіктивне підприємництво), що наочно демонструє динаміку зростання цього виду злочину [1]. Слід також зазначити, що проведення аналізу судової практики за справами цієї категорії ускладнюється відсутністю в статистичному обліку державних судових адміністрацій України відокремленої інформації щодо розглянутих справ за ст. 205 КК України. У той же час, згідно статистичним даним, отриманим від УІТ таких областей як: Харківська, Рівненська, Кіровоградська, Запорізька та Черкаська за період часу з

* Ад'юнкт Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка.

2003 по 2009 рік було порушено 555 кримінальних справ, але тільки 146 із них було направлено до суду (26,3%) [10]. Це дає підстави стверджувати, що кількість вироків за ст. 205 КК України у порівнянні з кількістю порушуваних кримінальних справ дуже мало.

Склад злочину передбачений ч. 1 ст. 205 КК України побудований як формальний. На нашу думку, сам факт створення або придбання юридичної особи – суб'єкта підприємницької діяльності з метою прикриття незаконної діяльності або здійснення видів діяльності, щодо яких є заборона не можна розглядати як злочин. На погляд О.О. Дудорова, – це є нічим іншим, як умисним створенням умов для її проведення, тобто, за своїм загальним кримінально-правовим змістом дії, описані в ст. 205 КК, є готуванням до злочину [2, с. 483]. Прикладом може послужити побудова аналогічного складу злочину як матеріального в КК таких країн як Литва (ст. 205), Білорусь (ст. 234), Грузія (ст. 193), Казахстан (ст. 192), Азербайджан (ст. 193), Молдавія (ст. 242) [3,4,5,6]. Злочин повинен заподіювати або створювати реальну загрозу заподіяння істотної шкоди суспільним відносинам. Це впливає з аналізу ст. 11 КК України. У разі створення або придбання юридичної особи (ст. 205 КК України), звичайно, порушується порядок господарської діяльності, але реальної шкоди ще не завдано, а тому ступінь суспільної небезпеки досить низький. Цілком очевидно, що загрозу становлять лише цілі: прикриття незаконної діяльності або здійснення видів діяльності, щодо яких є заборона. Закономірно постає питання: у чому полягає соціальна обумовленість запровадження кримінальної відповідальності фактично за порушення порядку господарської діяльності? Ми підстав для такої криміналізації не вбачаємо, але в той самий час і не заперечуємо формальну наявність у таких діях складу адміністративного правопорушення.

За чинним адміністративним законодавством України не передбачено відповідальності за фіктивне підприємництво, однак, наприклад, за адміністративними кодексами Республіки Казахстан та Білорусь передбачена така відповідальність (відповідно ст. 154 та ст. 12.12 Адміністративного Кодексу цих країн). Законодавець цих країн розмежує злочин від адміністративного правопорушення наявністю такого суспільно небезпечного наслідку як заподіяння шкоди у великому розмірі (за ч. 2 ст. 205 КК України ця ознака є кваліфікуючою).

У контексті розглянутого запитання слід зазначити, що правоохоронні органи стикаються з великою кількістю матеріалів дослідної

перевірки, коли громадяни, з метою покращити свій матеріальний стан, не маючи обізнаності у протиправних цілях створення або придбання юридичної особи, за грошову винагороду дають згоду на реєстрацію (перереєстрацію) на своє ім'я юридичних осіб, які потім використовуються злочинцями у протиправних цілях. У таких випадках у діях осіб, на чие ім'я зареєстровано фіктивне підприємство, відсутній склад злочину передбачений ст. 205 КК України тому що відсутні прямиї умисел (винний не усвідомлює, що комерційне підприємство організовується фіктивно, не для здійснення підприємницької діяльності) та спеціальна мета - прикриття незаконної діяльності або здійснення видів діяльності, щодо яких є заборона (у даному прикладі мета - одержати винагороду за здійснення правочину), але навряд чи такі дії є цілком законні. Верховний суд України у п. 18 Постанови Пленуму від 25 квітня 2003 р. № 3 роз'яснює, що дії осіб, на ім'я яких за їхньою згодою зареєстровано суб'єкт підприємництва з метою, *завзначеною в ст. 205 КК*, мають кваліфікуватись як пособництво фіктивному підприємству, а в разі, коли їх діями здійснено легалізацію (державну реєстрацію) суб'єкта підприємництва (підписання та нотаріальне посвідчення установчих документів, призначення на посаду керівника підприємства тощо), - як виконавство цього злочину [7]. У той же час, згідно теорії кримінального права, суб'єктивна сторона пособництва та дій виконавця (або співвиконавця) характеризується прямим умислом та у даному випадку наявністю спеціальної мети. Кожний з виконавців усвідомлює, що спільно (поспіль) з іншими співучасниками здійснює суспільно небезпечне діяння й бажає або свідомо допускає скоєння злочину в цілому. У цьому випадку має місце певна психічна спільність діяльності всіх співучасників, поінформованість про спільність зусиль (внеску), застосовуваних кожним з них, прагнення до досягнення суспільно небезпечного результату, яке їх поєднує і як би перетворює в "колективного виконавця" єдиного і неподільного для всіх злочину [8, с. 12]. Пособництво ж із суб'єктивної сторони може характеризуватися як прямим, так і непрямим умислом, однак, як і при співучасті взагалі, непрямий умисел пособника можливий тільки стосовно спільно вчиненого злочину [8, с. 41]. По відношенню же до власних дій (бездій) умисел повинен бути тільки прямим. Правозастосовна практика свідчить, що притягти до відповідальності таких осіб за відсутності обов'язкових ознак

суб'єктивної сторони не можливо. Саме тому це негативне явище поширюється і надалі. О.О. Дудоров пояснює, що не варто ототожнювати такі кримінально-правові проблеми, як власне фіктивне підприємництво і фіктивне керівництво (заснування) підприємством, яке здійснює реальну, повноцінну фінансово-господарську діяльність, щоправда, приховану від оподаткування. Не викликає сумнівів те, що зусилля правоохоронних органів мають бути спрямовані на викриття справжніх, фактичних керівників, а не тих, хто виступає лише знаряддям в їхніх руках [2, с. 492-493]. Також слушною видається пропозиція О.О. Дудорова, що притягнення до відповідальності підставних керівників суб'єктів підприємницької діяльності за ст. 205 КК можливе лише у тому випадку, коли такі особи не лише створили чи придбали суб'єкт підприємницької діяльності або сприяли його створенню чи придбанню, а й усвідомлювали те, що ці дії мають на меті прикриття незаконної діяльності [11, с. 132].

На законодавчому рівні були спроби поліпшити ситуацію навколо цього питання. Так, народним депутатом України Бондаревим К.А. 24.12.2009 року за № 5476 було зареєстровано "Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо посилення відповідальності за фіктивне підприємництво)". Згідно цього проекту пропонувалось диференціювати відповідальність з одного боку особи, яка за винагороду надала власні документи, доручення для державної реєстрації суб'єктів підприємницької діяльності без наміру здійснювати таку діяльність (метою створення або придбання такими громадянами суб'єктів господарювання є одержання винагороди), а з іншого – осіб, які використовуючи вказане підприємство, надавали послуги з незаконного формування податкового кредиту, або відшкодовували ПДВ, мінімізували податкові зобов'язання, надавали послуги з переведення грошових коштів у готівку. Проектом пропонувалось покарання за вчинення дій державної реєстрації або перереєстрації суб'єктів підприємницької діяльності без наміру здійснювати таку діяльність у вигляді штрафу. Однак 02.04.2010 року вищезазначений проект був відхилений у зв'язку з тим, що в разі прийняття проекту відбудеться пом'якшення, а не посилення відповідальності осіб, які умисно надають свої документи для фіктивного підприємництва [9]. Виносячи вищезазначені пропозиції, Бондарев К.А. не акцентував увагу на суб'єктивній стороні

складу злочину пропонувані доповнень. Так згідно пояснювальної записці до законопроекту дії особи, яка за винагороду надала власні документи, доручення для державної реєстрації суб'єктів підприємницької діяльності без наміру здійснювати таку діяльність не можуть кваліфікуватися як співвиконавство за ст. 205 КК України, оскільки відсутня спеціальна мета - прикриття незаконної діяльності або здійснення видів діяльності, щодо яких є заборона (метою створення або придбання такими громадянами суб'єктів господарювання є одержання винагороди). Пособництво у такому випадку можливе за умови наявності прямого або непрямого умислу. Однак, якщо така особа не усвідомлювала суспільно небезпечний характер своїх дій та не передбачала його суспільно небезпечні наслідки, то навряд чи можна говорити про пособництво.

З урахуванням вищезазначеного ми пропонуємо впровадити наступні зміни у чинне законодавство: частину першу ст. 205 КК України сконструювати як матеріальний склад злочину з вказівкою такого суспільно небезпечного наслідку як заподіяння шкоди в значних розмірах (під значним розміром слід розуміти шкоду у вигляді прямих та непрямих збитків, що у двадцять разів і більше перевищує рівень неоподаткованого мінімуму доходів громадян); доповнити КпАП України статтею, що передбачає відповідальність за фіктивне підприємництво, а саме за створення або придбання суб'єктів підприємницької діяльності (юридичних осіб) з метою прикриття незаконної діяльності або здійснення видів діяльності, щодо яких є заборона, за відсутності у діяч таких осіб ознак злочину передбаченого ст. 205 КК України, та статтею, що передбачає відповідальність за надання власних документів, доручень для державної реєстрації або перереєстрації суб'єкта підприємницької діяльності (юридичної особи) на своє ім'я, в інтересах третіх осіб, без наміру здійснювати господарську діяльність, поєднана з фактичною передачею повноважень керування цією юридичною особою (передачею установчих документів, електронного підпису для керування банківським рахунком, печатки та ін. третім особам) за відсутності у діяч таких осіб ознак злочину передбаченого ст. 205 КК України.

Необхідно зазначити, що розглянута норма Кримінального закону має інші вади та потребує подальшого більш детального наукового розроблення.

Використана література:

1. Статистика МВС України [Електронний ресурс] // Сайт МВС України - режим доступу: <http://mvs.gov.ua/mvs/control/main/uk/publish/article/48496>

2. Дудоров О.О. Злочини у сфері господарської діяльності: кримінально-правова характеристика: Монографія. - К.: Юридична практика, 2003. - 924 с.

3. Уголовный кодекс Литовской республики / Науч. ред. докт. юрид. наук, проф. В. Павилониса; предисл. канд. юрид. наук, доц. Н.И. Мошнев; вступ. статья докт. юрид. наук, проф. В. Павилониса, докт. юрид. наук, доц. А. Абрамовичюса, докт. юрид. наук, доц. А. Дракшене; пер. с лит. канд. филол. наук, доц. В.П. Казанскене. - СПб.: Изд-во "Юридический центр Пресс", 2003. - 470 с.

4. Кримінальний кодекс Республіки Білорусь від 2.06.1999 / Відомості Національного сходу Республіки Білорусь. - 1999. - № 24. - ст. 420.

5. Уголовный кодекс Грузии / Науч. ред. З.К. Бигвава. Вступ. статья к.ю.н., доц. В.И. Михайлова. Обзорн. статья д.ю.н., проф. О. Гамкрелидзе. Перевод с грузинского И. Мериджанашвили. - СПб.: Издательство "Юридический центр Пресса", 2002. - 409 с.

6. Кримінальний кодекс Республіки Казахстан від 16.07.1997 / Відомості Парламенту Республіки Казахстан. - 1997. - № 15-16. - Ст. 211.

7. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 25 квітня 2003 р. № 3 "Про практику застосування судами законодавства про відповідальність за окремі злочини у сфері господарської діяльності" // Вісник Верховного Суду України. - 2003. - № 3. - С. 14-20.

8. Гуторова Н.А. Соучастие в преступлении по уголовному праву Украины: Учеб. пособие. - Х., 1997. - 102 с.

9. Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо посилення відповідальності за фіктивне підприємництво) [Електронний ресурс] // Сайт Верховної Ради України - режим доступу: http://gska2.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?id=&pf3511=36782

10. Лист № 90/1055 від 18.03.2010 ГУМВС України в Харківській області; Лист № 1/287 від 11.02.2010 УМВС України в Рівненській області; Лист № 6/926 від 02.03.2010 УМВС України в Кіровоградській області; Лист № 2/247 від 09.02.2010 УІТ ГУМВС України в Запорізькій області; Лист № 6/697 від 10.03.2010 ВІТ ГУМВС України в Черкаській області.

11. Дудоров О.О. Фіктивне управління суб'єктом господарювання у механізмі злочинного ухилення від оподаткування: проблеми кримінально-правової кваліфікації // Кримінальне право. - 2005. - № 5. - С. 127-132.

УДК 343.537:343.85

Д.О. Пасека*

ПРОТИДІЯ ФІКТИВНОМУ ПІДПРИЄМНИЦТВУ: СТАН НАУКОВОЇ РОЗРОБЛЕНОСТІ ПРОБЛЕМИ

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку правоохоронних органів системно пов'язаний як із процесами реформування законодавства, так і з науковою розробкою питань правозастосовчої діяльності, зокрема в частині виявлення, попередження та документування злочинів економічної спрямованості. Побудова досконалої системи протидії злочинності потребує глибокого, детального та ґрунтовного опрацювання проблемних аспектів правоохоронної практики, впровадження результатів наукових досліджень у практичну діяльність. Через це виглядає актуальною систематизація наукових праць, зокрема дисертаційних досліджень, присвячених єдиній тематичі, з тією метою, щоб довести їх до широкої аудиторії та, в решті-решт, врахувати корисні напрацювання науковців у оперативно-службовій діяльності підрозділів ДСБЕЗ.

Зосереджуючи увагу на питаннях протидії фіктивному підприємництву, варто зазначити, що ця проблема має багатоаспектний та міжгалузевий характер. Фіктивне підприємництво як певне явище характеризується багатьма ознаками, які є предметом дослідження різних галузей знань - правознавства, економіки, теорії управління, психології тощо, а отже за своєю природою є міждисциплінарною проблемою.

Аналіз останніх досліджень. Вагомий внесок у дослідження різноманітних сторін цієї проблеми, її окремих аспектів або суміжних питань здійснено працями П. Андрушка, Л. Брич, А. Волобуєва, Н. Гурторової, В. Гевка, Л. Дудника, О. Дудорова, В. Захарова, Г. Матусовського, М. Мельника, В. Мойсика, В. Навроцького, В. Некрасова, Д. Никифорчука, Ю. Опалінського, В. Поповича, Е. Соловйова, Є. Стрельцова, М. Хавронюка, де аналізуються кримінально-правові, криміналістичні, кримінально-процесуальні, та окремі оперативно-розшукові аспекти протидії фіктивному підприємництву.

* Ад'юнкт кафедри ОРД Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е.О. Дідоренка, майор міліції.

Метою статті виступатиме узагальнення проведених в Україні дисертаційних досліджень різноманітних аспектів протидії фіктивному підприємництву, визначення можливості їх врахування з метою удосконалення правозастосовчої діяльності підрозділів ДСБЕЗ, а також з'ясування малодосліджених питань щодо документування протиправної діяльності, пов'язаної з використанням фіктивних суб'єктів господарювання.

Виклад основного матеріалу. На дисертаційному рівні питання протидії фіктивному підприємництву досліджувалося в роботі Ю.В. Опалінського (*"Кримінальна відповідальність за фіктивне підприємництво"*, 1998 р.)¹, в якій автором зосереджувалася увага на кримінально-правових аспектах вказаної проблеми. Змістовно робота містить комплекс теоретичних та практичних питань з проблем правового забезпечення функціонування сфери підприємницької діяльності в Україні, розкриває поняття фіктивного підприємництва і дає характеристику складу злочину та його кваліфікацію. Особливу увагу автором приділено встановленню механізму вчинення злочину, розробці організаційно-правових заходів, спрямованих на попередження злочинів у підприємстві.

Структурно робота складалася з таких підрозділів: "Об'єкт і предмет складу фіктивного підприємництва", "Об'єктивна сторона складу фіктивного підприємництва", "Суб'єкт складу фіктивного підприємництва", "Суб'єктивна сторона складу фіктивного підприємництва", "Питання кваліфікації фіктивного підприємництва", "Відшкодування збитків, заподіяних фіктивним підприємництвом і його попередження"

Характеризуючи наукову новизну проведеного Ю.В. Опалінським дослідження, варто відзначити ті положення, які виносилися автором на захист. Найбільшу увагу заслуговує авторське бачення комплексу факторів, що обумовлюють необхідність досліджуваної кримінально-правової норми у кримінальному законодавстві України; визначення родового й безпосереднього об'єктів досліджуваного злочину; з'ясування поняття фіктивного підприємництва, виявлення способів вчинення цього злочину, характеристика інших ознак аналі-

¹ Опалінський Ю.В. Кримінальна відповідальність за фіктивне підприємництво: Автореферат дис... канд. юрид.наук зі спеціальності 12.00.08. - кримінальне право і криминологія; кримінально-виконавче право / Національна академія внутрішніх справ України. - К., 1998. - 21 с.

зованого суспільно небезпечного діяння; критеріїв відмежування фіктивного підприємництва від суміжних злочинів, а також пропозиції щодо удосконалення нормативної бази у сфері регулювання підприємницької діяльності, окремі з яких актуальні і дотепер.

Наступним дисертаційним дослідженням, присвяченим тематиці фіктивного підприємництва, є робота В.В. Білоуса за темою *"Проблеми методики розслідування фіктивного підприємництва"* (2004 р.)¹. Зазначене дослідження присвячено аналізу проблем методики розслідування фіктивного підприємництва з позиції криміналістичної науки. У роботі розглянуто структурні елементи криміналістичної характеристики даного виду злочинів (спосіб злочину, час, місце і обстановка, особа злочинця й типові сліди), визначено їх особливості, з'ясовано сутність і криміналістичні ознаки фіктивних підприємств та конвертаційних центрів. Встановлено взаємозв'язок фіктивного підприємництва з іншими злочинами, зокрема, з легалізацією доходів, одержаних злочинним шляхом, висвітлено питання початкового етапу розслідування фіктивного підприємництва, розроблено рекомендації стосовно планування та організації розслідування даного виду злочинів і висунення версій. Автором розглянуто особливості застосування спеціальних знань та проведення слідчих дій при розслідуванні фіктивного підприємництва (віймки, слідчого огляду документів, допиту, призначення та проведення судових експертиз), а також запропоновано найбільш доцільні тактичні (оперативно-тактичні) операції.

За внутрішньою структурою дослідження складалося з таких підрозділів: "Поняття та криміналістично значущі ознаки фіктивного підприємництва", "Способи фіктивного підприємництва", "Взаємозв'язок фіктивного підприємництва та легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом", "Час, місце та обстановка вчинення фіктивного підприємництва", "Особа злочинця", "Побудова слідчих версій та планування розслідування", "Особливості застосування спеціальних знань", "Віймка та слідчий огляд документів", "Допит як спосіб отримання інформації", "Побудова тактичних операцій при розслідуванні фіктивного підприємництва".

¹ Білоус В.В. Проблеми методики розслідування фіктивного підприємництва: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. за спец. 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза / Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого. – Харків, 2004. – 20 с.

З позиції наукової новизни для формування методологічної основи протидії фіктивному підприємництву становлять інтерес такі концептуальні у теоретичному плані та важливі у практичному відношенні положення, сформульовані В.В. Білоусом: 1) виявлено та згруповано криміналістичні ознаки фіктивного підприємства, досліджено різні його визначення та запропоновано авторське бачення цієї категорії; 2) розроблено рекомендації стосовно удосконалення чинної кримінально-правової норми (ст. 205 КК України); 3) сформовано криміналістичну характеристику фіктивного підприємництва та розглянуто особливості її структурних елементів; 4) визначено та систематизовано способи вчинення фіктивного підприємництва; 5) досліджено роль і механізми використання фіктивних підприємств при вчиненні різних злочинів, особливо, легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом; 6) вивчено особливості часу, місця та обстановки вчинення фіктивного підприємництва; 7) розроблено рекомендації щодо організації та планування розслідування фіктивного підприємництва; 8) визначено доцільні слідчі дії та оперативно-розшукові заходи при розслідуванні фіктивного підприємництва та особливості їх проведення; 9) визначено особливості застосування спеціальних знань при розслідуванні фіктивного підприємництва; 10) запропоновано типові тактичні операції, спрямовані на вирішення проміжних завдань розслідування фіктивного підприємництва тощо.

Питання відповідальності за фіктивне підприємництво досліджувались також Е.П. Соловйовим у дисертації за темою *"Теоретичні та практичні питання кримінальної відповідальності за фіктивні дії в підприємстві"* (2005 р.)¹. З позиції внутрішнього змісту робота містить комплекс теоретичних та практичних питань правового забезпечення функціонування сфери підприємницької діяльності в Україні, розкриває поняття злочинів у сфері підприємництва і дає характеристику фіктивних дій та їх кваліфікацію. Особливу увагу автором приділено встановленню механізму вчинення фіктивних дій, розробці організаційно-правових заходів, спрямованих на запобігання злочинам у сфері підприємництва тощо. Структурно дисертація складається з таких

¹ Соловйов Е.П. Теоретичні та практичні питання кримінальної відповідальності за фіктивні дії в підприємстві: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук за спец. 12.00.08 - кримінальне право і криминологія; кримінально-виконавче право / Донецький юридичний інститут МВС при Донецькому національному університеті. - Донецьк, 2005. - 20 с.

підрозділів та висвітлює наступні блоки питань: "Підстави та принципи криміналізації фіктивних дій в підприємстві", "Кримінально-правова протидія фіктивним діям у підприємстві: досвід іноземних держав", "Поняття та систематизація злочинів у сфері господарської діяльності. Визначення об'єкта фіктивних дій в підприємстві", "Об'єктивна сторона фіктивних дій в підприємстві", "Встановлення ознак суб'єкта фіктивних дій в підприємстві", "Суб'єктивна сторона фіктивних дій в підприємстві", "Кваліфікуючі ознаки фіктивних дій в підприємстві", "Відмежування фіктивних дій в підприємстві від суміжних злочинів" тощо. Аналізуючи положення, які виносилися автором на захист, варто відзначити, що найбільшу увагу становлять такі важливі у пізнавальному плані та корисні у практичному відношенні положення: 1) визначено поняття створення суб'єкта господарської діяльності як передбачені законодавством дії, наслідком яких є юридичне оформлення статусу юридичної особи (державна реєстрація), а в окремих випадках – і отримання спеціального дозволу (ліцензії); 2) наведено додаткові аргументи на користь того, що придбання юридичної особи – суб'єкта господарської діяльності – це придбання майна, володіння яким надає право керівництва юридичною особою – суб'єктом господарської діяльності. Придбання майна, володіння яким надає право керівництва юридичною особою, – це придбання акцій, паю, частки чи цілого підприємства, як майнового комплексу; 3) запропоновано кваліфікуючими ознаками фіктивних дій в підприємстві передбачити їх вчинення повторно, за попередньою змовою групою осіб та якщо вони сприяли спричиненню великої майнової шкоди державі, фізичній або юридичній особі; 4) розроблено проект постанови Пленуму Верховного Суду України "Про практику застосування судами законодавства про фіктивні дії в підприємницькій діяльності" та нову редакцію ст. 205 КК "Фіктивні дії в підприємстві".

Питання протидії фіктивному підприємству досліджувались також і в межах адміністративно-правової науки. Так, Л.М. Дудником було підготовлено дисертацію за темою *"Адміністративно-правове забезпечення діяльності податкової міліції щодо протидії фіктивному підприємству"* (2007 р.)¹. З позиції внутрішнього змісту робо-

¹ Дудник Л.М. Адміністративно-правове забезпечення діяльності податкової міліції щодо протидії фіктивному підприємству: Автореф. дис... канд. юрид. наук за спец. 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право / Національний університет державної податкової служби України. – Ірпінь, 2007. – 22 с.

та присвячена розробці адміністративно-правового забезпечення діяльності податкової міліції щодо протидії правопорушенням, які учиняються правопорушниками від імені суб'єктів господарювання у сфері підприємницької діяльності, які набули загальної назви "фіктивне підприємництво", а також досліджуються історико-правові аспекти становлення підприємницької діяльності, причини та умови виникнення фіктивного підприємництва в Україні. Автором узагальнені і проаналізовані адміністративно-правові акти, які регулюють підприємницьку діяльність, визначені їх недоліки та суспільна небезпека фіктивного підприємництва, проаналізовані поняття "фіктивне підприємництво" та "фіктивне підприємство", на основі яких обґрунтовується ряд наукових висновків і пропозицій. Досліджено також основні напрями адміністративно-правового забезпечення діяльності підрозділів податкової міліції щодо протидії фіктивному підприємству, зокрема організаційно-правові основи діяльності податкової міліції щодо протидії фіктивному підприємству, інформаційно-аналітичне та організаційно-правове забезпечення діяльності податкової міліції щодо профілактики фіктивного підприємництва та ліквідації фіктивних підприємств, взаємодія підрозділів податкової міліції з іншими службами та правоохоронними органами щодо організації протидії фіктивному підприємству. Сформовано ряд висновків, пропозицій, спрямованих на удосконалення діяльності податкової міліції щодо адміністративно-правового забезпечення діяльності податкової міліції щодо протидії фіктивному підприємству.

Дослідженню процесуальних аспектів доказування у справах про фіктивне підприємництво була присвячена дисертація В.М. Важинського за темою "Процес доказування при розслідуванні фіктивного підприємництва та пов'язаних з ним злочинів в Україні" (2009 р.)¹. Вказана робота була присвячена комплексному дослідженню процесу доказування у кримінальних справах про фіктивне підприємництво та пов'язані з ним злочини, що об'єктивно зумовлено необхідністю теоретичного осмислення проблем реалізації елементів процесу доказу-

¹ Важинський В.М. Процес доказування при розслідуванні фіктивного підприємництва та пов'язаних з ним злочинів в Україні: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук за спец. 12.00.09 - кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність / Київський національний університет імені Тараса Шевченка. - Київ, 2009.

вання при розслідуванні фіктивного підприємництва, в тому числі й при спрощеному порядку. В якості висновків автором сформульовані пропозиції, надаються рекомендації, обґрунтовуються положення, спрямовані на удосконалення провадження у кримінальних справах про фіктивне підприємництво.

Короткий огляд проведених науковцями досліджень дає змогу дійти висновків, що питання протидії фіктивному підприємництву висвітлювались переважно під кутом зору таких наук як кримінальне право, адміністративне право, криміналістика, кримінально-процесуальне право тощо. Проте малодослідженими в теорії залишаються оперативно-розшукові аспекти протидії зазначеним злочинам, питання організації й тактики, особливості використання сил та засобів оперативно-розшукової діяльності. На ці питання, вважаємо, і варто звернути увагу наукової спільноти з метою оптимізації діяльності правоохоронних органів, зокрема їх оперативних підрозділів, у частині виявлення, попередження та документування фіктивного підприємництва.

УДК 349.422

В.Ю. Ільїн*

СУЧАСНІ АСПЕКТИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ТРУДОВИХ ВІДНОШЕНЬ В АПК

На сучасному етапі на правове регулювання трудових відношень в Україні значний вплив мають світові тенденції розвитку ринку праці, особливості міграційної політики розвинутих країн, демографічні та інші фактори. В умовах розбудови в Україні незалежної, демократичної, соціальної, правової держави, передбаченої статтею 1 Конституції України, все більше зростає роль такої її ознаки, як забезпечення реалізації прав та свобод людини, громадянина. У контексті трудових правовідносин це означає створення належних умов соціально-економічного життя суспільства, за яких особа має можливість заробляти на життя працюю, яку вона вільно обирає, реалізацію принципу забезпечення рівності правових можливостей роботодавця

* Кандидат економічних наук, старший викладач кафедри бухгалтерського обліку Луганського національного аграрного університету.

та працівника, усвідомлення учасниками трудових правовідносин власного правового статусу, вміння застосовувати легітимні заходи захисту в разі порушення трудових прав.

Проблемі правового регулювання трудових відношень в сільському господарстві присвячені дослідження і праці В. Уркевича, В. Янчука, О. Скакуна, Б. Клюкіна, В. Жушмана, А. Гетьмана. Проте питання правового регулювання трудових відношень в сільському господарстві на сьогоднішній день вивчене не достатньо.

Основною метою статті є дослідження проблеми підвищення рівня захисту трудових прав і соціально-економічних інтересів працюючих, реалізація можливості кожного громадянина відстоювати свої права як особисто, так і разом з іншими членами трудового колективу.

Перебуваючи в ситуації, коли держава повинна створювати умови для економічного зростання та водночас здійснювати дерегуляцію економіки, суспільство має усвідомити, що подолання негативних явищ економічного життя неможливе лише шляхом діяльності апарату держави – воно потребує активної участі в цьому процесі як кожного суб'єкта трудових відносин, так і посадових осіб та громадян.

Насамперед мова йде про подолання деструктивних наслідків деформації правосвідомості у сфері трудових відносин, оскільки законність їх функціонування вимагає від їх учасників належного розвитку правової культури, однією зі складових якої є рівень правосвідомості громадян та посадових осіб, тобто усвідомлення ними цінності права, поваги до нього, переконаності в необхідності дотримуватись приписів правових норм.

Серед шляхів подолання негативних наслідків деформації правосвідомості найважливішим вбачається підвищення рівня правосвідомості та правової культури учасників трудових відносин.

Як зазначає О.Ф. Скакун, правосвідомість – це система ідей, уявлень, емоцій і почуттів, які виражають ставлення індивіда, групи, суспільства до чинного, минулого та бажаного права, а також до діяльності, пов'язаної з правом.

Правова культура суспільства – це різновид загальної культури, який становить систему цінностей, що досягнуті людством у галузі права, і стосується правової реальності даного суспільства.

Формування правової культури не є процесом, відокремленим від розвитку інших видів культури – політичної, моральної, естетичної. Це комплексний процес, об'єднаний спільністю завдання – створення в суспільстві морально-правового клімату, який би гарантував

особі реальну свободу поведінки в поєднанні з відповідальністю перед суспільством, забезпечував її права, соціальну захищеність, повагу гідності, тобто поставив би людину в центр економічних, соціальних, політичних, культурних процесів.

При формуванні правової культури населення слід ураховувати історичні, національні, етнічні особливості, а також менталітет українського народу в цілому.

Трудові відносини, що складаються в процесі сільськогосподарської виробничої діяльності аграрних підприємств та інших суб'єктів сільськогосподарського виробництва, характеризуються істотними особливостями, що повинні знаходити своє відображення у змісті відповідних правових норм. Так, використання у процесі виробничої сільськогосподарської діяльності землі як основного засобу виробництва, залежність виробничого процесу від природних і кліматичних умов, його сезонний характер та інші особливості зумовлюють необхідність спеціалізованого правового регулювання трудових відносин у сільському господарстві.

Оскільки праця в аграрному секторі економіки - це органічне використання природних якостей землі в процесі виробничої сільськогосподарської діяльності, то тут трудові відносини є, по суті, складними земельно-трудовами чи еколого-трудовами відносинами.

Між тим, у сучасний період спостерігається тенденція до уніфікованого правового регулювання трудових відносин, незалежно від виду діяльності та галузевої належності підприємств. Так, відповідно до ч. 1 ст. 3 Кодексу законів про працю України [1] законодавство про працю регулює трудові відносини працівників усіх підприємств, установ, організацій незалежно від форм власності, виду діяльності і галузевої належності, а також осіб, які працюють за трудовим договором з фізичними особами. Одночасно чинне трудове законодавство передбачає, що особливості праці членів кооперативів та їх об'єднань, колективних сільськогосподарських підприємств, фермерських господарств, працівників підприємств з іноземними інвестиціями визначаються законодавством та їх статутами (ч. 2 ст. 3 КЗпП України).

Виходячи зі змісту наведених норм, було би закономірним та доцільним регулювання особливостей трудових відносин у різноманітних сільськогосподарських підприємствах нормативно-правовими актами аграрного законодавства, що визначають правове становище господарюючих суб'єктів в АПК. Проте диференційовані нормативно-правові акти аграрного законодавства України вміщують переваж-

но лише норми про те, що трудові відносини у таких аграрних структурах регулюються трудовим законодавством. Такий підхід, очевидно, є не виправданим, оскільки трудове право як основна галузь права, не може враховувати специфічні особливості трудових відносин в аграрному секторі економіки.

У статутах сільськогосподарських підприємств, де б мали відображатись особливості виробничої діяльності відповідного суб'єкта аграрного господарювання, також майже не приділяється увага правовому регулюванню трудових відносин. Певною мірою специфіка трудової діяльності в сільськогосподарських підприємствах відображається у змісті колективних договорів та правил внутрішнього трудового розпорядку підприємств.

Важливе значення в забезпеченні спеціалізованого правового регулювання трудових відносин у сільському господарстві мають норми Галузевої угоди між Міністерством аграрної політики України, галузевими об'єднаннями підприємств та Профспілкою працівників агропромислового комплексу, де визначено особливості режиму праці та відпочинку, нормування та оплати праці, охорони праці та забезпеченні соціальних пільг для працівників АПК. Угодою також визначено основні напрями нормотворчої діяльності Міністерства аграрної політики України у сфері регулювання трудових відносин в агропромисловому комплексі.

Разом з тим, на сьогодні існує невідкладна потреба у внесенні доповнень до нормативно-правових актів аграрного законодавства, що приймаються за суб'єктивним принципом, нормами, які б забезпечували спеціалізоване правове регулювання трудових відносин.

Важливим напрямом удосконалення правового регулювання трудових відносин у сільському господарстві, на наш погляд, є також розробка і затвердження типових статутів різних видів сільськогосподарських підприємств, галузевих правил внутрішнього правового розпорядку, які сприятимуть підвищенню якісного рівня локальної правотворчості аграрних суб'єктів. Адже в сучасний період саме на локальному (внутрішньогосподарському) рівні можна максимально врахувати специфіку виробничої діяльності суб'єктів аграрного господарювання.

На етапі переходу до соціально-орієнтованої ринкової економіки зростає роль і значення перебудови соціально-трудових відносин, оскільки праця є основним джерелом підвищення ефективності виробництва та добробуту населення. За таких умов важливим є системний підхід до визначення суті соціально-трудових відносин, механізму

їх регулювання та оптимізації як на макроекономічному, так і регіональному рівнях функціонування ринку праці.

Соціально-трудові відносини в Україні набувають нових, характерних для ринкової економіки ознак, що посилюється невизначеністю в законодавчо-правовому полі, відсутністю налагодженої системи організаційних, соціально-економічних інститутів, моделей і механізмів регулювання, які впливають на процеси їх становлення як в країні, так і на рівні окремого регіону. Учасники трудових відносин на сьогодні не є рівноправними партнерами, і, через те, оптимальним має стати упередження соціально-трудових конфліктів.

Грунтуючись на сучасній парадигмі соціально-трудових відносин і концепції усунення колективних трудових спорів (конфліктів) з метою зменшення втрат для виробничих систем і суспільства в цілому, необхідно впровадження своєчасної оцінки соціально-трудових відносин на ринку праці, розробки і застосування оптимальних моделей їх розвитку та регулювання.

Держава повинна продовжити створення та вдосконалення ефективного механізму правового регулювання вирішення трудових спорів. З цієї метою потрібно:

1. Внести зміни та доповнення до чинного законодавства щодо процедури врегулювання розбіжностей, що виникли між сторонами соціального партнерства (законопроект "Про соціальний діалог в Україні"); заборони проведення локауту; заборони ліквідації юридичної особи, представництва, філії з причин виникнення колективного трудового спору; законодавчого передбачення принципу ефективності при веденні колективних переговорів; обов'язковості рішення трудового арбітражу для сторін конфлікту; впровадження інститутів "неповного" та "попереджувального" страйків.

2. Створити спеціалізовані трудові суди в Україні.

3. Розширити функції НСПП

4. Потрібно прискорити прийняття нової редакції Закону України "Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів)" із закріпленням положення про обов'язковість виконання рішення трудового арбітражу, передбачення відповідальності за невиконання законодавства про колективні трудові спори (конфлікти), зокрема в частині встановлення відповідальності за нереагування на вимоги найманих працівників, невиконання рішень примирних органів.

5. Необхідно прискорити розгляд та ухвалення нового Трудового кодексу України.

6. Забезпечити дієве скоординоване реагування НСПП у взаємодії з органами виконавчої влади та місцевого самоврядування на ймовірне ускладнення стану соціально-трудових відносин, запобігання поглиблення та загострення конфліктних ситуацій, сприяння оперативному вирішенню колективних трудових спорів (конфліктів).

7. Скерувати зусилля усіх причетних органів, громадських організацій на пропаганду юридичних знань з питань трудового законодавства та законодавства про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів), підвищення правосвідомості громадян, подолання правового нігілізму.

Використана література:

1. Кодекс законів про працю України від 10 грудня 1971 р. // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1971. – Додаток до № 50. – Ст. 375.

2. Аграрне право України: Підручник [Янчук В.З., Андрейцев В.І., Василюк С.Ф., Клюкін Б.Д. та ін.]; за ред. В.З. Янчука. – [2-ге вид., переробл. та доп.]. – Київ: Юрінком Інтер, 2000. – 720 с.

3. Конституція України від 28 червня 1996 року // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст.141.

4. Скакун О.Ф. Теорія держави і права. – Харків: Консум, 2001. – С. 468.

5. Галузева угода між Міністерством аграрної політики України, галузевими об'єднаннями підприємств та Профспілкою працівників агропромислового комплексу на 2006-2008 роки від 2 березня 2006 р. / Офіційний сайт Міністерства аграрної політики України // Режим доступу: <http://www.minagro.kiev.ua/page/?2510>

УДК 347.440:368.02

О.М. Засць*

ПРИМУСОВЕ УКЛАДАННЯ ДОГОВОРІВ СТРАХУВАННЯ – ТРУБЕ ПОРУШЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ

Актуальність теми. В умовах реформування економіки, страхування, будучи одним з найважливіших елементів ринкової інфраструктури, є універсальним засобом захисту всіх форм власності,

* Ад'юнкт кафедри економічної безпеки Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка.

майнових інтересів окремих громадян та господарюючих суб'єктів. Ефективна система страхування дозволяє захищати суспільство від соціальних потрясінь, стимулює інвестиційний клімат в країні та сприяє економічному зростанню. Ринкова економіка в нашій країні потребує широкого страхового захисту. У цьому контексті страхова сфера економічної діяльності по праву може вважатися імунною системою економіки подібно до того, як грошова система вважається кровоносною системою, стверджує В.Д. Базилевич [1, 42].

Звідси неослабне прагнення держави у особі державних органів до максимального розповсюдження страхування добровільно примусовими засобами. Проте, досвід, накопичений в новітній історії України, показує, що підходи, що склалися, до формування і реально діючих механізмів страхової діяльності явно не задовольняють споживачів страхових послуг.

Серйозну загрозу нормальному функціонуванню страхового ринку України становить тенденція до монополізації страхового ринку в інтересах окремих міністерств, фінансово-промислових груп або місцевих адміністрацій. Проблема загострюється відсутністю цілеспрямованої ефективної роботи по демонополізації ринку страхових послуг, що привело до його стагнації й викликало об'єктивну необхідність пошуку радикальних інновацій, направлених на усунення виниклих недоліків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Правові проблеми укладення договорів страхування досліджувалися в роботах українських та російських учених: А.С. Котляревський, Н.Д. Еріашвілі, В.К. Райхер, В.Д. Базилевич, К.С. Базилевич, О.М. Залетов, Р. Сабодаш, С.С. Осадець, Л.Л. Кінащук, Н.Б. Пацурія, В.Й. Пліса, В.В. Мачуський, М.В. Мних, Л.В. Нечипорук, А.А. Гвозденко, А. Домбругова, С.В. Єрмасов, Н.Б. Єрмасова, В.В. Шахов та ін. Але, разом із тим, окремі аспекти порушеної проблеми потребують проведення окремого дослідження.

Мета статті - обґрунтування думки про те, що примусове укладення договорів страхування є грубим порушенням законодавства України, а отже, не може існувати в державі де відповідно до ст. 8 Конституції України діє принцип верховенства права.

Виклад основного матеріалу. Примушування укладання договорів у сфері страхування в більшості випадків відноситься до відомих або кептивних страхових компаній. Мова йде про компанії, які працюють в структурі великих державних монополій (наприклад,

Державна служба охорони, Укрзалізниця, МНС, тощо), так і про комерційні страхові компанії, що належать крупним фінансовим групам, банкам. У науці страхового права йде дискусія щодо правомірності створення кептивних страхових компаній. Ми виступаємо проти створення кептивів на підставі наступних аргументів:

1. Наявність кептивних страхових компаній призведе до тотальної монополізації страхового ринку, закриття вільних страхових компаній у наслідок скорочення споживачів страхових послуг.

2. Кептивні страхові компанії нерідко використовуються для ухилення від сплати податків.

3. Відсутність здорової конкуренції на ринку страхових послуг обов'язково приведе до значного падіння основних економічних показників страхового ринку.

Недобросовісна конкуренція на страховому ринку України є діями страхових організацій, що здійснені ними одноосібно або у порядку угод (узгоджених дій) з третіми особами (фізичними і юридичними особами, органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування), в суперечать нормам законодавства, звичаям ділового обороту, а також мають негативний морально-етичний відтінок.

В Україні існує декілька частково державних страхових компаній, що здійснюють обов'язкові види страхування. Наприклад, державне обов'язкове особисте страхування військовослужбовців і військовозобов'язаних, покликаних на збори, закріплено за НАСК "Оранта". Так, ще однією з найбільших кептивних компаній є "Укрінмедстрах", засновником якої виступило Міністерство охорони здоров'я. Цій компанії було надано право на окремий вид страхування – продаж полісів медичного страхування іноземним громадянам при в'їзді на територію України [10, 16]. Ринок страхування пасажирів на залізничному транспорті або медичне страхування відомчих підрозділів "Укрзалізниця" контролюють декілька кептивних компаній, а доступ решти страховиків до цього сегменту ринку обмежений.

Ця ситуація, яка склалась на страховому ринку України порушує норми Закону України "Про захист економічної конкуренції", де під економічною конкуренцією необхідно розуміти змагання між суб'єктами господарювання з метою здобуття завдяки власним досягненням переваг над іншими суб'єктами господарювання, внаслідок чого споживачі, суб'єкти господарювання мають можливість вибирати між кількома продавцями, покупцями, а окремий суб'єкт господарювання не може визначати умови обороту товарів на ринку.

Фізичні особи зазвичай стикаються з примусовим укладенням договорів страхування під час страхування транспорту або при оформленні документів у паспортних столах, ОВІРах, МРЕО ДАІ. Цим особам намагаються продати страховку по максимальній ціні, включаючи в умови договору навіть ті види страхування, які йому не потрібні.

Інша категорія страховиків, що користуються причетністю до тієї або іншої фінансової групи, – це банківські страхові компанії. Багато хто з них займається примушенням до страхування. У ряді випадків клієнтові просто пропонується пакет послуг, а при отриманні кредиту разом із страховим полісом банк надає пільгові умови кредитування. Особливо поширена така практика при споживчому кредитуванні. Наприклад, при покупці автомобіля в кредит клієнтові можуть переконливо порекомендувати застрахуватися в тій або іншій страховій компанії.

Існують страхові компанії, акредитовані у банку та страхові компанії, які фактично є підрозділами банків. Частина страхових премій, які збирають ці компанії, вони повертають банкам як винагороду за право працювати з фінансовими установами. Тарифи у цих компаній вищі за рахунок того, що у них закладається банківська комісія, тобто "винагорода" банку, який "направив" до страховика клієнта. Деякі банки мають лише одну "погоджену", тобто акредитовану у банку компанію, і у позичальника просто не лишається взагалі ніякого вибору. При оформленні банківських кредитів банк диктує, в яку компанію клієнтові слід йти, по яких ризиках і за якими тарифами страхуватися, а інакше йому просто не оформлять кредит. У такій ситуації опиняються як фізичні, так і юридичні особи.

Чинним законодавством України не передбачено страхування предмету застави в страхових компаніях, вказаних банківською установою. Ст. 10 Закону України "Про заставу" передбачає, що якщо предмет застави не підлягає обов'язковому страхуванню, він може бути застрахований за угодою сторін на узгоджену суму, але не більше за його ринкову вартість [2]. Таким чином, закон передбачає лише страхування предмету застави, а не страхування його в конкретній страховій компанії. Крім того, слід враховувати положення ст. 2 Закону України "Про страхування", де передбачено, що добровільне страхування у конкретного страховика не може бути обов'язковою умовою для реалізації інших правовідносин [3].

Виходячи з вищесказаного, необхідно наголосити на тому, що примушення клієнта з боку банку щодо страхування предмету заста-

ви в конкретній страховій компанії є протиправним. Відповідно, законодавством не передбачені санкції у разі страхування застави в неакредитованій страховій компанії. Таким чином, застосування штрафних санкцій, які не викладені в кредитному договорі, є неправомірним.

Що стосується прямого примушення клієнта банку до страхування його майна (автомобіля, нерухомості тощо) в конкретній страховій компанії, то це вимога банку, а, точніше, одна з умов видачі клієнтові кредиту або продовженні терміну дії кредитного договору, є абсолютно незаконним з наступних причин:

1. Згідно ст. 17 Закону України "Про захист прав споживачів", клієнт має право на вільний вибір продукції (під терміном продукція слід розуміти будь-який товар, роботу або послугу; страхування – це послуга), а також відповідно до п. 2 ст. 17 цього ж закону "забороняється примушувати споживача купувати продукцію неналежної якості або непотрібного йому асортименту" [4].

2. Згідно ч. 3 ст. 55 Закону України "Про банки і банківську діяльність", банкам забороняється вимагати від клієнта придбання будь-яких товарів чи послуг від банку або від спорідненої чи пов'язаної особи банку як обов'язкову умову надання банківських послуг [5].

3. Згідно ст. 15 Закону України "Про захист економічної конкуренції", антиконкурентними діями органів влади, органів місцевого самоврядування, органів адміністративно-господарського управління та контролю є прийняття будь-яких актів (рішень, наказів, розпоряджень, постанов тощо), надання письмових чи усних вказівок, укладення угод або будь-які інші дії чи бездіяльність органів влади, органів місцевого самоврядування, органів адміністративно-господарського управління та контролю (колегіального органу чи посадової особи), які призвели або можуть призвести до недопущення, усунення, обмеження чи спотворення конкуренції [6].

4. Згідно ч. 2 ст. 6 Закону України "Про страхування", добровільне страхування у певного страховика не може бути обов'язковою умовою реалізації інших правовідносин. Стаття 42 цього ж Закону наголошує, що держава гарантує дотримання і захист майнових та інших прав і законних інтересів страховиків, умов вільної конкуренції у здійсненні страхової діяльності.

5. Відповідно до Цивільного кодексу України, ст. 627, сторони є вільними в укладанні договору, виборі контрагента і визначенні умов договору [7].

Висновки. Приведені вище приклади свідчать, що на страховому ринку України є неврегульованим питання монополізації сфери страхування, що є загрозою економічної безпеки держави, а також обмежує права громадян України у вільному обранні фінансового партнера та суперечить ч. 3 ст. 42. Конституції України, яка наголошує: "Держава забезпечує захист конкуренції у підприємницькій діяльності. Не допускається зловживання монопольним становищем на ринку, неправомірне обмеження конкуренції та недобросовісна конкуренція" [8, 14].

Використана література:

1. Базилевич В. Д. Сучасна парадигма страхування: сутність і протиріччя / В. Д. Базилевич // Фінанси України. - 2007. - № 9. - С. 42.
2. Закон України "Про заставу" № 2655-ХІІ (2655-12) від 02.10.92 із змінами та доповненнями // ВВР. - 1992. - № 47. - С. 643.
3. Закон України "Про страхування" від 04.10.2001 р. № 2745 - ІІІ (із змін. та доп.) // Право і практика. - 2009. - № 4. - С. 3 - 38.
4. Закон України "Про захист прав споживачів" № 1024-ХІІ (1024-12) від 12.05.91 із змінами та доповненнями // ВВР. - 1991. - № 30. - С. 380.
5. Закон України "Про банки та банківську діяльність" від 7.12.2000 р. № 2121-ІІІ // Відомості Верховної Ради. - 2001. - № 5-6. - С. 30.
6. Закон України "Про захист економічної конкуренції" // Відомості Верховної Ради України (ВВР). - 2001. - № 12. - С. 64.
7. Цивільний Кодекс України із змінами та доповненнями від 19.06.2003 та 18.11.2003 р. // Відомості Верховної Ради України. - 2003. - №№ 40-44. - Ст. 356.
8. Конституція України: Прийнята на п'ятій сесії Верховної ради України 28 червня 1996 року (із зм. та доп.). - Х.: ПП "ІГВІНІ", 2006. - С. 14.
9. Уманців Ю.М. Конкурентна політика на ринку страхових послуг в Україні / Ю.М. Уманців, М.С. Дворак // Фінанси України. - 2008. - № 4. - С. 10.
10. Попередження та викриття зловживань в установах, що здійснюють діяльність у сфері страхування та в інших організаціях, пов'язаних з відшкодуванням шкоди при настанні страхового випадку: Посібник / В. Ф. Ущатовський, С.Н. Баліна, А.Г. Байков та ін. / За ред. В. Д. Сушенка, В. І. Литвиненка. - К.: Національна академія внутрішніх справ України, 2003. - 136 с.

УДК 347.725

В.В. Щербаков*

**ДЕЯКІ ПИТАННЯ ПРАВОВОГО ПОЛОЖЕННЯ
ОРГАНІВ АКЦІОНЕРНИХ ТОВАРИСТВ**

Анотація. У статті обґрунтовано пропозиції щодо удосконалення правового положення органів АТ з питань кількості та складу органів АТ та диференціації законодавчого регулювання їх компетенцій залежно від розміру АТ.

Ключові слова: *господарське право, акціонерне товариство, органи АТ, компетенція, великі, середні та малі підприємства.*

Аннотация. В статье обоснованы предложения по совершенствованию правового положения органов АО по вопросам количества и состава органов АО и дифференциации законодательного регулирования их компетенции в зависимости от размера АО.

Ключевые слова: *хозяйственное право, акционерное общество, органы АО, компетенция, большие, средние и малые предприятия.*

Annotation. In the article grounded suggestion on perfection of legal position of organs of joint-stock companies on questions of amount and composition of organs of joint-stock companies and differentiation of the legislative adjusting of their jurisdiction depending on the size of joint-stock companies.

Keywords: *commercial law, joint-stock company, organs of joint-stock companies, jurisdiction, large, middle and small enterprises.*

Акціонерні товариства є однією з найпоширеніших організаційно-правових форм господарювання в Україні. За статистикою в Україні налічується понад 20 тисяч відкритих (публічних) АТ та понад 12 тисяч закритих (приватних) АТ. Провідні підприємства України, які справляють визначальний вплив на рівень та стан промислового виробництва в Україні, стратегічні підприємства мають, як правило, організаційно-правову форму акціонерних товариств. Одним з ключових питань правового регулювання організації та діяльності АТ є питання управління ними. Порядок управління АТ визначається Законом України "Про акціонерні товариства" від 17.09.2008 р. і Законом України "Про господарські товариства" від 19.09.1991 р. (зі зміна-

* Голова Київської районної в м. Донецьку ради.

ми та доповненнями) (до приведення установчих документів у відповідність до Закону "Про акціонерні товариства") і Господарським кодексом України. Окрім того, низка положень передбачена Цивільним кодексом України.

За роки незалежності України питанням управління акціонерними товариствами було присвячено чимало наукових досліджень (О.Блюмхардт [1], С. Артеменко [2], О.Поважний [3] та ін.). Ці питання є предметом постійної уваги і з боку практиків [4 та ін.]. Натомість є аспект, якому у процесі наукових та законодавчих розробок не приділялось належної уваги, яка є нагальною потребою практики.

Мова йде про необхідність диференційованого підходу до врегулювання правового статусу акціонерних товариств залежно від їх розміру, про практичну потребу у встановленні особливостей правового статусу великих, середніх та малих АТ. Застосований нині уніфікований підхід до врегулювання правового статусу акціонерних товариств за загальним правилом розрахований на середній варіант моделі АТ.

Натомість, у низці випадків уніфіковані вимоги, розраховані на упосередковану модель АТ (середні АТ), вступають у протиріччя із законними інтересами малих АТ, необґрунтовано порушуючи їх свободу підприємницької діяльності покладенням непомірних для них обов'язків, які, з іншого боку, не є суспільно необхідними щодо таких АТ.

З іншого боку, потребують окремої уваги великі АТ, які з низки питань вимагають більш масованого імперативного втручання у визначення їх правового статусу, порівняно з середніми АТ. Це необхідно для забезпечення балансу інтересів їх різноманітних носіїв у таких суперструктурах і захисту публічних інтересів, що полягають у забезпеченні ефективної діяльності таких структур.

Метою цієї статті є обґрунтування пропозицій до законодавства з питань кількості та складу органів АТ та диференціації законодавчого регулювання їх компетенції залежно від розміру АТ, насамперед, з точки зору обсягів і меж втручання законодавця в організацію управління акціонерними товариствами, і навпаки, меж свободи акціонерних товариств у визначенні організаційних засад управління акціонерними товариствами.

Слід піддати критиці те, що відтворений у Законі про АТ традиційний перелік органів АТ – загальні збори акціонерів, наглядова (спостережна) рада, виконавчий орган, ревізійна комісія – у цьому

Законі не є вичерпним (статут може передбачати утворення й інших органів товариства, окрім визначених у Законі). Однак для розширювального тлумачення переліку органів АТ немає ні теоретичного, ні практичного підґрунтя. Така система органів АТ, яка склалася історично, призначена для збалансованого поділу влади між визначеними в законі органами АТ – нормотворчим (загальні збори акціонерів, спостережна рада), виконавчим (правління чи інший орган), контрольним (ревізійна комісія). З практичної точки зору, встановлення законом невичерпного переліку органів АТ та відповідно нечіткого розмежування їх компетенції зменшує прозорість корпоративного управління, дозволяє здійснювати корпоративний перерозподіл компетенції між різноманітними органами АТ, спотворюючи механізм збалансованого управління АТ на користь тих чи інших зацікавлених осіб. Закріплення подібної норми у Законі про АТ слід розцінювати як лазівку у законодавстві для здійснення подібних дій. Тому пропонується закріпити у ГК України загальний принцип імперативного регулювання системи органів акціонерного товариства, як і товариств з обмеженою та додатковою відповідальністю. Виняток можуть скласти лише випадки прийняття інших рішень загальними зборами малих АТ одностайно 100 відсотками акціонерів.

Для уникнення різноманітних тлумачень доцільно ввести в користування у наукових, практичних, а також законодавчих текстах замість терміну "склад органів" терміни, залежно від контексту, "перелік органів" та "склад кожного з органів".

Ще одна практична проблема пов'язана з питанням необхідності чи зайвості такого органу в АТ, як ревізійна комісія. З цього приводу на практиці та в науці сформувалося дві протилежні позиції, обидві з них отримали закріплення у законодавстві. За Законом про АТ вона може створюватися за рішенням АТ, тобто в необов'язковому порядку. Натомість проблема, що виникла, пов'язана з відсутністю диференціації правового положення органів АТ залежно від розміру, як показує практика, уніфікований підхід до АТ різного розміру є не цілком виправданим. Якщо щодо публічних та великих приватних АТ через високий ступінь їх публічного значення доцільною є вимога проводити обов'язкову аудиторську перевірку, то вимагати цього від середніх та малих приватних АТ означає звуження їх свободи підприємницької діяльності, зокрема, покладенням на такі АТ надмірних публічних обов'язків. Адаже проведення аудиторської перевірки по-

требує суттєвих фінансових затрат, і коли цього не вимагає необхідність захисту публічних інтересів, а лише захист приватних інтересів акціонерів таких АТ, слід дозволити самим акціонерам (їх загальним зборам) вирішувати, проводити таку перевірку власними силами, чи залучити стороннього спеціаліста. Подібне ставлення до питання обов'язкової аудиторської перевірки великих, середніх та малих АТ спостерігається і в зарубіжних країнах. З урахуванням цього пропонується передбачити у законодавстві обов'язкове створення ревізійної комісії у середніх та малих приватних АТ та необов'язкове у публічних та великих приватних АТ, одночасно поширивши на великі приватні АТ вимогу проведення обов'язкової аудиторської перевірки.

Подібним чином слід вирішувати й питання обов'язковості створення в АТ наглядової ради, організованої спеціальним чином (за європейським досвідом, доцільним до використання - за участі представників від трудового колективу та інших носіїв інтересів, задіяних у підприємстві). Зокрема, пропонується передбачити обов'язкове створення наглядової ради у великих АТ (незалежно від кількості акціонерів) та щодо малих та середніх АТ передбачити відповідне диспозитивне регулювання.

Закон про АТ не виправдано обмежив право на участь у загальних зборах акціонерів - власників привілейованих акцій. Згідно Принципам корпоративного управління будь-які обмеження прав акціонерів не допускаються. Такі обмеження допустимі тільки за одноголосним рішенням 100 відсотків акціонерів, що можливо забезпечити лише у рамках малих та середніх приватних АТ. Тому останній абзац статті 34 Закону про АТ "Обмеження права акціонера на участь у загальних зборах встановлюється законом" пропонується змінити на положення, згідно якому обмеження прав акціонера на участь у загальних зборах допускається лише у зазначених АТ за одноголосного рішення загальних зборів акціонерів, у якому приймають участь 100 відсотків акціонерів.

Доцільним буде розширення імперативного регулювання з низки питань організації і діяльності загальних зборів акціонерів у публічних і великих приватних АТ.

Невиправданим виглядає вживання у Законі про АТ терміну "перелік акціонерів, які мають право брати участь у загальних зборах". Таким документом має бути Генеральна виписка з Реєстру власників іменних цінних паперів. У ст. 34 Закону про АТ доцільно закріпи-

ти, що на загальних зборах повинні бути присутні один або більше представників особи, яка веде облік права власності на акції товариства

Закон про АТ передбачає, що на загальних зборах можуть бути присутніми посадові особи товариства незалежно від володіння ними акціями цього товариства, а також представник органу, який представляє права та інтереси трудового колективу. Щодо публічних та великих приватних АТ уявляється за доцільне передбачити в Законі обов'язок цих осіб бути присутніми на загальних зборах, за винятком відсутності з поважних причин. Використовуваний нині термін "можуть бути присутніми" слід удосконалити з тим, щоб у нормі відображалася не тільки можливість бути присутніми, а й конкретна компетенція (права-обов'язки) певних органів та посадових осіб.

Закон передбачає можливість бути присутнім на загальних зборах акціонерного товариства лише такого представника органу, який представляє права та інтереси трудового колективу відповідно до статуту. Оскільки Закон про АТ у вимогах до змісту статуту АТ (ст. 13) не передбачає включення відповідних відомостей про орган трудового колективу до статуту, так само як не передбачають цього Закон України "Про господарські товариства" (ст.ст. 4, 37), ГК України (ст. 57, 82) і ЦК України (ст. 88,154), це ставить під сумнів життєздатність цієї норми. Однак аналіз статутів АТ показує, що відомості про органи трудового колективу в них, як правило, не включаються. Тому пропонується відповідно удосконалити вимоги до змісту статуту, що створить певні гарантії участі для середніх та малих АТ.

Додатково у Законі доцільно передбачити, що на загальних зборах публічних та великих приватних АТ мають право бути присутні представники державних органів та органів місцевого самоврядування первинного та регіонального рівнів. Таке регулювання необхідно встановити щодо публічних акціонерних товариств, підставою для чого є їх публічний характер, а також щодо великих приватних акціонерних товариств, оскільки такі товариства, так само як і великі публічні товариства, за загальним правилом виконують провідну роль у місцевій, регіональній та національній економіці.

В залежності від розміру АТ доцільно вирішувати і питання складу наглядової ради. Гарантоване Законом про ГТ право представників профспілкового органу або іншого уповноваженого трудовим колективом органу, який підписав колективний договір від імені трудового колективу, брати участь у роботі наглядової з правом до-

радчого голосу зі вступом в дію Закону про АТ втрачається. Таке положення уявляється неприпустимим і вимагає усунення. Тому потрібно щодо публічних та великих АТ відтворити у Законі про АТ норму про участь представників профспілкового органу або іншого уповноваженого трудовим колективом органу, який підписав колективний договір від імені трудового колективу, брати участь у її роботі. З урахуванням продекларованого курсу на зближення українського законодавства із законодавством ЄС доцільно відобразити в Законі про АТ також спеціальні правила організації наглядової ради у великих та середніх АТ, які практикуються в країнах ЄС. Зокрема, пропонується передбачити формування наглядової ради з представників від акціонерів, від трудового колективу та третіх осіб, де 2/3 голосів належить представникам від акціонерів, в 1/3 - представникам від трудового колективу і особам, не пов'язаним ні з працівниками, ні з акціонерами АТ.

Викликає заперечення й встановлена в абзаці 2 пункту 1 статті 53 Закону про АТ норма, згідно з якою загальні збори товариства можуть встановити залежність членства у наглядовій раді від кількості акцій, якими володіє акціонер, яка може спричинити негативні наслідки. По-перше, цю норму слід розцінювати як приховану противагу механізму кумулятивного голосування, який нарешті отримав закріплення в АТ. Кумулятивне голосування - голосування під час обрання органів товариства, коли загальна кількість голосів акціонера помножується на кількість членів органу акціонерного товариства, що обираються, а акціонер має право віддати всі підраховані таким чином голоси за одного кандидата або розподілити їх між кількома кандидатами (підпункт 9 пункту 1 статті 2 Закону про АТ). Володільці контрольного пакету акцій, користуючись правом загальних зборів товариства встановити залежність членства у наглядовій раді від кількості акцій, якими володіє акціонер, можуть звести нанівець право кумулятивного голосування. По-друге, цю норму на практиці можуть використати і для обмеження можливостей участі у наглядовій раді осіб, які не є акціонерами. Тому її не можна вважати виправданою і доцільно виключити із законодавства, за винятком випадків коли рішення про таке обмеження прийняте одногосно 100 відсотками акціонерів.

Чинне правове регулювання управління АТ насичене імперативними нормами, що відповідають моделі корпоративної демократії. Це перешкоджає

застосуванню в Україні доцільної для великих АТ моделі контролю з боку менеджерів. З урахуванням переваг і стратегічного значення великих корпорацій (великих АТ) для економічного розвитку України доцільно передбачити у законодавстві спеціальне регулювання з питань розподілу компетенції між органами великих АТ, надавши акціонерам можливість організувати управління такими АТ за моделлю корпоративної демократії, як це передбачено нині, чи моделлю контролю з боку менеджерів, у разі якщо доцільність такої моделі буде визнана самим підприємством. Це передбачає впровадження відповідного диспозитивного регулювання. Пропонується доповнення Закону про АТ наступними положеннями.

У статуті великого АТ може бути передбачено, що всі повноваження органів великого АТ здійснюються правлінням (дирекцією), наглядовою радою та ревізійною комісією, за винятком питань виборів та відкликання членів органів АТ, внесення змін до статуту АТ, прийняття рішень про реорганізацію і ліквідацію товариства, а також інших питань, передбачених у статуті, що відносяться до виключної компетенції загальних зборів АТ. Інші повноваження загальних зборів АТ за їх рішенням делегуються наглядовій раді та правлінню. Розподіл делегованої загальними зборами компетенції між вказаними органами закріплюється в статуті. Щодо таких АТ положення ст.33 Закону про АТ, згідно якому загальні збори можуть вирішувати будь-які питання діяльності акціонерного товариства, втрачає чинність. Тобто загальні збори можуть вирішувати тільки ті питання, які закріплені у законі і статуті.

У таких АТ питання визначення основних напрямів діяльності акціонерного товариства та розподілу прибутку і збитків товариства відносяться до виключної компетенції правління. Правління несе повну відповідальність за результати діяльності товариства

Висновок. Основними напрямками удосконалення правового положення органів АТ має стати реалізація вищезазначених пропозицій щодо удосконалення господарсько-правового регулювання з питань кількості та складу органів АТ та диференціації законодавчого регулювання їх компетенції залежно від розміру АТ.

Використана література:

1. Блюмхардт О. Органи акціонерного товариства (порівняльно-правове дослідження): Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.04 / Блюмхардт Олександр / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. - К., 2002. - 19 с.

2. Артеменко С.В. Цивільно-правові проблеми управління акціонерним товариством: Дис... канд. юрид. наук: 12.00.03 / НАН України; Інститут держави і права ім. В.М. Корецького. – К., 2004. – 195 с.

3. Поважний О.С. Становлення і розвиток ефективного корпоративного управління: Автореф. дис. ... д-ра екон. наук: 08.02.03 [Електронний ресурс] / О.С. Поважний / НАН України. Ін-т економіки пром-сті. – Донецьк, 2003. – 32 с.

4. Теньков С.О. Огляд судової практики з вирішення спорів, що пов'язані з управлінням акціонерними товариствами // Вісник господарського судочинства. – 2002. – № 1. – С. 173-174.

УДК 346:336.2

Ю.В. Шунькін*

ВПЛИВ ГОСПОДАРСЬКОГО ЗАКОНОДАВСТВА НА ФУНКЦІОНУВАННЯ СИСТЕМИ ОПОДАТКУВАННЯ

Анотація. У науковій статті дослідженні питання щодо впливу господарського законодавства на функціонування системи оподаткування, а саме розгляд процесу оподаткування суб'єктів господарювання, внесення змін та доповнень в ГК України норм відносно механізму захисту та гарантії суб'єктів господарювання в системі оподаткування.

Ключові слова: *система оподаткування, господарське законодавство, податок, податкова служба, організаційно-господарські правовідносини.*

Аннотация. В научной статье исследованы вопросы относительно влияния законодательства на функционирование системы налогообложения, а именно рассмотрение процесса налогообложения субъектов хозяйствования, внесение изменений и дополнений в ХК Украины норм относительно механизма защиты и гарантий субъектов хозяйствования в системе налогообложения.

Ключевые слова: *система налогообложения, хозяйственное законодательство, налог, налоговая служба, организационно-хозяйственные правоотношения.*

Annotation. In the scientific article questions are investigational in relation to influence of legislation on functioning of the system of taxation, namely consideration of process of taxation of management subjects, making alteration

* Директор ТОВ "Юридична група «Легат»".

and additions in KHK of Ukraine of norms in relation to the mechanism of defence and guarantees of management subjects in the system of taxation.

Key words: *system of taxation, economic legislation, tax, tax service, organizational-economic legal relationships.*

Система оподаткування суб'єктів господарювання є важливим регулятором економіки держави, може стимулювати виробництво і науково-технічний прогрес, обмежувати інфляцію тощо. Але, водночас, вона здатна стримувати інвестиції, скорочувати споживання, уповільнювати процеси заощаджень та накопичення. Тому регулювання нових економічних відносин потребує гнучкої податкової політики, яка дала б змогу оптимально пов'язати інтереси держави з інтересами товаровиробників, платників податків. На сьогодні існує гостра потреба в забезпеченні збалансованого підходу до визначення меж державного регулювання, з урахуванням інтересу суб'єктів господарювання в прибутковості здійснюваної діяльності. Податковий тиск веде до згортання виробництва і призводить, зрештою, до значного зменшення доходів бюджетів усіх рівнів. Ця проблема набула надзвичайного загострення в умовах світової фінансової кризи.

Отже, проблема впливу господарського законодавства на функціонування системи оподаткування стає надзвичайно актуальною і заслуговує на окреме вивчення.

Деякі аспекти, пов'язані з впливом господарського законодавства на систему оподаткування, були розглянуті такими вченими як О.А. Беляневичем, А.Г. Бобковою, А.В. Бризгаліною, Р.А. Сергієнко, Н.І. Хімічевою тощо.

Метою статті є дослідження потреб і правових форм впливу господарського законодавства на функціонування системи оподаткування в Україні та обґрунтування пропозицій з удосконалення законодавства.

Система оподаткування в Україні поєднала в собі принципи двох податкових систем, найбільш характерних для світової практики – європейської й американської [1, с. 367]. Жорсткість української податкової системи визначена еклектичним поєднанням обох зазначених систем з базовою метою – ліквідації дефіцитності бюджету. Відтак в Україні з самого початку побудови нової податкової системи був узятий фіскальний орієнтир. Недоліки попереднього періоду зумовлені відсутністю системного, комплексного підходу до вирішення питань

правового регулювання податкових відносин у сфері господарювання. При розробці проекту ГК України передбачалося системне врегулювання основних питань оподаткування у взаємозв'язку з іншими видами господарських відносин, однак відповідні законопроектні положення було не виправдано скорочено.

Суб'єкти господарювання, в процесі здійснення своєї діяльності, стикаються з проблемами, які пов'язані з оподаткуванням, існування яких, в свою чергу, вказує на необхідність розробки господарсько-правових засобів впливу на функціонування системи оподаткування. Для цього є об'єктивні підстави. Системний підхід означає, що мають реалізовуватися обидві функції податків. З позиції фіскальної функції податкова система має забезпечити гарантоване і стабільне надходження доходів до бюджету, з позиції регулюючої, забезпечувати державі можливість впливу на всі сторони соціально-економічного розвитку суспільства. Оскільки податки - це по суті продукт еволюції економіки і держави, то податкова система формується перш за все під впливом об'єктивних господарських чинників, у зв'язку з чим необхідною умовою є врахування норм господарського законодавства при встановленні системи.

Системну організацію правового впливу на господарські відносини слід здійснювати за допомогою ГК України. На цьому шляху не слід розглядати як перепону норму статті 4 ГК України про те, що предметом регулювання цього Кодексу не є фінансові відносини за участі суб'єктів господарювання, що виникають у процесі формування і контролю виконання бюджетів усіх рівнів. Адже йдеться про включення до ГК заходів впливу на функціонування системи оподаткування без прямого втручання в її структуру - загальних вимог щодо використання державою податків як засобу державного регулювання господарської діяльності, дотримання конституційних прав суб'єктів господарювання тощо.

Сьогодні законопроектні роботи з реформування податкового законодавства направлені на прийняття Податкового кодексу України, покликаного звести воедино всі податкові закони та стати основним законодавчим актом, який регулює проблеми оподаткування. В цьому процесі необхідно враховувати особливості функціонування системи оподаткування у сфері господарювання, що вимагає першочергового визначення їх правових характеристик у ГК України. Треба підкреслити, що надана у ст. 12 ГК України оцінка

податків (податкових пільг) як засобу державного регулювання господарської діяльності дає підстави розглядати господарське законодавство як інструмент комплексного, системного впливу на процес еволюції податкової системи.

Державне регулювання господарських відносин завжди були тим стрижнем, навколо якого розвивалися податкові відносини і формувалися податкові системи всіх країн. Практика взаємодії держави й ринкової економіки окреслили дві її концепції: держава - "нічний сторож" та держава-регулятор розвитку вільного підприємництва. Відповідно сформувався дві концепції щодо визначення економічної природи податку - класичною є теорія податкового нейтралітету, кейнсіанська теорія розглядає податки як засіб державного регулювання економіки. Сучасна практика схилилася до концепції державного регулювання ринкової економіки, спрямованого на забезпечення розвитку економіки в найбільш ефективних напрямках. Необхідність збалансованого застосування різноманітних важелів державного регулювання вимагає системного, комплексного підходу в правовому регулюванні господарських відносин.

З іншого боку, існує гостра потреба в забезпеченні збалансованого підходу до визначення меж державного регулювання, з урахуванням інтересу суб'єктів господарювання в прибутковості здійснюваної діяльності. Слід враховувати, що надмірний ступінь втручання держави в економіку (непомірний податковий тягар, жорстке адміністрування податкових органів, не обмежене господарською відповідальністю за неправомірні дії, тощо) здатен викликати перетворення децентралізованої системи ринкової економіки в централізовану. Це вимагає системного підходу до забезпечення гарантованої Конституцією України свободи підприємницької діяльності, зокрема, шляхом конкретизації в ГК України конституційних гарантій права на таку свободу.

Головна вимога ключового методу господарсько-правового регулювання - рівне підпорядкування всіх суб'єктів господарювання суспільному господарському порядку [2, с. 67-69]. Підкреслимо, що тут йдеться не про рівність або підпорядкування суб'єктів по відношенню один до одного (що властиво відповідно цивільно-правовому і адміністративно-правовому методам), а про рівне підпорядкування "третьому" елементу - порядку. Це вже нова і дуже потрібна якість правового зв'язку суб'єктів господарських правовідносин.

Слід також зазначити загальну спрямованість господарсько-правових норм з питань оподаткування на ефективну організацію господарських відносин між органами ДПА та суб'єктами господарювання як платниками податків.

Одним із основних видів господарських відносин ГК називає організаційно-господарські. Кодекс вперше закріплює легальне поняття "організаційно-господарські відносини" як такі, що складаються між суб'єктами господарювання та суб'єктами організаційно-господарських повноважень у процесі управління господарською діяльністю. Опосередкування зазначених відносин правом відображає категорія "організаційно-господарські правовідносини", застосування якої забезпечує чітке юридичне закріплення взаємних прав, обов'язків і відповідальності учасників організаційно-господарських відносин (як суб'єктів господарювання, так і суб'єктів організаційно-господарських повноважень), сприяє становленню правового господарського порядку у відносинах "по-вертикалі", що особливо актуально в сучасних умовах застосування непрямих форм і методів державного регулювання економіки, які об'єктивно потребують адекватної опосередкованості правом.

Важливо враховувати, що компетенція органів податкової служби охоплює значно більше коло питань, ніж видання лише владних вказівок. Виникають і такі відносини, що породжують для кожного з їх учасників як права, так і обов'язки. Прикладом можуть слугувати відносини, пов'язані з умовами і порядком повернення раніше сплаченого податку на додану вартість, з правом вибору громадянином-підприємцем певного виду оподаткування (пропорційно доходу або фіксованою сумою за патентом), виникненням "податкової застави" тощо. У таких відносинах мають поєднуватися приватний і публічний інтереси. У цих випадках йдеться саме про організаційно-господарські відносини.

Вищевикладене дозволяє окреслити в узагальненому вигляді концептуальні засади впливу господарського законодавства на функціонування системи оподаткування через визначення його спрямованості на забезпечення:

ефективної організації господарських відносин між органами ДПА та суб'єктами господарювання як платникам податків;

рівного підпорядкування учасників податкових відносин у сфері господарювання суспільному господарському порядку;

збалансованого використання важелів державного регулювання економіки без порушення конституційних гарантій свободи підприємницької діяльності;

соціальної спрямованості економіки з дотриманням моральних засад суспільства.

Господарсько-правове дослідження податкових правовідносин у сфері господарювання дозволяє виокремити щодо них декілька спеціальних характеристик, які потребують врахування у правовому регулюванні. В саме слід враховувати їх організаційно-господарський характер та їх включеність в систему організаційно-господарських відносин в якості одного з ключових елементів, що вимагає системного підходу до їх узгодження з іншими видами господарських відносин.

Слід враховувати пріоритетне значення організації відносин у сфері господарювання. Згідно ст.10 ГК України податкова політика, спрямована на забезпечення економічно обґрунтованого податкового навантаження на суб'єктів господарювання, стимулювання суспільно необхідної економічної діяльності суб'єктів, а також дотримання принципу соціальної справедливості та конституційних прав громадян при оподаткуванні їх доходів є однією з основних напрямків і форм участі держави у організаційно-господарських відносинах. З урахуванням цього доцільно використовувати у рамках господарсько-правового дослідження щодо податкових відносин у сфері господарювання терміну "організаційно-господарські відносини у сфері оподаткування [3].

Функціонування системи оподаткування потребує комплексу заходів організаційного характеру, без яких стягнення податку було б ускладненим чи навіть неможливим, наприклад, через відсутність задекларованих коштів, дезорганізацію банківських послуг тощо.

Тому сформувалася позиція, що податкові правовідносини носять комплексний характер, сполучають у собі норми різних галузей права.

Слід вказати на те, що особливість податкових правовідносин складається в тісному переплетенні в них публічних і приватних інтересів [4, с. 178], отже в рамках податкового права потрібне їх узгодження.

Аналіз норм податкового законодавства, показує, що відносини податкових органів і платників податків – суб'єктів господарювання, не носять владно-підлеглий характер. Отже, не всі норми податково-

го законодавства засновані на владному підпорядкуванні. Відсутність владного підпорядкування в даній групі податкових відносин, відповідає балансу публічного і приватного інтересів і відображає тенденцію до рівності майнових відносин приватного і публічного суб'єктів.

У господарській сфері, окрім публічного характеру, податкові правовідносини мають яскраво виражений приватний характер, адже приймаючи участь у розподілі прибутку суб'єкта господарювання вона має враховувати як публічні, так і приватні інтереси, узгоджувати їх, щоб не підривати базу розвитку економіки. Це свідчить про господарсько-правовий характер податкових правовідносин у господарській сфері.

Таким чином, у сфері господарювання податкові правовідносини характеризуються використанням принципу "усе, що прямо не заборонено, – дозволено", що відповідно до загальновизнаної доктрини права притаманне галузям приватноправового профілю, і мають приватно-публічний характер з організаційним елементом, що свідчить про їх господарсько-правовий характер.

Слід підкреслити, що концептуальними засадами впливу господарського законодавства на функціонування системи оподаткування, а саме, його спрямованість на забезпечення визнаються на підставі:

ефективної організації господарських відносин між органами ДПА та суб'єктами господарювання як платниками податків;

рівного підпорядкування учасників податкових відносин у сфері господарювання суспільному господарському порядку;

збалансованого використання важелів державного регулювання економіки без порушення конституційних гарантій свободи підприємницької діяльності;

соціальної спрямованості економіки з дотриманням моральних засад суспільства.

На підставі вищезазначеного можливо зробити такі висновки:

- при розробці податкового законодавства слід враховувати особливості функціонування системи оподаткування у сфері господарювання з першочерговим визначенням їх правових характеристик у ГК України;

- господарсько-правовими рисами податкових правовідносин у сфері господарювання є те, що вони: (а) мають приватно-публічний характер з організаційним (у т.ч. організаційно-майновим) елементом, що характерний для господарських правовідносин; (б) регулю-

ються з використанням принципу "усе, що прямо не заборонено, - дозволено", що відповідно до загальновизнаної доктрини права не притаманне галузям публічно-правового профілю (фінансовому праву); (в) передбачають укладання обов'язкових організаційно-господарських договорів між органами ДПА та суб'єктами господарювання.

Використана література:

1. Редич О.В. Погляд на податкову систему України як на складну саморегулюючу економічну систему // Бюджетно-правова політика: теорія, практика, проблеми: Матеріали наук.-практ. конф. - Ірпінь: Нац. акад. ДПС України. - 2004. - Ч. 2. - 492 с. - С. 367-371.

2. Знаменский Г. Л. Общественный хозяйственный порядок и законодательство // Государство и право. - 1994. - № 4. - С. 67-69.

3. Господарський кодекс України: прийнятий 16 січня 2003 р. № 436-IV [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?page=11&nreg=436-15>

4. Кучеров И.И., Судаков О.Ю., Орешкин И.А. Податковий контроль и ответственность за нарушение законодательства о налогах и сборах / Под ред. И.И. Кучерова. - М.: АТ "Центр ЮрИнфоР", 2001. - С. 178.

УДК 347.72.034

Є.С. Філіпенко*

ПИТАННЯ ПРАВОВОГО ЗАБЕПЕЧЕННЯ ДЕМАТЕРІАЛІЗАЦІЇ АКЦІЙ

Анотація. У статті проведено предметний аналіз чинного законодавства щодо дематеріалізації акцій. Висвітлено "слабкі" місця процесу дематеріалізації акцій. Визначено напрямки удосконалення законодавства.

Ключові слова: *акції, випуск акцій, документарна форма випуску акцій, бездокументарна форма випуску акцій, дематеріалізація акцій.*

Аннотация. В статье проведен предметный анализ действующего законодательства по дематериализации акций. Освещены слабые места процесса дематериализации акций. Определены направления совершенствования законодательства.

* Начальник відділу правової роботи контрольно-ревізійного управління Донецької області.

Ключевые слова: *акції, випуск акцій, документарна форма випуску акцій, бездокументарна форма випуску акцій, дематеріалізація акцій.*

Annotation. The article provides substantive analysis of the current legislation on the dematerialization of stocks. Highlighted weaknesses in the process of dematerialisation of stocks. The directions of improvement of legislation.

Key words: *stocks, stocks issue, documentary form of stocks, non-documentary form of issue of stocks, dematerialization of stocks.*

Прийняття 17 вересня 2008 року Законом України "Про акціонерні товариства" (далі - Закон про АТ) стало передвісником багатьох змін у сфері корпоративного права. Набирання чинності з 30 квітня 2009 року цього Закону привело в дію механізм адаптації суб'єктів господарювання, зареєстрованих у формі акціонерних товариств, до "нових правил" здійснення діяльності. Зокрема, в умовах сьогодення дуже гостро постає питання дематеріалізація акцій. Це перший крок на шляху виконання вимог Закону про АТ, невиконання якого загрожують численними судовими позовами з боку різних учасників ринку цінних паперів та штрафами з боку ДКЦПФР. Проведення процедури дематеріалізації акцій, означає вихід на новий економічний рівень: можливість здійснювати торги на біржах, як національних, так і іноземних, полегшення процедури залучення інвестицій, відкритість для потенційних інвесторів. Нещодавно про дематеріалізацію своїх акцій проінформували "Львівобленерго", "Прикарпаттяобленерго", "Дніпроенерго" та концерн "Стирол". За підрахунками компанії "Ем-кон", згідно з опублікованими оголошеннями про збори акціонерів, більше 3,3 тисячі акціонерних товариств заявили про дематеріалізацію акцій. Однак необхідно зауважити, що багато товариств друкують оголошення про переведення акцій для уникнення адміністративної відповідальності керівників, які свідомо не прийматимуть рішення, декларованого на зборах акціонерів. Таким чином, 30 жовтня 2010 року може виникнути ситуація, коли 90% акціонерних товариств стануть порушниками норм Закону про акціонерні товариства, і ДКЦПФР буде змушена вводити штрафні санкції. У зв'язку з наближенням кінцевого строку процедури дематеріалізації акцій експерти рекомендують акціонерним товариствам починати саме з неї. Питання правового регулювання випуску акцій розглядалися в роботах

О. Онуфрієнко, Л. Фесечко, О.Хиневич та інших авторів, проте питання дематеріалізації акцій, які виникли після прийняття Закону "Про акціонерні товариства", ще не були предметом комплексних наукових досліджень.

Метою дослідження цієї теми є предметний аналіз чинного законодавства та висвітлення "слабких" місць процесу дематеріалізації акцій і визначення напрямків удосконалення законодавства.

Відповідно до Закону України "Про цінні папери і фондовий ринок", цінні папери – документи встановленої форми з відповідними реквізитами, що посвідчують грошові або інші майнові права, визначають взаємовідносини особи, яка їх розмістила (видала), і власника, та передбачають виконання зобов'язань згідно з умовами їх розміщення, а також можливість передачі прав, що впливають із цих документів, іншим особам. Цінні папери за порядком їх розміщення (видачі) поділяються на емісійні та неемісійні. Емісійні цінні папери – цінні папери, що посвідчують однакові права їх власників у межах одного випуску стосовно особи, яка бере на себе відповідні зобов'язання (емітент). До емісійних цінних паперів належать у т.ч. акції [1].

У перехідних положеннях Закону про АТ зазначений період щодо приведення акціонерними товариствами своєї діяльності у відповідність з вимогами діючого законодавства України про АТ [2].

Що стосується набирання чинності норми частини 2 статті 20 Закону про АТ, то вона заслуговує на особливу увагу. Відповідно до положень Законів України: "Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб - підприємців", "Про господарські товариства", "Про цінні папери і фондовий ринок", "Про Національну депозитарну систему і особливості електронного обігу цінних паперів в Україні" акції можуть існувати в документарній і бездокументарній формі [1; 2; 3; 4].

Так, документарна форма цінного паперу – це сертифікат цінних паперів, який містить реквізити відповідного виду цінних паперів певної емісії, дані про кількість цінних паперів, і засвідчує сукупність прав, наданих за цими цінними паперами. Бездокументарна форма цінного паперу передбачає здійснення зберігачем облікового запису, що є підтвердженням права власності на цінний папір.

Однак, з 17 вересня 2008 року набирає чинності друге речення частини 2 статті 20 Закону про АТ, відповідно до якого акції товарис-

тва існують виключно в бездокументарній формі. Вводячи в обіг виключно бездокументарну форму існування акцій, законодавець, мабуть, переслідував наступні цілі: забезпечення надійності та безпеки зберігання акцій, можливість швидкого проведення операцій, спрощення процедури ререєстрації права власності на цінні папери, можливість проведення операцій незалежно від місця знаходження контрагента.

В наш час більшість зареєстрованих АТ використовують документарну форму акцій. Відповідно до вимог Закону України "Про господарські товариства" такі АТ зобов'язані до 29 жовтня 2010 року. Значений процес зміни форми існування цінних паперів називається дематеріалізацією акцій [5].

Відповідно до Положення про порядок переведення випуску іменних акцій документарної форми існування у бездокументарну форму існування, затвердженого рішенням Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку від 30.06.2000 р. № 98 (далі – Положення № 98), дематеріалізація випуску акцій (далі – дематеріалізація) комплекс дій з переведення випуску акцій у бездокументарну форму.

На жаль, Законом про АТ не передбачений порядок проведення дематеріалізації акцій.

Під час виконання дій, пов'язаних з припиненням ведення реєстру, та обрахуванням строків, які розраховуються від цієї дати, в учасників фондового ринку: емітентів, зберігачів, реєстраторів, - виникає велика кількість запитань.

Процедура доступно викладена законодавцем і легка для сприйняття, але викликає складнощі при реалізації на практиці [6].

Фактично на сьогодні існує безліч АТ з кількістю акціонерів, що перевищують сотню і що мають незначну кількість акцій. Більшість таких акціонерів не приймають участі в діяльності товариства, а товариство, враховуючи кількість їх акцій, роками приймає правомочні рішення без присутності таких акціонерів на загальних зборах.

Більш того, цілком можливо, що деякі з акціонерів, що володіють невеликою кількістю акцій, померли, змінили місце мешкання або просто нехтують своїми правами акціонера, і, як наслідок, не вчиняють жодних дій, наданих їм законодавством. Відсоток таких "акціонерів певної категорії" може коливатися в кожному окремо взятому АТ.

В результаті присутності "акціонерів певної категорії" етап оформлення рахунків в цінних паперах, відкритих емітентом для

власників цінних паперів, складно реалізувати в повному об'ємі. Так, на практиці, цілком можлива неявка деяких акціонерів до зберігача і неукладення деякими акціонерами з зберігачем договорів про відкриття рахунку в цінних паперах.

Чинним законодавством України не передбачений порядок дій емітента в даній ситуації. У таких випадках емітент не має права порушувати права "акціонерів певної категорії" і розпоряджатися відкритими для них рахунками за власним розсудом (закрити, переоформити на іншого акціонера, інше).

Дії емітента на даному етапі мають бути направлені виключно на захист інтересів таких акціонерів. Передбачається, що законодавцем має бути розроблений порядок дій емітента цінних паперів на тому ж рівні, що і способи захисту прав акціонерів. Можливо, алгоритм дій емітента цінних паперів відносно "акціонерів певної категорії" на етапі переоформлення рахунків в цінних паперах при дематеріалізації акцій буде вироблений в найближчі декілька років.

Виходячи з вищевикладеного виникає наступне питання: а на яку дату реєстратор цінних паперів повинен припиняти операції з цінними паперами: На дату припинення ведення реєстру або на дату отримання емітентом свідоцтва про випуск акцій у бездокументарній формі?

З цього приводу існує Інформаційний лист від 08.09.2010, що затверджений Протоколом засідання Професійної асоціації реєстраторів та депозитаріїв № 18 "Щодо дій реєстроутримувача в процесі дематеріалізації".

В даному випадку виникає ситуація, коли реєстроутримувач протягом певного періоду (з дати отримання емітентом свідоцтва про реєстрацію випуску акцій у бездокументарній формі та до дати закриття реєстру) має здійснювати ведення системи реєстру, проводити в ній відповідні операції щодо цінних паперів, які існують в бездокументарній формі згідно свідоцтва про реєстрацію випуску акцій.

Також, слід зазначити, що відповідно до пункту 10 розділу VII Положення 1000 при виконанні операцій, які потребують унесення змін до документів, що засвідчують права власності на іменні цінні папери, реєстроутримувач зобов'язаний оформити та видати відповідній особі сертифікат іменних цінних паперів.

Враховуючи те, що відповідно до статті 5 Закону України "Про Національну депозитарну систему та особливості електронного обігу

цінних паперів в Україні" сертифікат є підтвердженням права власності на цінні папери в документарній формі, то після отримання емітентом свідоцтва про реєстрацію випуску акцій в бездокументарній формі, видача такого сертифіката не буде нести ніяких правових наслідків.

Окрім того, відповідно до пункту 1.4. Положення 98 дата припинення ведення реєстру власників іменних цінних паперів (надалі – дата припинення ведення реєстру) – дата, визначена емітентом згідно з вимогами Положення 98, після якої проведення будь-яких операцій у системі реєстру власників іменних цінних паперів не здійснюється.

Згідно пункту 1 Розділу I Положення 1000 датою закриття реєстру є дата, починаючи з якої реєстроутримувачу забороняється проведення будь-яких операцій у системі реєстру власників іменних цінних паперів, крім визначених законодавством операцій, пов'язаних із припиненням провадження професійної діяльності на фондовому ринку – депозитарної діяльності, а саме депозитарної діяльності зберігача цінних паперів, та надання інформації, що міститься в системі реєстру.

Пункт 9 Розділу VIII Положення 1000, зокрема, визначає, що датою закриття реєстру є дата припинення дії договору на ведення реєстру відповідно до умов договору.

Звідси, дата припинення ведення реєстру та дата закриття реєстру не є тотожними поняттями. Дата закриття реєстру може бути більш пізньою датою, ніж дата припинення ведення реєстру.

За умови наявності вищевказаної правової колізії між нормами Положення 1000 та Положення 98, які мають однакову юридичну силу, слід вважати, що прийнятним порядком дій реєстроутримувача в процесі дематеріалізації, який найменше порушує норми чинного законодавства, є наступний.

Враховуючи те, що Положення 1000 поширюється на облік прав власності на іменні цінні папери, випущені в документарній формі, то у випадку отримання реєстроутримувачем від емітента свідоцтва про реєстрацію випуску акцій у бездокументарній формі, реєстроутримувач повинен прийняти зазначену інформацію до відома (без внесення відповідних змін до системи реєстру) та припинити проведення будь-яких операцій в системі реєстру власників іменних цінних паперів відповідного емітента.

Висновки. Всі зміни, що відбуваються під час здійснення господарської діяльності, навіть, якщо вони направлені на покращення, – є болісними для юридичних осіб. Реформування кор-

поративного права в Україні почалося з першого дня 2004 року з початку дії кодифікованого нормативно-правового акту – Господарського кодексу України. В ньому об'єдналися правові норми, що врегульовують правовий статус господарських товариств, правовий режим майна, визначають порядок та умови застосування господарських зобов'язань тощо.

Закон України "Про господарські товариства", який діє на території нашої держави з 1991 року, неодноразово змінювався та доповнювався. Зміни, що вносилися, віддзеркалювали процеси, що відбувалися в суспільстві, та закріплювали економічні відносини нормою закону.

Проте розвиток суспільних відносин у сфері корпоративного права, гармонізація законодавства зазначеної сфери з нормами права Європейського Союзу потребувала прийняття спеціального закону. Врегулювання правового статусу акціонерних товариств положеннями окремого законодавчого акту застосовується в багатьох країнах світу (Німеччина, Росія, Казахстан, Туркменістан). Дія спеціального закону направлена на усунення ситуацій з рейдерськими захватами товариств, створення системи органів управління товариством з чітко визначеними правами та обов'язками, здійснення контролю за господарською діяльністю товариства шляхом залучення для перевірок незалежних аудиторів, дотримання прав всіх акціонерів, незалежно від обсягу акцій, яким вони володіють в статутному капіталі товариства.

Як було зазначено вище, спеціальний закон для акціонерних товариств Україна отримала в 2009 році. На виконання цього закону суб'єктам господарювання, акціонерним товариствам, відпустили 2 роки. Враховуючи кількість акціонерних товариств в Україні, невеликий термін та відсутність роз'яснень щодо виконання норм закону, виникла ситуація правового вакууму. І тільки наприкінці 2009 року, з виходом роз'яснень застосування норм закону, уточненням діючих на той момент підзаконних нормативно-правових актів законодавства, проведенням численних семінарів для управлінців акціонерними товариствами та юристів, ситуація покращилась. Проте не настільки, що в квітні 2011 року можна було б звітувати про вдалу реформу акціонерних товариств.

На шляху переходу до публічних та приватних акціонерних товариств, приведенням положень статутів до вимог нового законодавства, товариства стикаються з процесом переведення акцій з докумен-

тарної у бездокументарну форму. Процес дематеріалізації, на жаль, в законодавстві закріплений лише одним нормативно-правовим актом: Положенням про порядок переведення випуску іменних акцій документарної форми існування у бездокументарну форму існування, затвердженого Рішенням ДКЦПФР № 98 від 30 червня 2000 року. Під час здійснення дематеріалізації в учасників ринку цінних паперів виникає безліч питань, серед яких головними є:

- співіснування протягом 45-60 днів свідоцтва про випуск акцій у бездокументарній формі та акцій у документарній формі;
- точна дата припинення операцій з цінними паперами реєстратором акцій;
- процедура переведення акцій, випущених на пред'явника у документарній формі в іменні та багато інших.

Окреслені колізії та спірні питання дематеріалізації акцій потребують вирішення. Тому подальші дослідження за позначеними напрямками мають перспективний характер.

Використана література:

1. Про цінні папери і фондовий ринок. Закон України від 23 лютого 2006 р. № 3480 // www.rada.kiev.ua
2. Про акціонерні товариства. Закон України від 17 вересня 2008 року № 514 // www.rada.kiev.ua
3. Про Національну депозитарну систему та особливості електронного обігу цінних паперів в Україні. Закон України від 10 грудня 1997 р. // ВВР. - 1998. - № 15. - Ст. 67.
4. Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців. Закон України від 16 березня 2006 р. // ВВР. - 2003. - № 31-32. - Ст. 263.
5. Про господарські товариства. Закон України від 19 вересня 1991 р. // ВВР. - 1991. - № 49. - Ст. 682. Зм. № 1987 - III (1987 - 14) від 21 вересня 2000 р. // ВВР. - 2000. - № 46. - Ст. 397.
6. Положення про порядок заміни свідоцтва про реєстрацію випуску акцій у зв'язку зі зміною форми випуску, затвердженого рішенням Комісії від 26.01.2005 р. № 21// www.rada.kiev.ua

УДК 336.71(477)

С.М. Андросов*

**СОСТОЯНИЕ И ПЕРСПЕКТИВЫ ГОСУДАРСТВЕННОЙ
ПОДДЕРЖКИ БАНКОВСКОЙ СИСТЕМЫ В УКРАИНЕ**

Одним из стратегических направлений современного развития механизма хозяйствования в Украине является посткризисная санация института банковской деятельности. Принимая во внимание наличие ярко выраженного публичного интереса в системе банковских отношений, особая роль в процессе поддержки финансового сектора Украины должна принадлежать государству – суверенному политикотерриториальному образованию, обеспечивающему согласование общественных интересов посредством соответствующих норм права [1, с. 69].

Анализ специальной экономико-правовой литературы свидетельствует о том, что указанная проблематика находится в центре научно-практических дискуссий. В частности, отдельные аспекты государственной поддержки банковского сектора привлекли внимания таких ученых, как А. Барановского, В. Геца, А. Дзюблук, С. Науменкову [2-5]. Не подвергая сомнению актуальность данных исследований, следует все же обратить внимание на наличие теоретического вакуума в области анализа перспектив государственной поддержки банковской системы Украины.

Целью статьи является выявление и анализ специфики и основных перспектив поддержки банковской системы в Украине.

Переходя к непосредственному разрешению поставленной проблематики важно заметить следующее. Не зависимо от вида государственной поддержки банковского сектора Украины, ее лейтмотивом, при любых обстоятельствах, должны оставаться реализация и защита публичного интереса в сфере общественных кредитно-банковских отношений.

Вероятно, что столкнувшись в практической плоскости с необходимостью выполнения вышеуказанных задач, государство пойдет на вынужденные меры по усилению банковского регулирования и

* Кандидат юридических наук, доцент кафедры экономической безопасности ЛГУВД им. Э.А. Дидоренко.

надзора. При этом не следует связывать государственное регулирование хозяйственных кредитно-банковских отношений только лишь с реализацией правозащитных функций. Так, по мнению известного российского ученого М.Н. Марченко, "...государственный контроль и спорадическое вмешательство в экономику создали возможности смягчения и изживания кризисных явлений" [6, с. 72]. Нужно признать, что закономерность, отмечаемая профессором М.Н.Марченко, неоднократно проявляла себя в реальной практике мирового хозяйствования. Действительно, большинство мировых финансовых кризисов прошлого было локализовано именно посредством активных мер, характеризующихся различными формами государственного вмешательства в финансовую систему страны с последующим ужесточением контроля ее функционирования.

Вероятно, что цели анализируемой разновидности государственной поддержки не должны замыкаться лишь на указанной ранее протекции публичных интересов участников кредитно-банковских отношений и интенсификации кредитования реального сектора банковского кредитования.

Предоставление государственной поддержки банковскому сектору Украины может содействовать восстановлению "статус-кво" общественного доверия к банковской системе, покачнувшегося вследствие системного краха банковской системы СССР начала 90-х годов прошлого столетия. При этом большинством представителей экономико-правовой науки признается точка зрения, в соответствии с которой главным виновником указанного падения "рейтинга" банковской системы является именно государство. Не удивительно, что сторонниками подобного подхода, по сути, не лишеного обоснованности, отвергается сама возможность возрождения общественного доверия к банковской системе без "... деятельного участия в этом государства, на котором лежит значительная часть вины за кризисы, породившие эту боязнь" [7, с. 54].

Мировая практика по реализации стабилизационных экономических мер свидетельствует о том, что государственная поддержка банковских учреждений, оказавшихся "в плену" финансового кризиса, как правило, осуществляется силами высшего органа исполнительной власти - правительством.

В данной связи, говоря о различных типах государственной поддержки банков, профессор Барановский О., ссылаясь на информа-

цію міжнародного рейтингового агентства Standard & Poor's, класифіцирует іностранные правительства на следующие типы:

- интервенционистские, характеризующиеся высокой степенью вероятности прямого вмешательства для оказания помощи банкам, пострадавшим вследствие кризисных процессов (Китай, Индия, Израиль, Япония, Южная Корея, Малайзия, Саудовская Аравия, Тайвань, Тайланд, ОАЭ);

- такие, которые оказывают поддержку банковского сектора, причем как в нормальных, так и кризисных условиях его функционирования посредством реализации пруденциальной политики (США, Египет, Тунис, Турция, страны Европы, Австралия);

- не всегда готовые к оказанию государственной поддержки, которая, по сути, возможна, но крайне непредсказуема (Аргентина, Россия) [8].

Принимая во внимание указанную классификацию, следует предположить, что правительство нашего государства относится к 3 типу указанной классификации. Это обусловлено неэффективностью функционирования национального механизма банковского регулирования и надзора, а следовательно и непредсказуемостью государственной поддержки банков, испытывающих значительные финансовые затруднения.

Свидетельством указанной алогичности поддержки банковского сектора Украины является непредсказуемость государства в выборе капитализируемых им банков. Так, вследствие неоднократных переговоров между НБУ и правительством Украины неоднократно предоставлялась официальная информация о необходимости капитализации как минимум 10 коммерческих банков, остро нуждающихся в такой поддержке. В их число, вполне обоснованно, вошли и такие "левиафаны" отечественного банковского дела, как ОАО КБ "Надра" и ООО "Укрпромбанк". По состоянию на 01.07.2009 года указанные 2 банка занимали 11 и 18 позицию соответственно по объемам своих обязательств в таблице суммарных обязательств банковской системы Украины (всего 184 позиции). Несмотря на это, окончательное решение правительства о капитализации банков было принято все же в отношении ПАО АБ "Укргазбанк", ПАО "Родовид Банк" и ПАО "АКБ "Киев", занимающих в аналогичной таблице 17, 23 и 44 позиции соответственно. При этом приходится констатировать то обстоятельство, что одного лишь временного администрирования ООО "Укрпром-

банк" без непосредственного инвестирования в него государственных средств оказалось не достаточно. В январе 2010 года НБУ объявил об отзыве у данного финансового учреждения лицензии на занятие банковской деятельности и инициировании процедуры его ликвидации.

Определенного внимания также заслуживают и некоторые дополнительные меры по поддержанию ликвидности банковских учреждений. В частности, в одном из нормативно-правовых актов НБУ [9] предусматривалась необходимость общей поддержки ликвидности банков, вовлеченных в процесс кредитования приоритетных для государства инвестиционных программ, в пределах мобилизованных НБУ средств до 7 млрд. грн.

Еще более впечатляющим выглядят объемы государственных расходов в контексте деятельности НБУ по поддержанию ликвидности банков. Данный механизм реализовывался, прежде всего, посредством предоставления банкам кредитов овернайт через постоянно действующую линию рефинансирования и кредитов рефинансирования сроком до 14 и 365 дней, стабилизационных кредитов, а также операций прямого репо. При этом, общий объем кредитов рефинансирования банков в 2008 году составил 169,5 млрд. грн. Для сравнения, этот же показатель в 2007 году был эквивалентен 2,5 млрд. грн. [10].

Вероятно, политика активного государственного поддержания банковского сектора Украины будет осуществляться и в последующем. Примечательно, что в рамках публичного представления государственного бюджета на 2010 год пресс-службой Министерства финансов Украины заявлялось о будущих планах по рекапитализации банков в объемах 50 млрд. грн. [11].

Следует заметить, что указанные "дозы финансовых инъекций" в пораженный финансовым кризисом "нездоровый организм" банковской системы Украины выглядят не столь впечатляющими на фоне реализации подобных мер правительствами ведущих стран мира. Так, только на докапитализацию частных банков в мире было потрачено около 1,4 трлн. долларов США. При этом "львиную долю" указанных расходов понесло правительство США, запланировавшее в рамках одобренного сенатом "плана Полсона" поддержку банковской системы на общую сумму 700 млрд. долларов США. В процессе реализации указанного пакета антикризисных мер к началу лета текущего года только на рекапитализацию банков было потрачено около 254 млрд. долларов взамен на полученные министерством финансов

США активы в размере 176 млрд. долларов. В целом же, по оценкам аналитиков на борьбу с экономическим кризисом было направлено не менее 9,4 трлн. долларов США, что составляет 15,2 мирового ВВП [12, с. 14].

Серьезные намерения в оказании государственной поддержки банков демонстрирует и правительство Российской Федерации. Это подтверждается заявлениями руководства Минфина РФ о необходимости направления в 2009 году 300 млрд. рублей из средств государственного бюджета для капитализации банков, а также выделения из средств Фонда национального благосостояния 255 млрд. рублей на субординированные кредиты частным банкам [13].

Безусловно, вышеуказанные объемы государственной поддержки отечественного банковского сектора значительно уступают лимитам иностранного финансирования антикризисных мер. Тем не менее, подобные расходы на оздоровление субъектов банковской деятельности являются беспрецедентно высокими за всю историю независимости нашего государства.

При таком стечении обстоятельств, особую актуальность приобретает задача создания действенной системы организационных и правовых превентивных мер, направленных на недопущение совершения правонарушений в ходе реализации финансового оздоровления банковской системы Украины. Необходимость ее разрешения обусловлена и наличием резонансных заявлений представителей государственной власти, изобличающих необоснованную деятельность НБУ в процессе обеспечения стабильности банковской системы.

Так, повышенный интерес общественности вплоть до недавнего времени был прикован к промежуточным результатам работы "Временной следственной комиссии парламента по вопросам проверки деятельности НБУ в период финансового кризиса" (далее – ВСК). Изначально, время проведения ВСК было ограничено сроком в шесть месяцев, что регламентировано п. 7 Постановления ВРУ от 18.12.2008 г. № 700-V [14]. Однако, менее чем за месяц до завершения проведения ВСК ее председателем был зарегистрирован в парламенте соответствующий законопроект, предусматривающий необходимость продления срока проведения ВСК до 1 года.

Примечательно то, что по истечении недельного срока с момента начала работы ВСК, в рамках Постановления ВРУ от 26.12.2008 г. № 831-VI [15], уже был принят предварительный отчет о ее работе. В

соответствии с п. 2 данного нормативно-правового акта работа НБУ в период финансового кризиса не только не обеспечила поддержания стабильности денежной единицы Украины, но и создала угрозу национальной экономической безопасности и суверенитету Украины. Особого внимания заслуживает п. 3 указанного Постановления, в котором меры НБУ по рефинансированию банковского сектора Украины признаются не иначе, как "...непрозрачные, предвзятые в интересах отдельных финансовых структур, имеющие признаки коррупции и приведшие к масштабной резкой девальвации национальной валюты и инфляции".

Выразив свое недоверие Председателю и Правлению НБУ одновременно, ВСК незамедлительно поручила Счетной палате проверить обоснованность и обеспеченность объемов рефинансирования, предоставленных банковским учреждениям с октября по декабрь 2008 года.

По результатам комплексной проверки Счетной палаты ее пресс-службой было оглашено официальное сообщение о массовом характере неправомочных и необоснованных решений НБУ в октябре-декабре 2008 года [16].

В заключении видится целесообразным сформировать некоторые **выводы**.

Применение государственной поддержки в сфере кредитно-банковских отношений имеет свои специфические особенности, что обусловлено автономностью государства по отношению к обязательствам банков и наоборот. Данное обстоятельство находит свое отражение в части 2 статьи 5 Закона Украины № 2121. Любое вмешательство государства в деятельность банков, в том числе связанное с необходимостью оказания им государственной поддержки, должно быть строго регламентировано положениями действующего законодательства.

При этом, неэффективность функционирования национального механизма банковского регулирования и надзора, а следовательно и непредсказуемость правительственной поддержки банков, может создать серьезные предпосылки для серьезных злоупотреблений со стороны распорядителей бюджетных средств. Следует полагать, что одним из эффективных средств предупреждения указанного сценария государственной поддержки банковской сектора должна стать выработка ключевых условий ее предоставления.

Использованная литература:

1. Скакун О.Ф. Теория государства и права (энциклопедический курс): Учебник. Перевод с украинского. - Харьков: Эспада, 2007. - 840 с.
2. О. Барановський. Антикризові заходи урядів і центральних банків зарубіжних країн. - Вісник Національного банку України. - 2009. - № 4. - С. 8-19.
3. Р. Підвисоцький. Валерій Геєць: "Каталізатором фінансової кризи в Україні була світова криза, але значна частина передумов має внутрішнє походження". - Вісник Національного банку України. 2009. - № 2. - С. 16-18.
4. О. Дзюблюк. Грошово-кредитна політика в період кризових явищ на світових фінансових ринках // Вісник Національного банку України. - 2009. - № 5. - С. 20-30.
5. С. Науменкова. Проблеми підтримки фінансового сектору в умовах світової кризи // Вісник Національного банку України. - № 6. - С. 12-18.
6. Проблеми теорії державства і права: учебник / под ред. М.Н. Марченко. - 2-е изд., перераб. и доп. - М.: Норма, 2008. - С. 72.
7. Рыбин Е.В. Пути повышения конкурентоспособности российских банков. - М.: Финансы и статистика, 2008. - 208 с.
8. О. Барановський. Антикризові заходи урядів і центральних банків зарубіжних країн. - Вісник Національного банку України. - 2009. - № 4. - С. 8-19.
9. Про додаткові заходи щодо забезпечення стабільності грошової одиниці України та банківської системи: Постанова Правління Національного банку України від 06.08.2009 № 466 [Електронний ресурс]. - Офіційний сайт Верховної Ради України. - Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua>
10. Річний звіт Національного банку України за 2008 рік. - [Електронний ресурс]. - Офіційний портал Національного банку України. - Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua>
11. 15 вересня в Українському домі відбувся публічне представлення Держбюджету-2010 [Електронний ресурс]. - Офіційний сайт Міністерства фінансів України. - Режим доступу: <http://www.minfin.gov.ua>
12. С. Науменкова. Проблеми підтримки фінансового сектору в умовах світової кризи // Вісник Національного банку України. - 2009. - № 6. - С. 12-18.
13. Высказывания А.Л. Кудрина информационным агентствам на расширенном заседании коллегии Федерального казначейства [Электронный ресурс]. - Официальный сайт Министерства финансов России. - Режим доступа: <http://www.minfin.ru>
14. Про утворення Тимчасової слідчої комісії Верховної Ради України з питань перевірки діяльності Національного банку України в період фінансової кризи: Постанова Верховної Ради України від 18.12.2008 р.

№ 700-VI (із змінами, внесеними згідно з Постановою ВР № 870-VI від 15.01.2009, ВВР, 2009, № 26, ст. 340) // Відомості Верховної Ради України від 13.03.2009 - 2009 р., № 10, / № 10-11 /, стор. 406, стаття 143.

15. Про попередній звіт Тимчасової слідчої комісії Верховної Ради України з питань перевірки діяльності Національного банку України в період фінансової кризи: Постанова Верховної Ради України від 26.12.2008 р. // Голос України від 16.01.2009. - № 6.

16. Рефінансування банків: коли таємне стає явним [Електронний ресурс]. - Офіційний сайт Рахункової палати України. - Режим доступу: <http://www.ac-rada.gov.ua>

УДК 33:351.746

О.І. Зуєва*

ОЦІНКА ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ

Постановка проблеми. Ринкові дифузії та економічні перетворення зумовили глибинні зміни фундаментальних підвалин функціонування сільськогосподарських підприємств. Нині організація процесів формування, акумуляції, використання, руху та спрямування фінансових ресурсів є невід'ємною і необхідною складовою їх успішної фінансової діяльності. З розвитком ринкових відносин, вагомість цих процесів підвищується, оскільки трансформаційна здатність фінансових ресурсів зумовлює їх універсальність, унікальність та значущість у площині економічного середовища підприємств. Нестача фінансових ресурсів спричиняє виникнення, формування та зростання заборгованостей перед партнерами, інвесторами, працівниками, фінансовими інституціями, що негативно впливає на імідж, функціонування та можливості розширення подальшого економічного горизонту сільськогосподарських підприємств, оскільки при цьому скорочуються обсяги та ускладнюються умови їх фінансування. Перспективи економічного розвитку суб'єктів господарювання істотно залежать від сформованості системи їх фінансової безпеки. Зазначене

* Кандидат економічних наук, заступник начальника кафедри економічної безпеки Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка.

вимагає вдумливого детального вивчення теоретичного підґрунтя, системного копінткого аналізу практики та відпрацювання пропозицій щодо удосконалення відповідно до сучасних умов процесів організації фінансової безпеки у сільськогосподарських підприємствах, які набувають виняткового значення.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Винятково вагомий загально визнаний внесок у наукову скарбницю теоретико-методологічних засад щодо розв'язання проблем наукового арсеналу фінансової безпеки внесли такі відомі та визнані українські вчені як О. Барановський, І. Бланк, О. Гудзь, М. Дем'яненко, М. Єрмошенко, В. Мунтян, П. Стецюк та ін. [1-7].

У пропонованій статті ми маємо на меті виявити фінансові можливості та здійснити оцінку фінансової безпеки сільськогосподарських підприємств. При цьому підприємства виступають не тільки одним із об'єктів фінансової безпеки, але й основним центральним її суб'єктом, реалізуючи свої функції в цій сфері завдячуючи своїм органам управління. Нині, фінансова безпека та методологія її здійснення, викликає все більшу зацікавленість підприємств, які наражаються на утруднення й складні обставини, при застосуванні принципово нових якісних підходів до її забезпечення.

М. Єрмошенко у своїх публікаціях стверджує, що "фінансова безпека є важливою вагомою складовою економічної безпеки держави, оскільки саме фінанси вважаються основою будь-якої економіки, це спричинено тим, що фінанси, образно виражаючись, є кров'яною артерією економічної системи держави" [5].

При окресленні дефініції "фінансова безпека" пануючою є позиція, що його змістове наповнення відображає такий стан підприємства, який забезпечує здатність протистояти руйнівному впливу зовнішньому оточенню.

Фінансова безпека підприємства покликана "захищати його функціонування від руйнівних впливів економічного середовища, а також швидко і своєчасно усувати різноманітні збурювачі або адаптуватися пристосовувшись до існуючих показників економічного середовища, які несприятливо впливають на його функціонування [1].

Таким чином, базуючись на проведеному дослідженні фінансову безпеку підприємства слід охарактеризувати як стан забезпеченості необхідними ресурсами на рівні, який сприяє розвитку і зростанню

його господарської діяльності та соціальної сфери за прийняттого захисту його потенційних фінансових інтересів від збурень внутрішнього оточення та зовнішнього середовища.

Спираючись на широке обстеження й ґрунтовний аналіз різносторонніх підходів, наведених в сучасній науковій літературі, до змістової сутності категорії "фінансова безпека підприємства" та наше бачення змісту цієї складної дефініції, слід відзначити, що передусім, стратегічною метою забезпечення й гарантування фінансової безпеки сільськогосподарських підприємств є захист їх фінансових інтересів на всіх рівнях фінансових відносин та створення задовільних прийнятних умов розвитку, на основі достатнього припустимого ступеня автономії, збалансованості і стійкості їх фінансової діяльності в умовах істотного впливу зовнішніх і внутрішніх дестабілізуючих факторів і збурювачів.

З'ясовано, що оскільки якість та обсяги фінансових ресурсів залежать від характеру фінансових відносин у зовнішньому та внутрішньому середовищі, то вплив фінансових ресурсів на фінансовий стан та ефективність виробництва господарського суб'єкта значною мірою визначається джерелами та структурою формування фінансових ресурсів, ефективністю їх використання та інтенсивністю руху.

Спостерігається істотне збільшення питомої ваги фінансових ресурсів сільськогосподарських підприємств Луганської області у структурі активів балансу від 6,2% у 2000 році до 22,1%, у 2008 році та у структурі оборотних активів від 26,1% у 2000 році до 41,5% у 2008 році. Змінилась і структура складових фінансових ресурсів сільськогосподарських підприємств. Так, частка дебіторської заборгованості протягом аналізованого періоду зростає (від 4,9% до 10,7%), при цьому частка грошових коштів залишається незначною, хоча і також збільшується (0,1% у 2000 році і 2,5% у 2008 році). Встановлено, що зазначені зміни суттєво залежать від специфічних особливостей виробничої діяльності, тривалості операційного циклу, видів продукції, що виробляється. Виконані розрахунки фінансової стійкості засвідчили, що в 1999–2008 рр. сільськогосподарські підприємства Луганської області були фінансово нестійкими. Безперервність виробничого процесу здійснювалася за рахунок залучення короткострокових кредитів і позик.

З'ясовано, що формуванням фінансових ресурсів сільськогосподарських підприємств Луганської області здійснюється з великими

труднощами. Підприємства в переважній більшості не мають необхідного обсягу фінансових ресурсів для успішного вирішення господарських завдань. Обґрунтовано, що вирішальне значення для залучення фінансових ресурсів має коефіцієнт автономії. Серед сільськогосподарських підприємств 17% мають коефіцієнт автономії нижче 0,5; половина підприємств - 0,5 - 0,59; 33% - 0,6 - 0,89.

Доведено доцільність виокремлення умовно власних джерел формування фінансових ресурсів у сільськогосподарських підприємствах (це частина виручки від реалізації, яку становлять кошти на виплату заробітної плати, сплату податків, відсотків за кредит тощо). Це дало змогу більш точно і детальніше виявити вплив різноманітних чинників на процеси залучення фінансових ресурсів. Так, встановлено, що склад, структура і обсяг джерел фінансових ресурсів зумовлені дією широкого спектру факторів. Це форма власності і організаційно-правові форми діяльності підприємства, його галузева приналежність, його фактичні розміри виробництва, фінансовий стан, теоретична і практична можливість залучення додаткових фінансових ресурсів з різних джерел, стратегічні цілі і поточні завдання функціонування на певному проміжку часу, фінансова політика підприємства, рівень управління тощо. Слід також підкреслити, що у формуванні фінансових ресурсів сільськогосподарських підприємств держава відіграє недостатню роль.

Для оцінки ефективності використання фінансових ресурсів було побудовано кореляційну модель (рівняння регресії), що відображає механізм зв'язку результативної ознаки (чистий дохід) з факторними ознаками: обсягом власних і залучених фінансових ресурсів. Використовуючи рівняння прямої залежності, були побудовані графіки змін чистого доходу (рис. 1-3).

Проведена апробація запропонованої моделі в сільськогосподарських підприємствах Марківського, Новоайдарського, Станично-Луганського районів Луганської області, дозволила виявити фактори впливу на ефективність використання фінансових ресурсів: обсяг фінансових ресурсів; обсяг складових фінансових ресурсів, необхідних для забезпечення виробничого процесу; питома вага кожної складової як фінансових ресурсів, так і джерел їх фінансування в загальному обсязі фінансових ресурсів підприємств.

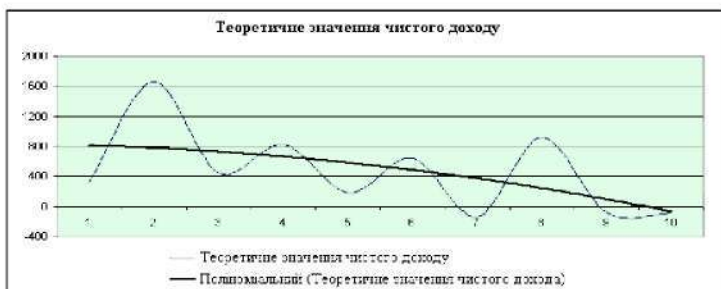

Рис. 1. Побудова функції регресії як лінії тренду для підприємств Марківського району

Визначені та запропоновані показники руху фінансових ресурсів були застосовані для оцінки цих процесів та виявлення узагальнених сигнальних маяків щодо обсягів, інтенсивності, структури, щільності та швидкості руху фінансових ресурсів, диференційованих залежно від їх фінансових результатів на прикладі підприємств Новоайдарського та Станично-Луганського району Луганської області, на підставі аналізу великого масиву спостережень. Встановлені індикатори структури розподілу, обсягу та швидкості формування й використання фінансових ресурсів залежать від рівня прибутковості та платоспроможності, а їх застосування сприяє забезпеченню підвищення фінансової стійкості сільськогосподарських підприємств.

Рис. 2. Побудова функції регресії як лінії тренду для підприємств Новоайдарського району

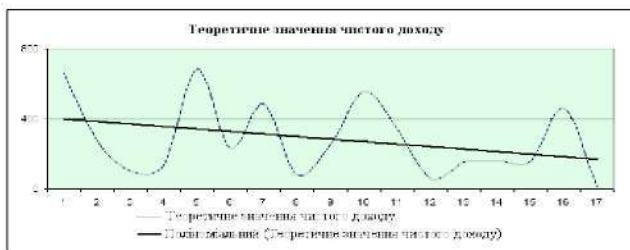

Рис. 3. Побудова функції регресії як лінії тренду для підприємств Станично-Луганського району

Так, для досягнення оптимального рівня платоспроможності та прибуткової діяльності підприємства обсяг, швидкість і термін руху фінансових ресурсів повинні мати наступні властивості: питома вага запасів готової продукції не повинна перевищувати п'ятої частини загального виробництва; тривалість обігу запасів готової продукції повинна бути в межах 67 днів; принудимий рівень продуктивності праці становить 5,2 тис. грн/чол.; темпи зростання продуктивності праці повинні випереджати темпи росту оплати праці; рівень витрат на оплату праці в загальному обсязі виробництва продукції має перебувати в межах 20–25%; питома вага дебіторської заборгованості в загальних обсягах реалізації продукції не повинна перевищувати 18% або її повернення має бути не більше ніж два місяці; тривалість повернення кредиторської заборгованості відповідно не повинна перевищувати 83 днів; розмір боргових зобов'язань повинен бути в межах 27–30% загального обсягу виробництва. Обґрунтовано, що сукупне використання запропонованих показників забезпечує комплексну оцінку формування й ефективного використання фінансових ресурсів, сигналізує про наявність негативних тенденцій для проведення певних заходів щодо запобігання їх несприятливого розвитку.

Таким чином фінансова безпека є вимірником рівня забезпечення фінансових інтересів суб'єктів господарювання на всіх рівнях фінансових відносин. При трактовці фінансової безпеки підприємства слід сфокусуватись на стійкості підприємства і його спроможності до розвитку, що досягається завдяки певним діям керівників і всього трудового колективу підприємства, завдячуючи впровадженню сукупності заходів організаційної і фінансової спрямованості за ефектив-

ного використання фінансових ресурсів і запобігання збурень.

Використана література:

1. Барановський О. І. Фінансова безпека : моногр. / О. І. Барановський. - К. : Фенікс, 1999. - 338 с.
2. Бланк И. А. Управление финансовой безопасностью предприятия / И. А. Бланк. - К. : Эльга, Ника-Центр, 2004. - 784 с.
3. Гудзь О. Є. Діагностика економічних можливостей агроформувань щодо забезпечення фінансової безпеки в кризових деформаціях / О. Є. Гудзь // Зб. наук. пр. Подільського державного аграрно-технічного університету / за ред. М. І. Бахмача. - Кам'янець-Подільський, 2009. - Вип. 17; Т. 2. - 744 с.
4. Дем'яненко М. Я. Оцінка кредитоспроможності агроформувань (теорія та практика) : моногр. / М. Я. Дем'яненко, О. Є. Гудзь, П. А. Стецюк. - К. : ННЦ ІАЕ, 2008. - 302 с.
5. Єрмошенко М. М. Фінансова безпека держави: національні інтереси, реальні загрози, стратегія забезпечення / М. М. Єрмошенко. - К. : КНТЕУ, 2001. - 309 с.
6. Мунтіян В. І. Економічна безпека України : моногр. / В. І. Мунтіян. - К. : КВІЦ, 1999. - 461 с.
7. Стецюк П. А. Теорія і практика управління фінансовими ресурсами сільськогосподарських підприємств: монографія / П. А. Стецюк. - К. : ННЦ ІАЕ, 2008. - 386 с.

Секція III

УДОСКОНАЛЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ КОНТРОЛЮЮЧИХ, СУДОВИХ І ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ ЯК СУБ'ЄКТІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

УДК 343.359(477)

Д.Й. Никифорчук*

ОСОБЛИВОСТІ ВИЯВЛЕННЯ ЗЛОЧИНІВ В БАНКІВСЬКІЙ СИСТЕМІ УКРАЇНИ

За умов порушених господарських зв'язків між глибоко інтегрованими підприємствами, розбалансованої фінансової системи, розпорошеності кредитних ресурсів по дрібних та середніх банках значна частина фінансів надходить не на реалізацію рентабельних виробничих програм, а на обслуговування "спекулятивних" товарних потоків, виплату процентів за кредит, боргів тощо. На цьому фоні протягом останніх років відбувається стрімкий процес криміналізації банківської системи, складовими якого є шахрайство та розкрадання грошових коштів, цінних паперів тощо.

Аналіз наявної інформації доводить про те, що в нинішніх умовах однією з основних проблем боротьби з економічною злочинністю є викриття злочинів у банківській системі України, де масового характеру набули факти розкрадання грошових коштів з використанням фіктивних платіжних документів і підроблених банківських гарантій, нецільове використання пільгових кредитів, легалізація коштів, здобутих злочинним шляхом, посадові зловживання керівників і службовців банків.

* Доктор юридичних наук, доцент, начальник кафедри ОРД КНУВС, полковник міліції.

Такий стан справ у банківській системі характеризується низкою чинників. Основними з них є: упушення та прорахунки в соціальній та економічній політиці держави, організації управління народним господарством, нормотворчій та правозастосовчій діяльності, криза платежів, відсутність належного контролю за діяльністю комерційних банків з боку Національного банку України, відсутність механізму сприяння процесам кредитування виробництва, вилучення коштів з офіційного обігу в "тіньовий" обіг, відсутність кваліфікованої ідентифікації клієнта банку (фізичної чи юридичної особи), чіткої регламентації порядку реєстрації суб'єктів підприємницької діяльності, відсутність контролю за зовнішньоекономічною діяльністю.

Цією проблемою протягом останніх років займаються такі науковці, як Б.П. Тимошенко, В.Д. Пчолкін, В.І. Василичук, О.Е. Користін, С.І. Ніколаюк, О.Ю. Заблоцька та інші [1; 2; 3; 4].

Злочинці вдосконалюють свою протиправну діяльність, у зв'язку з чим удосконалюються і способи розкрадання в банківській системі України.

Злочини, вчинені у банківських установах, можна розділити на три основні групи:

1. Злочини, пов'язані з посяганням на грошові кошти банку, які вчиняються сторонніми, по відношенню до банку, особами.

2. Злочини, що вчиняються злочинними групами, до складу яких входять як сторонні особи, так і посадові особи банку.

3. Злочини, які вчиняються посадовими особами банку, у тому числі їх керівниками.

Найбільш поширеними та суспільно небезпечними у сфері банківської діяльності є зловживання, пов'язані з утворенням та протиправним використанням коштів, здобутих злочинним шляхом.

Через банківську систему, крім товарно-фінансових коштів, "проходять" фіктивно утворені грошові кошти, інші кримінальні капітали, які потребують "відмивання" за допомогою банківських операцій через багаторазове їх перераховування з метою вуалювання джерел їх утворення та розміщення у легальному бізнесі.

Проникнення "брудних" готівкових грошей в фінансову систему має вирішальне значення в процесі "відмивання" грошей. Це здійснюється шляхом перетворення готівкових коштів у інші цінності, наприклад, вклади в банки чи нерухоме майно. Банки зацікавлені у залученні грошових коштів, тому окремі банкіри не звертають увагу на законність їх походження, що підживляє банківську та фінансову

системи, і дозволяє злочинцям користуватися результатами своєї незаконної діяльності.

Для легалізації незаконних прибутків використовуються готівка, банківські переказні векселі, чеки, кредитні картки, поштові перекази та акредитиви.

До числа банківських послуг, при наданні яких найчастіше вчиняються злочини, можна віднести:

- позики юридичним і фізичним особам;
- кредитування позичальників на цільових умовах;
- незаконне переведення безготівкових коштів у готівку, а також конвертація гривень у ВКВ;
- електронні перекази грошових (валютних) коштів;
- овердрафт (безпроцентне кредитування в особистих цілях);
- використання кредитних коштів клієнтом-позичальником не за призначенням;

видача кредитів юридичним, фізичним особам за меншою відсотковою ставкою, ніж передбачено законодавством.

При цьому тактика дій злочинців при розкраданні кредитних коштів може бути різноманітною. Наприклад, (перший варіант) після одержання позичених коштів, їх перетворення на готівку або іншої матеріалізації (конвертація або придбання товарів) боржник зникає, при цьому ініціатором цього можуть бути посадові особи банків.

Другий варіант, при якому одержані в кредит кошти клієнтом-позичальником "не приховуються", але термін повернення кредиту переноситься (відтягується) шляхом службового підлогу та підробки документів про дебіторську заборгованість.

Грошові кошти при їх конвертації у ВКВ розкладаються за допомогою перерахування їх підприємствам-посередникам під укладення угод на їх конвертацію у ВКВ. Посадові особи комерційних банків "знаходять" (створюють зі злочинною метою) підприємства, які ніби можуть здійснювати конвертацію у ВКВ, та укладають з ними відповідні договори і перераховують певні суми підприємству-посереднику, яке за можливістю перетворює одержані кошти на готівку або скуповує товари.

Злочинці використовують і такий спосіб, як розкрадання акцій (незаконне використання) та інших цінних паперів.

Вчинення цього злочину передбачає часткове неоприбуткування касиром в операційному щоденнику, а також у додатку до нього (контрольні відомості відповідної форми) суми їх вартості. Після цього

неоприбутковані цінні папери продаються населенню, а гроші привласнюються.

З метою виявлення та розкриття цих злочинів оперативним працівникам насамперед необхідно порівняти поаркушні залишки цінних паперів з витратами грошей на їх придбання. Для цього аналізується "інформація", яка міститься у таких документах, як:

інвентаризаційна відомість на початок періоду, який перевіряється;

контрольна відомість на продаж та купівлю цінних паперів;

операційний щоденник;

звіт про рух грошових коштів і цінних паперів за місяць, квартал;

інвентаризаційна відомість на кінець періоду, який підлягає перевірці.

Аналіз такої інформації уможливить осіб, які здійснюють перевірку, зробити висновок щодо факту вчинення злочину.

Необхідно зазначити, що новими видами злочинів, які особливо актуальні, нині є використання підроблених пластикових платіжних засобів (електронних грошей) та використання комп'ютерних технологій для вчинення правопорушень в банківській сфері.

Працівники, які оперативно обслуговують банківську систему, повинні знати, що крім розглянутих видів злочинів, у сучасній банківській системі України вчиняються й такі, як хабарництво та зловживання владою або службовим становищем.

Поінформованість оперативних працівників про способи вчинення економічних злочинів є вагомим чинником удосконалення оперативної майстерності, своєчасного попередження, виявлення та розкриття злочинів.

Таким чином, можна дійти висновку, що ефективність боротьби з корисливими правопорушеннями у банківській системі, як і в інших галузях економіки, залежить передусім від професіоналізму кадрів органів внутрішніх справ, від опанування ними банківської справи, бухгалтерського обліку, зокрема тактичних і методичних аспектів використання документів при виявленні та розслідуванні вищевказаних злочинів.

Розробка нової стратегії по боротьбі зі злочинами у сфері кредитно-банківських відносин вимагає від працівників міліції глибоких професійних знань не лише щодо особливостей способів вчинення

злочинів, тактики їх виявлення та документування, але й постійного вивчення причин та умов, що сприяють вчиненню таких злочинів.

Використана література:

1. Тимошенко Б.П. Окремі способи скоєння злочинів у банківській та кредитно-фінансовій системах: Метод. рек. – К., 1995.
2. Пчолкін В.Д. Особливості розкриття злочинів у кредитно-банківській сфері // Вісник Львівського інституту внутрішніх справ, 1999. – Випуск № 2/10.
3. Василюк В.І. Попередження шахрайств з фінансовими ресурсами оперативними апаратами ДСБЕЗ // Вісник Одеського інституту внутрішніх справ, 2000.
4. Ніколаюк С.І., Никифорчук Д.Й., Шнуренко В.О. Протидія злочинам, що пов'язані з відкриттям валютних рахунків та використанням валютних коштів. Науково-практичний посібник. – К., 2006.

УДК 343.352:343.359

В.В. Коряк*
В.І. Василюк**

ПРОТИДІЯ КОРУПЦІЇ ТА ХАБАРНИЦТВУ В БЮДЖЕТНІЙ СФЕРІ

Визначаючи сутність хабарництва та корупції, слід передусім виходити з того, що хабарництво та корупція не може бути зведена до якогось конкретного суспільно-небезпечного діяння, до певного правопорушення. Корупція є соціальне явище, яке має соціальну обумовленість та соціальні закономірності розвитку, здійснює негативний вплив на соціальні процеси. Існуючи в суспільстві, будучи породженням суспільних відносин, корупція пронизує різні соціальні сфери суспільства, деформує різні групи суспільних відносин [1].

У теорії оперативно - розшукової діяльності (ОРД) та інших су-

* Начальник Департаменту ДСБЕЗ МВС України, полковник міліції.

** Кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри ОРД та СТ навчально-наукового інституту підготовки кадрів кримінальної міліції КНУВС, полковник міліції.

міжних з нею юридичних наук, протидія корупції та хабарництву не є новою.

Досить часто ця проблема розглядалася в працях таких вчених і фахівців, як: О.М. Бандурка, О.Ф. Долженкова, Е.О. Дідоренка, М.І. Мельника, М.В. Корнієнка, В.С. Кузьмічова, В.Д. Ларичева, В.В. Лисенка, В.Л. Ортинського, В.М. Поповича, Л.П. Скалозуба, М.Є. Шумила, С. І. Ніколаюка, та ін.

Проте концептуальні засади деяких проблем в процесі протидії корупції та хабарництва висвітлено недостатньо, що потребує подальшого аналізу.

Глибиний аспект корупції як соціального явища підкреслюють деякі енциклопедичні словники, які тлумачать латинське слово "коруптіо" як псування і розбещування. Явище корумпованості як "порчі" механізму управління публічними справами відоме людству з давніх часів.

Жодна із соціально-політичних і економічних систем не мала і не має повного імунітету від корупції – змінюються лише її обсяги і прояви, а також її можливості, що визначаються ставленням до неї держави і суспільства.

Історико-правові дослідження засвідчують той факт, що хабарництво та корупція існувала у суспільстві завжди – з моменту виникнення держави, а отже і утворення державного апарату управління суспільством. Шарль Монтекс'є писав: "Відомо вже з досвіду віків, що будь-яка людина, яка володіє владою, схильна зловживати нею, і вона буде йти у цьому напрямі, доки не досягне належної їй межі" [2].

Цікавими, на нашу думку, будуть запитання, а скільки стали брати в останній час, за що саме і хто вони – хабароотримувачі. Спробуємо, опираючись на результати дослідження, а саме оперативно-слідчу практику, дати на це відповідь.

1. Сума хабарів залежить від посадового рівня хабарників, а це від кількох сотень гривень до сотень тисяч, а також доларів США.

2. Хабароотримувачами в першу чергу є державні службовці, посадові особи органів виконавчої влади і управління, керівники різних ланок та рівнів тощо, які під прикриттям різних політичних сил, високих покровителів відчувають свою безкарність і, перебуваючи на державній службі, використовують своє службове становище для особистого збагачення [3].

Тому керівні посади в органах державної влади є такими при-

вабливими і не завжди тут дотримуються принципу "професійності", "патріотизму" тощо, а діють лише по принципу "відданості" тому, хто призначив на посаду. І то з появою перших великих фінансів цей принцип втрачає актуальність.

Значну частину доходів держслужбовців, у т. ч. і тих, що займають відповідальні посади, складають хабарі. Прослідкувати це дуже просто лише співставивши сумму їхніх видатків і офіційно задекларованих доходів.

З цього приводу серед різних міркувань є і таке: між владою та держслужбовцями існує негласна угода, а саме – влада знає, що на одну зарплату держслужбовці не живуть, але "закриває на це очі".

У свій час Б. Дизраєлі зазначив: "Нічого не робити і побільше "відірвати" – такий наш ідеал від хлопчика до державного діяча" [4].

3. А беруть службовці хабарі за будь-яке сприяння тим чи іншим питанням, враховуючи те, що наші громадяни за останній період виховані таким чином, що будь-яка дія чи без дія чиновника повинна бути оплачена певною сумою.

Узагальнюючи результати оперативно-слідчої практики, свідчить про те що у переважній більшості фігуранти отримують винагороду за сприяння у проведенні операцій з купівлі – продажу нерухомості; вирішення орендних питань; за виділення та надання в оренду земельних ділянок; надання послуг в системі охорони здоров'я і освіти; за виконання регулятивних та контролюючих функцій тощо.

При цьому більшість хабарників, а саме посадовців, було задокументовано у бюджетній сфері, при роздержавленні власності та на об'єктах агропромислового та паливно-енергетичного комплексів [5].

На думку різних експертів, у корумпованих взаємостосунках із представниками влади перебуває майже 90% комерційних структур, і майже кожному громадянину у своєму житті доводиться давати певні винагороди за вирішення різних питань, що породжує ланцюгову реакцію: "Я дав, можливо, і мені дадуть".

І протистояти цьому злу, окрім інших правоохоронних органів, поставлена Державна служба боротьби з економічною злочинністю МВС України.

Результативність роботи якої у профілактиці і викритті фактів корупції і хабарництва могла бути ще більш ефективнішою, якби були своєчасно усунуті ті проблеми, з якими приходиться зустріча-

тись оперативним працівникам а саме:

Незалежна і професійна судова система;

Можливий ризик від втрати посади повинен перевищувати блага отримані як хабар, іншими словами, чиновнику повинно бути що втрачати.

Незалежність ЗМІ;

експертиза нормативно-правових актів на предмет корупції як на стадії їх розробки так і вже прийнятих (бажано із залученням юристів від авторитетних недержавних і міжнародних організацій);

забезпечення прозорості державних процедур і зведення до мінімуму прямих контактів громадян і чиновників;

стимулювання державних чиновників до чесної праці (наприклад, пільговими кредитами, великими пенсіями тощо);

декларування витрат, як своїх особисто так і членів своєї сім'ї (наприклад, урядовець, майно або витрати якого вочевидь перебільшують його законні доходи, зобов'язаний пояснити джерела таких надходжень. Якщо урядовець не в змозі засвідчити своїх доходів, частина, що перевищує його доходи, має вважатись незаконними доходами. У такому випадку незаконно отримані доходи - конфісковуються.);

доступна громадськості декларація будь якого чиновника (на сайті Інтернет тощо);

спеціальна пропаганда (активне впровадження в суспільство свідомого розуміння того, що підкупати чиновника, значить шкодити в першу чергу собі);

на законодавчому рівні необхідно закріпити провокацію хабара;

заохочення інформування про факти хабарництва та корупції (у разі підтвердження і притягнення до відповідальності чиновника заявник отримує певний відсоток від суми незаконно отриманої винагороди чиновником);

посилення відповідальності за корупційні діяння та хабарництво (в першу чергу конфіскація майна чиновника яка належить не тільки йому особисто, але і членам його сім'ї);

Результативність роботи у боротьбі з корупцією могла бути ще більш ефективною, якби були своєчасно усунуті ті проблеми, з якими доводиться зустрічатись оперативним працівникам, а саме:

1. Кадрова проблема. На нашу думку, для посилення тиску на

тіньовий сектор економіки слід іти по шляху не скорочення штату співробітників, а його раціонального збільшення (тільки не керівного) в залежності від збільшення кількості об'єктів обслуговування, грошових потоків, концентрації капіталів.

Окрім скорочення, велику проблему становить плінність кадрів, зокрема найбільш досвідчених співробітників. Цьому сприяє недостатнє матеріально-технічне забезпечення, позбавлення пільг, морально-психологічний стан у зв'язку з недостатнім життєвим рівнем тощо.

Пояснити це можна ще й тим, що оперативний співробітник, який у процесі своєї діяльності повертає у казну держави мільйони коштів, які були привласнені злочинним шляхом, має грошове утримання, якого вистачає лише на скромне харчування.

Все це призводить в кінцевому результаті до втрати професійності, появи корумпованих зв'язків оперативних співробітників із представниками бізнесу, їх дахуванням тощо.

2. Недостатня підготовка оперативних працівників в навчальних закладах системи МВС України.

Як свідчать результати досліджень, у сучасних умовах виникла диспропорція між фаховим й інтелектуальним рівнем економічних ділків і правоохоронців. За даними досліджень Міжнародної фінансової корпорації, керівники комерційних структур в Україні – це спеціалісти з вищою освітою і вченими ступенями. Як правило, вони мають економічну і юридичну освіту, постійно підвищують рівень своїх знань у галузі маркетингу та оперативного управління, фінансів і кредиту (57% з них – колишні вищі радянські керівники; 25% – займали середні і нижчі керівні посади). А рівень підготовки фахівців по боротьбі із злочинами у сфері економіки, в тому числі і хабарництвом, ще не відповідає зростаючим вимогам сучасності [3].

3. Низький рівень взаємодії підрозділів ДСБЕЗ з іншими службами, правоохоронними та контролюючими органами.

Ще одним суттєвим фактором, який негативно впливає на результативність протидії з корупцією і хабарництвом, є активна протидія діяльності правоохоронним органам з боку корупціонерів шляхом застосування спеціальних заходів.

Рівень та вид впливу першочергово залежить від місця роботи корупціонера (суд, прокуратура, парламент тощо).

4. Проблеми недостатнього забезпечення оперативних підрозді-

лів якісними технічними засобами.

Зокрема, трапляються випадки, коли через низькі тактико-технічні характеристики або ненадійну роботу технічних засобів, які перебувають на озброєнні оперативних підрозділів, виникають серйозні загрози зриву проведення операцій по документуванню і затриманню фігурантів.

5. Недостатнє фінансування оперативно-розшукових заходів.

6. Проблеми нормативно-правового характеру:

7. Необхідність зміцнення акцентів у протидії корупції і хабарництву, а саме відновлення довіри населення до міліції [6].

Отже, найголовніший позитив, як нам вбачається, не у кількості викритих злочинів, а у досягненні економічного ефекту, упереджені втрат економіки чи окремих її сегментів від корумпованих злочинних схем, поверненні довіри до міліції і влади з боку громадян.

Підсумовуючи вищесказане, для успішної боротьби з корупцією доцільно усунути умови соціально-економічного, правового та організаційного характеру, а також належним чином збільшити фінансування для оперативно-розшукової діяльності, зокрема роботу оперативного співробітника підняти до такого рівня, щоб давала можливість співробітнику її цінити і любити.

Використана література:

1. Міжнародний досвід щодо запобігання та протидії корупції /Офіційний веб-сайт Голодержслужби України.

2. Організаційно-правові засади протидії корупції за новим законодавством / Збірник матеріалів науково-практичного семінару (26 лютого 2010 р.) Київський нац. ун-т внутр. справ. - К., 2010. - 111 с.

3. Скалозуб Л.П., Василичук В.І. Організація боротьби з хабарництвом: проблеми та шляхи їх вирішення /Право і бізнес науковий журнал. - 2009. - № 2. - С. 58-64.

4. Афорізми ХХ вік. - М., 2000. - С. 736.

5. Скалозуб Л.П., Василичук В.І., Сапсай В.Д. Протидія хабарництву підрозділами ДСБЕЗ МВС України: теорія і практика К.: УВПД ГШ МВС України, 2008. - 104 с.

6. Збірник методичних рекомендацій з викриття злочинів у сфері економіки частина 1 К.: ТОВ "Консоль" 2009 р. - С. 190.

УДК 351.94:342.7:351.746.2

В.О. Черков*

**СПІВВІДНОШЕННЯ СУДОВОГО КОНТРОЛЮ
ТА ПРОКУРОРСЬКОГО НАГЛЯДУ ЗА ЗДІЙСНЕННЯМ
ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВИХ ЗАХОДІВ,
ЩО ТИМЧАСОВО ОБМЕЖУЮТЬ
КОНСТИТУЦІЙНІ ПРАВА І СВОБОДИ ЛЮДИНИ**

Оперативно-розшукова діяльність (далі - ОРД) є важливою ланкою в забезпеченні правопорядку у суспільстві. Одним з найголовніших принципів її здійснення є принцип законності, який знайшов своє конкретне втілення у правових нормах оперативно-розшукового законодавства, завдяки чому вони мають значення керівних положень для оперативних підрозділів органів внутрішніх справ. Водночас ОРД, як ніякий інший вид правоохоронної діяльності вторгається у сферу прав й інтересів громадян, захищених та гарантованих Конституцією України. Саме ця специфічна риса ОРД зумовлює потребу в її чіткому законодавчому регулюванні та створенні відповідних гарантій з метою не допустити протиправного звуження чи ігнорування прав і законних інтересів осіб, які опинилися у сфері боротьби зі злочинністю.

Однією з таких гарантій, вироблених світовою юридичною практикою, є судовий контроль за законністю й обґрунтованістю дій підрозділів, які вповноважені відповідно до ст. 5 Закону України "Про оперативно-розшукову діяльність" на ведення ОРД.

Стосовно до ОРД судовий контроль здійснюється у формі судової перевірки законності й обґрунтованості рішень і дій посадових осіб органів, що проводять оперативно-розшукові заходи (далі - ОРЗ), якими обмежуються конституційні права і свободи людини [1, с. 474].

Нам найбільш імпонує наведене в юридичній літературі визначення судового контролю, згідно до якого, сутність судового контролю полягає у самостійному дослідженні зацікавленими сторонами і судом обставин справи щодо певного кола питань, формування власного внутрішнього переконання про фактичний та юридичний бік

* Кандидат юридичних наук, начальник факультету кримінальної міліції ЛДУВС імені Е.О. Дідоренка.

даного спору як підстави прийняття відповідних процесуальних рішень, покликаних до законного, обґрунтованого і справедливого його вирішення [2, с. 37].

Зміст судового контролю - це система передбачених законодавцем і здійснюваних у чітко визначеній процесуальній формі дій (процедур) та рішень суду і сторін щодо вирішення предмету контролю в цілях: попередження незаконних порушення чи обмеженням конституційних прав громадян; поновлення або компенсація порушених прав; відміна незаконних актів (визнання їх такими, що не мають юридичної сили), винесених або отриманих з порушенням встановленої законодавцем процесуальної форми.

Розглядаючи ОРД як діяльність державних правоохоронних органів, що вповноважені у деяких випадках обмежувати конституційні права і свободи людини, не слід ототожнювати поняття "обмеження" й "порушення" прав і свобод людини. Аналізуючи значення дефініції "обмеження" з точки зору її семантичного походження необхідно зазначити, що воно визначається як установлення певних меж чогонебудь, зв'язування чогось обмежувальними умовами [3, с. 576].

Отже, під обмеженням конституційних прав і свобод людини необхідно розуміти засновану на верховенстві права та нормах діючого законодавства діяльність уповноважених державних органів, спрямовану на тимчасове встановлення меж повного користування правами і свободами конкретної особи.

Звідси виникає питання: що саме необхідно розуміти під "обмеженням" вищеназваних прав і чи слід ототожнювати його з поняттям "порушення"? На наш погляд, обмеження прав і свобод людини - це не повне виключення тих чи інших прав, а лише тимчасове позбавлення особи можливості повноцінного користування цим правом. Наприклад, під час негласного проникнення до житла або іншого володіння особи право на недоторканність житла, передбачене ст. 30 Конституції України, не перестає діяти повністю, а лише тимчасово та у виключних випадках обмежується відповідними суб'єктами ОРД з дозволу суду з метою вирішення завдань протидії злочинності. Тобто, зазначений ОРЗ здійснюють не усі бажуючі, а виключно спеціально вповноважені державні органи, які мають на це дозвіл суду і діють в інтересах кримінального судочинства України. Таким чином, обмеження конституційних прав і свобод людини діє лише на підставі дозволу суду, стосовно конкретної особи, у суворо визначений про-

міжок часу, в інтересах протидії злочинності та здійснюється спеціальним суб'єктом.

Процесуальним результатом судового контролю є винесення загальнообов'язкового, законного, обґрунтованого і справедливого судового рішення, втіленого у відповідну процесуальну форму, яке забезпечується примусовою силою держави.

Під час проведення ОРД уповноваженими на те суб'єктами, між ними та судом виникають, розвиваються та припиняються правовідносини, що виконують організаційно-забезпечувальну функцію в реалізації завдань ОРД. Такі правовідносини не лише сприяють реалізації завдань ОРД, а й забезпечують законність її функціонування.

Звертаючи увагу на правовідносини з приводу надання судом дозволу на здійснення ОРЗ, слід зазначити, що навколо самого цього права суду серед науковців ведуться жваві дискусії. Аналіз усіх існуючих точок зору з цього приводу дозволяє об'єднати їх за трьома головними напрямками:

- 1) суду взагалі не повинно бути властиве право надання дозволу на здійснення ОРЗ;
- 2) крім суду рішення про здійснення відповідного ОРЗ повинно бути узгоджено з прокурором;
- 3) існуючий механізм надання судом дозволу на здійснення окремих ОРЗ є дієвим, але потребує певного вдосконалення.

Так, прибічники першої точки зору вважають, що надання суду такого права не відповідає нашим правовим поглядам і традиціям, та просто практиці судочинства, що склалася [4, с. 29]. Наділення судді функціями прийняття рішення про дозвіл ОРЗ суперечить конституційному принципу здійснення правосуддя тільки судом, підриває основи держави [5, с. 22].

З одного боку, вони також вважають, що закріплення права надання дозволу на здійснення ОРЗ, які обмежують права і свободи людини, саме за судами має позитивну сторону. Суди, будучи майже єдиним елементом системи кримінальної юстиції, який не відповідає за стан боротьби зі злочинністю, розкриття злочинів, дійсно (в ідеалі) спроможні бути об'єктивними при виданні зазначеного дозволу. З іншого - втягнення суду у процес виявлення та попередження злочинів містить у собі загрозу обвинувального уклону і, взагалі, слабо узгоджується з його головною функцією - здійснювати правосуддя.

Дозволивши той або інший ОРЗ до початку кримінально-процесуальної діяльності, суд, на думку цих авторів, невідносно втягується у

невластиву йому діяльність – боротьбу зі злочинністю, від чого, власне і прагнуть відійти автори Концепції судової реформи. Дозволивши проведення ОРЗ, суд при цьому бере на себе відповідальність за те, що у події, яка перевіряється оперативними підрозділами, насправді містяться ознаки злочину й саме такі, які дозволяють пожертвувати найвищою соціальною цінністю – правами і свободами людини і громадянина – заради досягнення цілей обвинувачення [6, с. 302].

Ті науковці, які вважають доцільним надати право узгодження на проведення ОРЗ крім суду ще й прокуророві, аргументують свою позицію тим, що за існуючого механізму судді при прийнятті рішення невідома позиція прокурора з приводу запланованого ОРЗ, хоча прокурор, з огляду на його правовий статус, має більш повноважень у частині перевірки законності й обґрунтованості заходу, а відтак, як наслідок, більше можливостей виявити та попередити безпідставне проведення ОРЗ [7, с. 240-241].

В.С. Зеленецький та І.Н. Коз'яков, наприклад, зазначають, що ОРД, будучи тією частиною кримінального судочинства, де ризик незаконного обмеження прав і свобод громадян, навіть до застосування тортур, є найбільш імовірним, потребує суворого, всебічного та принципово об'єктивного нагляду прокуратури [8, с. 223]. Отже, з метою попередження можливих порушень закону в ОРД більш доцільним буде попереднє узгодження з прокурором подання на проведення ОРЗ, що пов'язані з обмеженням прав і свобод людини.

Аналогічної думки додержуються й інші дослідники, які обґрунтовують свою позицію тією обставиною, що оскільки ОРД у змагальному кримінальному процесі, який відповідно до ст. 129 Конституції та у зв'язку з судово-правовою реформою започатковується в Україні, належить до функції обвинувачення (переслідування), то зовсім нелогічним є те, що оперативно-розшукові підрозділи, оминаючи прокурора, як головного носія цієї функції, беруть дозвіл на проведення ОРЗ самостійно у суді, а прокурору лише повідомляють про це [9, с. 38; 10, с. 230-231].

Прихильники існуючого порядку надання дозволу на здійснення ОРЗ вважають, що сучасна функція судового контролю є дієвою вже тому, що постійно збільшується кількість справ, вирішених у порядку контролю за законністю діяльності оперативних підрозділів (про надання дозволу на проведення ОРЗ, пов'язаних з обмеженням таємниці повідомлень й недоторканості житла у тому числі) [11, с. 288].

Судовому контролю, що відповідає нормам міжнародного права в галузі прав та свобод людини і громадянина, стверджують вони, відводиться чільне місце, оскільки він має низку переваг над прокурорським наглядом і відомчим контролем, які полягають у тому, що статус судді й суду, їхні функції не пов'язані з якістю ОРД, не передбачають відповідальності за розкриття злочинів, а судова процедура з дотриманням принципу змагальності спроможна більш ефективно захищати права і свободи людини й громадянина. На відміну від суду, керівники оперативних підрозділів, спеціальні контролюючі служби останніх, а також прокурор є органами кримінального переслідування, обвинувачення, а тому вони не можуть бути достатньо об'єктивними при вирішенні вказаних питань [12, с. 26; 13, с. 22; 14, с. 51-52; 15, с. 542-543; 16, с. 202-391].

Проаналізувавши всі зазначені точки зору з приводу доцільності надання дозволу на здійснення ОРЗ саме судом, зазначимо, що, на наш погляд, найбільш оптимальним є існуючий механізм надання зазначеного дозволу, та polemізуючи з іншими науковцями, наведемо аргументи своєї позиції.

По-перше, не можна погодитися з тим твердженням, що досліджуване право суду суперечить конституційним принципам. Звернімося до положень самої Конституції України.

Так, згідно до ст. 30 кожному гарантується недоторканність житла. Не допускається проникнення до житла чи до іншого володіння особи, проведення в них огляду чи обшуку *інакше як за вмотивованим рішенням суду*.

Ст. 31 Конституції кожному гарантує таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції. Винятки можуть бути встановлені *лише судом* у випадках, передбачених законом, з метою запобігти злочинові чи з'ясувати істину під час розслідування кримінальної справи, якщо іншими способами одержати інформацію неможливо.

Отже, як ми бачимо, наділення суду правом надання дозволу на проведення ОРЗ, які обмежують права і свободи громадян, не тільки не суперечить Конституції, а є одним із способів реалізації її положень.

По-друге, видається некоректним вислів про те, що надаючи зазначений дозвіл, суд втягується у непритаманну йому сферу бороть-

би зі злочинністю, та його діяльність набуває обвинувального уклону. Ст. 8 Закону про ОРЗ чітко визначає мету застосування заходів, які обмежують права та свободи громадян. Так, згідно до ч. 2 зазначеної статті, застосування цих заходів проводиться виключно з метою запобігти злочинові чи з'ясувати істину під час розслідування кримінальної справи, якщо іншим способом одержати інформацію неможливо.

На цьому етапі ще не йдеться про обвинувачення. Навіть самі ініціатори ОРЗ не можуть заздалегідь бути впевнені, інформацію якого характеру вони отримають у результаті здійснення запланованого ОРЗ. Здійснення цього заходу не спрямоване на здобуття саме обвинувальної інформації. Тож, надаючи дозвіл, суддя вирішує спір між положеннями Конституції про охорону прав громадян та положеннями оперативного-розшукового законодавства про можливість обмеження цих прав, а саме – суддя у даному випадку діє в інтересах правосуддя. А якщо взагалі за допомогою даного ОРЗ вдалося попередити злочин, чи не виконав суддя функцію з охорони і захисту основної соціальної цінності, визнаної Конституцією – прав та законних інтересів людини і громадянина? Як же у цьому випадку простежується обвинувальний уклон?

По-третє, уявляється недоцільним узгодження рішення про проведення досліджуваних ОРЗ з прокурором. Вважаємо, введення такого порядку саме і буде порушенням конституційного принципу здійснення правосуддя тільки судом. Оскільки норми Конституції України є нормами прямої дії, дозвіл на проникнення до житла чи до іншого володіння особи, накладення арешту на кореспонденцію, її вилучення та зняття інформації з каналів зв'язку здійснюється тільки судом.

А тепер уявімо ситуацію, коли керівник оперативного підрозділу звернувся з поданням до прокурора, а той відмовив у наданні дозволу на здійснення ОРЗ. Значить, у даному випадку, це подання зовсім не потрапить до суду, а відповідно і функція судового контролю взагалі не здійснюватиметься. Крім того, у разі незгоди з рішенням прокурора, керівник оперативного підрозділу оскаржуватиме його вищому прокуророві. Це, у свою чергу, потребує певного часу, тож про своєчасність, доцільність та результативність даного ОРЗ говорити вже не доводиться.

Підсумовуючи викладене, ще раз наголосимо на тому, що дозвіл на проведення вище зазначених ОРЗ, а фактично на певне обмежен-

ня конституційних прав і свобод громадян, повинен надаватися саме судом, що повністю відповідає вимогам Основного закону нашої держави. Працівники оперативного підрозділу, які здійснюватимуть цей ОРЗ, у своїй діяльності повинні неухильно дотримуватися принципу законності та не допускати безпідставного обмеження й порушення конституційних прав і свобод людини. А якщо вже такий інцидент стався – тут саме і місце прокурорського нагляду за законністю здійснення ОРД та відповідних засобів реагування. Таким чином, на наш погляд, існуючий порядок надання судом дозволу на здійснення оперативно-розшукових заходів, які мають винятковий і тимчасовий характер та обмежують конституційні права й свободи людини, є найоптимальнішим і дієвим.

Використана література:

1. Черков В.О. Щодо ефективності здійснення судового контролю за оперативно-розшуковою діяльністю // Сучасні проблеми юридичної науки: Тези доповідей та наукових повідомлень всеукраїнської науково-практичної конференції молодих учених та здобувачів / За заг. ред. А.П. Гетьмана. – Х.: Нац. юрид. акад. України, 2008. – С. 473 – 476.
2. Магизов Р.Р. Сущность и содержание судебного контроля в уголовном судопроизводстве России / Р.Р. Магизов // Следователь. – 2004. – № 3. – С. 36-37.
3. Бусел В.Т. Великий тлумачний словник сучасної української мови, К. – 2005.- 1728 с.
4. Рохлин В.И. О конституционном статусе Российской прокуратуры / В.И. Рохлин // Труды Санкт-Петербургского юридического института Генеральной прокуратуры РФ. – 1999. – № 1. – С. 25-29.
5. Егоров И.М. Прокурорский надзор за соблюдением прав и свобод человека и гражданина в досудебных стадиях уголовного процесса: автореф. дисс. на соискание ученой степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.11 "Судоустройство; Прокуратура; Адвокатура; Нотариат" / И.М. Егоров. – СПб.: Санкт-Петербургского юридического института Генеральной прокуратуры РФ, 2000. – 26 с.
6. Уголовно-процессуальный кодекс Украины: Научно-практический комментарий / [Ю.П. Аленин, Ю.А. Гурджи, В.П. Доронина, В.Т. Маляренко и др.]; под общ. ред. В.Т. Маляренко, Ю.П. Аленина. – Х.: ООО "Одиссей", 2005. – 968 с.

7. Єськов С. Деякі питання вдосконалення процедури надання судового дозволу на негласні оперативно-розшукові заходи / С.Єськов // Вісник Академії правових наук України. – 2006. – № 3 (46). – С. 236-243.

8. Зеленецкий В.С. Ведомственный контроль и прокурорский надзор за законностью оперативно-розыскной деятельности / В.С. Зеленецкий, И.Н. Козьяков. – Харьков, 2003. – 256 с.

9. Погорецкий М.А. Судовий контроль та прокурорський нагляд за використанням протоколів оперативно-розшукової діяльності в кримінальному процесі / М.А. Погорецкий // Вісник Верховного Суду України. – 2003. – № 2. – С. 32-38.

10. Шило О.Г. Проблеми підвищення ефективності судового контролю за обмеженням конституційних прав людини в кримінальному судочинстві / О.Г. Шило, В.І. Маринів // Судова реформа в Україні: проблеми та перспективи: матер. конф. / за ред. В.В. Сташиса. – Х., 2002. – С. 230-231.

11. Фоков А.Л. Судебный контроль как функция судебной власти / А.Л. Фоков // Государство и право на рубеже веков: материалы всероссийской конференции. – М.: ИГиП РАН, 2001. – С. 285-289.

12. Багаутдинов Ф. Состояние и перспективы судебного контроля / Ф. Багаутдинов // Российская юстиция. – 2001. – № 3. – С. 24-26.

13. Козьяков І. Прокурорський нагляд судовий контроль за оперативно-розшуковою діяльністю при розслідуванні злочинів: проблеми та реальність / І. Козьяков // Право України. – 1999. – № 3. – С. 21-26.

14. Кривобок В.В. Щодо співвідношення судового та прокурорського контролю із забезпеченням конституційних прав громадян у кримінальному судочинстві / В.В. Кривобок // Вісник Верховного Суду України. – 2000. – № 5 (21). – С. 51-52.

15. Погорецкий М.А. Судовий контроль за оперативно-розшуковою діяльністю як засіб захисту прав людини / М.А. Погорецкий // Проблеми державотворення та захисту прав людини в Україні: матеріали ІХ регіональної науково-практичної конференції (Львів, 13-14 лютого 2003 р.). – Львів: ЛДУ, 2001 – С. 542-543.

16. Сибилева Н.В. Роль судебной власти в борьбе с организованной преступностью / Н.В. Сибилева // Правові проблеми боротьби зі злочинністю. – Х.: Східно-регіональний центр гуманітарно-освітніх ініціатив, 2002. – С. 202-391.

УДК 351.746.2:343.352

С.А. Сумський*

**НЕВИЗНАЧЕНІСТЬ ПРОЦЕСУАЛЬНОЇ СУТНОСТІ
ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ
ЯК ПРОБЛЕМА ПРОТИДІЇ ХАБАРНИЦТВУ**

Постановка проблеми. Ефективне викриття та розслідування багатьох видів злочинів залежить від вчасного застосування оперативно-розшукових засобів, сил та методів, оскільки протиправна діяльність часто має конспіративний, скритий від оточуючих характер. Особливо актуально це для фактів хабарництва, які неможливо задокументувати без залучення можливостей оперативних підрозділів.

Аналіз останніх досліджень. Значний внесок у наукову розробку питань процесуалізації оперативно-розшукової діяльності, її окремих аспектів або суміжних положень зробили К.В. Антонов, О.М. Бандурка, В.П. Бахін, П.В. Берназ, О.М. Джужа, Е.О. Дідоренко, О.Ф. Долженков, П.А. Єрмаков, С.В. Єськов, Ю.Ф. Жаріков, В.П. Захаров, В.С. Зеленецький, А.В. Іщенко, Н.С. Карпов, І.П. Козаченко, Я.Ю. Кондратьєв, В.С. Кузьмічов, В.К. Лисиченко, Є.Д. Лук'янчиков, В.А. Некрасов, Д.Й. Никифорчук, Ю.Ю. Орлов, В.Л. Ортинський, П.П. Підюков, М.А. Погорецький, О.О. Подобний, О.О. Пунда, Б.Г. Розовський, М.Я. Сегай, І.В. Сервецький, В.М. Тertiшник, В.Є. Тарасенко, В.Ю. Шепітько, М.Є. Шумило та інші вчені. Водночас складність проблеми, недостатня розробленість її окремих аспектів і надалі зумовлює нагальну потребу детального дослідження зазначених питань.

Метою статті є з'ясування правового значення та процесуальної корисності відомостей, отриманих при здійсненні оперативно-розшукової діяльності під час документування хабарництва.

Виклад основного матеріалу. Незважаючи на проведенні останнім часом дослідження, процесуальна сутність результатів оперативно-розшукового документування в діючому КПК України залишається невизначеною, що інколи ставить під сумнів слідчу та судову перспективу отриманих під час оперативно-розшукової діяльності матеріалів. Варто зазначити, що визначення пізнавальної та правової природи ма-

* Ад'юнкт Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка.

теріалів оперативного документування неможливе без розгляду фундаментальної кримінально-процесуальної категорії "доказ", тож необхідно вдатися до аналізу цього поняття.

Так, С.М. Стахівський вважає, що під доказами слід розуміти будь-які відомості про факти, які одержані в установленому законом порядку та за допомогою яких орган розслідування, прокурор і суд встановлюють наявність чи відсутність суспільно-небезпечного діяння, винуватість чи невинність особи, яка його вчинила, та решту обставин, що мають значення для встановлення істини і правильного вирішення справи¹. В.П. Гмирко процесуальні докази визначає як "сформовані у порядку, визначеному законом, і увібрані в приписану ним відповідну процесуальну форму функціонування в доказовому провадженні усні та письмові повідомлення осіб, різні предмети, а також документи"².

Звертаючись до законодавчо встановленого поняття "доказ", слід зосередитися на наступному моменті. В словосполученні "всякі фактичні дані", що міститься в ст.65 КПК, не можна залишити без уваги використання законодавцем прикметника "всякі". Слово "всякий" означає "який завгодно", "будь-який", "кожний"³. Таким чином, з огляду на зміст відомостей, що можуть бути використані для з'ясування істини, закон не встановлює яких-небудь обмежень, за винятком відносності цих відомостей до обставин справи. Це цілком зрозуміло, оскільки сліди, що відбивають подію злочину, настільки ж різноманітні й індивідуальні, як і кожне суспільно небезпечне діяння⁴. Друга з наведених ознак доказу - закріплення відомостей у передбаченому процесуальному джерелі. Цілком слушним вбачається теза Є.Д. Лук'янчикова та Д.П. Письменного про те, що фактичні дані щодо окремих обставини або злочину в цілому, які становлять предмет доказування,

¹ Стахівський С.М. Щодо поняття і суті доказу у кримінальному судочинстві // Вісник Одеського інституту внутрішніх справ МВС України. - 2004. - № 3 (ч. 2). - С. 128.

² Гмирко В.П. Кримінально-процесуальні докази: поняття, структура, характеристики, класифікація: Конспект проблемної лекції. - Дніпропетровськ, 2002. - С. 14.

³ Див.: Великий тлумачний словник сучасної української мови / Укл. і голов. ред. В.Т. Бусел. - К., 2002. - С. 164.

⁴ Долженков О.Ф., Тарасенко В.Є., Єськов С.В. Процесуальне значення відомостей, отриманих при здійсненні оперативно-розшукової діяльності: Монографія / МВС України, Луганський державний університет внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка. - Луганськ: РВВ ЛДУВС, 2009. - С. 98.

можуть бути встановлені в процесі проведення оперативно-розшукових заходів, але за умови, якщо вони містяться в протоколах з відповідними додатками, складеними уповноваженими на то органами¹. З іншого боку, вимоги до зазначених документів КПК не висунуто.

Розглядаючи питання щодо процесуального значення результатів оперативно-розшукового документування зауважимо, що особливе значення в цьому буде належати дослідженню отриманих відомостей і форми їх закріплення, що визначає правомірність і доцільність висвітлення питань, пов'язаних з оцінкою їх доказового значення, тобто діагностики результатів документування з позицій вірогідності, належності, допустимості як провідних критеріїв оцінки доказів. Продовжуючи цю думку, варто визнати, що до доказів, які використовуються у кримінальному судочинстві, висуваються певні вимоги. Це викликано тією обставиною, що інформація, яка складає зміст доказу, являє собою надзвичайно складне і багатогранне поняття: вона може бути об'єктивною і суб'єктивною, свідомою і несвідомою, оптимальною чи надлишковою, істинною чи помилковою². Процеси збору, обробки і використання інформації повинні здійснюватися на основі вироблених у науці вимог, що складають зміст ціннісних критеріїв, під якими традиційно розглядаються вірогідність, належність і допустимість³.

Розглядаючи відомості, отримані під час документування фактів хабарництва з використанням технічних засобів, слід зазначити, що такі відомості з позицій вірогідності мають більш високий ступінь об'єктивності в порівнянні з відомостями, отриманими за допомогою деяких інших методів оперативно-розшукової діяльності.

Матеріали оперативно-розшукової діяльності повинні володіти ще однією властивістю – властивістю допустимості, тобто придатності з погляду законності джерел, методів і прийомів одержання і переда-

¹ Лукянчиков Є.Д., Письменний Д.П. Сукупність доказів як умова прийняття процесуальних рішень (рецензія на монографію В.С. Зеленецького) // Науковий вісник НАВСУ. - 2004. - № 2. - С. 235 (233-237).

² Долженков О.Ф., Тарасенко В.Є., Єськов С.В. Процесуальне значення відомостей, отриманих при здійсненні оперативно-розшукової діяльності: Монографія / МВС України, Луганський державний університет внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка. - Луганськ: РВВ ЛДУВС, 2009. - С. 106.

³ Стахівський С.М. Оцінка доказів та їх процесуальних джерел у кримінальному судочинстві // Підприємництво, господарство і право. - 2005. - № 6. - С. 136.

чі інформації¹. Яку би вірогідну та належну інформацію не містили відомості, як би вони не відповідали об'єктивній дійсності, їх ніколи не визнають доказами, якщо вони не будуть представлені в передбаченому законом процесуальному джерелі². З іншого боку, відступ від визначених законом вимог поставить результати оперативного документування фактів хабарництва в розряд недопустимих доказів, що виключає можливість їх повноцінного використання в доказуванні. Сьогодні є непоодинокими факти, що свідчать про подібні порушення, на що вказують у своїх дослідженнях вітчизняні і іноземні автори³. Н.С. Карпов, наприклад, наводячи дані ґрунтового аналізу правозастосовчої практики, вказує, що слідчі в 27,3% випадків відмовляли в визнанні доказового значення поданих оперативним підрозділом матеріалів, оскільки вказані матеріали характеризувалися порушенням процесуальної процедури подання (74,7%) або відсутністю відомостей, необхідних для їх перевірки (40,5%)⁴. Саме тому науковий пошук стосовно до допустимості використання результатів оперативно-технічного документування як доказів уявляється особливо актуальним.

Завершаючи розгляд питань, пов'язаних з оцінкою результатів оперативного документування, слід зазначити, що для визнання їх доказового значення теоретичний і практичний інтерес має їх оцінка з позиції певних критеріїв – належності, вірогідності і допустимості⁵.

¹ Долженков О.Ф., Тарасенко В.Є., Єськов С.В. Процесуальне значення відомостей, отриманих при здійсненні оперативно-розшукової діяльності: Монографія / МВС України, Луганський державний університет внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка. – Луганськ: РВВ ЛДУВС, 2009. – С. 116.

² Моисеева Т.В. Судебный контроль за соблюдением права граждан на тайну телефонных переговоров и иных сообщений // Журнал российского права. – 2001. – № 1. – С. 55.

³ Гармаев Ю.П. Типичные ошибки в оперативно-розыскной деятельности по делам о взяточничестве // Уголовный процесс. – 2005. – № 3. – С. 55-61; Погорельский М.А. Судовий контроль та прокурорський нагляд за використанням протоколів оперативно-розшукової діяльності в кримінальному процесі // Вісник Верховного Суду України. – 2003. – № 2. – С. 37; Земскова А. Документирование результатов оперативно-розыскных мероприятий // Российская юстиция. – 2001. – № 7. – С. 62-64.

⁴ Карпов Н.С. Криминалистическое изучение преступной деятельности, средств и методов борьбы с ней (данные эмпирических исследований). – К., 2004. – С. 33-35.

⁵ Долженков О.Ф., Тарасенко В.Є., Єськов С.В. Процесуальне значення відомостей, отриманих при здійсненні оперативно-розшукової діяльності: Монографія / МВС України, Луганський державний університет внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка. – Луганськ: РВВ ЛДУВС, 2009. – С. 135.

Така оцінка включає з'ясування наступних питань: 1) чи здатні отримані матеріали встановлювати обставини, що підлягають доказуванню в кримінальній справі (ст.64 КПК України), чи інші "проміжні" обставини, що мають значення для доказування фактів хабарництва; 2) чи об'єктивно відбивають зафіксовані відомості події, що мали місце в дійсності; 3) чи були фактичні і формально-правові підстави для проведення заходів; 4) чи закріплені відомості в належній формі (ст. 65 КПК України); 5) чи можливо за допомогою отриманих відомостей встановити й ідентифікувати осіб, чий дії зафіксовані за допомогою оперативно-розшукових заходів; 6) чи отримані відомості уповноваженим на те органом (ст. 5 Закону України "Про ОРД") тощо.

УДК 351.94:342.7:351.746.2

Ю.О. Сапельнікова*

СПІВВІДНОШЕННЯ СУДОВОГО КОНТРОЛЮ ТА ПРОКУРОРСЬКОГО НАГЛЯДУ ЗА ДОТРИМАННЯМ КОНСТИТУЦІЙНИХ ПРАВ ГРОМАДЯН В ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Усвідомлення соціальної цінності людських прав і свобод стало передумовою перегляду концептуальних положень правозастосовчої практики. Цим зумовлені значні обмеження потенційних можливостей держави та її правоохоронних органів щодо порушення прав людини. Особливого значення набули питання розробки єдиної системи гарантій прав і свобод особи в оперативно-розшуковій діяльності. Ця обставина викликала активізацію дій законодавця щодо вдосконалення правової основи діяльності органів, які провадять оперативно-розшукову діяльність. Безперечним досягненням нового підходу до забезпечення прав людини під час здійснення оперативно-розшукової діяльності стало проголошення прокурорського нагляду та судового контролю за нею.

У положеннях ст.ст. 3, 21, 22, 29, 30,31, 55 Конституції України закріплено, що наша держава не лише визнає основні права і свободи

* Ад'юнкт кафедри оперативно-розшукової діяльності Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка.

людини, але й вважає захист прав і свобод своїх громадян одним із основних напрямів діяльності, тобто функцією, наявність якої у держави і дозволяє характеризувати її як демократичну і правову.

Положення Конституції щодо обмеження прав громадян у сфері оперативно-розшукової діяльності знаходять конкретизацію в галузевому законодавстві, що більш детально встановлює мету, підстави, умови та порядок прийняття рішень про подібні обмеження.

Закон України "Про оперативно-розшукову діяльність" у ч. 2 ст. 8 встановлює, що негласне проникнення до житла чи до іншого володіння особи, зняття інформації з каналів зв'язку, контроль за листуванням, телефонними розмовами, телеграфною та іншою кореспонденцією, застосування інших технічних засобів одержання інформації проводяться за рішенням суду, прийнятим за поданням керівника відповідного оперативного підрозділу або його заступника, а про отримання такого дозволу суду або про відмову в ньому зазначені особи повідомляють прокурору протягом доби. Необхідно також вказати, що застосування вказаних заходів проводиться виключно з метою запобігти злочинові чи з'ясувати істину під час розслідування кримінальної справи, якщо іншим способом одержати інформацію неможливо.

Враховуючи те, що в оперативно-розшуковій діяльності можуть бути певні випадки, коли зволікання з проведенням заходів, обумовлене процедурами отримання дозволу, може призвести до втрати можливості своєчасно отримати важливу для розслідування інформацію, ч. 14 ст. 9 Закону України "Про оперативно-розшукову діяльність" передбачено спрощений порядок проведення цих заходів: у разі оперативної необхідності невідкладного здійснення заходів, що пов'язані з обмеженням прав громадян, оперативно-розшукові підрозділи можуть приступити до їх проведення, але зобов'язані протягом 24 годин повідомити суд або прокурора про застосування та підстави для їх проведення.

Водночас Конституція України та оперативно-розшукове законодавство наділило і прокуратуру достатнім обсягом повноважень для ефективного захисту прав і свобод громадян у таких виняткових ситуаціях, коли особа стає об'єктом зацікавленості правоохоронних органів. Відповідно до ст. 121 Конституції України прокуратура України становить єдину систему, на яку покладається нагляд за додержанням законів органами, які проводять оперативно-розшукову діяльність, дізнання та досудове слідство. У ст. 29 Закону України "Про прокуратуру"

передбачено, що предметом прокурорського нагляду є додержання законів органами, які проводять оперативно-розшукову діяльність. Це означає додержання законів щодо охорони прав і свобод людини і громадянина; встановленого порядку здійснення оперативно-розшукової діяльності та забезпечення законності рішень, що приймаються органами. Все вищезазначене знайшло подальше відображення в ст. 14 Закону України "Про оперативно-розшукову діяльність".

Концепція розвитку прокуратури передбачає, що судовий порядок захисту прав громадян, що поступово розширюється, є найбільш надійним і ефективним, разом з тим виходить з того, що судовий контроль не замінює і не підміняє прокурорського нагляду за законністю, а судова система не може і не повинна виконувати наглядові функції прокуратури, оскільки суд в силу багатьох причин вельми обмежений у своїх можливостях. У контексті цього актуальною є проблема, що вимагає чіткого визначення співвідношення судового контролю і прокурорського нагляду за дотримання конституційних прав і свобод громадян в оперативно-розшуковій діяльності.

Питанням судового контролю та прокурорського нагляду за додержанням законів органами, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність, дізнання, досудове слідство, значну увагу у своїх дослідженнях приділили О.В. Бочковий, Ю.М. Грошевий, Е.О. Дідоренко, В.І. Галаган, С.В. Єськов, П.М. Каркач, І.М. Козьяков, М.Й. Курочка, В.Т. Малярєнко, В.В. Назаров, М.А. Погорєцький, А.Р. Туманянц, В.О. Черков, О.Г. Шило, М.Є. Шумило та інші. Завданням же нашого дослідження на основі аналізу чинного законодавства та наукової літератури є визначення розмежування повноважень суду та прокурора, спрямованих на захист конституційних прав громадян.

Говорячи про співвідношення прокурорського нагляду із судовим контролем, М.О. Колоколов, стверджує, що прокурорський нагляд треба відрізнити від судового контролю. "Правильно було б розуміти прокурорський нагляд як спостереження за точністю дотримання законів, а судовий контроль - це фундаментальна перевірка спірного питання"¹.

В юридичній літературі дуже часто пропонується не просто розширити сферу судового контролю, але й повністю ліквідувати

¹ Колоколов Н.А. Судебный контроль в стадии предварительного расследования: реальность, перспективы / Н.А. Колоколов // Государство и право. - 1998. - № 11. - С. 31.

прокурорський нагляд у цій сфері, бо судовий контроль – більш надійний гарант прав і свобод громадянина, та суд не зв'язаний відомчими інтересами, незалежний, не несе відповідальності за розкриття злочинів. Прибічники цієї ідеї вважають, що немає рації і необхідності на подвійний заслон від помилок, зловживань та у виконанні тих самих контрольних функцій різними органами, бо "при добре поставленому судовому контролі прокурорський нагляд стає зайвим"¹. Однак, такий висновок, перш за все, не відповідає ст. 121 Основного Закону, крім того є порушенням безперервності прокурорського нагляду за оперативно-розшуковими органами і унеможливить виконання прокурором покладених на нього завдань.

Беручи до уваги сфери, на які поширюється компетенція суду та прокуратури щодо контролю (нагляду) за законністю, то з одного боку вони практично співпадають, а з іншого – прокурорська значно ширше за судову. На думку В. Тertiшника, характерною ознакою прокурорського нагляду за діяльністю органів досудового розслідування є широке коло повноважень прокурора, що дозволяють йому вивчати матеріали справи та скасовувати незаконні рішення, відновлювати законність². Прокурор не обмежується лише розглядом питань про можливість проводити оперативно-розшукові заходи, що обмежують конституційні права громадян.

Слушно думку висловлюють Ю.М. Groшевий та С.В. Єськов стосовно того, що способи здійснення судом і прокурором своїх контрольно-наглядових повноважень також принципіально відрізняються. Суд реалізує їх тільки за ініціативою зацікавлених осіб у разі надходження до суду скарг громадян або подань оперативно-розшукових підрозділів шляхом проведення судового розгляду. Нагляд прокуратури здійснюється постійно та безперервно. Прокуратура, на відміну від суду, не повинна очікувати надходження звернень зацікавлених осіб для того, щоб почати перевірку. Судовий контроль за своєю суттю носить вибірковий, ситуативний характер, оскільки поширюється тільки на ті оперативно-розшукові заходи, що пов'язані з обмеженням конституційних прав громадян³.

¹ Петрухин И.Л. Частная жизнь (правовые аспекты) / И.Л. Петрухин // Государство и право. – 1999. – № 10. – С. 27.

² Тertiшник В.М. Кримінально-процесуальне право України / В.М. Тertiшник. – К., 2003. – С. 724.

³ Groшевий Ю.М. Судовий контроль у сфері оперативно-розшукової діяльності / Ю.М. Groшевий, С.В. Єськов. – Луганськ: РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2009. – С. 92.

Таким чином, однією з найважливіших властивостей прокурорського нагляду є його ініціативність, яку не має та не може мати з об'єктивних причин судовий контроль.

В той же час статус прокурора за українським законодавством та його подальша участь у розслідуванні кримінальної справи не надають достатньої гарантії для незалежного та безстороннього розгляду скарг на порушення законів органами, які проводять оперативно-розшукову діяльність.

Підводячи підсумки, хотілося б підкреслити наступне. Проблему забезпечення конституційних прав особи в оперативно-розшуковій діяльності не можна вирішити шляхом заміни прокурорського нагляду на судовий контроль. Обумовлено це тим, що судовий контроль не тільки нормативно, а й фактично не може охопити всю діяльність оперативно-розшукових органів.

Як показує співробітництво з прокуратурами зарубіжних країн, українська модель устрою і компетенції прокуратури укладається в сучасні уявлення європейців про функції та місце правоохоронних органів у системі державної влади, а тому, в питаннях правомірності обмеження прав людини, подвійний контроль зовсім не перешкоджатиме¹. Нині взаємодію прокуратури і суду необхідно розглядати в площині співробітництва та взаємного контролю з метою посилення законності та підвищення ефективності правоохоронної діяльності.

УДК 343.7:343.85

Р.Є. Іваненко*

ПРАВОВА ОСНОВА ПРОТИДІЇ ПІДРОЗДІЛАМИ КАРНОГО РОЗШУКУ УМИСНОМУ ЗНИЩЕННЮ АБО ПОШКОДЖЕННЮ МАЙНА ШЛЯХОМ ВИБУХУ

Захист прав і свобод громадян від протиправних посягань є невід'ємною умовою розбудови й становлення демократичних стандар-

¹ Сердюк В. Суд і прокуратура в аспекті єдності судової влади / В. Сердюк // Вісник прокуратури. – 2007. – № 8. – С. 96.

* Здобувач кафедри ОРД Луганський державний університет внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка.

тів сучасної Української держави. Успіх у цьому значною мірою залежить від ефективності роботи усіх правоохоронних структур і зокрема підрозділів карного розшуку. Саме їх функцією є протидія злочинам загальнокримінальної спрямованості, у тому числі й попередження та розкриття злочинів, спрямованих на умисне знищення або пошкодженню майна шляхом вибуху, які, як відомо, відносяться до найбільш небезпечних, а згідно з нормами Кримінального кодексу України – до категорії тяжких. При цьому відповідна оперативно-розшукова діяльність має здійснюватися виключно в правовій площині, тобто згідно з положеннями чинного законодавства України.

В оперативно-розшуковій науці окремі аспекти проблеми протидії злочинам, учиненим з використанням вибухових речовин і пристроїв, висвітлено в роботах Бабічева Д.О., Дідоренка Е.О., Діденка С.В., Євдокимова В.М., Єськова С.В., Кобеця М.В., Козаченка І.П., Козаченка О.І., Корнійця А.В., Луговського В.В., Меживого В.П., Новограда А.С., Погорельського М.А., Сав'юка О.В., Черкова В.О., Чистолінова О.М. та інших відомих науковців і дослідників. Напрацьовані ними положення широко використовуються в практиці попередження та розкриття терористичних актів, убивств та інших злочинів загальнокримінальної спрямованості, а також схвально обговорюються науковою спільнотою. Водночас, недостатньо висвітленим залишається питання щодо системного огляду правової регламентації протидії підрозділами карного розшуку злочинам, спрямованим на умисне знищення або пошкодження майна шляхом вибуху, у зв'язку з чим є актуальним і своєчасним.

У науковій літературі з проблем ОРД відомі вчені неодноразово здійснювали інтерпретацію поняття "правова основа ОРД"¹. Утім змістовне їх навантаження, переважно, є дуже схожим за всіма юридично-значимими ознаками. Тому, не вдаючись до детального їх переліку, у роботі користуємося визначенням В.Л. Регульського та І.П. Козаченка, позиція яких є найбільш чіткою, юридично виваженою та зрозумілою для сприйняття. На думку науковців, правова основа ОРД – це сукупність правових норм, які закріплюють юридичну необхідність і створюють умови для досягнення завдань оперативно-розшукової

¹ Бандурка О.М. Оперативно-розшукова діяльність. Частина І: Підручник. - Харків: Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2002. - С. 47; Долженков О.Ф., Думко А.Ф., Козаченко І.П. Оперативно-розшукова діяльність як правоохоронна функція кримінальної міліції. - Одеса: НДРВВ ОІВС, 2000. - С. 22 та ін.

діяльності, безпосередньо визначають правові, організаційні і тактичні положення використання гласних і негласних сил, засобів і методів боротьби зі злочинністю¹.

Проведений в даному контексті аналіз юридичних джерел дозволяє визначити, що правові норми, які регламентують аспекти організації й тактики попередження та розкриття підрозділами карного розшуку злочинів, спрямованих на умисне знищення або пошкодження майна шляхом вибуху, містяться в нормативних актах різної юридичної сили. Узгоджений їх перелік можна навести користуючись запропонованою російськими дослідниками системою рівнів правового регулювання оперативно-розшукової діяльності. До неї входять норми міжнародного права, конституційний, законодавчий та підзаконний рівні².

Так, на міжнародну рівні 17.02.1995 рішенням Ради міністрів внутрішніх справ держав-учасників Співдружності Незалежних Держав схвалено типову угоду про співробітництво органів внутрішніх справ прикордонних регіонів. Вказаним документом узгоджено категорії оперативно-розшукової, криміналістичної та іншої інформації стосовно якої здійснюється обмін. Серед неї є й інформація про зброю й вибухові речовини, які знаходяться на території прикордонного регіону суміжної держави, про осіб, які вчинили або готуються до вчинення злочину на території прикордонного регіону суміжної держави тощо.

На конституційному рівні затверджений захист права власності від протиправного його позбавлення (ст. 41 Конституції України), визначено недоторканність і безпеку людини одними з найвищих соціальних цінностей (ст. 3 Конституції України).

На рівні законодавчих актів норми, які регламентують правові й організаційні основи протидії підрозділами карного розшуку злочинам загальнокримінальної спрямованості, у тому числі й злочинам, спрямованим на умисне знищення або пошкодження майна шляхом вибуху, передбачено у таких Законах України, як: "Про оперативно-

¹ Козаченко І.П., Регульський В.Л. Правові, морально-етичні та організаційні основи оперативно-розшукової діяльності. – Львів: Львівський інститут внутрішніх справ при Національній академії внутрішніх справ України. – 2000. – С. 35-36.

² Теория оперативно-розъяснительной деятельности: Учебник / Под ред. К.К. Горяинова, В.С. Овчинского, Г.К. Синилова. – М.: ИНФРА-М, 2007. – X. – С. 40-43.

розшукову діяльність" від 18.02.1992, "Про міліцію" від 25.12.1990, "Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю" від 30.06.1993, "Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів" від 23.12.1993, "Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві" від 04.02.1994 та інші.

На їх засадах суб'єкти оперативно-розшукової діяльності мають керуватися законом України "Про поводження з вибуховими матеріалами промислового призначення" від 23.12.2004. В його положеннях вписані визначення таких важливих категорій як: "вибухові матеріали", "вибухові речовини", "вибухові роботи", "виробництво вибухових матеріалів", "засоби ініціювання", "конверсійні вибухові матеріали", "пластичні вибухові матеріали", які мають важливе значення для попередження та розкриття злочинів, спрямованих на знищення або пошкодження чужого майна шляхом вибуху. У цьому ж законі визначено повноваження Міністерства внутрішніх справ України у сфері поводження з вибуховими матеріалами, серед яких: видача дозволів на придбання, зберігання та перевезення вибухових матеріалів; проведення реєстрації технічної документації, зразків ввезених на територію України та розроблених новітніх вибухових матеріалів; контроль за додержанням установленого законодавством порядку поводження з вибуховими матеріалами з метою запобігання їх незаконному обігу і використанню; виконання інших функцій, установлених законодавством, що регулює діяльність у сфері поводження з вибуховими матеріалами.

Кримінально-процесуальний кодекс України містить положення, згідно якого на органи дізнання покладається обов'язок проведення необхідних оперативно-розшукових заходів з метою виявлення злочинів і осіб, які їх учинили (ст. 103 КПК України). Відповідно до ч. 4 ст. 97 КПК України ("Обов'язковість прийняття зав і повідомлень про злочини і порядок їх розгляду") заява або повідомлення про злочини до порушення кримінальної справи можуть бути перевірені шляхом проведення оперативно-розшукової діяльності. Проведення визначених у законодавчих актах України окремих оперативно-розшукових заходів проводиться з дозволу суду за погодженням з прокурором поданням керівника відповідного оперативного підрозділу або його заступника¹.

¹ Кримінально-процесуальний кодекс України: Звід кодексів і законів України. - К.: Українське агентство інформації та друку "Рада". 2007. - С. 371.

Окремо виділимо положення Кримінального кодексу України, які за обґрунтованим ствердженням фахівців науки оперативно-розшукової діяльності (Бандурка О.М., Джу́жа О.М., Козаченко О.І., Погорецький М.А., Шматов М.О.) належать до значимих, а деяких випадках і головних джерел теорії оперативно-розшукової діяльності¹. Зокрема, згідно з положеннями ч. 2. ст. 194 КК України ("Умисне знищення або пошкодження майна") умисне знищення або пошкодження чужого майна, вчинене шляхом підпалу, вибуху чи іншим загально небезпечним злочином, або заподіяло майнову шкоду в особливо великих розмірах, або спричинило загибель людей чи інші тяжкі наслідки, – карається позбавленням волі на срок від трьох до п'ятнадцяти років. Коментар до цієї норми дає роз'яснення, що термінологічна конструкція "знищення або пошкодження" передбачає як вчинення певного роду діяння, так і настання відповідних суспільно-небезпечних наслідків. Наслідки мають головне значення, оскільки саме з ними закон пов'язує момент закінчення злочину. Крім того наводиться ряд важливих понять. Знищення майна – доведення майна до повної непридатності щодо його цільового призначення. Внаслідок знищення майно перестає існувати або повністю втрачає свою цінність. Пошкодження майна визначається погіршенням якості, зменшенням цінності речі або доведенням речі на якийсь час у непридатний за її цільовим призначенням стан². Також в цій нормі законодавець прописує склад злочину, а саме його об'єкт, суб'єкт, об'єктивну й суб'єктивну сторони. У свою чергу, поняття "вибух" розкривається у коментарі до ст. 113 КК України ("Диверсія"). Вибух передбачає займання певних об'єктів внаслідок миттєвого хімічного розкладання відповідних хімічних речовин чи їх сумішей та створення сильно нагрітих газів³.

¹ Бандурка О.М. Оперативно-розшукова діяльність. Частина 1: Підручник – Харків: Вид-во нац. ун-ту внутр. справ, 2002. – С. 67; Шматов М.А. Теорія оперативно-розшукової діяльності в системі уголовно-правових наук. Монографія. – Волгоград: МВД России, 2001. – С. 32-33; Попередження і розкриття злочинів підрозділами карного розшуку. Підручник. – К.: РВВ МВС України, 2000. – С. 76; Оперативно-розшукова діяльність. Навч. посіб. / Є.М. Моїсєєв, О.М. Джу́жа, Д.И. Никифорчук та ін. / За ред. проф. О.М. Джу́жи. – К.: Правова єдність, 2009. – 310 с.

² Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України від 05.04.2001 р. / За ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. – К.: Каннон, 2001. – С. 491.

³ Там само. – С. 263.

До підзаконних правових актів, що регламентують аспекти організації й тактики попередження та розкриття підрозділами карного розшуку злочинів, спрямованих на умисне знищення або пошкодження майна шляхом вибуху, відносяться постанови Верховної Ради України, укази та розпорядження Президента України, постанови та розпорядження Кабінету Міністрів України.

Серед постанов Верховної Ради України можна виділити такі, як "Про Державну програму боротьби із злочинністю" від 25.07.1993 № 3325-XII, "Про стан виконання законів і постанов Верховної Ради України з питань правопорядку і заходи щодо посилення боротьби із злочинністю" від 26.01.1993 № 2931-XII, "Про затвердження Положення про порядок комплектування, матеріально-технічного, військового, фінансового та соціально-побутового забезпечення спеціальних підрозділів по боротьбі з організованою злочинністю Міністерства внутрішніх справ України" від 16.12.1993 № 3720-XII, "Про дотримання правоохоронними органами України конституційних гарантій та законності в забезпеченні прав і свобод людини" від 23.03.2000 № 1592 та інші.

До указів та розпоряджень Президента України відносяться такі, як: "Про невідкладні додаткові заходи щодо посилення боротьби із організованою злочинністю і корупцією" від 6.02.2003 № 84, "Про невідкладні заходи щодо посилення боротьби зі злочинністю" від 21.08.1994 № 396, "Про заходи щодо забезпечення особистої безпеки громадян та протидії злочинності" від 19.08.2005 № 1119, "Про додержання прав людини під час проведення оперативно-технічних заходів" від 07.11.2005 № 1556, "Про Єдину комп'ютерну інформаційну систему правоохоронних органів з питань боротьби зі злочинністю" від 31.01.2006 № 80, "Про перевірку стану збереження зброї, боєприпасів та вибухових речовин у військових формуваннях і правоохоронних органах" від 24.12.2002, "Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 06.04.2006 "Про утилізацію звичайних видів боєприпасів, непридатних для подальшого використання і зберігання" від 24.05.2006 № 430 та інші.

До постанов та розпорядження Кабінету Міністрів України відносяться: "Про Єдину державну інформаційну систему у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, і фінансуванню тероризму" від 10.12.2003 № 1896, "Про схвалення Концепції розвитку системи запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, і фінансуванню тероризму на 2005-2010 роки" від 03.08.2005 № 315,

"Про затвердження Положення про дозвільну систему" від 12.10.1992 № 576, "Про затвердження Порядку утилізації ракет, боєприпасів і вибухових речовин" від 7.06.2006 № 812, "Про схвалення Концепції Державної програми утилізації звичайних видів боєприпасів, не придатних для подальшого використання і зберігання, на 2006-2017 роки" від 28.09.2006 № 501, "Про затвердження Порядку отримання дозволу суду на здійснення заходів, які тимчасово обмежують права людини, та використання добутої інформації" від 26.09.2007 № 1169 та інші.

До рішень суду можна віднести: Постанову Пленуму Верховного Суду України від 08.07.1994 № 6 "Про судову практику в справах про розкрадання, виготовлення, зберігання та інші незаконні діяння зі зброєю, бойовими припасами та вибуховими речовинами", Постанову Пленуму Верховного Суду України від 28.03.2008 № 2 "Про деякі питання застосування судами України законодавства при дачі дозволів на тимчасове обмеження окремих конституційних прав і свобод людини і громадянина під час здійснення оперативно-розшукової діяльності, дізнання і досудового слідства", а також Постанову Пленуму Верховного Суду України від 26.04.2002 № 3 "Про судову практику в справах про викрадення та інше незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами, вибуховими речовинами, вибуховими пристроями чи радіоактивними матеріалами", у якій у п.п. 5-7 зазначено, що до вибухових речовин належать порох, динаміт, тротил, нітрогліцерин та інші хімічні речовини, їх сполуки або суміші, здатні вибухнути без доступу кисню.

На відомчому рівні *накази та відповідні інструкції МВС України* щодо протидії досліджуваній категорії злочинів можна умовно поділити на загальні, які регламентують організаційні й методичні основи проведення оперативно-розшукових заходів, визначають перелік, підстави, процедурний порядок застосування оперативно-технічних засобів тощо, та спеціальні, які безпосередньо стосуються обігу вибухових речовин.

До загальних можна віднести наказ МВС України від 26.01.1997 № 62 "Про затвердження Положення про кримінальну міліцію України", наказ МВС України від 30.04.2004 № 458 "Про затвердження Положення про основи організації розкриття органами внутрішніх справ України злочинів загальнокримінальної спрямованості", наказ МВС України від 12.07.2007 "Про заходи щодо підвищення ефективності оперативно-розшукової діяльності органів внутрішніх справ

України", наказ МВС України від 12.10.2009 № 436 "Про затвердження Положення про Інтегровану інформаційно-пошукову систему органів внутрішніх справ України", наказ МВС України від 10.03.2010 № 75 "Про затвердження Інструкції з організації функціонування Інтегрованої інформаційно-пошукової системи органів внутрішніх справ України", наказ МВС України від 17.07.2004 "Про затвердження Інструкції про оперативно-розшукову діяльність оперативних підрозділів органів внутрішніх справ України", наказ МВС України від 02.07.2007 "Про затвердження Інструкції про взаємодію МВС України та СБ України при проведенні оперативно-технічних заходів, наказ МВС України від 29.12.2008 "Про затвердження Інструкції про порядок здійснення оперативно-технічних заходів під час оперативно-розшукової діяльності" та інші. До спеціальних - наказ МВС України від 12.06.1996 № 419 "Про затвердження Інструкції про заходи безпеки при пошуку, розрядженні, транспортуванні, знешкодженні вибухових пристроїв та вибухових речовин або при загрозі вибуху", наказ МВС України від 21.08.1998 № 622 "Про затвердження Інструкції про порядок виготовлення, придбання, зберігання, обліку, перевезення та використання вогнепальної, пневматичної і холодної зброї, пристроїв вітчизняного виробництва для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями металевими снарядами несмертельної дії, та зазначених патронів, а також бойових припасів до зброї та вибухових матеріалів", наказ МВС України від 08.05.1999 № 381 "Про затвердження Інструкції з організації приймання, категорювання та зберігання бойових припасів, вибухових пристроїв, вибухових речовин і засобів підризу (вилучених, знайдених та добровільно зданих), а також штатних бойових припасів", наказ МВС України від 14.07.2005 № 590 "Про застосування спеціальних собак для пошуку вибухових пристроїв, вибухівки та вогнепальної зброї", наказ МВС України від 03.01.2003 № 4 "Про перевірку стану збереження зброї, бойових припасів та вибухових речовин у системі МВС України", наказ МВС України від 23.12.2003 № 1649, "Про затвердження Тимчасових правил обігу в Україні побутових піротехнічних виробів", наказ МВС України "Про затвердження Інструкції про порядок охорони зброї, бойових припасів та вибухових матеріалів, які належать підприємствам, установам і організаціям, під час їх перевезення" від 13.06.2006 № 594 тощо.

Серед інших правих актів, які стосуються досліджуваного питання, можна виділити Програму протидії нелегальному обігу вогнепальної

зброї, бойових припасів, вибухівки та радіоактивних матеріалів на 2004-2007 роки, а також Інструкцію про порядок використання правоохоронними органами можливостей Національного центрального бюро Інтерполу в Україні у попередженні, розкритті та розслідуванні злочинів. Остання затверджена спільним наказом МВС України, СБУ, Державної митної служби України, Генеральної прокуратури, Держкомкордону України, Державної податкової адміністрації України від 09.01.1997 № 3/1/2/5/2/2. Відповідно інструкції органи внутрішніх справ України через Національне центральне бюро Інтерполу можуть отримувати інформацію за напрямом боротьби з незаконним обігом вогнепальної зброї, боєприпасів, вибухівки та вибухових пристроїв. Використання відповідних банків даних дозволяє ідентифікувати осіб за обліками поліцій зарубіжних країн, забезпечити здійснення розшукової роботи тощо.

Нажаль, у статті неможна викласти усі значущі положення правової регламентації протидії підрозділами карного розшуку злочинам, спрямованим на умисне знищення або пошкодження чужого майна шляхом вибуху. Фрагментарний огляд вищезазначених нормативних актів дозволяє закласти лише передумови їх системного аналізу на класифікаційних засадах. Це питання потребує широкого обговорення, у зв'язку з чим запрошуємо усіх зацікавлених науковців і практиків до плідної дискусії.

УДК 343.37:657

С.І. Меженська*
А.Ю. Кретьова**

МОЖЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ АУДИТУ ПРИ ВИЯВЛЕННІ ТА РОЗСЛІДУВАННІ ЕКОНОМІЧНИХ ЗЛОЧИНІВ

Економіка завжди була предметом злочинних посягань, особливо в трансформаційні періоди, коли радикальним чином змінюються відносини власності та форм господарювання.

* Кандидат економічних наук, доцент кафедри економічної безпеки Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка.

** Викладач кафедри економічної безпеки Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка.

Перехід до нових форм державного управління здійснюється в умовах дії суперечливої правової бази, яка регулює економічні відносини. Стан вітчизняної економіки, недосконалість системи організації державної влади та громадянського суспільства, соціально-політична поляризація українського суспільства, криміналізація громадських відносин, в тому числі зростання організованої злочинності в сфері економічної діяльності та ряд інших факторів, створюють широкий спектр внутрішніх та зовнішніх загроз національній безпеці нашої держави.

Ефективність діяльності правоохоронних органів по виявленню, розкриттю та розслідуванню злочинів у сфері економіки залишає бажати кращого. Для виявлення протиправної економічної діяльності та збору доказів з кримінальних прав необхідні не тільки юридичні, але й спеціальні знання у галузі фінансів, ціноутворення, оподаткування, бухгалтерського обліку і особливо у сфері економічного контролю.

Підвищити ефективність боротьби з економічною злочинністю у значній мірі дозволяє залучення до розслідування злочинів відповідних спеціалістів. На нашу думку, у даному випадку недооцінюється роль таких спеціалістів як аудиторів. Але ж саме вони мають унікальні знання і з питань обліку, контролю і їх допомога у значній мірі може сприяти цілеспрямованому розслідуванню економічних злочинів.

Мета даної публікації полягає в тому, щоб показати можливість використання знань аудиторів та їх роботи в діяльності по виявленню, розкриттю, розслідуванню і профілактиці злочинів як в якості орієнтуючого матеріалу, так і в якості джерел доказів у справі, а також залучити спеціалістів до дискусії з питань обговорення законодавства, що регулює вказані моменти.

Об'єктом дослідження є громадські відносини, які виникають між органами досудового слідства та аудиторськими фірмами (аудиторами), з метою забезпечення більш ефективної взаємодії при здійсненні окремих слідчих та інших процесуальних дій при розслідуванні економічних злочинів.

Проаналізував монографії та періодичні видання за останні роки, які присвячені розслідуванню економічних злочинів, слід відмітити, що робіт, у яких розглядається можливість використання аудиторських знань в ході розслідування дуже мало. Деякі аспекти вказаної проблеми висвітлюються в роботах М.І. Камлика [1], С.П. Голубят-

нікова [2], О.М. Бандурки [3], та інших авторів. Але жодна з вказаних робіт не містить у собі комплексного дослідження особливостей залучення аудиторів до розслідування злочинів.

Разом з тим, необхідність у проведенні дослідження вказаних питань на сьогодні є актуальною.

В ході підготовки даної публікації були проаналізовані норми вітчизняного кримінально-процесуального законодавства, а також нормативні акти, які визначають статус і компетенцію аудиторських фірм (аудиторів), що дало можливість сформулювати наступні висновки.

Передумовами створення аудиторської служби в Україні стали зміни структури управління господарським комплексом, скорочення багатьох галузевих міністерств та пов'язаної з ними системи внутрішнього контролю, а також роздержавлення підприємств. Якщо на початку свого формування аудит був засобом перевірки і підтвердження достовірності обліково бухгалтерських документів та звітності, то в сучасних умовах він набув нових якостей, таких як консультативна спрямованість і запобігання ризику у діяльності підприємств.

Особливо активно аудит почав розвиватися в Україні після прийняття у 1993 році закону України "Про аудиторську діяльність", згідно якому аудит визначається як перевірка даних бухгалтерського обліку і показників фінансової звітності суб'єктів господарювання з метою висловлення незалежної думки аудитора про її достовірність в усіх суттєвих аспектах та відповідність вимогам законів України, положень (стандартів) бухгалтерського обліку або інших правил згідно із вимогами користувачів [4].

Виходячи із завдань аудиторської діяльності можна визначити предмет аудиту, який полягає в дослідженні економічних, організаційних, інформаційних характеристик суб'єктів господарювання.

Сукупність різноманітних прийомів та способів, за допомогою яких оцінюється стан об'єктів, являє собою метод аудиторської діяльності.

Аудитор – це висококваліфікований спеціаліст у галузі бухгалтерського обліку, фінансового контролю та аналізу господарської діяльності, який володіє методологією економічних досліджень, обізнаний з питаннями організації та технології виробництва, юриспруденції та судово-бухгалтерської експертизи.

За підсумками проведеної аудиторської перевірки аудитор складає висновок, який є офіційним документом, засвідченим підписом

та печаткою аудитора, і містить у собі висновок стосовно достовірності звітності, її повноти і відповідності чинному законодавству та встановленим нормативам бухгалтерського обліку фінансово-господарської діяльності.

Слід відмітити, що діючим законодавством не передбачено проведення аудиту на вимогу або за дорученням правоохоронних органів, але закон і не містить заборони на використання результатів аудиторської перевірки та знань аудиторів у кримінальному процесі. На це звертає увагу М.І. Камлик, який підкреслює що "Законом України "Про аудиторську діяльність" не передбачено проведення аудиту на вимогу співробітників органів дізнання та досудового слідства, не застережені дії слідчого і дізнавача у разі виявлення аудитором у ході перевірки корисливих зловживань. Так само не визначено дії аудиторів (аудиторських фірм) при викритті зловживань у фінансово-господарській діяльності підприємств. В оперативно-слідчій практиці визначаються випадки, коли представники аудиторських фірм або аудитори приховують виявленні злочини, посилаючись на комерційну таємницю" [5 с. 375]. Вважаємо, що цей важливий момент потребує уточнення та активного обговорення спеціалістами.

На даний момент щодо вирішення вказаних питань серед юристів і економістів, практичних працівників органів внутрішніх справ та інших державних контролюючих органів єдиної думки не існує, оскільки правова природа цієї взаємодії ще недостатньо зрозуміла.

Частина вчених і фахівців схиляється до того, що виконання аудитором таких доручень державних органів порушує принцип незалежності і самостійності аудиторської діяльності. Інші, навпаки, підтримують такі права державних органів, оскільки це відповідає публічним і суспільним інтересам.

На сьогоднішній день використання аудиторських знань, як однієї із форм спеціальних знань при розслідуванні злочинів, прямо не регулюється Кримінальним кодексом України. Однак результати аудиторських перевірок нерідко є джерелом інформації про обставини скоєного злочину і при відповідному процесуальному оформленні можуть бути підставою оформлення постанови про припинення кримінальної справи, або навпаки, підставою для порушення кримінальної справи. Це може відбуватися, наприклад, при перевірці версії про нецільове використання грошових коштів, про порушення податкового законодавства та інше.

Слід звернути увагу на те, що аудиторська інформація може бути використана у якості джерела доказів по кримінальній справі як стороною обвинувачення, так і стороною захисту.

Виходячи її із змісту ст. 65 КПК України, ця інформація повинна відноситися до "інших документів" і може представлятися слідчому та суду, а також зацікавленим сторонам відповідно до ч. 2 ст. 3 закону України "Про аудиторську діяльність".

У якості джерела доказів по кримінальній справі можуть бути використані не тільки висновок аудитора, але й свідчення, отримані слідчим під час допита аудитора у якості свідка, а також свідчення, які надані аудитором, залученим у якості спеціаліста відповідно до вимог ст. 128№ КПК України.

Як підтверджує узагальнення існуючої практики, слідчі та оперативні співробітники ще не в повній мірі використовують можливість залучення до розслідування економічних злочинів аудиторів та використання їх професійних знань. У зв'язку з цим, на нашу думку, необхідно активізувати підготовку криміналістичних рекомендацій для слідчих про способи збирання, оцінки та попереднього дослідження доказів по справі, використовуючи професійні знання аудиторів. Слід пам'ятати, що результати аудиторської перевірки часто містять у собі суттєву доказуючу інформацію, яка має велике значення для кримінального процесу. По-перше, спираючись на результати аудиторської перевірки слідчий має можливість обґрунтувати слідчу версію про механізм скоєння злочину, пов'язаного з господарсько-фінансовою діяльністю підприємства, про причетність той чи іншої особи до злочину, який розслідується та інше. По-друге, залучення аудитора як спеціаліста при проведенні слідчих дій дає можливість підвищити ефективність огляду, метою якого є виявлення, фіксація та вилучення джерел доказуючої інформації про скоєння злочину, які можуть міститися у різних письмових документах, звітах, а також на машинних носіях. Це також може сприяти підвищенню ефективності та скороченню терміну вилучення документів, які мають безпосередньо відношення до розслідування скоєного злочину, так як аудитор має можливість своєчасно звернути увагу слідчого на ті документи та обставини, які пов'язані з подіями, відносно яких ведеться розслідування.

Практичні працівники органів внутрішніх справ підтверджують той факт, що в ході проведення обшуку, виїмки їм необхідна допо-

мога спеціаліста, який би вільно орієнтувався у бухгалтерських документах, особливо в тих випадках, коли більша їх частина зберігається на електронних носіях. У таких ситуаціях незамінною буде допомога аудитора, який має бухгалтерські знання і в водночас володіє комп'ютерною технікою. Присутність такого спеціаліста дає можливість вивчити інформацію безпосередньо в комп'ютері під час обшуку і вилучити ту частину інформації, яка представляє інтерес для кримінальної справи. У такому випадку немає необхідності вилучати всю комп'ютерну техніку з послідуочим дослідженням інформації, що міститься в ній.

Безумовно, удосконалення взаємодії органів дізнання та слідчих з аудиторами (аудиторськими фірмами) у процесі виявлення, розкриття та розслідування злочинів у сфері економіки в значній мірі залежить від теоретичного обґрунтування взаємодії. Проведення такої роботи буде сприяти координації дій незалежних друг від друга суб'єктів, направлених на виявлення та розкриття злочинів в сфері економіки на підставі раціонального використання притаманних їм сил, засобів і методів. Узагальнюючи вище наведене, можна сказати, що такими формами взаємодії можуть бути:

- залучення аудиторів до процесу виїмки та обшуку з метою виявлення тих документів, які мають відношення до кримінальної справи, яка розслідується;

- використання послуг аудитора у якості консультанта, а також з метою надання технічної допомоги слідчому в ході здійснення фінансового контролю на підприємстві;

- сумісне планування та проведення профілактичної роботи, яка направлена на усунення причин та умов, що прияли скоєнню злочинів в сфері економіки.

Слід підкреслити, що потребують детального дослідження процесуальні аспекти взаємодії правоохоронних органів і аудиторів, удосконалення яких буде сприяти їх ефективній співпраці.

Крім того, у якості пропозиції доцільно запропонувати при підготовці фахівців для підрозділів ДСБЕЗ впровадити у навчальний процес окрему дисципліну, або при вивченні курсу "Судова бухгалтерія" окрему тему, присвячену вказаним питанням.

Вважаємо, що вказані проблемні питання потребують обговорення науковцями, практичними працівниками. Їх вирішення дозволить в значній мірі підвищити ефективність боротьби з економічною злочинністю.

Використана література:

1. Кримінально-процесуальний кодекс України. Прийнятий Верховною Радою Української РСР Законом від 28 грудня 1960 року (із змін. та доп.)
2. Кримінальний кодекс України. Прийнятий Верховною радою України 5 квітня 2001 року (із змін. та доп.)
3. Закон України "Про аудиторську діяльність" від 22 квітня 1993 року (із змін. та доп.)
4. Бандурка А.М. и др. Основы судебной бухгалтерии: Учебник. - Харьков: Изд-во Национального университета внутренних дел, 2001. - 336 с.
5. Камлик М.І. Судова бухгалтерія: Підручник. - Вид. 5-е. доп. Та перероб. - К.: Атіка, 2007. - 552 с.
6. Судебная бухгалтерия: Учебник / Под ред. С.П. Голубятникова. - М.: Юрид. Лит., 1998. - 368 с.

УДК 343.985

В.О. Ласуков*

**ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАТЬ
ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ ЗЛОЧИНІВ, ПОВ'ЯЗАНИХ
З КРАДІЖКАМИ КОЛЬОРОВИХ І ЧОРНИХ МЕТАЛІВ**

Вдосконалення роботи правоохоронних органів з попередження, розкриття і розслідування злочинів неможливе без використання сучасних досягнень різних наук. Одним із аспектів залучення досягнень інших наук у кримінальному судочинстві є використання результатів судових експертиз.

Судова експертиза є важливою процесуальною формою використання спеціальних знань у кримінальному судочинстві. З її допомогою органи дізнання, досудового слідства і суди встановлюють факти і дані, що мають істотне значення для справи¹.

Без проведення експертиз неможливе встановлення істини і у справах про крадіжки кольорових і чорних металів.

* Старший викладач кафедри криміналістики ЛДУВС імені Е.О. Дідоренка, підполковник міліції.

¹ Коваленко В.В. Застосування науково-технічних засобів спеціалістами при проведенні слідчих дій. - Луганськ: РВВ ЛДУВС, 2007. - С. 182.

Експертизи, що призначаються у цій категорії справ, можна умовно поділити на дві групи:

1. Експертизи для дослідження слідів і речових доказів, виявлених при проведенні слідчих дій, що призначаються з метою:

- встановлення факту використання при здійсненні крадіжки кольорового і чорного металу певних інструментів.

- встановлення, чи є вилучені предмети розшукуваними.

- встановлення особи злочинця за залишеними ним слідами.

2. Експертизи для вивчення особи обвинуваченого.

Експертизи, що призначаються з метою встановлення факту використання при здійсненні крадіжки кольорового металу, певних інструментів. Найчастіше для цього проводяться трасологічні і криміналістичні експертизи матеріалів, речовин і виробів.

Для провадження трасо логічної експертизи експертові надається зразок предмета зі слідами застосування інструмента, а за наявності й інструмент, вилучений у підозрюваного. У сліді тертя, розриву, перекушування, особливо це яскраво виражено при крадіжці кольорових металів, ознаки інструмента виявляються у вигляді ліній (трас). Виступаючі частини інструмента відображаються у вигляді борозенок, а втиснені - у вигляді валиків. Такий слід порівнюється з експериментальним, виконаним на м'якому матеріалі інструментом, яким, на думку слідчого, він був залишений. При цьому встановлюється схожість або відмінність в числі і будові трас. Їх збіг дає підставу вважати, що слід залишений конкретним інструментом. На експертизу виноситься питання: чи не залишені сліди на предметі цим інструментом? За відсутності інструмента, яким міг бути залишений слід, на експертизу можуть виноситься питання діагностичного характеру:

1. Яким типом інструмента залишені сліди (плоскогубці, кусачки, зубило та ін.)?

2. Яким способом розділений предмет (який механізм утворення слідів): шляхом перекушування, розрубку, розпилювання, термічним різанням і т.п.?

Як технічні засоби при здійсненні крадіжок злочинці часто використовують ножівки по дереву і по металу, напилки і надфілі. Сліди розпилу, що утворюються при їх застосуванні, як правило, не відображають ідентифікаційних ознак знаряддя, тому встановити за ними конкретний екземпляр інструмента практично не можливо. Проте, за слідами розпилу можна визначити тип інструмента і його різновид, осо-

бливо якщо є неповні розміри предметів¹.

При ототожненні знарядь і інструментів слідчий повинен зібрати матеріали про об'єкти, що перевіряються, зокрема: про умови їх зберігання; чи не користувалися ними після скоєння злочину, і якщо так, то як довго; чи не піддавалися вони ремонту або заточуванню після скоєння злочину і так далі².

Криміналістичні експертизи матеріалів речовин і виробів, а саме експертизи металів, сплавів і виробів із них дозволяють провести діагностичне й ідентифікаційне дослідження знарядь злочину (інструментів).

За слідами металів можна визначити, з якого матеріалу був виготовлений той чи інший інструмент, або чим була покрита його поверхня (олія, фарба, іржа тощо). Крім того, за топографічним розташуванням частинок металу можна визначити і розмір діючої частини інструмента (знаряддя)³.

Вилучення і упаковку мікрочастинок, або предметів-носіїв, повинен проводити слідчий, по можливості використавши допомогу фахівця в межах слідчої дії (огляду, обшуку, виїмки). Тим часом, іноді мають місце випадки, коли вилучення доручається іншим особам. Матеріали кримінальних справ свідчать і про таку поширену помилку, як пропозиція слідчого обвинуваченому, підозрюваному або потерпілому самому доставити певний предмет, на якому можуть знаходитися мікрочастинки. Це нерідко призводить до їх втрати, зміни їх локалізації, забруднення предмету носія.

Також слід мати на увазі, що об'єкти, які побували в несприятливому середовищі і втратили частину мікрочастинок, також повинні використовуватися для проведення експертизи, оскільки практика свідчить про те, що окремі мікрочастинки можуть залишатися придатними для дослідження навіть після тривалого впливу на них зовнішніх чинників при тривалій експлуатації конкретного предмету-носія.

Експертизи, що призначаються з метою встановлення, чи є вилучені предмети розшукуваними. З цієї метою найчастіше проводять фізико-

¹ Разумов Э.А., Молибога Н.П. Осмотр места происшествия. Методика и тактика. - К.: РИО МВД Украины, 1994. - С. 336.

² Щербакоский М.Г. Судебные экспертизы. Назначение, производство, использование. Учебно-практическое пособие. - Х.: Эспада, 2005. - С. 288.

³ Сорокин В.С., Дворкин А.И. Обнаружение и фиксация следов (технические средства и методы). Методическое пособие. - М., 1974. - С. 153.

хімічні експертизи (криміналістичні експертизи металів, сплавів і виробів із них), що дозволяють встановити однорідність виявленого предмету з металу з вилученим з місця події зразком. В цьому випадку на експертизу можуть бути винесені такі питання:

При вирішенні діагностичних завдань:

1. З якого металу (сплаву) виготовлений представлений об'єкт?
2. До якого виду, типу металу або сплавів (кольорові, чорні) відноситься матеріал, з якого виготовлені об'єкти (з якого складаються частинки)?

При вирішенні ідентифікаційних завдань:

1. Чи складали раніше єдине ціле представлені металеві об'єкти? Наприклад два відрізки дроту, кабелю і тому подібне.
2. Чи виготовлені металеві об'єкти з однієї маси металу, сплаву?
3. Якщо встановити єдине ціле або приналежність одній масі металу не вдається, то чи мають ці об'єкти спільну родову, групову приналежність і яку саме: за особливостями виготовлення, існування, експлуатації, руйнування?

Експертизи, що призначаються з метою встановлення особи злочинця. Для цього найчастіше проводять дактилоскопічні і трасологічні експертизи (за слідами взуття). Оскільки вказані експертизи є традиційними, то докладно зупинятися на них ми не будемо. Проте, необхідно відзначити, що в практиці розслідування крадіжок кольорових і чорних металів характерні випадки виявлення слідів взуття і пальців рук у вигляді нашарувань (змащувальних речовин, барвників, іржі тощо), що пов'язано з особливістю їх фіксації та вилучення, проте на подальші експертні дослідження це, як правило, не впливає. Також необхідно відзначити, що при здійсненні крадіжок кольорових і чорних металів злочинці можуть травмуватися, залишаючи на місці злочину сліди крові. Це пов'язано зі специфікою вилучення металу з конкретних предметів, його подрібненням для зручності транспортування. При цьому за виявленими слідами виникає необхідність у призначенні судово-біологічної експертизи, на вирішення якої ставляться такі питання:

1. Чи є кров на досліджуваному об'єкті?
2. Чи належить вона живій людині або тварині?
3. Яка групова приналежність виявленої при конкретних обставинах крові?

При відшукуванні такого виду слідів на місці злочину необхідно враховувати, що в тих випадках, коли кров потрапляє на металеві поверхні, плями набувають кольору, який характерний для окису: на залізі – брудно-бурий, на міді, латуні – зелений¹.

Необхідно зазначити, що для цієї категорії злочинів не характерна товарознавча експертиза, оскільки злочинці, або безпосередньо в процесі злочинного діяння, або після його здійснення, роблять з викраденого предмету металолом. Це здійснюється з метою приховування злочину і зручності подальшої реалізації його в спеціалізованому пункті прийому. У цих випадках слідчі при вирішенні питання про завданій збиток керуються заявами потерпілого, при крадіжках на підприємствах – шляхом надання довідок про балансову вартість викраденого, актів інвентаризацій, ревізій.

Експертизи, що призначаються з метою вивчення особи обвинуваченого.

При вивченні особи обвинуваченого у цій категорії справ проводяться психіатричні й наркологічні експертизи.

Висновок щодо спроможності обвинуваченого усвідомлювати фактичний характер і суспільну небезпеку своїх дій або керувати ними повинно ґрунтуватися на висновках психіатричної експертизи, на вирішення якої слідчому необхідно поставити такі питання:

1. Чи страждав раніше або страждає на цей час обстежуваний яким-небудь психіатричним захворюванням, якщо так, то яким саме і з якого часу?

2. Чи може він за своїм психічним станом правильно сприймати обставини, що мають значення для справи і надавати про них правильні свідчення?

Також аналіз практики розслідування кримінальних справ за крадіжками кольорових і чорних металів свідчить про те, що в переважній більшості випадків злочинці, здійснюючи протиправні дії, знаходилися або в стані алкогольного сп'яніння (значно рідше наркотичного), або їх дії були спрямовані на заволодіння майном з метою придбання в подальшому спиртних напоїв.

У таких випадках слідчий, не обмежуючись побутовими і виробничими характеристиками, а також довідками з наркологічних установ, повинен призначити в обов'язковому порядку наркологічну ек-

¹ Сорокин В.С., Дворкин А.И. Обнаружение и фиксация следов (технические средства и методы): Методическое пособие. - М., 1974. - С. 163.

пертизу, поставивши на її вирішення такі питання:

1. Чи страждає обвинувачений алкоголізмом (наркоманією)?
2. Якщо так, то чи має потребу він у примусовому лікуванні?
3. Чи не протипоказано йому лікування з приводу алкоголізму (наркоманії)?

Зважаючи навищевикладене можна зробити висновок, що при розслідуванні крадіжок кольорових і чорних металів, поряд із проведенням інших слідчих дій, велике значення має проведення експертиз. При цьому експертизи можуть проводитись як для дослідження слідів і речових доказів, виявлених при розслідуванні, так і для вивчення особи обвинуваченого. Особливу увагу при розслідуванні необхідно приділяти мікрооб'єктам, експертне дослідження яких дозволяє отримати значущу для встановлення істини у справі інформацію.

УДК 343.37:657

М.П. Краєвський*

ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ ДОСЛІДЧОЇ ПЕРЕВІРКИ ЗА ФАКТАМИ НЕЗАКОННОГО ВИДОБУТКУ ВУГІЛЛЯ

Ринок корисних копалин є одним з найбільш ризикових сфер економіки України, а на шляху досягнення енергетичної незалежності країни виявляються численні порушення чинного законодавства, що мають місце при видобутку, транспортуванні і розподілі енергоносіїв, забезпеченні функціонування енергогенеруючих потужностей, а також зростання кількісних та якісних характеристик злочинів, пов'язаних із фактами незаконного видобутку вугілля (ст. 240 Кримінального кодексу України - надалі КК України). До подібних схем злочинної діяльності залучаються службові особи органів державної влади та місцевого самоврядування, які заради отримання незаконного прибутку вступають у злочинну змову з представниками комерційних структур, використовуючи для реалізації вугілля фірми з ознаками фіктивності.

* Викладач кафедри криміналістики Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка.

Разом із тим, негативну динаміку розслідування злочинів зазначеної категорії можна пояснити певною невідповідністю якості існуючих методичних рекомендацій для практичних працівників. Виникає парадоксальна ситуація: банк наукової продукції поки що не здатний інвестувати нагальні потреби практики.

Причина цього бачиться в наступному: формування алгоритмів розслідування даних злочинів відбувається, головним чином, на загальному теоретичному базисі питань методики розслідування окремих видів злочинів, створеному дослідженнями В.П. Бахіна, О.Ф. Волобуєва, В.А. Журавля, А.В. Іщенко, В.О. Коновалової, О.Н. Колесниченка, С.Ю. Косарева, В.В. Лисенка, В.К. Лисиченка, М.В. Суботіної, В.Ю. Шепітька та багатьох інших.

Однак, зазначені особливості механізму вчинення незаконного видобутку вугілля, використання з метою його реалізації фіктивних фірм вимагають розробки більш дієвих заходів, сконцентрованих на протидію даним злочинам.

В конкретизованому вигляді вказані особливості операцій, що мають кінцевою метою одержання готівкових коштів з рахунка, є:

- при значних оборотах безготівкових коштів протягом операційного дня на кінець операційного дня щоденні нульові або незначні (не більше 5% від щоденного обороту) залишки на рахунках основних учасників схеми;
- зарахування коштів на рахунки фізичних осіб і зняття готівки того ж дня;
- закриття рахунків учасників схеми по одержанню з них готівки після проведення певного циклу таких операцій, або різке припинення операцій за цими рахунками¹.

Як бачимо, результативність досудового слідства та судова перспектива кримінальних справ за злочинами даної категорії залежить, насамперед, від якісно проведеної дослідчої перевірки, чим власно й пояснюється вибір тематики статті.

За для реалізації поставленої мети автором поставлені наступні завдання:

1. Систематизувати підстави для порушення кримінальної справи за фактами незаконного видобування вугілля.

¹ Лисенко В.В., Задорожний О.С., Дзісяк О.П. Ухилення від сплати податків: виявлення та розслідування. Монографія - К.: Істина, 2008. - С. 39-43.

2. Розробити алгоритм дій слідчого з попередньої перевірки повідомлень про факти незаконного видобування вугілля.

3. Деталізувати предмет опитування осіб, які повідомили про подію.

4. Деталізувати предмет опитування осіб, які залучені в злочинну схему з незаконного видобування вугілля та наступної його реалізації.

З метою практичної реалізації цих завдань пропонується наступний комплекс рекомендацій.

Аналіз судової та слідчої практики, відмовних матеріалів дає змогу зробити висновок про те, що заяви і повідомлення про факти незаконного видобутку вугілля переважно надаються:

- державними органами, підприємствами, організаціями Міністерства охорони навколишнього середовища України, Міністерства охорони здоров'я, які виконують функції з охорони навколишнього середовища;

- окремих громадян, організацій незалежно від форми власності (ст. 34 Закону України "Про охорону навколишнього природного середовища");

- засобів масової інформації;

- органів дізнання та досудового слідства при безпосередньому виявленні ознак злочину;

Діяльність слідчого з перевірки вказаних фактів повинна включати:

- перевірку дійсності існування фактів, що повідомляються;

- встановлення ознак злочину, пов'язаного з незаконним видобуванням вугілля;

- оцінку достатності зібраної інформації та прийняття законного рішення в відповідності до ст. 97 КПК України.

До рекомендованого алгоритму дій слідчого з попередньої перевірки повідомлень про факти незаконного видобування вугілля пропонується включити такі елементи:

1. Встановлення точних координат розробок, з метою з'ясування належності земель (ділянок) до природно-заповідного фонду, органам місцевого самоврядування, підприємствам, організаціям або фізичним особам.

2. Витребування документів, які можуть підтвердити належність ділянки відповідному суб'єкту (план місцевості, договір оренди, купівлі-продажу).

3. Перевірка в органах місцевого самоврядування виведення даних земель під розробку корисних копалин.

4. Отримання інформацію з державної геологічної служби міністерства охорони навколишнього середовища щодо знаходження на місцевості, де розташовані ділянки видобування до категорії загальнодержавних.

5. Встановлення наявності документів, які підтверджують видобування вугілля (реєстрація підприємства, спеціальний дозвіл на видобування вугілля на даній території, рішення органів місцевого самоврядування на виведення ділянок під нього.

6. Проведення огляду місця події.

7. Відібрання порівняльних зразків видобутої маси та направлення їх на відповідне судово-експертне дослідження.

8. Встановлення належності технічних засобів, пристроїв, котрі використовувалися для видобування та перевезення вугілля.

9. Прийняття рішення про вилучення та зберігання видобутого вугілля, автомобілів і т.і.

В процесі опитування осіб, які повідомили про подію необхідно встановити наступне коло обставин:

- звідки їм стало відомо про незаконне видобування вугілля;
- з якої причини вони вважали дії протиправними;
- хто саме здійснював видобування;
- коли й кому здійснювалася реалізація противне видобуте вугілля;
- за допомогою яких транспортних засобів та технічних пристроїв здійснювалося видобування та транспортування.

Предмет опитування осіб, які здійснювали протиправне видобування вугілля мають складати наступні обставини:

- в який спосіб їм стало відомо місце розташування корисних копалин;
- хто саме та в який спосіб визначив, що здобутий матеріал є корисним;
- в який спосіб, а також з використанням яких пристроїв здійснювалося видобування вугілля;
- кому належать або ж належали знаряддя виробництва;
- хто та в який спосіб здійснював реалізацію здобуте вугілля;
- яким чином здійснювалися розрахунки за реалізовану продукцію;
- хто оплачував проведення робіт з видобування вугілля;

- чи було їм відомо, що їхня діяльність є протизаконною.

У випадку встановлення видобування вугілля юридичними особами – суб'єктами підприємницької діяльності необхідно опитати посадових осіб даного підприємства з видобування вугілля, перевірити документацію, що засвідчує право на видобування (устав, рішення органів місцевого самоврядування про надання дозволу на видобування корисних копалин тощо). При виникненні сумнівів щодо правдивості наданих документів необхідно їх вилучити для подальшої перевірки та проведення судово-експертного дослідження.

В процесі проведення дослідчої перевірки за фактами виявлення незаконного видобування вугілля юридичними особами також необхідно:

- забезпечити наявність у матеріалах перевірки наказів про призначення на посаду керівників підприємства, засвідчених копій їх посадових обов'язків;
- перевірити наявність ліцензій на видобування вугілля;
- вилучити та долучити до матеріалів перевірки установчий договір із вказівкою мети організації, кількості засновків;
- договір оренди земельної ділянки, на якій знаходиться кар'єр або шахта;
- робочий проект у відповідності до якого працює підприємство з видобування вугілля;
- призначити ревізію фінансово-господарчої діяльності підприємства;
- перевірити, чи дотриманий керівниками підприємств порядок отримання відповідних ліцензій до закінчення терміну дії попередніх;
- витребувати довідку з державної податкової інспекції про сплату податків (трапляються випадки сплатення податків за землю сільськогосподарського призначення замість податків за землю промислових розробок);
- витребувати відомості про наявність проекту земельного відводу ділянки за зміною цільового призначення землі з категорії сільськогосподарської до категорії промислової.

Отже, оптимальне збирання матеріалів дослідчої перевірки за фактами порушення правил охорони надр визначається наступними факторами:

- місце виявлення корисних копалин (зокрема, вугілля) необхідно ретельно оглянути за допомогою спеціалістів, попередньо встано-

вивши належність земель до територій чи об'єктів природно-заповідного фонду України;

- огляд вугільних виробок, предметів та пристроїв, що використовувались у технологічному циклі доцільно проводити із застосуванням фото-відеозйомки; всю видобуту масу, техніку та засоби необхідно вилучити та прийняти заходів зі збереження;

- в процесі огляду місця події необхідно здійснювати відбір порівняльних зразків із наступним направленням на судово-експертні дослідження;

- при встановленні осіб, які здійснюють видобування корисних встановлювати наявність в них відповідних документів, що надаються право на видобування корисних¹;

Запропонований автором комплекс рекомендацій з оптимізації проведення дослідчої перевірки за фактами незаконного видобування вугілля не є вичерпним. Дана роботи – лише початок циклу наукових статей з цього, безумовно актуального напрямку розвитку методики окремих видів злочинів. На завершення слід звернути увагу на необхідність якісного оперативного-розшукового супроводження розслідування злочинів зазначеної категорії, адже вказані особливості злочинних схем реалізації незаконно видобутого вугілля з використанням фіктивних підприємств потребують застосування методів саме даної науки. Сподіваємося, що тематика статті приверне увагу вчених та практичних працівників.

УДК 343.985:343.123:343.72

С.В. Головкін*

ПОРУШЕННЯ КРИМІНАЛЬНОЇ СПРАВИ ТА ТИПОВІ СЛІДЧІ СИТУАЦІЇ ПОЧАТКОВОГО ЕТАПУ РОЗСЛІДУВАННЯ ШАХРАЙСТВ

Розслідування шахрайств представляє собою складний та трудомісткий процес пошуку істини у справі, подолання протидії досить

¹ Методичні рекомендації щодо виявлення та розслідування злочинів, пов'язаних із порушенням правил охорони надр. – К.: ГСУ МВС України, 2004.

* Кандидат юридичних наук, доцент кафедри криміналістики Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е.О. Дідоренка.

досвідчених та інтелектуально розвинених злочинців. Цілеспрямована процесуальна діяльність ґрунтується на аналізі вихідної інформації, конкретизації загальних та окремих задач розслідування, виборі засобів та методів їх досягнення.

Існують різні підходи до етапізації розслідування, але у всіх класифікаціях простежується як мінімум 2 етапи: початковий та наступний. В рамках окремої методики розслідування шахрайства наступний етап має не таке інформативне навантаження, як початковий, на якому відбувається максимальний пошук та закріплення доказів.

Початковому етапу розслідування шахрайства притаманні певні задачі, зокрема: встановлення наявності або відсутності факту шахрайства та способу його вчинення; встановлення кола причетних осіб, а також тих, хто володіє криміналістично значимою інформацією; встановлення основних елементів обстановки шахрайства; встановлення основних характеристик викраденого, його вартості, ознак.

З процесуальної точки зору розслідування починається з моменту порушення кримінальної справи, але фактична пізнавально-пошукова діяльність починається з отримання вихідної інформації.

Розслідування злочину неможливе без урахування усіх можливих ситуацій під час розслідування. Як зазначав С.П. Мітричев: "аналіз слідчої ситуації є найважливішим елементом індивідуалізації розслідування"¹. Процес розслідування можна представити як процес виникнення та розв'язання ситуацій, що постійно видозмінюються під впливом об'єктивних чи суб'єктивних факторів. До перших, зокрема, відноситься інформація про об'єктивну сторону злочину, наявність питань, що заважають розслідуванню. Суб'єктивні фактори проявляються у протидії, намірі заплутати слідство, ставленні до нього з боку його учасників, сторонніх осіб, наявності конфліктів, прагненні сфабрикувати алібі, докази. З цього приводу, вірно відзначає Б.Є. Лук'янчиков, що "... слідча ситуація складається і залежить від багатьох факторів. Але ми можемо вести мову лише про ті, інформацією про які володіємо"².

¹ Мітричев С.П. Методика расследования отдельных видов преступлений: Лекция. - М., 1973. - С. 15.

² Лук'янчиков Б.Є. Вневидові методики розслідування злочинів як напрямок удосконалення криміналістичної методики: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. - К., 2001. - С. 39.

Вивчення практики розслідування шахрайств відносно власності осіб демонструє основний привід до порушення кримінальної справи - заяви потерпілої сторони (67%). Випадків явки з повинною з боку шахраїв не зафіксовано. Слід зазначити, що заяви потерпілих частково перекривають інші передбачені ст. 94 КПК України приводи. Наприклад, при виявленні під час розслідування додаткових епізодів шахрайств, за якими потерпілі через різні причини не зверталися до правоохоронних органів, у них відбирається заява як формальний привід для порушення справи. Реальним приводом у такому випадку є безпосереднє виявлення злочину під час розслідування. Заяви отримують іноді при затриманні шахраїв при вчиненні злочину як потерпілим, так і працівниками міліції. Іноді проглядається така картина: із заявою в ОВС звертаються постраждалі, а кримінальна справа порушується за рапортом оперуповноваженого про проведену перевірку. Враховуючи вищенаведене, можна виокремити наступні ситуації при порушенні справи:

1. При вчиненні шахрайства невідомими особами:

а) після отримання шахраями предмету посягання (отримання грошей, їх перерахування на рахунки злочинців, відвантаження товарів) постраждалі виявляють, що контрагентом умови не виконані, а документи, надані у підтвердження виконання зобов'язань - фіктивні або товар неякісний, сфальсифікований;

б) факт обману виявлений одразу після укладання з фізичною особою угоди з відстрочкою виконання зобов'язань шахраєм - контрагентом;

в) обман виявлений у процесі підготовки до заволодіння майном потерпілого та злочинці затримуються працівниками правоохоронних органів у момент вчинення злочину;

г) ознаки шахрайства виявляються при подачі та розгляді цивільного позову до суду, у випадку, коли шахраї діють від власного імені або від імені юридичної особи;

д) факт вчинення шахрайства виявляється правоохоронними органами під час ОРД або при розслідуванні матеріалів інших кримінальних справ;

е) про вчинення шахрайства розповідає сам шахрай при розслідуванні інших злочинів, вчинених ним;

є) мають місце вказані вище обставини у різних сполученнях.

2. При вчиненні шахрайства співробітниками юридичної особи, коли факт виявляється:

а) "випадково" (при фінансово-господарській перевірці діяльності господарства);

б) під час планових або позапланових аудиторських перевірок, інвентаризацій;

в) під час проведення ОРД, документальних перевірок правоохоронних органів;

г) під час приховання, реалізації та легалізації викраденого.

Діяльність слідчого починається з аналізу вихідної інформації. На його основі формулюються напрямки розслідування, задачі, визначається коло можливих джерел інформації та послідовність її отримання. Як визначає Р.С. Белкін, для використання у криміналістичній методиці слідчі ситуації потребують типізації і у такій якості відіграють важливу роль у побудові окремих методик, не втрачаючи своєї тактичної природи¹. Як свідчить аналіз окремо-методичних рекомендацій з розслідування шахрайств, виділення типових ситуацій проводиться у переважній більшості випадків на основі інформаційної складової. Причому, іноді типізація проводиться тільки лише за відомостями про окремі елементи злочину. Так, С.М. Астапкина виділяє наступні ситуації: 1) шахрай затриманий під час вчинення злочину або одразу після його вчинення по "гарячих" слідах; 2) злочинець не затриманий, але потерпілі володіють достатньою інформацією про нього; 3) злочинець не затриманий та інформація про нього незначна².

На момент порушення кримінальної справи про шахрайство слідчий володіє лише відомостями про джерела доказової інформації, отриманими із заяв, рапортів, пояснень потерпілих та свідків, копій документів, вилучених предметів, тощо.

Для ситуацій вчинення шахрайства особами, що діяли під видом законної підприємницької діяльності в матеріалах дослідчої перевірки повинні міститися наступні відомості: про характер діяльності шахраїв при вчиненні злочину (коли, до кого зверталися, зміст об'єктних дій, спосіб передачі майна, т.п.); про наявність договірних

¹ Белкин Р.С. Очерки криминалистической тактики. – Волгоград, 1993. – С. 77.

² Астапкина С.М. Расследование мошенничества / Криміналістика: Т. 2 / Под ред. Смагоринского Б.П. – Волгоград, 1994. – С. 312.

стосунків із суб'єктом підприємництва, під видом якого вчинено злочин та факт невиконання зобов'язань; про викрадене майно; про заходи, що застосовувалися для перевірки сумлінності особи шахрая; про дії, виконані одразу після виявлення факту шахрайства.

Після порушення справи негайно проводиться комплекс слідчих дій, спрямованих на встановлення обставин злочину, винних, припинення злочинної діяльності. На цьому етапі встановлюються джерела доказової інформації, проводяться пошук, фіксація та вилучення об'єктів, що є речовими доказами, встановлюються причетні особи. Як показало вивчення кримінальних справ, інформаційною базою для висунення версій та планування розслідування, на відміну від інших категорій злочинів, є не огляд місця події, а допити заявників та осіб, що володіють криміналістично значимою інформацією, виїмка речей шахраїв, що запишилися у потерпілих.

Важливим фактором, що впливає на визначення подальших шляхів розслідування, є вірний вибір свідків, що підлягають першочерговому допиту. Такими частіше за все виступають заявник та особи, що безпосередньо контактували із шахраєм. Насамперед, слід допитати осіб, які не тільки брали участь у шахрайстві, але і володіють криміналістично значимою інформацією. Вилученню, у першу чергу, підлягають документи та речі, надані самим шахраєм, складені за його участю.

Залежно від обсягу інформації про особу, підозрювану у шахрайстві, на початковому етапі виділяють наступні типові ситуації:

1) підозрюваний невідомий, окремі дані про нього є лише у вигляді матеріального або ідеального відображення (варіацією ситуації є випадки, коли невідома особа використала підроблені документи, що засвідчують особу);

2) особа підозрюваного встановлена, але місцезнаходження - ні;

3) злочинець затриманий при підготовці або при вчиненні злочину;

4) особа, що вчинила злочин не переховується та відома вже на момент прийняття рішення про порушення кримінальної справи.

Найбільш сприятливою для слідства є ситуація затримання шахрая при підготовці, вчиненні або безпосередньо після вчинення шахрайства. У такому випадку зведені до мінімуму ризик втрати чи знищення слідів злочину та фактор забування обставин свідками, а раптовість самого затримання психологічно сильно впливає на затрима-

ного та його оточення. Але за очевидних переваг слідчий отримує і низку "мінусів" такої ситуації: організаційно-тактична невизначеність слідчої ситуації, оскільки у короткі терміни слід провести комплекс процесуальних дій із залученням додаткових сил та засобів; обмеженість тактичного вибору та часу на підготовку та прийняття рішення.

Іноді шахрай на момент порушення справи відомий та не переховується від слідства. За таких умов звужуються можливості використання фактора раптовості та збільшується ризик втрати доказів, побудування підозрюваним власної лінії захисту.

В ситуаціях, коли шахрай невідомий, або переховується, на перший план виступає завдання виявлення інформації про нього, але слідчий немає можливості нейтралізувати таку особу, перешкодити вчиняти нові злочини, реалізувати викрадене.

Вказане підтверджує тезу І.М. Лузгіна про те, що немає безпроблемних слідчих ситуацій, кожна з них містить як позитивні, так і негативні умови для слідчого¹.

Криміналістична характеристика сучасних фактів вчинення шахрайств свідчить про груповий характер злочину. Наявність співучасників дає можливість для наступної класифікації: ситуація, коли немає інформації про груповий характер злочину; початкові відомості дозволяють з великою імовірністю говорити про груповий характер шахрайства.

Залежно від обсягу інформації про спосіб та обставини вчинення злочину для цієї категорії справ характерні наступні ситуації:

1) спосіб в цілому відомий та дані, якими володіє слідчий, дозволяють прослідкувати просторовий та часовий розвиток злочинної діяльності, але відсутня інформація про обставини підготовки та приховання шахрайства;

2) інформація, отримана при первинних слідчих діях, дозволяє простежити тільки стадію здійснення обманних дій, відомості про прийоми та засоби заволодіння майном відсутні.

3) є інформація про отримання грошових коштів або товарних цінностей злочинцем та невиконання зобов'язань за договором, але відомості про характер та спосіб обману незначні.

¹ Лузгин И.М. Методика изучения, оценки и разрешения исходных следственных ситуаций // Исходные следственные ситуации и криминалистические методы их разрешения: Сб. научных трудов. - М., 1991. - С. 12-29.

Вивчення кримінальних справ свідчить, що такі обставини, як час та місце вчинення шахрайства, досить повно з'ясовані або на момент порушення справи, або після допиту потерпілих та вилучення відповідних документів та предметів.

Залежно від наявності чи відсутності інформації про шляхи переміщення та місцезнаходження викраденого можна виділити три типові ситуації: повна відсутність цієї інформації, наявність відомостей про можливі шляхи переміщення викраденого, при невідомості його кінцевого місцезнаходження; викрадення майна у повному обсязі або частково виявлено або спроба заволодіння ним припинена у процесі чи безпосередньо після вчинення злочину.

Відомо, що найбільш сприятливими для слідства є ситуації, коли злочинець затриманий на "гарячому". При затриманні шахрая самим потерпілим позитивний розвиток слідчої ситуації виявляється під впливом організаційно-технічного та часового чинників. За таких умов слідчий повинен у короткі терміни закріпити великий обсяг криміналістично значимої інформації про сам злочин та злочинця.

В процесі вивчення та оцінки слідчих ситуацій слід враховувати дефіцит існуючої у розпорядженні слідчого доказової та орієнтуючої інформації про обставини вчинення шахрайства. Можна зробити висновок про те, що існуюча науково-теоретична практика їх виокремлення не досить коректна. Типізувати слідчі ситуації, на нашу думку, водночас за всіма складовими практично неможливо та і недоцільно. Тому коректніше говорити про типізацію за одним чи декількома компонентами цієї ситуації.

УДК 343.37:343.359:343.52

В.С. Бондар*

ЦІННІ ПАПЕРИ ЯК ЕЛЕМЕНТ СТРУКТУРИ МЕХАНІЗМУ ЗЛОЧИНІВ У СФЕРІ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Використання суб'єктами господарювання цінних паперів у фінансово-господарській діяльності є характерною рисою сучасного фінансового ринку України.

* Кандидат юридичних наук, старший викладач кафедри криміналістики Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка.

Разом із тим, операції з цінними паперами, й зокрема, вексельна форма розрахунків, характерною особливістю яких є відсутність реєстрації їх випуску та переходу прав вимоги за векселем державними органами, є одним з елементів структури злочинних схем вчинення цілого комплексу злочинів у сфері господарської діяльності, створюючи передумови для ухилення від сплати податків, зборів та інших обов'язкових платежів (ст. 212 Кримінального кодексу України - надалі КК); незаконного відшкодування податку на додаткову вартість (НДС) з державного бюджету (ст.ст. 190-192 КК України); сприяє легалізації (відмиванню) доходів, отриманих злочинним шляхом (ст. 209 КК України).

Втім, проблемам протидії створенню та використанню схем конвертації коштів із використанням операцій з цінними паперами з боку криміналістичної наукової спільноти приділяється неналежна увага¹. А це, в свою чергу, призводить до виникнення відповідного "вакууму" й на рівні інших видів наукової продукції, та, як наслідок - зниженню ефективності дидактичної функції даної учбової дисципліни.

Тому, виникає об'єктивна необхідність проведення наукових досліджень проблем місця та ролі використання операцій з цінними паперами в злочинних схемах здійснення товарно-готівкових та фінансових псевдооперацій з перспективою розробки дидактичного матеріалу практичним співробітникам та слухачам навчальних закладів правоохоронних органів у виявленні, документуванні та розслідуванні злочинів у сфері господарської діяльності.

В теперішній час незаконна конвертація безготівкових коштів залишається достатньо розповсюдженим явищем та використовується підприємствами для вилучення готівки з обороту в обхід податкового законодавства. Ключовим елементом у даному процесі є фірми з ознаками "фіктивності"² та "транзитності"¹, організатори яких нама-

¹ Див.: наприклад: Корноухов В.Е., Яскевич Т.Г. Частные методические рекомендации по расследованию мошенничества при вексельном обращении // Курс криминалистики. Особенная часть. Т. 1. Методики расследования насильственных и корыстно-насильственных преступлений / Отв. ред. В.Е. Корноухов. - М.: Юристъ, 2001. - С. 487-526; Лисенко В.В., Задорожний О.С., Дзісяк О.П. Ухилення від сплати податків: виявлення та розслідування: Монографія. - К.: Істина, 2008. - С. 38.

² Фіктивна фірма - це юридична особа з ознаками фіктивності, яка створена або придбана з метою прикриття незаконної діяльності чи здійснення видів діяльності, щодо яких є заборона. Як правило, фіктивні фірми створюються на нетривалий час по підроблених документах або реєструються на підставних осіб, шляхом придбання вже існуючої фірми або заснування нової (за допомогою нелегальних методів).

гаються ухилитися від кримінальної відповідальності, використовуючи для цього існуючі колізії нормативно-правового регулювання з метою формування нових протиправних схем.

Стисло проаналізуємо основні положення вексельного права, котрі складають базові засади відповідних окремих методик розслідування злочинів.

Основу відомчого та законодавчого нормативно-правового регулювання фінансово-господарської діяльності суб'єктів господарювання при здійсненні операцій з використанням цінних паперів та їх оподаткування складають:

- Закон України від 23.02.06 № 3480-IV "Про цінні папери та фондовий ринок" (надалі - Закон № 3480-IV);

- Уніфікований закон про переказний та простий векселі (дата набуття чинності Україною - 06.01.00);

- Закон України від 05.04.01 № 2374-III "Про обіг векселів в Україні" (Закон № 2374-III);

- Закон України від 10.12.97 № 710/97-ВР "Про національну депозитарну систему та особливості електронного обігу цінних паперів в Україні";

- Закон України від 12.07.01 № 2664-III "Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг";

- Наказ Державного комітету з питань регуляторної політики та підприємництва від 14.03.01 № 49 "Про затвердження Ліцензійних умов провадження професійної діяльності на ринку цінних паперів", зареєстрований у Міністерстві юстиції України 06.04.01 за № 318/5509;

- Наказ Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку від 23.12.96 № 331 "Про затвердження Правил здійснення торговцями цінними паперами комерційної та комісійної діяльності по цінних

¹ "Транзитна" фірма - це реально діюча юридична особа, що пройшла державну реєстрацію, яка бере участь у схемі в ролі посередника й запобіжника ("буфера"). Зазначені фірми, переважно, створюють утруповання осіб, які мають значний досвід у цій діяльності та тісно пов'язані з кредитно-фінансовими установами. При цьому, рахунки таких підприємств відкриваються саме в підконтрольних банківських установах, що надає можливість повністю контролювати грошові потоки, які проходять через "транзитну" фірму. Подібний механізм гарантує безпеку реалізації схем подальшого ВК (див.: Типології легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом в 2005-2006 роках: Наказ Державного комітету фінансового моніторингу України № 265 від 22.12. 2006 р).

паперах", зареєстрований у Міністерстві юстиції України 25.12.96 за № 43/1768;

- Постанова Кабінету Міністрів України від 19.04.99 № 632 "Про затвердження Положення про вимоги до стандартної (типової) форми деривативів";

- Правила випуску та обігу фондових деривативів, затверджені рішенням Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку від 24.06.97 № 13;

- Цивільний кодекс України від 16.01.03 № 435-IV;

- Господарський кодекс України від 16.01.03 № 436-IV;

- Закон України від 28.12.94 № 334/94-ВР "Про оподаткування прибутку підприємств" (надалі - Закон № 334/94);

- Закон України від 03.04.97 № 168/97-ВР "Про податок на додану вартість", зі змінами та доповненнями (надалі - Закон № 168/97).

Відповідно до ст. 1 Закону № 3480-IV **емісія** - це встановлена законодавством послідовність дій емітента щодо випуску та розміщення емісійних цінних паперів (*перелік емісійних цінних паперів наведений в п. 2 ст. 3 Закону № 3480-IV, наприклад-акції, облигації підприємств, іпотечні сертифікати та ін.).*

Розміщення цінних паперів - відчуження цінних паперів емітентом або андеррайтером шляхом укладення цивільно-правового договору з першим власником. **Андеррайтер** - це торговець цінними паперами, який здійснює розміщення (*підписку, продаж*) цінних паперів від імені та за рахунок емітента.

Відповідно до п.п. 4.1.1 п. 4.1 ст. 4 Закону № 334/94 до валового доходу відносяться загальні доходи від продажу товарів (*робіт, послуг*), у тому числі допоміжних та обслуговуючих виробництв, що не мають статусу юридичної особи, а також доходи від продажу цінних паперів, деривативів, іпотечних сертифікатів участі, іпотечних сертифікатів з фіксованою дохідністю, сертифікатів фондів операцій з нерухомістю (*за винятком операцій з їх первинного випуску (розміщення), операцій з їх кінцевого погашення (ліквідації) та операцій з консолідованим іпотечним боргом відповідно до закону*).

Відповідно до пп. 4.2.5 п. 4.2 ст. 4 Закону № 334/94 не включаються суми коштів або вартість майна, що надходять платнику податку у вигляді прямих інвестицій або реінвестицій у корпоративні права, емітовані таким платником податку, в тому числі грошові або майнові внески згідно з договорами про спільну діяльність на території України без створення юридичної особи.

Норми п. 7.6 ст. 7 Закону № 334/94 не поширюються на операції з емісії корпоративних прав або інших цінних паперів, що здійснюються платником податку.

Таким чином, обов'язку щодо відображення в податковій звітності операцій з емісії цінних паперів у емітента не виникає.

Варто зазначити, що вексель представляє собою складений у встановленій формі документ, який є цінним папером та розрахунковим засобом, котрий засвідчує безумовний обов'язок однієї особи сплатити іншій певну суму грошей в повному місці після настання строку.

Не зупиняючись докладно на розгляді класифікації векселів¹ та їх обов'язкових реквізитах, визначених у вказаних нормативно-правових актах, звертаємо особливу увагу на те, що векселедавець зобов'язаний вести реєстр виданих векселів у порядку, затвердженому Державною комісією з цінних паперів та фондового ринку.

Вексельні операції – це будь-які дії господарюючих суб'єктів, пов'язані зі складанням, рухом, погашенням векселів, тобто відносно з іншими підприємствами та організаціями відносно вексельного обороту.

При видачі векселів, які також відносяться до неемісійних цінних паперів, також не виникає обов'язку з відображення в податковій звітності вказаних операцій. При цьому слід врахувати, що відповідно до ст. 4 Закону № 2374-III видавати переказні і прості векселі можна

¹ В стислому вигляді класифікація векселів включає: 1) комерційні або торгові (товарні) векселі – векселі, які видані на підставі товарного боргу, наданих послуг, виконаних робіт тощо. В основі комерційних векселів завжди є фактична угода щодо одержання товарного (комерційного) кредиту (відстрочення платежу); 2) казначейські векселі, які випускаються державними органами управління для покриття дефіциту держбюджету; 3) податковий вексель, який представляє собою письмове безумовне грошове зобов'язання платника податку сплатити до бюджету відповідну суму коштів у порядку та терміни, визначені законом, що підтверджене комерційними банками шляхом авалю, який видається платником на відстрочення сплати податку (податку на додану вартість, акцизного збору тощо); 4) прості, боргові цінні папери, які містять просту, нічим не обумовлену обіцянку векселедавця сплатити векселедержателю певну суму грошей при настанні певного строку; 5) переказні (тратта), боргові цінні папери, які містять нічим не обумовлене письмове розпорядження кредитора, адресоване боржнику, про те, щоб останній виплатив по пред'явленню або в день, вказаний у векселі, певну суму грошей певній особі, або за наказом останнього, або пред'явнику векселя.

лише для оформлення грошового боргу за фактично поставлені товари, виконані роботи, надані послуги. Тобто видача векселя повинна відбутися після здійснення першої події – поставки товарів (*виконання робіт, послуг*), що відповідно до п. 11.2 ст. 11 Закону № 334/94 є підставою для формування валових витрат у суб'єкта господарювання, який видав вексель. У разі видачі (*передачі*) векселя відповідно до договору припиняються грошові зобов'язання щодо платежу за цим договором та виникають грошові зобов'язання щодо платежу за векселем. При цьому сума зобов'язання за поставлені товари (*надані роботи, послуги*) має бути не меншою ніж сума платежу за векселем.

У відповідності до п. 1.2. Постанови Правління Національного банку України "Про затвердження Положення про порядок здійснення банками операцій з векселями в національній валюті на території України" № 508 від 16.12.02 – доміцїяція векселя – призначення за векселем особливого місця платежу, котре відрізняється від місцезнаходження особи, вказаної як платник за векселем, шляхом проставляння доміцїяційної формули. Під час складання векселя векседавець може зазначити не лише особливе місце платежу, а й особу, яка оплатить вексель у місці доміцїяції. Якщо така особа не зазначена, то її може зазначити трасат (особа-платник за переказним векселем) під час акцепту, тобто здійснення напису платника на переказному векселі про згоду на оплату. Якщо він цього не зробить, то вважається, що акцептант (юридична або фізична особа, яка акцептує (підписує) вексель, беручи на себе зобов'язання здійснити платіж за переказним векселем) під час настання строку платежу сам виконає платіж у місці доміцїяції.

Тобто, доміцїяцією є послуга, що надається банком (фінансовою установою) або не фінансовою установою, приймання від імені довірителя векселя до платежу і оплата його за рахунок довірителя. Таким чином у доміцїльованому векселі зазначене місце в ньому оплати не збігається з місцем проживання векселедержателя. Векседавець (акцептант), доручає банку (доміцїліату) оплату його векселя та вказує банк як місце платежу. І векселедержатель може пред'явити вексель до оплати не підприємству, а банку-доміцїліату.

Потрібно мати на увазі, що банк не відповідає своїми коштами за вексельним зобов'язанням клієнта, він відповідає лише за невиконання або неналежне виконання умов договору з довірителем про оплату векселів. Тому до настання строку платежу за векселем підприємс-

тву потрібно акумулювати кошти в обсязі виданих векселів, перерахувавши їх на спеціальний рахунок № 2901 "Кредиторська заборгованість за розрахунками за цінними паперами для клієнтів", відкритий у банку-доміциліаті. Згідно з умовами договору з банком, платник за векселем зобов'язаний перерахувати до банку на відповідний рахунок достатню суму коштів для оплати векселя (як правило, за 2 – 5 днів до настання строку платежу за векселем). За рахунок цих коштів банк як особливий платник або доміциліат здійснює платіж за векселем законному векселедержателю. Кошти, зараховані на відповідний рахунок, можуть бути використані для оплати векселів або повернені на вимогу платника на його поточний рахунок.

Процес конвертації коштів являє собою складну схему послідовних дій, спрямованих на заплутування істинних джерел походження капіталів. Це здійснюється завдяки їхній трансформації з одних активів в інші шляхом численних та різноманітних фінансових операцій, хоча саме по собі переведення коштів у готівку й є законною операцією, кримінальним є походження коштів, що використовуються в них.

Зловживання з цінними паперами є розповсюдженим явищем для України й охоплює як емісійну діяльність, так і професійну діяльність на ринку. Подібна ситуація свідчить про наявність високого рівня ризику таких зловживань з метою відмивання грошей.

Використання в фінансових операціях векселів дозволяє злочинцям ефективно ускладнити і завуалювати механізм проходження цінних паперів з моменту отримання і забезпечити анонімність "оприбуткування".

Наведемо приклад типової схеми.

Група підприємств з метою конвертації коштів у готівку, перераховує кошти транзитним підприємствам (2) в якості оплати за "псевдотовар" (1). Останні, в свою чергу, випускають векселі (3), а отримані кошти, з метою забезпечення цих векселів, перераховують на рахунки доміциляції, відкриті в банку (4). В ході певних операцій (5) (в т.ч. можлива фальсифікація звітності та платіжних документів) вказані векселі передаються як оплата за "псевдотовар" групі фіктивних підприємств. Такий механізм дає підстави перераховувати грошові кошти з розрахункового рахунка фірми на внутрішній банківський рахунок. Далі фіктивні підприємства пред'являють до сплати доміцильовані банком векселі (6) власнику та отримують кошти (7), які за винятком комісійної винагороди банку, що як правило становить певний відсо-

ток від номінальної вартості векселя, повертаються вигодо набувачам - легальним підприємствам. Фіктивна фірма акцептує інкасований банком вексель: на векселі робиться надпис, що кошти, які надійдуть за векселем, слід перерахувати певній фізичній особі (8), яка наймалась фірмою нібито для надання консультації тощо. Це робиться з метою виключення прямої кореспонденції розрахункового рахунка фіктивної фірми з рахунком підставної фізичної особи, оскільки така операція може привернути до себе увагу при перевірці.

Приховання факту конвертації здійснюється наступними способами:

1. Транзитне підприємство спрямовує кошти на вексельний рахунок з поміткою в платіжному дорученні "для доміциляції векселів". Банк-доміцилянт перераховує ці кошти на рахунок фіктивного підприємства і таким чином доміцильований вексель погашається.

2. У банківських реквізитах договору доміциляції вказується не розрахунковий рахунок фіктивного підприємства, а рахунок, відкритий банком, як правило, на підставну фізичну особу ("Кошти до запитання фізичних осіб"). Робиться це з метою ускладнення зустрічної перевірки відносин між фіктивним та транзитним підприємствами.

Таким чином бачимо, що доміцильований вексель зручний тим, що його використання підвищує безпеку операції, однак, додаткова взаємодія з банком збільшує строки їхнього виконання.

Виходячи з викладеного, при здійсненні перевірки суб'єктів господарювання, які використовують цінні папери у фінансово-господарській діяльності необхідно проаналізувати всю наявну інформацію що до платника податку, обов'язкову податкову звітність, акти документальних перевірок за попередні періоди, інформацію з автоматизованих баз даних ДПА, а також інформацію отриману податковою міліцією в ході здійснення службової діяльності.

При цьому слід врахувати, що норми законодавчих актів передбачають обов'язок оприлюднення учасниками фондового ринку окремої інформації, що стосується обліку та обігу цінних паперів, фінансової звітності та інше.

Зокрема, відповідно до вимог ст. 39 Закону № 3480-IV є відкритою та оприлюднюється Державною комісією з цінних паперів та фондового ринку шляхом розміщення у загальнодоступній інформаційній базі даних Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку про ринок цінних паперів інформація про власників великих пакетів (10 відсотків і більше) акцій.

Також підлягає оприлюдненню та розміщується емітентом у загальнодоступній інформаційній базі даних Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку про ринок цінних паперів річна інформація, яка містить, зокрема, річну фінансову звітність, інформацію щодо господарської та фінансової діяльності емітента тощо (ст. 40 Закону № 3480-IV).

Особлива інформація про емітента, визначена в ст. 41 Закону № 3480-IV, також є відкритою, оприлюднюється та розміщується в загальнодоступній інформаційній базі даних Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку про ринок цінних паперів.

Згідно ст. 43 Закону № 3480-IV Державна комісія з цінних паперів та фондового ринку забезпечує оприлюднення інформації про професійних учасників фондового ринку (номер, дата видачі та строк дії ліцензії, обсяг повноважень згідно з ліцензією та ін.).

Крім того, щоквартально до Державної податкової адміністрації України від Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку відповідно до укладеної угоди від 05.07.01 "Про співпрацю між Державною комісією з цінних паперів та фондового ринку та Державною податковою адміністрацією України" надходить наступна інформація:

- ♦ інформація торговців цінними паперами про укладені ними угоди, які виконані;
- інформація про власників пакетів акцій, що володіють 10 та більше відсотками статутного капіталу емітентів:
 - інформація за даними професійних учасників, які здійснюють депозитарну діяльність зберігача цінних паперів;
 - інформація за даними професійних учасників, які здійснюють діяльність з ведення реєстру власників іменних цінних паперів;
- ♦ перелік професійних учасників ринку цінних паперів, які мають право здійснювати професійну діяльність на ринку цінних паперів.

Зазначена інформація надається Державною податковою адміністрацією України регіональним податковим адміністраціям, у разі надходження від них запитів, оформлених відповідно до вимог розпорядження ДПА України від 18.09.02 № 274-р "Про порядок подання та отримання податковими органами інформації до Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку".

Для виявлення правопорушень з використанням наведеної схеми потрібно звертати увагу на наступне:

1. Банки при проведенні операцій часто не приділяють належної уваги вивченню фінансового стану та платоспроможності платників за вексями і зобов'язаних за вексями осіб, з якими вони укладають угоди про проведення операцій. Тобто не перевіряється на підставі чого "фіктивна" фірма отримала векселя, що пред'являє банку до сплати.

2. Перевірити наявність реєстру векселів при здійсненні операцій з вексями та наявну в ньому інформацію стосовно проведених операцій.

3. Простежити рух грошових коштів по всьому ланцюгу операцій.

4. Перевірити наявність у підприємства відкритого рахунку № 2901 "Кредиторська заборгованість за розрахунками за цінними паперами для клієнтів", на якому обліковуються суми кредиторської заборгованості за операціями клієнтів з цінними паперами, у тому числі за операціями з доміцільності векселів та контрагентів даних рахунків¹.

Вважаємо, що систематизована в даній статті інформація свідчить про необхідність проведення подальших досліджень структури механізмів злочинної діяльності в сфері господарської діяльності.

УДК 343.72:343.359

А.І. Анапольська*

ШАХРАЙСТВА ТА ПОВ'ЯЗАНІ ІЗ НИМИ ЗЛОЧИНИ, ВЧИНЕНІ У СФЕРІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ЕЛЕКТРОННИХ РОЗРАХУНКІВ: ПОНЯТТЯ, СУТНІСТЬ ТА ПРАВОВА ПРИРОДА

Надання електронних банківських послуг на сьогодні перетворилося на один із пріоритетних напрямів діяльності кредитних організацій (банків) та фінансових компаній індустріально розвинених країн. Нові можливості автоматизації банківських послуг дозволяють комплексно вирішувати проблеми аналізу банківської діяльності,

¹ Див.: "Методичні рекомендації щодо здійснення перевірок суб'єктів господарювання, які використовують цінні папери у фінансово-господарській діяльності, та порядку документування виявлених порушень податкового законодавства" (лист ДПАУ від 23.06.2006 р. № 11927/7/23-1017).

* Луганський державний університет внутрішніх справ ім. Е.О. Дідоренка.

розробки і створення регіональних, міжрегіональних і міжнародних банківських систем.

Узагальнення юридичних та економічних джерел¹ зводиться до розуміння поняття електронні банківські послуги, як дії банку, що спрямовуються на удосконалення та реалізацію звичних банківських операцій шляхом використання інформаційних систем. З таким значенням не можливо не погодитись, оскільки у ньому чітко вказується на основну ознаку електронних банківських послуг – використання в процесі їх надання телекомунікаційних засобів, таких як мережа Інтернет, модемний зв'язок, мобільний зв'язок із використанням WAP/GSM технологій тощо.

Проведене нами дослідження показало, що серед великої кількості операцій, які охоплюються поняттям електронні банківські послуги, найбільшого криміногенного впливу на сьогодні зазнали електронні розрахункові операції, що вчиняються з використанням конфіденційних даних про реквізити справжніх платіжних карток (такої думки дотримуються 68% слідчих та 66% працівників оперативних підрозділів, у 67% випадків зазначене підтвердилося результатами вивчення кримінальних справ). Вказані данні кореспондуються з результатами досліджень російських науковців, згідно яких 70% злочинів, що вчиняються під час надання електронних банківських послуг, приходиться на сферу електронних розрахунків².

Окрім питання розслідування шахрайств і пов'язаних із ними злочинів, вчинених у сфері функціонування електронних розрахунків, розглядалися в роботах Ю.М. Батуріна, П.Д. Біленчука, М.С. Вертузаєва, В.Б. Вехова, В.О. Голубєва, В.О. Мешерякова, А.В. Реуцького, О.Р. Росинської, М.В. Салтєвського, П.Б. Смагоринського та інших вчених. Між тим, не зважаючи на вагомий внесок вказаних авторів у вивчення сутності методики розслідування зазначеного виду неза-

¹ Див.: Саркісянц А. Новые технологии в расчетно-платежной системе коммерческого банка / А. Саркісянц // Планета INTERNET. - 1998. - № 5-6. - С. 30.; Тедєєв А.А. Электронные банковские услуги и Интернет-банкинг: правовое регулирование и налогообложение / А.А. Тедєєв - М.: Новый индекс, 2002. - 320 с.; Міщенко В.І. Електронний бізнес на ринку фінансових послуг: Практичний посібник / В.І. Міщенко, А.В. Шаповалов, Г.В. Юрчук - К.: Т-во "Знання", КОО, 2003. - 278 с.

² Див., наприклад: Сафуллін Н. Мошенничество в сети Интернет - новый вид экономической преступности / Н. Сафуллін, С. Казанцев, О. Згадай // Закон и право. - 2008. - № 7. - С. 79. (С. 78-84)

конних діянь, вірне розуміння окремих його аспектів, раніше сформульовані висновки та пропозиції потребують уточнень та доповнень.

Поява цих нових для нашої країни злочинів призвела до виникнення багатьох труднощів щодо їх розкриття та розслідування, які, перш за все, пов'язані з відсутністю у працівників правоохоронних органів достатньої інформації для розуміння сутності, ознак та порядку проведення електронних-розрахункових операцій, а також відсутністю уявлення про правильність тлумачення багатьох термінів як банківського та фінансового права (електронні розрахунки, їх види, реквізити платіжних карток, конфіденційна інформація тощо), так і кримінального права (несанкціонований доступ, модифікація інформації тощо).

Зазначимо, що Постанова Правління Національного банку України № 621 від 27.12.1999 р. "Про затвердження Інструкції про міжбанківські розрахунки в Україні" передбачала визначення поняття електронні міжбанківські розрахунки, розуміючи під ними розрахунки із застосуванням електронних засобів приймання, оброблення, передавання та захисту інформації про рух коштів¹. Таке поняття слід визнати цілком обґрунтованим, однак, ми не можемо ним керуватися, оскільки вказана постанова втратила чинність на підставі Постанови Правління НБУ № 110 від 17.03.2004 р. "Про затвердження Інструкції про міжбанківський переказ грошей в Україні в національній валюті"². Тобто, на сьогодні визначення поняття електронних розрахунків не має законодавчого закріплення.

Термін "розрахунки" при всій його, на перший погляд, зрозумілості, є досить складним. Зокрема, на думку Т.Г. Тімакової він характеризується, по-перше, як спосіб припинення зобов'язань (як грошо-

¹ Див.: Про затвердження Інструкції про міжбанківські розрахунки в Україні. Постанова Правління Національного банку України № 621 від 27.12.1999 р. із змінами, внесеними згідно з Постановами Нацбанку № 60 (з0181-01) від 2.02.2001 р., № 267 (з0657-01) від 11.07.2001 р., № 340 (з0754-01) від 13.08.2001 р., № 495 (з1022-01) від 04.12.2001 р., № 149 (з0417-02) від 23.04.2002 р., № 66 (з0198-03) від 26.02.2003 р., № 495 (з1091-03) від 12.11.2003 р., № 524 (з0068-04) від 03.12.2003 р., № 515 (з0167-04) від 03.12.2003 р. // <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=z0053-00>

² Див.: Про затвердження Інструкції про міжбанківський переказ грошей в Україні в національній валюті. Постанова Правління Національного банку України № 110 від 17.03.2004 р. // <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=z0483-04>
232

вих, так і не грошових) між сторонами, в тому числі виконання зобов'язання в натурі та зарахування однорідних зустрічних (послідовних) вимог, а, по-друге, як самі грошові зобов'язання (обов'язки) сторін, платежі¹. Іншу сторону цього поняття нерідко обмежують сферою безготівкових розрахунків, зміст яких складає право вимоги власника рахунку до обслуговуючого його банку про перерахування певної грошової суми, а також, обов'язок банку виконати дане клієнтом доручення. Закон України "Про банки та банківську діяльність" у ст. 2 зазначив, що "розрахункові банківські операції", являють собою рух грошей на банківських рахунках, здійснюваний згідно з розпорядженнями клієнтів або в результаті дій, які в рамках закону призвели до зміни права власності на активи². Вважаємо таке визначення цілком обґрунтованим, проте воно не є тотожним поняттю електронних розрахункових банківських операцій, які розглядаються нами у дослідженні, та не розкриває його змісту. Інші нормативно-правові акти України також не дають визначення вказаному терміну.

Враховуючи зазначене, пропонуємо внести до ст. 1 (Розділ I. Загальні положення, глава 1. Визначення термінів) Постанови Правління НБУ № 320 від 16 серпня 2006 року "Про затвердження Інструкції про міжбанківський переказ грошей в Україні в національній валюті" поняття електронні розрахункові банківські операції у наступній редакції "електронні розрахункові банківські операції - рух грошових коштів на банківських рахунках, здійснюваний згідно з розпорядженнями клієнтів або в результаті дій, які в рамках закону призвели до зміни права власності на активи, із застосуванням електронних засобів приймання, оброблення, передавання та захисту інформації про рух коштів".

Злочини, вчинені в процесі здійснення електронних розрахункових операцій визначаються в літературі як комп'ютерні шахрайства³,

¹ Див.: Тимакова Т.Г. Финансово-правовое регулирование Центральным банком Российской Федерации внутригосударственных безналичных расчётов / Т.Г. Тимакова; под ред. Н.И. Химичевой. - Саратов: Саратовская государственная академия права, 2005. - С. 109 (212 с.)

² Див.: Про банки і банківську діяльність. Закон України від 07 грудня 2000 р. № 2121-III // Відомості Верховної Ради України. - 2001. - №№ 5, 6. - Ст. 30.

³ Див.: Сатуев Р.С. Преступность в сфере финансовых и банковских систем / Р.С. Сатуев // Современные проблемы криминалистики. - М.: Академия управления МВД России. - 1998. - С. 39-50.

що, на думку Б.В.Волженкіна, продиктоване незвичністю способу їх вчинення, коли "в оману" вводиться електронно-обчислювальна машина¹. Однак, введення неправдивих даних у комп'ютерну систему не може розцінюватися як обман чи зловживання довірою, використання яких є необхідною умовою вчинення шахрайства. Зазначені категорії тлумачаться вченими по-різному, проте всі вони сходяться на думці, що такі способи злочинних діянь можуть використовуватися лише при спілкуванні між людьми². Саме тому, поняття "обман" і "зловживання довірою" не можуть вживатися для позначення дій у вигляді введення неправдивої інформації у комп'ютерну систему. Адже такі категорії, як правда, довіра тощо, характеризують стосунки та спілкування між людьми. Не можна обманути комп'ютер чи зловжити його довірою. До того ж, якщо при традиційному шахрайстві потерпілий сам передає предмет злочину чи право на нього винному, то при "комп'ютерному шахрайстві" потерпілий лише виявляє відсутність певних коштів на своєму рахунку. Тобто, при вчиненні такого шахрайства обманюється ніяк не комп'ютер, а людина, яка використовує комп'ютер для інтенсифікації діяльності, наприклад, щодо банківських розрахунків. Можна сказати, що має місце опосередкований обман, тобто певні неправдиві відомості повідомляються не безпосередньо людині, а опосередковано, через комп'ютер.

Тлумачення ч. 3 ст. 190 КК передбачає, що вказану кваліфікуючу ознаку шахрайства утворюють лише операції, здійснення яких без використання електронно-обчислювальної техніки є неможливим (електронні платежі, інші операції з безготівковими коштами). Якщо з використанням такої техніки вчиняються операції, які цілком мо-

¹ Див.: Волженкин Б.В. Мошенничество: Серия "Современные стандарты в уголовном праве и уголовном процессе" / Б.В. Волженкин - СПб.: СПбЮИ, 1998. - С. 10.

² Див.: Романов С.Ю. Обман як спосіб злочинної діяльності: Автореферат дисертації канд. юрид. наук: 12.00.08 / С.Ю. Романов; Університет внутрішніх справ. - Харків, 1998. - С. 6-7; Гладышев Ю.А. Обман как способ совершения преступлений в сфере торговли: Автореферат диссертации канд. юрид. наук: 12.00.08 / Ю.А. Гладышев; МВД РФ, Нижегородская высшая школа. - Нижний Новгород, 1993. - С. 10.; Сабитов Р.А. Обман как средство совершения преступления: Учебное пособие / Р.А. Сабитов; МВД СССР, Омская высшая школа милиции. - Омск, 1980. - С. 25.; Анісімов Г.М. Зловживання довірою як спосіб вчинення злочину: поняття і кримінально-правове значення: Автореферат дисертації канд. юрид. наук: 12.00.08 / Г.М. Анісімов; Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. - Харків, 2003. - С. 7-11.

жуть здійснюватись за допомогою іншої техніки (набір тексту, виготовлення документу), то склад шахрайства відсутній. Електронно-обчислювальна техніка у даному випадку виступає засобом вчинення злочину, а здійснювані з її використанням операції становлять зміст шахрайського заволодіння грошовими коштами чи правом на них.

Однак, не всі вчені погоджуються з такою кваліфікацією зазначеного виду злочинів. Так, В.О. Голубев вважає, що до вказаних дій необхідно ставитися, як до комплексного злочину, який має прояв у незаконному втручанні в роботу електронно-обчислювальних машин, їх систем і комп'ютерних мереж (ст. 361 КК), незаконних дій з платіжними картками (ст. 200 КК), незаконному збиранні з метою використання або використанні відомостей, що становлять банківську таємницю (ст. 231 КК), крадіжці з проникненням у сховища (ст. 185 КК). Він же розглядає автоматизовану систему банку як сховище майна особи, якій спричинено шкоду, а пам'ять комп'ютера - як місце, де в електронному вигляді зберігається інформація про грошові кошти, яка дозволяє проводити операції з ними. Крім того, В.О. Голубев підкреслює, що у зв'язку з відсутністю ознаки добровільності передачі грошових коштів власником, не можна кваліфікувати описані злочинні дії як шахрайство¹.

Між тим, на нашу думку, злочини, вчинені у сфері функціонування електронних розрахунків, не можуть бути кваліфіковані як крадіжка. Пов'язано це, перш за все із тим, що автоматизована система банку - це не сховище майна, а спеціально створена програма, в якій знаходиться в електронному вигляді інформація (реквізити) про рахунки клієнтів банку. За допомогою такої програми здійснюється прийом і перевірка електронних документів, на підставі яких виконуються ті або інші операції. Сутність обману полягає у свідомому неправильному оформленні комп'ютерних програм, несанкціонованому впливі на інформаційний процес, неправомірному використанні бази даних, застосуванні неповних або спотворених програм з метою заволодіння грошовими коштами або придбання права на них. Добровільність їх передачі виражається у тому, що власник ЕОМ, яким у момент вчинення злочину є банк, встановив на неї програму і таким чином "технологізував" ухвалення рішень щодо грошових коштів, які знаходяться на електронних рахунках.

¹ Див.: Голубев В.О. Кримінологічна характеристика злочинів у сфері використання комп'ютерних технологій / В.О. Голубев // [http:// crime-research.ru](http://crime-research.ru). 2005

Крім того, зазначений вид злочинів не може бути кваліфікований, як незаконні дії з платіжними картками, оскільки диспозиція ст. 200 КК чітко визначає перелік дій з вказаним платіжним засобом, вчинення яких тягне за собою кримінальну відповідальність за цією статтею, а саме: підробка, придбання, зберігання, пересилання платіжних карток з метою збуту або їх використання чи збут. Проте, під час вчинення шахрайств у сфері функціонування електронних розрахунків протиправні дії (маніпулювання, несанкціонований доступ) проводяться не з самою платіжною картою, а з інформацією, що міститься на ній (номер карткового рахунку, стан рахунку, дані про власника платіжної карти тощо). Характер описання предмета і об'єктивної сторони злочину, передбаченого ст. 200 КК, також дозволяє дійти висновку про те, що випадки протиправного доступу до банківських рахунків через глобальну мережу Інтернет, коли замовлення товарів здійснюється без реальної присутності платіжної картки, не охоплюються диспозицією зазначеної статті.

Оскільки, нами розглядаються не загальні питання розслідування шахрайств, вчинених у сфері функціонування електронних рахунків, а їх конкретний різновид, який характеризується використанням в процесі вчинення злочину конфіденційних даних про реквізити справжніх платіжних карток, вважаємо за доцільне розглянути характеристику цього платіжного засобу.

Як правильно відзначає Г.С. Панова, платіжна картка - це узагальнюючий термін, який позначає всі види карт, різних як за призначенням, набором послуг, що надаються за їх допомогою, так і за своїми технічними можливостями і організаціями, які їх випускають¹. З позиції проведення розрахункових операцій Закон України "Про платіжні системи та переказ коштів в Україні" чітко визначає, що платіжна картка є спеціальним платіжним засобом у вигляді емітованої в установленому законодавством порядку пластикової чи іншого виду картки, що використовується для ініціювання переказу коштів з рахунка платника або з відповідного рахунку банку з метою оплати вартості товарів і послуг, перерахування коштів зі своїх рахунків на рахунки інших осіб, отримання коштів у готівковій формі в касах

¹ Див.: Панова Г.С. Новые банковские продукты и услуги // Банковское дело: Учебник / Г.С. Панова; под ред. проф. О.И. Лаврушина. - М.: Финансы и статистика, 2002. - С. 517.

банків, через банківські автомати, а також здійснення інших операцій, передбачених відповідним договором¹. Разом з цим, з криміналістичних позицій платіжна карта – це документ, виконаний на основі металу, паперу або полімерного (синтетичного) матеріалу – пластика, стандартної прямокутної форми, хоча б один з реквізитів якого знаходиться у формі, доступній сприйняттю засобами електронно-обчислювальної техніки та електрозв'язку².

Під час вчинення злочинів, які нами розглядаються, посягання здійснюються не на саму платіжну картку, а на конфіденційні дані, що містяться на ній та ідентифікують картковий рахунок, а саме:

1. *Номер картки* - число, що складається з шістнадцяти десятицифрових цифр (хоча відповідно до стандарту ISO 7812 "Ідентифікаційні карти - система нумерації й процедура реєстрації ідентифікаторів емітентів" номер карти може складатися з 19 цифр), з яких 6 перших є BIN (Bank Identification Number – банківський ідентифікаційний номер), що надається банку або міжнародною платіжною системою, учасником якої він є, або безпосередньо організацією American Bankers' Association, уповноваженою ISO на видачу ідентифікаторів банкам; 7-у і 8-у цифри номера банки використовують для ідентифікації своїх філіалів і відділень; 9-та - цифра перевірки на парність по алгоритму Luhn Check Parity, однозначно визначена всією рештою цифр номера карти. Таким чином, тільки 7 цифр номера карти є незалежними перемінними. Решта цифр визначена платіжною системою і банком-емітентом. Ці цифри не є конфіденційними, хоча б тому, що містяться в безлічі різних таблиць, доступних широкому колу фахівців;

2. *Дата випуску (завершення дії) картки (параметр "термін дії картки")* – визначає місяць і останні дві цифри року, коли дія карти закінчується;

3. *Код CVV2/CVC (Card Verification Value або Card Verification Code)* – спеціальне число, яке складається з 3 цифр, що забезпечує додаткову безпеку при CNP (Card Not Present) – транзакціях, при яких сама кар-

¹ Див.: Про платіжні системи та переказ грошей в Україні. Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2346-III, ст.1. // Урядовий кур'єр. Вкл. Орієнтир. - 2001. - № 84. - С. 1-11.

² Див.: Ривкин К. Преступления с кредитными карточками / К. Ривкин // Экономика и жизнь. - 1997. - № 2. - С. 31.

та не присутня, а використовуються її реквізити. CVV2 і CVC по суті одне і те ж саме. Перше зустрічається на картах Visa, друге на MasterCard. CVV2 (CVC2) як правило вказаний на обороті карти (останні три цифри на смугі для підпису). На картах VISA Electron і Mastercard Cirrus Maestro CVC2/CVV2 коди не друкуються;

4. *Прізвище та ім'я клієнта банку (упримувача платіжних карток) латинськими літерами.*

Використання зазначених даних з метою незаконного обігу особою у свою користь або на користь інших осіб грошових коштів, які знаходяться на рахунках в банках, необхідно за наявності інших ознак шахрайства вважати закінченим з моменту їх зарахування на рахунок особи, яка незаконно вилучила грошові кошти або перерахувала їх на рахунки інших осіб. Аргументується це тим, що, з моменту незаконного зарахування грошей на банківський рахунок злочинця, у нього з'являється реальна можливість розпоряджатися цими коштами на свій розсуд, не знімаючи їх з рахунку, на який вони були перераховані в результаті шахрайства.

Розглянувши у цій статті сутність та правову природу шахрайств та пов'язаних із ними злочинів, вчинених у сфері функціонування електронних розрахунків, пропонуємо розуміти під ними сукупність прийомів і засобів, які забезпечують можливість несанкціонованого доступу до банківських інформаційних ресурсів і технологій та дозволяють вчинити модифікацію банківської інформації в цілях порушення відносин власності, що виражається в протиправному отриманні грошей, які зберігаються на банківських платіжних картках і оборнення її у свою власність або на користь інших осіб, шляхом використання ЕОМ.

У висновках зазначимо, що на сьогодні існує нагальна потреба в розробці науково-теоретичних положень щодо вдосконалення механізму правового регулювання розкриття та розслідування шахрайств і пов'язаних із ними злочинів, вчинених у сфері функціонування електронних розрахунків. Для її вирішення доцільним вбачається удосконалення законодавства України про порядок здійснення електронних розрахункових операцій, яке на початковому етапі може бути реалізовано шляхом нормативного закріплення визначених у цій статті дефініцій.

УДК 343.9:343.37

І.В. Краснобрижій*

**ВИЗНАЧЕННЯ СУЧАСНИХ НАПРЯМІВ
ЗАГАЛЬНОСОЦІАЛЬНОЇ ВЗАЄМОДІЇ В БОРОТБІ
З ЕКОНОМІЧНОЮ ЗЛОЧИННІСТЮ**

У період проведення економічних реформ, посилення кримінальної ситуації в країні, прагнення злочинних структур проникнути й закріпитися в економіці й політиці, перед органами внутрішніх справ у сучасних умовах, стоять відповідальні завдання по розробці й реалізації заходів ефективної протидії економічній злочинності.

Здійснення цих завдань пов'язане із глибоким дослідженням і науковим пізнанням закономірностей, які проявляють негативні тенденції в економічній злочинності. Їхнє з'ясування в теоретичному плані важливо для рішення проблеми забезпечення поступового її зниження, а в практичному – для проведення організаційно-тактичних заходів щодо посилення боротьби з економічними злочинами, удосконалення й зміцнення взаємодії органів, які ведуть боротьбу з ними, поліпшення організації й активізації їхньої діяльності шляхом застосування науково-обґрунтованих і ефективних заходів.

У числі цих заходів важливе місце займає вдосконалення взаємодії оперативних підрозділів ОВС, зокрема підрозділів, ДСБЕЗ МВС України з іншими підрозділами ОВС.

Проблемам удосконалення взаємодії підрозділів ОВС приділялася увага в роботах В.М. Аتماжитова, К.В. Антонова, Б.Е. Богданова, В.Г. Боброва, Б.В. Бойцова, А.С. Вандышева, Д.В. Гребельського, А.П. Герасимова, К.К. Горяїнова, И.М. Дьяченко, Г.О. Душейко, В.П. Жукова, В.А. Ильичева, І.П. Козаченко, Я.Ю. Кондратьєва, В.Л. Регульського, Г.А. Лікаря, В.А. Лукашова, В.А. Мальюткіна, В.А. Некрасова, В.І. Ніколаюка В.Л. Ортинського, Г.К. Синилова, І.Р. Шинкаренко й інших. Ученими досліджувалися різнопланові теоретичні й практичні питання організації взаємодії.

У цьому зв'язку представляється корисним розгляд сучасної методології взаємодії підрозділів ДСБЕЗ МВС України як системи

* Здобувач кафедри ОРД Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ.

принципів і способів організації й побудови теоретичної й практичної діяльності, що базується на положеннях і законах загально-соціальної практики.

Об'єктивна необхідність здійснення взаємодії між оперативними підрозділами ОВС у процесі боротьби з економічними злочинами визначає потреба одержання як можна більше повного уявлення про характер цієї діяльності, перспективах, можливостях і шляхах її вдосконалення, інтенсифікації відповідно до завдань виявлення, попередження та розкриття злочинів.

Різним аспектам соціальної взаємодії, як одного з видів людської діяльності, присвячена значна кількість наукових праць, результати яких знайшли широке впровадження в практичній діяльності. Концептуальні положення сучасної філософії, соціології й психології в найбільш загальному вигляді дозволяють розглядати взаємодію оперативних підрозділів ОВС між собою як соціальну систему, як цілісний процес, у якому виділяються загально-соціальна й спеціальна взаємодія.

У плані досліджуваної проблеми, загально-соціальна взаємодія є "форма соціальної комунікації або спілкування принаймні двох осіб або більше, у якій систематично здійснюється їх вплив один на одного, реалізується соціальна дія кожного з партнерів, досягається пристосування дій одного до дій іншого, спільність у розумінні ситуації, змісту дій і певний ступінь солідарності або згоди між ними" [1].

Детальний розгляд спілкування, однієї з форм якого є соціальна взаємодія, дозволить знайти об'єктивні закономірності, що створюють вплив на його процес, з обліком яких організація спеціальної взаємодії буде набагато ефективніше.

У чинність виняткової важливості вивчення проблеми спілкування вона одержала розгляд у філософії, загальної й соціальної психології, у соціології й соціальній педагогіці, у теорії культури й теорії інформації, в етиці й естетиці й ін.

Уперше, проблема спілкування розглядалася Л.П. Якубінским у статті "Про діалогічну мову", він почав спробу показати необхідність вивчення мови в зрізі спілкування людей, оскільки, по його спостереженнях, характер мови, як правило, визначається: 1) умовами спілкування, 2) формою спілкування, 3) метою спілкування. Крім того, він підкреслював природність для людської природи діалогу й штучність

монологу, посилаючись на те, що всяка взаємодія людей є саме взаємодією, що протестує проти однобічності, що прагне бути двостороннім, тобто діалоговим [2].

Розглядаючи мову як кошти спілкування людей, а структуру мови як діалог, що складається з орієнтованих один на одного висловлень, М.М. Бахтин виділяє учасників спілкування як рівноцінних мовних суб'єктів [3]. Що розвивається в шістдесяті роки поточного сторіччя на стику соціології, психології й філософії соціальна психологія стала розглядати спілкування як психічна взаємодія людей у всіх його формах, у тому числі інформаційно-комунікативної. Але, незважаючи на активну розробку спілкування як соціально-психологічного явища, Б.Ф.Ломов ще в 1975 році дійшов висновку, що розглядати проблему спілкування, що як винятково належить соціальній психології, не зовсім вірно, оскільки на цю проблему мають вихід ряд наук, що вивчають проблеми управління, педагогіки, медичної й інженерної психології, мистецтва, не говорячи вже про загальну психологію [4].

Опираючись на методологію системного підходу, ряд вчених намагалися зробити спроби визначення структурного аналізу спілкування. Так, М.И.Лисина виділила наступні його елементи: 1) предмет спілкування; 2) потреба в спілкуванні; 3) комунікативні мотиви; 4) дія спілкування; 5) завдання спілкування; 6) кошти спілкування; 7) продукти спілкування [10]. Відштовхуючись від розуміння спілкування, як діяльності, А.А.Леонтьев відзначив ряд його обов'язкових елементів: 1) самостійна або підлегла іншим специфічна мета; 2) специфічний мотив; 3) результативність (як міра збігу досягнутого результату з позначеною метою); 4) нормативність (тобто присутність соціального контролю за протіканням і результатами акту спілкування) [5].

Б.Д. Паригін, відрізняючи в спілкуванні комунікацію, як його втримування й взаємодія, як його форму, дійшов висновку, що комунікацію, оперуючи психологічними поняттями, становлять: 1) взаєморозуміння; 2) співпереживання; 3) ступінь згоди, а форму комунікації в поняттях знакових систем становлять вербальні й невербальні кошти. Взаємодія, у свою чергу, складається із соціальних відносин у формі практичного поведіння людей у процесі спільної діяльності [6].

На відміну від наведених вище структурних моделей спілкування, розглянутих із психологічних і соціально-психологічних позицій, М.С. Каган, ґрунтуючись на філософському розумінні спілкування,

як між суб'єктній взаємодії й принципах системного дослідження, виділив необхідні й достатні для повноти подання спілкування його структурні елементи, розглянуті в їхній супідрядності й зв'язках усередині спілкування як системи: 1) взаємодіючі суб'єкти, з ув'язненими в їхній свідомості мотивами й цілями взаємодії; 2) кошти, за допомогою яких здійснюється ця взаємодія (його мова, механізм, способи реалізації); 3) соціокультурне середовище, що обумовлює його характер, спрямованість, утримування й форми контролю [7].

У запропонованих структурних моделях спілкування явно проглядається присутність певної сукупності властивостей і якостей, носіями яких можуть бути тільки суб'єкти спілкування, або ж прямо вказується на них, як на носіїв даних властивостей, наявність яких "...робить кожного суб'єкта унікальною, відмінною від всіх інших однорідних суб'єктів, неповторною системою" [8], основними з яких є наявність свідомості, що дозволяє суб'єктові самостійно відокремити себе від об'єкта діяльності й дає можливість вільного вибору мети й засобів її досягнення, підстава якої "...лежить поза діяльністю, а в сфері ідеалів і цінностей людини", а також об'єкта діяльності [9].

Виходячи з того, що спілкування виступає між суб'єктну взаємодію двох і більше суб'єктів, вона припускає таку "...діяльність суб'єкта, що спрямована до іншого як до активного свідомого й самосвідомому, вільно цілеспрямованому й вільно обирає способи своїх дій унікальній істоті, - коротше кажучи, як до рівній собі істоті, як до партнера, а не пасивному об'єкту твоєї активності" [10].

У чинність різних обставин як зовнішнього, так і внутрішнього характеру, мети, бажання, мотиви кількох людей, як "діячів", можуть збігатися, стаючи основою їхнього об'єднання в певну соціальну спільність для спільної діяльності. Незалежно від організаційної форми цієї спільності вона може виступати як групового суб'єкта при виконанні певного виду діяльності, оскільки цієї спільності, як цілісному утворенню, будуть властиві всі специфічні риси, що відрізняють індивіда, як суб'єкта спілкування, із загальної маси йому подібних. "Груповий (соціальний) суб'єкт припускає поділ і кооперацію функцій між індивідами, що входять у групу (або іншу спільність), наявність складної системи взаємин між окремими особистостями й між особистістю й групою як цілим" [11], а також певний ступінь обмеження особистої волі в інтересах колективу.

Зі сказаного видно, що загально-соціальна взаємодія виступає як урегульовані методами соціального контролю, детерміновані потребами, цілями, мотивами й завданнями погоджені або спільні дії суб'єктів, стосовно того самого об'єкта, засновані на взаєморозумінні й співпереживанні, виконувані в рамках своєї компетенції за допомогою доступних засобів і методів.

Найважливішою складовою частиною загально-соціальної взаємодії є спеціальна взаємодія, здійснюване в якій - або специфічній області людської діяльності. У плані досліджуваної проблеми спеціальна взаємодія виступає як соціальний процес, заснований на комплексному застосуванні законності спеціальних методів, що відповідають вимогам, прийомів, знань і навичок регулювання соціальних відносин тільки з метою виявлення, попередження й розкриття злочинів, відшкодування заподіяного ними матеріального збитку.

Спеціальна взаємодія містить у собі об'єднані однією метою спільні або погоджені заходи, що мають значення для боротьби зі злочинністю, проведені декількома зацікавленими суб'єктами. Ці заходи відрізняються від заходів загально-соціального рівня взаємодії спеціальним призначенням і цілеспрямованістю.

Утримуванням цих заходів є об'єднання зусиль спеціально вповноважених суб'єктів, спрямованих на рішення завдань виявлення, попередження й розкриття злочинів. У їхній загальній масі значно переважають заходу, проведені в рамках оперативно-розшукової діяльності, організація якої визначається як "найбільш доцільна система комплексного застосування оперативно-розшукових чинностей і коштів для забезпечення ефективного рішення завдань в області боротьби зі злочинністю..." [12].

Взаємодія в процесі боротьби зі злочинністю повинна проявлятися в заходах, які розробляються й здійснюються стосовно до різноманітних видів злочинів і типам злочинного поведіння, до різних сфер громадського життя й соціальних груп, що характеризуються специфічними криміногенними показниками, до окремих галузей господарства й сферам соціально-економічної діяльності, для яких характерні специфічні риси.

Оскільки боротьба зі злочинністю в сфері економіки являє собою відносно самостійний напрямок у суспільній правоохоронній діяльності, то для взаємодії в процесі її здійснення характерні певні за-

вдання, а саме: забезпечення ефективного й повного виявлення, попередження й розкриття економічних злочинів.

Процес виявлення злочинів побудований на виявленні в навколишньому середовищі характерних змін, які можуть свідчити про їхню підготовку або здійснення. При цьому, відомості про вчинений або злочин, що готується, можуть бути виявлені в місцях, на яких не поширюється юрисдикція конкретного оперативного підрозділу. А з урахуванням специфіки організації діяльності підрозділів ДСБЕЗ ведення активної розшукової роботи за межами об'єкта, що обслуговується конкретним підрозділом, нерідко представляється скрутним.

Особлива роль у рішенні цієї проблеми приділяється правильній організації взаємодії в процесі виявлення злочинів, оскільки воно надає можливість взаємного використання суб'єктів, що перебувають у розпорядженні, пошуку, чинностей і коштів у місцях проведення розшукової роботи.

На наш погляд, реальне виконання вартих завдань спеціальної взаємодії буде сприяти підвищенню ефективності боротьби з економічною злочинністю. Їхнє рішення може бути досягнуте шляхом використання законності спеціальних методів, що відповідають принципам, і форм державно-правового, організаційного, технічного й іншого порядку, які у своїй сукупності й представляють одну з організаційних форм діяльності органів, ведучих боротьбу зі злочинністю.

Комплексне рішення цих завдань вимагає тісної взаємодії всіх органів, ведучих боротьбу зі злочинністю. Їхньої особливості, використання суб'єктами правових повноважень, спеціальних чинностей і коштів дозволяє відмежувати даний вид взаємодії від загально-соціального. У значній мірі цьому сприяє й специфічність самого об'єкта даного виду діяльності.

Важливе місце у взаємодії, як однієї з форм боротьби з економічною злочинністю, займає ціннісно-орієнтаційна діяльність, тобто соціальні оцінки навколишньої дійсності, тому, що "у системі будь-якого світогляду істотне місце займає певне розуміння цінностей, ціннісна характеристика явищ навколишньої дійсності" [13].

Даний вид діяльності містить у собі особи, що представляють інтерес для діяльності суб'єктів боротьби зі злочинністю, самих співробітників взаємодіючих підрозділів, а також людей, що входять у соціальне середовище, де відбуваються ці процеси. Будучи тісно пов'язаною з

пізнавальною частиною діяльності по взаємодії в процесі боротьби з економічною злочинністю, ціннісно-орієнтаційна діяльність має важливе значення для її вдосконалювання шляхом формування у громадян правильної соціальної орієнтації.

Таким чином, загальний методологічний підхід до вивчення взаємодії в процесі боротьби з економічною злочинністю дозволяє виділити напрямки даного виду предметної діяльності, а саме: взаємодія в процесі виявлення, попередження й розкриття економічних злочинів.

Постійне здійснення підрозділами ДСБЕЗ МВС України взаємодії в процесі боротьби з економічною злочинністю, удосконалення їхньої роботи викликають необхідність вивчення питань, що характеризують підрозділи ДСБЕЗ МВС України як суб'єкти взаємодії.

Використана література:

1. Краткий словарь по социологии / Под ред. Гвишиани Д.М. и Лапина Н.И. - М.: Политиздат, 1988. - С. 28.
2. Якубинский Л.П. О диалогической речи // Русская речь. Пг., 1923.
3. Бахтин М.М. Этика словесного творчества. - М., 1979.
4. Ломов Б.Ф. Общение как проблема общей психологии // Методологические проблемы социальной психологии. - М., 1975.
5. Леонтьев А.А. Общение как объект психологического исследования // Методологические проблемы социальной психологии. - М., 1975.
6. Парыгин Б.Д. Основы социально-психологической теории. - М., 1971.
7. Каган М.С. Мир общения.
8. Каган М.С. Системный подход и гуманитарное знание. - Ленинград: Изд. ЛГУ, 1991. - С. 263.
9. Юдин Э.Г. Системный подход и принцип деятельности. - М.: Наука, 1978. - С. 289.
10. Каган М.С. Системный подход и гуманитарное знание.
11. Буева Л.П. Человек: деятельность и общение. - М.: Мысль, 1978. - С. 106.
12. Гребельский Д.В. Теоретические основы и организационно-правовые проблемы оперативно-розыскной деятельности органов внутренних дел: Учебное пособие. - М.: Академия МВД СССР, 1977. - С. 38.
13. Алексеев С.С. Социальная ценность права в советском обществе. - М., 1971. - С. 3.

УДК 343.9:343.344

Я.С. Ленюк*

**ДО ПИТАННЯ ПРО АЛГОРИТМ ДОКУМЕНТУВАННЯ
ЗЛОЧИННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІЗОВАНИХ ГРУП,
ЩО ЗДІЙСНЮЮТЬ НЕЗАКОННИЙ ЗБУТ
ВОГНЕПАЛЬНОЇ ЗБРОЇ ТА БОЙОВИХ ПРИПАСІВ**

Прогресування організованих форм злочинності, що спеціалізуються на незаконному обігу вогнепальної зброї та бойових припасів, зумовлює необхідність ефективної їм протидії з боку уповноважених правоохоронних структур. Успіх у цьому значною мірою залежить від застосування підрозділами ОВС найбільш дієвого оперативно-розшукового інструментарію, призначеного для пошуку й фіксації фактичних даних про протиправні діяння, відповідальність за які передбачена частиною 1 статті 263 Кримінального кодексу України. За вказаних умов постійною є необхідність в розробці ефективних шляхів застосування арсеналу оперативно-розшукових заходів, методів і засобів ОРД в практиці викриття злочинної діяльності організованих груп зазначеної спрямованості.

В оперативно-розшуковій науці проблему протидії діяльності організованих груп, що здійснюють незаконний обіг вогнепальної зброї та бойових припасів, або її окремі аспекти досліджували Д.О. Бабічев, С.В. Єськов, Е.О. Дідоренко, О.М. Джу́жа, В.П. Захаров, О.І. Козаченко, В.П. Меживой, Ю.Ю. Орлов, В.В. Петренко, М.А. Погорецький, Б.Г. Розовський, Н.Є. Філіпенко, В.О. Черков, О.М. Чистолінов та інші вчені. На відомчому рівні відповідна тематика підпадає під Перелік пріоритетних напрямів наукового забезпечення діяльності ОВС України на період 2010-2014 років, що затверджений Наказом МВС України від 29.07.2010 № 347.

Утім, на фоні значної кількості змістовних і пізнавальних робіт недостатньо визначеним залишається алгоритм документування злочинної діяльності організованих груп, що здійснюють незаконний збут вогнепальної зброї та бойових припасів. Така ситуація вкрай негативно відбивається на результатах роботи оперативних підрозділів ОВС, оскільки позбавляє їх працівників можливості виважено й

* Здобувач кафедри ОРД Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка, капітан міліції.

послідовно застосовувати обґрунтовані наукою та практикою ОРД розробки з відповідними правилами та рекомендаціями. Як наслідок, будь-які помилки оперативно-розшукового документування грають на користь безпосередніх організаторів та активних учасників таких угруповань, і, зокрема, сприяють уникненню ними кримінальної відповідальності. Тож предметно зупинимося на висвітленні окремих елементів указанного алгоритму.

За словниковим визначенням алгоритм [лат. *algoritmus* - програма] - це сукупність правил, спосіб поведінки, система заданих "кроків" для ефективного розв'язання завдань¹.

У літературних джерелах під документуванням зазвичай розуміється:

1) процес пізнання, тобто збору (виявлення), вивчення (перевірки), оцінки і фіксації в документах фактичних даних про обставини учиненого злочину;

2) діяльність, яка забезпечує можливість використання отриманих оперативно-розшуковим шляхом даних (матеріалів) у кримінальному судочинстві.²

Обидві складові є взаємодоповнюючими, у зв'язку з чим у фахівцями в галузі ОРД документування визначається як процес виявлення, перевірки та закріплення оперативно-розшуковим шляхом фактичних даних про події злочину, що готується або вчинюється, осіб, які до нього причетні, обставин, що мають значення для його профілактики та розкриття, і забезпечення можливості використання цих даних у зазначеному напрямі³.

З наведених визначень можна припустити, що алгоритм оперативно-розшукового документування досліджуваного різновиду організованої злочинної діяльності передбачає систематизований процес виявлення відповідних оперативно значущих фактичних даних, їх перевірки, оцінки й належної фіксації з метою подальшого викорис-

¹ Див.: Біленький Є.А., Козловець М.А., Саух І.В., Федоренко В.О., Котвицький А.А., Цибульський В.В., Жиловага А.С., Дебой В.М. Соціологія: словник термінів і понять. За ред. Біленького Є.А., Козловець М.А. Київ, Кондор. - 2006. - С. 15.

² Див.: Теорія оперативно-розшукової діяльності: Учебник / Под ред. К.К. Горяїнова, В.С. Овчінського, Г.К. Сивилова. - М.: ИНФРА-М, 2007. - С. 422.

³ Див.: Самойлов В.Г. Документирование противоправных действий проверяемых и разрабатываемых. - Ташкент: ТВШ МВД СССР, 1982; Великошин И.И. Предупреждение и раскрытие преступлений, связанных с распространением наркомании. - М.: МВШМ МВД СССР, 1990.

тання у кримінальному судочинстві. Його реалізація здійснюється відповідно до вимог чинного оперативно-розшукового законодавства і, зокрема, за наявності встановлених підстав - у межах оперативно-розшукової справи (ч. 1 ст. 6 та ч. 1 ст. 9 Закону України "Про оперативно-розшукову діяльність").

Аналіз матеріалів оперативно-розшукових справ, новітніх наукових розробок, літературних оглядів, а також результатів опитування оперативних працівників підрозділів карного розшуку дозволив установити, що найбільш цінним джерелом отримання первинної інформації про незаконний збут вогнепальної зброї та бойових припасів, а також подальшої її перевірки є повідомлення осіб, які здійснюють співробітництво з оперативними підрозділами на конфіденційній основі й обізнані зі специфікою даної галузі злочинного бізнесу.

Зокрема, використання конфіденційних джерел дозволяє отримувати інформацію про такі факти, як:

- пошук джерел надходження вогнепальної зброї та бойових припасів для подальшого збуту;
- пошук посередників з продажу вогнепальної зброї та бойових припасів;
- виготовлення тайників, призначених для зберігання і транспортування вогнепальної зброї та бойових припасів;
- підготовка до збуту вогнепальної зброї та бойових припасів;
- зв'язок (телефонний, телеграфний, поштовий) між особами, причетними до незаконно обігу вогнепальної зброї та бойових припасів;
- використання автотранспортних та інших перевізників вогнепальної зброї та бойових припасів;
- способи розрахунку за придбану вогнепальну зброю та бойові припаси тощо.

Супутнім з вищезазначеним та альтернативним за результативністю напрямом перевірки отриманої інформації є застосування баз даних сучасних інформаційних систем ОВС. Одна з таких створена в УМВС України в Луганській області¹. Діюча інтегрована інформа-

¹ Про її ефективність більш дет. див.: Бабічев Д.О. Інформаційно-аналітичне забезпечення навчального процесу ВНЗ системи МВС України: крім напрямів удосконалення // Матеріали науково-практичної конференції "Проблеми застосування інформаційних технологій, спеціальних технічних засобів у діяльності ОВС, навчальному процесі, взаємодії з іншими службами" (24 грудня 2010). Львів. - 2010. - С. 119-125.

ційна система становить собою сукупність всіх видів інформації та спеціалізованих комп'ютерних програм, необхідних для ефективного функціонування конкретного підрозділу, а також комплекс методів, засобів та організаційних форм реалізації інформаційного процесу. Її завдання – забезпечити своєчасне та ефективне попередження, запобігання та розкриття злочинів, викриття винних у їх учиненні шляхом оптимального накопичення необхідної інформації, її систематизації та аналізу, видачі необхідних рекомендацій працівникам відповідних підрозділів.

Технологія інтегрованого банку даних становить собою інструментарій, що забезпечує автоматичне об'єднання в одному масиві різних відомостей за об'єктами (особами, підприємствами, адресами, зброєю, автотранспортом, подіями тощо) шляхом їх ідентифікації. Під час інтеграції створюються ланки взаємопов'язаних інформаційних об'єктів. Такі ланки, у залежності від структури та якісного складу даних, дозволяють виявити ознаки злочинних груп, їх зв'язки, схеми нанесення збитку тощо¹.

До структури інтегрованої інформаційної системи УМВС України в Луганській області входять: автоматизована інформаційно-пошукова система "АРМОР"², інформаційно-аналітична система "СОВА"³, інтегрована біометрична система "АРГУС"⁴ тощо. Між цими та іншими системами існує певна залежність. Вона виявляється в тому, що попередній клас є вихідною базою для подальшого, а кожен подальший припускає можливість рішення завдань попереднього класу.

¹ Див.: Гуславский В.С., Задорожний Ю.А., Розовский Б.Г. Информационно-аналитическое обеспечение раскрытия и расследования преступлений: Монография. - Луганск: Изд-во "Элтон-2", 2008. - С. 53-57, 73.

² Основні функції: пошукові, облікові, довідкові, статистичні, прогнозів. Забезпечує увесь комплекс завдань ОВС Луганської області, пов'язаних з накопиченням, обробкою даних та оперативно-розшуковим використанням інформації інтегрованого банку даних УМВС України в Луганській області.

³ Основні функції: аналітичні, планувальні, діагностичні, управлінські. У межах системи реалізований цілий комплекс передових інформаційних технологій, у тому числі технологій візуального аналізу даних, геоінформаційні технології Data Mining та ін.

⁴ Вона має усі основні функції вищевказаних систем. Додатково в ній реалізовані унікальні можливості біометричної ідентифікації людини за зображенням його обличчя, а також передові методи впізнання людини за словесним портретом.

Не менш ефективним у досліджуваному аспекті вдається застосування інформаційних можливостей Інтернету. Як приклад, працівниками управління карного розшуку УМВС України в Луганській області проводився аналіз змісту сторінок Інтернет - сайтів на предмет встановлення осіб, які можуть бути причетні до незаконного обігу зброї, вибухових речовин та пристроїв. Аналізом інформації встановлено сайт "www.Reibert.info", на якому зацікавлені особи мають можливість обмінюватися інформацією на військову тематику. У розділі "Форум - военная археология - находки" виявлено інформацію відносно проведення особою розкопок в Донецькій області на предмет знаходження зброї та бойових припасів часів Великої Вітчизняної війни. На своїй сторінці автор виклає фотозображення бойових припасів - гранат, мінометних мін, автоматів, стартових пістолетів, боеприпасів, а також автоматів та кулеметів.¹

Забезпечення об'єктивного аналізу та оцінки відомостей щодо діяльності організованих груп, які здійснюють незаконний збут вогнепальної зброї та бойових припасів, а також усебічної її перевірки має здійснюватися шляхом ситуативного поєднання вказаних елементів алгоритму документування із направленням відповідних інформаційних запитів до адресного бюро, паспортних підрозділів тощо. Як відомо, якщо отримана з непов'язаних між собою джерел інформація збігається, то, переважно, вона є достовірною.

За умов упевненості працівників оперативних підрозділів ОВС у надійності джерел інформації, у достовірності отриманих даних, що в сукупності віддзеркалюють необхідність подальшого більш змістовного документування досліджуваного різновиду організованої злочинної діяльності, приймається рішення про проведення конкретних оперативно-розшукових заходів та застосування у їх межах найбільш доцільного, науково й практично обґрунтованого оперативно-розшукового інструментарію.

¹ Див.: Бабічев Д.О. Інформаційно-аналітичне супроводження протидії злочинам загальнокримінальної спрямованості з використанням інтернет-мереж // Співпраця поліції/міліції зі службами безпеки Інтернет-сайтів (аукціонів, соціальних мереж тощо) у боротьбі з інтернет-злочинністю на підставі національного законодавства та законодавства, яке діє у Європейському Союзі: тези доповідей міжнародної науково-практичної конференції (Хмельницький, 16-17 листопада 2010 року) / МВС України, УМВС України в Хмельницькій області. - Хмельницький: УМВС, 2010. - С. 4.

Зокрема, неодноразово доводив свою результативність у протидії незаконному (забороненому) обігу предметів, товарів і речовин такий оперативно-розшуковий захід, як оперативна закупівля. Поняття даного заходу пропонує В.П. Межевой "...це оперативно-розшуковий захід, пов'язаний з негласним придбанням у фізичних та юридичних осіб незалежно від форм власності зброї, бойових припасів, вибухових пристроїв і речовин, обіг яких визначено чинним законодавством України, для виявлення й документування фактів протиправних діянь"¹. Безпосереднє ж проведення регламентовано положеннями п. 2 ч. 1 ст. 8 Закону України "Про оперативно-розшукову діяльність", а також однієї з відомчих інструкцій.

Цей оперативно-розшуковий захід бажано проводити силами досвідчених працівників оперативних підрозділів ОВС, які за легендою прикриття зацікавлені в покупці вогнепальної зброї та боєприпасів. Вони можуть бути співробітниками однієї служби, які за профілем виконання професійних обов'язків вже зустрічалися й знають один одного за рівнем професійної підготовленості для виконання подібного роду завдань.

Контрольованість закупівлі та повноцінне документування конкретних дій представників організованих груп щодо зазначеного збуту забезпечується системним застосуванням оперативно-технічних засобів², активною роботою з негласними джерелами оперативно значущої інформації, чітким проведенням оперативних комбінацій тощо.

Щодо першого, зокрема, у теорії й практиці ОРД довели свою ефективність негласний слуховий та візуальний контроль у житлі чи іншому володінні особи. Указані заходи спрямовані на фіксацію процесу збуту вогнепальної зброї та боєприпасів конкретними особами. У свою чергу проведення контролю за телефонними розмовами сприяє викриттю зв'язків між окремими ланками угруповання. Обирається цей інструментарій з урахуванням особливостей оперативнотактичної ситуації, що складається на момент прийняття відповідного рішення, а також виходячи з міркувань практичної доцільності й

¹ Див. Межевой В.П. Підготовка та проведення оперативної закупівлі вогнепальної зброї, боєприпасів, вибухових пристроїв тат речовин: навч.-практ. посіб. - К.: УВПД ГШ МВС України, 2009. - 116 с. С. 5.

² Див.: Оперативно-розшукова діяльність: Навч. посіб. / Є.М. Моїсєєв, О.М. Джуґа, Д.Й. Никифорчук та ін. / За ред. проф. О.М. Джуґи. - К.: Правова єдність, 2009. - С. 221.

обґрунтованості. Проте, у будь-якому разі доцільність його застосування зумовлена наступними причинами:

- визнання та закріплення на законодавчому рівні протоколів з відповідними додатками, складеними уповноваженими органами за результатами оперативно-розшукових заходів, доказами (ч. 2 ст. 65 КПК України¹);

- можливість безпосереднього сприйняття й оцінювання суб'єктом кримінального процесу зафіксованої на матеріальних носіях інформації;

- своєчасне запобігання небезпеці учасників заходу та прийняття оптимальних поточних рішень;

- забезпеченість технологією отримання, фіксації та відтворення інформації її вірогідності, лаконічності, повноти й точності;

- стабільність у змісті інформації на різних стадіях кримінального процесу тощо.

Підбір негласних джерел оперативної значущої інформації здійснюється як з кола безпосередніх учасників відповідних організованих злочинних груп, так і з контингенту їх зв'язків. Це забезпечує додаткову обізнаність ініціаторів документування з тих питань, що становлять інформаційну невизначеність та оперативний інтерес.

Значення оперативних комбінацій, передусім, у штучному створенні сприятливих умов для здійснення документованої фіксації всієї організованої злочинної діяльності груп вказаної спеціалізації. Крім того, їх проведення значно прискорює процеси встановлення довірчих стосунків працівників оперативних підрозділів із членами організованого злочинного середовища. Самі ж групи оперативних комбінацій мають обиратися, виходячи з отриманої та перевіреної оперативної значущої інформації про незаконний обіг вибухових речовин, про осіб до цього причетних, а також урахуовуючи особливості оперативно-розшукової ситуації, що складається на момент прийняття відповідного рішення.

Таким чином, викладені положення висвітлюють окремі елементи алгоритму оперативно-розшукового документування злочинної діяльності організованих груп, що здійснюють незаконний збут вогнепальної зброї та бойових припасів. Комплексно-системне їх засто-

¹ Див.: Кримінально-процесуальний кодекс України: Звід кодексів і законів України. - К.: Українське агентство інформації та друку "Рада". 2007. - С. 366.

сування дозволяє встановлювати повну схему осіб, які задіяні до вказаного незаконного обігу, визначати та фіксувати на матеріальних носіях зв'язок та рольові функції фігурантів, обирати сприятливий час і способи їх затримання та в цілому забезпечувати притягнення злочинців до кримінальної відповідальності.

Використана література:

1. Бабічев Д.О. Інформаційно-аналітичне супроводження протидії злочинам загальнокримінальної спрямованості з використанням інтернет-мереж // Співпраця поліції/міліції зі службами безпеки Інтернет-сайтів (аукціонів, соціальних мереж тощо) у боротьбі з інтернет-злочинністю на підставі національного законодавства та законодавства, яке діє у Європейському Союзі: тези доповідей міжнародної науково-практичної конференції (Хмельницький, 16-17 листопада 2010 року) / МВС України, УМВС України в Хмельницькій області. – Хмельницький: УМВС, 2010. – С. 2-6.

2. Бабічев Д.О. Інформаційно-аналітичне забезпечення навчального процесу ВНЗ системи МВС України: крім напрямів удосконалення // Матеріали науково-практичної конференції "Проблеми застосування інформаційних технологій, спеціальних технічних засобів у діяльності ОВС, навчальному процесі, взаємодії з іншими службами" (24 грудня 2010), Львів. – 2010. – С. 119-125.

3. Біленький Є.А., Козловець М.А., Саух І.В., Федоренко В.О., Котвицький А.А., Цибульський В.В., Жиловага А.С., Дебой В.М. Соціологія: словник термінів і понять. За ред. Біленького Є.А., Козловець М.А. Київ, Кондор. – 2006. – 370 с.

4. Великошин И.И. Предупреждение и раскрытие преступлений, связанных с распространением наркомании. – М.: МВШМ МВД СССР, 1990.

5. Гуславский В.С., Задорожний Ю.А., Розовский Б.Г. Информационно-аналитическое обеспечение раскрытия и расследования преступлений: Монография. – Луганск: Изд-во "Элтон-2", 2008. – 136 с.

6. Кримінально-процесуальний кодекс України: Звід кодексів і законів України. – К.: Українське агентство інформації та друку "Рада", 2007. – 800 с.

7. Меживой В.П. Підготовка та проведення оперативної закупівлі вогнепальної зброї, боєприпасів, вибухових пристроїв та речовин: навч.-практ. посіб. – К.: УВПД ГШ МВС України, 2009. – 116 с.

8. Оперативно-розшукова діяльність: Навч. посіб. / Є.М. Моїсєєв, О.М. Джужа, Д.Й. Никифорчук та ін. / За ред. проф. О.М. Джужи. – К.: Правова єдність, 2009. – 310 с.

9. Орлов Ю.Ю. Показники якості оперативно-розшукової інформації // Право України. – 2005. – № 12. – С. 53–57.

10. Самойлов В.Г. Документирование противоправных действий проверяемых и разрабатываемых. – Ташкент: ТВШ МВСД СССР, 1982.

11. Теория оперативно-розыскной деятельности: Учебник / Под ред. К.К. Горяинова, В.С. Овчинского, Г.К. Синилова. – М.: ИНФРА-М, 2007. – 832 с.

12. Чететин А.Е. Актуальные проблемы теории оперативно-розыскных мероприятий: Монография. – М.: Издательский дом Шумиловой И.И., 2006. – 180 с.

УДК 351.741:343.37

О.Є. Ткаченко*

ЗАВДАННЯ ТА ОСНОВНІ НАПРЯМКИ ДІЯЛЬНОСТІ ДЕРЖАВНОЇ СЛУЖБИ БОРОТЬБИ З ЕКОНОМІЧНОЮ ЗЛОЧИННІСТЮ

Оскільки Україна проголосила себе незалежною, правовою, соціально – орієнтованою державою, то головним її завданням стає захист основних прав і свобод громадян. А саме таких як: фізичні права (інакше кажучи, вітальні, тобто життєві) – це можливості людини, необхідні для її фізичного існування, для задоволення її біологічних, матеріальних потреб (зокрема право на життя; фізичну недоторканість; вибір місця проживання; безпечне природне середовище; житло; належний рівень матеріального забезпечення; власність на предмети споживання; медичного обслуговування та ін. види соціального забезпечення), особистісні права – це можливості збереження, розвитку, і захисту морально – психологічної індивідуальності людини, її світогляду та духовності (зокрема, право на ім'я; честь і гідність; свободу сумління, переконань та їх вияву й поширення), культурні права (гуманітарні) – це можливості збереження і розвитку національної самобутності, доступу до духовних здобутків людства, їх засвоєння, використання та участі у подальшому вдосконаленні (зокрема, право на освіту й виховання; користування надбаннями культури і мистец-

* Ад'юнкт докторантури та ад'юнктури Київського національного університету внутрішніх справ.

тва; наукову, технічну, і художню творчість; авторські права); політичні права – можливість людини брати участь у державному і громадському житті, впливати на діяльність різних державних органів, а також громадських об'єднань політичного спрямування (зокрема право на громадянство та правосуб'єктність; участь у формуванні представницьких органів державної влади та місцевого самоврядування; участь у державному управлінні суспільством; участь у створенні й діяльності громадських об'єднань; державний захист від порушень прав і свобод людини. Серед вказаних прав людини і громадянина чільне місце посідають економічні права і свободи громадян. Економічні права – це можливість людини реалізувати свої здібності, здобувати засоби для існування, беручи участь у видобуванні матеріальних та інших благ (зокрема, право на власність щодо засобів виробництва; здобуття професії; вибір та здійснення трудової або іншої діяльності, сприятливі умови та справедливу оплату праці; відпочинок і дозвілля [1]. Інше кажучи, економічні права і свободи – можливість людини і громадянина у сфері виробництва, розподілу, обміну і використання матеріальних благ. Вони мають надзвичайно велике значення у житті кожної людини і мають гарантувати їй економічну свободу, розвиток як вільної, забезпеченої у своїх життєвих потребах особистості [1].

Конституція України містить систему економічних прав і свобод громадян, до якої відносяться: право кожного володіти, користуватися, розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої, діяльності; право користуватися об'єктами державної і комунальної власності та власністю Українського народу (ст. 41); право на підприємницьку діяльність (ст. 42) [1]. Саме здійснення економічних прав і свобод громадян характеризує державу як соціальну, тобто таку, яка забезпечує гідний рівень життя для своїх громадян. У демократичному суспільстві права людини розглядаються як найвища соціальна цінність, а їх забезпечення – як головна функція держави. Для цього держава застосовує певні державні інститути і механізми. Так, до основних правоохоронних органів, які займаються виявленням, розкриттям та розслідуванням злочинів, у тому числі й економічних відносяться:

1. органи внутрішніх справ України;
2. служба безпеки України;
3. прокуратура;

4. податкова міліція ДПА України;
5. органи дізнання митної служби;
6. координаційний комітет по боротьбі з корупцією і організованою злочинністю.

Ми умисно не будемо зупинятися на повноваженнях кожного з перелічених правоохоронних органів, лише зазначимо, що повноваження кожного з них чітко регламентовані у відповідних Законах України, окрім Державної служби боротьби з економічною злочинністю (ДСБЕЗ), що є складовою частиною кримінальної міліції системи Міністерства внутрішніх справ України. Разом з тим фахівцям відомо, що повноваження оперативних працівників, які викривають злочини економічної спрямованості скажімо служб СБУ, УБОЗ та ДСБЕЗ різняться між собою. Разом з тим також загально відомий той факт, що більшість економічних злочинів як, наприклад злочини проти держави (виготовлення або збут підроблених грошей чи цінних паперів, приховування валютної виручки), злочини проти державної та колективної власності (різні форми розкрадання державного і колективного майна на самперед зазіхання на бюджетні кошти), господарчі злочини (різні форми протиправної діяльності у сферах господарчої, комерційної і підприємницької діяльності, якими завдаються матеріальні збитки підприємствам або державі), посадові злочини (хабарництво та різні форми зловживання посадовим становищем, що завдають шкоди державним чи громадським інтересам або охоронюваним законом правам та інтересам окремих громадян, або інтересам суб'єктів підприємницької діяльності) [2, 107] викривають саме працівники ДСБЕЗ. Головні завдання ДСБЕЗ закріплені у "Положенні про Державну службу боротьби з економічною злочинністю", затверджене постановою КМУ від 5 липня 1993 року № 510, а саме:

- своєчасне припинення злочинів у галузі економіки та запобігання їм;
- аналіз і прогнозування криміногенних процесів в економіці та своєчасне інформування про них органів виконавчої влади;
- виявлення та припинення фактів порушення прав інтелектуальної власності;
- виявлення причин і умов, які сприяють вчиненню правопорушень у галузі економіки, та вжиття заходів до їх усунення.

Якщо порівняти наведені завдання ДСБЕЗ з правами громадян, які закріплені у Конституції України, то побачимо, що вони не в по-

вній мірі відповідають основним правам і свободам громадян України, зокрема економічним. Керуючись у своїй діяльності цими завданнями сьогодні, як і понад п'ятнадцяти років тому, важко казати про цілковиту ефективність захисту економічних прав громадян у сучасному суспільстві. З дня прийняття постанови КМУ № 510 минуло вже понад п'ятнадцяти років, то за цей час у суспільстві відбулися зміни та суттєві перетворення, а завдання ДСБЕЗ, як бачимо, на законодавчому рівні залишились без змін. Одна з причин невідповідності поставлених перед ДСБЕЗ завдань умовам сьогодення полягає ще в тому, що Положення "Про Державну службу боротьби з економічною злочинністю", 1993 року було навіть прийняте значно раніше Конституції, прийнятої вже в умовах незалежності 28 червня 1996 року. Даний факт є підґрунтям для порушення принципів формування національної правової системи, найважливішою складовою якої є узгоджена та несуперечлива система законодавства, спрямована на забезпечення прав і свобод громадян України. Стає досить зрозумілим, що давно вже існує нагальна потреба у законодавчих змінах щодо інституційної діяльності ДСБЕЗ. Отже, вважаємо за доцільне приведення у відповідність завдання служби ДСБЕЗ до конституційних прав громадян та умов сьогодення шляхом прийняття відповідного закону про врегулювання діяльності ДСБЕЗ за для ефективної діяльності у сфері протидії економічній діяльності.

Також ДСБЕЗ відповідно до покладених на неї завдань:

1) виявляє і розкриває господарські, посадові та інші злочини в галузі економіки на підприємствах, в організаціях, комерційних структурах, фінансово-кредитній та банківській системах і вживає заходів до запобігання їм;

2) здійснює оперативне обслуговування об'єктів господарювання різних форм власності;

3) аналізує стан злочинності, визначає основні напрямні тактику оперативно-службової діяльності, пов'язаної з виявленням правопорушень у державному, колективному і приватному секторах економіки;

4) проводить в установленому законом порядку перевірку матеріалів про корисливі зловживання, дізнання у кримінальних справах щодо злочинів у галузі економіки, виконує письмові доручення слідчих, прокурорів і суддів відповідно до Кримінально-процесуального кодексу;

5) забезпечує захист фінансованих Кабінетом Міністрів України програм розвитку галузей економіки України або окремих регіонів та сфери обслуговування населення від злочинних посягань;

6) проводить в установленому порядку оперативно-розшукові заходи, у тому числі пов'язані з установленням фактів порушення прав інтелектуальної власності;

7) виявляє факти хабарництва, корупції та інших зловживань, у тому числі пов'язаних з приватизацією державної власності, та вживає заходів до запобігання їм;

8) виявляє осіб, які займаються підробленням грошей, чекових книжок, акцій, векселів та інших цінних паперів, а також проводить профілактичну роботу серед них;

9) готує інформаційно-аналітичні документи з питань боротьби із злочинністю у галузі економіки для органів виконавчої влади;

10) проводить серед населення роботу щодо роз'яснення законодавства з питань відповідальності за вчинення злочинів у галузі економіки;

11) висвітлює у засобах масової інформації стан економічної злочинності [2].

Якщо проаналізувати зазначене, то неважко помітити, що цей перелік декілька обмежений, не в повній мірі відповідає злочинним викликам сьогодення. Державна влада визначає пріоритетні напрямки діяльності правоохоронної системи (корупція, фінансово-банківська діяльність, топливно-енергетична, зовнішньо-економічна, інтелектуальна галузі і таке інше). З урахуванням сучасного стану розвитку економічної злочинності держава орієнтує діяльність правоохоронців насамперед на викритті корисних злочинів, які скоюють злочинні організації та інші злочинні угруповання. Як відомо, коло загроз та викликів з боку злочинності постійно зростає, змінюються та вдосконалюються способи скоєння протиправних діянь. Тому у лютому 2008 року відбулося розширене засідання колегії МВС України за участю Президента України, керівників міністерств, інших центральних органів виконавчої влади та правоохоронних органів, в результаті якого було прийняте рішення від 18.02.2008 № 1 км/1 "Про актуальні питання забезпечення правопорядку в країні та основні напрямки вирішення завдань, поставлених перед правоохоронними органами України Головою держави та Урядом України на 2008 рік та схвалена відповідна директива МВС України від 18.02.2008 № 1.

Враховуючи стратегічні напрямки соціально-економічного розвитку України, стан криміногенної ситуації в державі та основні тенденції її розвитку у сфері посилення протидії злочинам у сфері економіки було визначено коло пріоритетних напрямків діяльності, зокрема ДСБЕЗ. Так, в коло пріоритетних напрямків діяльності ДСБЕЗ входять:

- припинення протиправної діяльності організованих злочинних груп, що контролюють процеси, пов'язані з накопиченням та легалізацією тіньового капіталу;

- проведення оперативного - розшукових заходів, спрямованих на підриг економічного підґрунтя суспільно - небезпечних організованих злочинних угруповань, виявлення та ліквідація злочинних схем, що створенні з метою легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом;

- виявлення, документування та викриття злочинних угруповань, що мають корупційні зв'язки серед посадових осіб промислово - фінансових груп, та їх лобіючих структур, у тому числі в органах законодавчої влади;

- забезпечення комплексного оперативного відпрацювання об'єктів економіки і територій, найбільш уражених кримінальним впливом, проведення спеціальних оперативно-профілактичних операцій, організація розробок найбільш небезпечних злочинних угруповань;

- здійснення заходів із запобігання незаконного відтоку грошових коштів за межі України через кореспондентські рахунки банків - нерезидентів, у тому числі під виглядом угод, укладеними з офшорними компаніями, виявлення спеціально створених з цією метою "конвертаційних центрів" та фіктивних фірм;

- виявлення, документування та викриття злочинних формувань, що використовують корупційні зв'язки при здійсненні операцій з державною власністю в процесі приватизації та на ринку цінних паперів;

- проведення перевірок цільового використання тимчасово введеного на територію України майна (технологічного обладнання, сировини тощо), яке надходить у рамках реалізації інвестиційних проектів у спеціальних економічних зонах та на територіях пріоритетного розвитку, а також суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності, що здійснюють експорт високоліквідної продукції та сировини, з метою недопущення фактів незаконного відшкодування податку на додану вартість цим суб'єктам;

- зосередження зусиль на супроводженні бюджетних видатків, викриття та припинення злочинних схем у цій сфері, першочергово пов'язаних з незаконним відшкодуванням податку на додану вартість з використанням підприємств з ознаками фіктивності та псевдоекспортних операцій, декриміналізації сфери державних закупівель;

- проведення комплексу заходів з метою припинення незаконного переміщення товарів через державний кордон України, викриття та руйнування корупційних зв'язків при здійсненні контрабанди;

- проведення оперативно-розшукових заходів у місцях видобування, переробки, зберігання і транспортування нафти, природного газу та нафтопродуктів з метою документування протиправних дій груп та окремих осіб у цій галузі;

- припинення фактів неврахованого виробництва й реалізації етилового спирту й спиртвмісної продукції на ліцензованих спиртових, біохімічних і лікерогорілчаних підприємствах;

Також, у відомчих документах серед всього переліку пріоритетних напрямків діяльності ДСБЕЗ визначаються і такі, що направлені безпосередньо на захист інтересів, прав та свобод громадянина і держави:

- виявлення корупційних зв'язків та фактів хабарництва при проведенні тендерів на укладання угод державної закупівлі та розміщення муніципальних замовлень;

- нейтралізація діяльності лідерів злочинного середовища, кримінальних авторитетів, підприємств та інших суб'єктів підприємницької діяльності, що створюють економічну основу існування організованої злочинності;

- викриття кримінальної корупції та посадових злочинів, особливо серед вищих посадових осіб, працівників судових, правоохоронних та контролюючих органів. Припинення діяльності стійких суспільно небезпечних злочинних угруповань, які суттєво впливають на криміногенну, соціально-економічну ситуацію в регіонах та в державі в цілому, розширення протидії кримінальній "тіньовій" економіці;

- підвищення результативності в боротьбі з економічними злочинами, зокрема в її ключових сферах, з виявлення великомасштабних розкрадань та інших зловживань, що становлять загрозу економічній безпеці держави. Забезпечення надійного захисту законних прав і майнових інтересів власників;

- проведення скоординованих спільних системних заходів щодо захисту законних прав і інтересів держави, громадян та суб'єктів господарювання всіх форм власності, установ і організацій від свавілля корумпованих чиновників, викриття фактів хабарництва та інших злочинів у сфері службової діяльності, фактів корупції у всіх проявах, насамперед у центральних та регіональних органах державної влади, місцевого самоврядування, а також у відомствах, що мають дозвільні та регулятивні повноваження;

- здійснення суцільних перевірок з питань додержання вимог чинного законодавства при проведенні операцій із землею, у тому числі під час її використання, з метою документування пов'язаних з цими операціями злочинів, насамперед пов'язаних з відчуженням земель з використанням невизначеності меж населених пунктів, межі між землями державної та комунальної власності, заниження ставок орендних платежів, зловживання під час зміни цільового призначення земель, надання у власність земель, у тому числі на яких розташовані пам'ятки історико-культурної спадщини, незаконним будівництвом на територіях природно-заповідного фонду та в рекреаційних зонах, а також самовільне захоплення земель тощо;

- припинення фактів кримінального переділу власності шляхом великомасштабних шахрайських дій, спрямованих на підрив платоспроможності підприємств при здійсненні процедури банкрутства;

- забезпечення контролю за цільовим використанням бюджетних коштів, особливо тих, які виділяються державним бюджетом як дотації та фінансування цільових програм;

- удосконалення антикорупційного законодавства, приведенні його у відповідність до міжнародних стандартів.

Таким чином, бачимо, що найменш захищеними є інтереси, права та свободи громадян, найбільш захищеними є інтереси держави.

Однак, повноваження працівників ДСБЕЗ, в плані сучасного вдосконалення нормативно-правового забезпечення механізму їх діяльності, насамперед на законодавчому рівні фактично не відбувається. Як приклад, негативних наслідків – суперечності, пов'язані з законністю дій працівників в оперативно-службовій діяльності. Це певним чином уможливило перевищення своїх повноважень працівником ДСБЕЗ у досягненні мети при виконанні поставлених завдань. Так як поставленні керівництвом завдання працівник ДСБЕЗ з одного боку має виконувати, а з іншого вони не завжди нормативно-врегульовані, тому не вистачає на це повноважень.

Також на наш погляд, потребує вдосконаленню нормативно-правове регулювання організаційних структур служби БЕЗ. Одним із суттєвих недоліком існуючої системи є те що завдання, які виконуються у Департаменті ДСБЕЗ цілими управліннями у підрозділах територіальних ДСБЕЗ концентруються майже на одному виконавці. При чому, функціонально оперуповноваженому ДСБЕЗ ГУМВС області, МУ, РВ закріплено декілька ліній роботи водночас. Наприклад, викриття злочинів у сфері інтелектуальної власності, ЗЕД, АПК, тощо. Все це негативно позначається на ефективності діяльності служби в цілому.

Таким чином за межами чіткого нормативно-правового регулювання залишаються статус служби. Тому виникають проблеми із виконанням завдань, які виходячи із вимог сьогодення стоять перед ДСБЕЗ: забезпечення належної профілактичної діяльності щодо збереження державних товарно-матеріальних цінностей, у першу чергу стратегічної сировини, енергетичних ресурсів, металів, сільськогосподарської продукції, продовольства; забезпечення впровадження економічних реформ та цільового використання державних кредитних ресурсів, виділених на фінансування регіональних і галузевих програм; розвиток та вдосконалення взаємовідносин із спорідненими службами іноземних держав у боротьбі з економічною злочинністю; прийняття участі у нормотворчій діяльності – розробка законопроектів по внесенню змін і доповнень до чинного кримінального, кримінально-процесуального, адміністративного законодавства та законодавства, що регулює відносини між суб'єктами у сфері економіки, а також проектів нових законів, активна участь в опрацюванні законопроектів, розроблених іншими міністерствами і відомствами, висвітлення у ЗМІ стану економічної злочинності та результатів боротьби з нею, вдосконалення форм і методів взаємодії з іншими міністерствами і відомствами у запобіганні і викритті корисливих злочинів в економіці [3, 106-107].

Тому на наш погляд, треба на основі сформованої практики діяльності ДСБЕЗ скласти та на законодавчому рівні закріпити вичерпний перелік завдань. Це потрібно зробити таким чином, щоб перелік містив в собі не тільки завдання, а й передбачав основні напрямки діяльності служби. Пропонуємо також, щоб в коло завдань входило не тільки боротьба з економічною злочинністю, але й здійснення ін-

ших заходів у сфері соціального обслуговування громадян. Останні мають набути, здебільшого профілактичного характеру, оскільки їх спрямованість – запобігання можливим злочинам в сфері економіки. Це можливо на наш погляд зробити в межах спеціального закону "Про повноваження правоохоронних органів які ведуть боротьбу з економічною злочинністю".

Отже, на основі проведеного аналізу можна дійти висновку, що законодавча та нормативно-правова база, яка закріплює ці та інші завдання ДСБЕЗ не в повній мірі відповідає потребам сьогодення. Її створення, розвиток та формування вимагають застосування системного методу і вживання заходів до усунення неузгодженостей між положеннями різних нормативно-правових актів.

Використана література:

1. Міжнародна поліцейська енциклопедія: [в 10 т.] / Відп. ред. Ю.Р. Римаренко, Я.Ю. Кондратов, В.Я. Тацій, Ю.С. Шемчученко. - К. : Концерн "Видавничий Дім "Ін Юре", 2005.Т. 2: Права людини у контексті поліцейської діяльності. - 615 с.

2. Положення про Державну службу боротьби з економічною злочинністю: затв. Постан. КМУ від 5 липня 1993 № 510 // Збірник постанов Уряду України. - 1994. - № 2. - Ст. 30.

3. Юридична енциклопедія: [в 6 т.] / [голов. редкол.: Шемшученко Ю.С. (голова) та ін.]. - К.: Вид - во "Українська енциклопедія" ім. М.П. Бажана, 1999 - 2004. - Т. 2: Д - Й. - 1999. - 744 с.

4. Закон України "Про міліцію" від 20.12.90 № 565-ХІІ // ВВР. - 1991. - № 4. - Ст. 20.

5. Юридична енциклопедія: [в 6 т.] / [голов. редкол.: Шемшученко Ю.С. (голова) та ін.]. - К.: Вид - во "Українська енциклопедія" ім. М.П. Бажана, 1998 - 2004. Т. 1: А - Г. - 1998. - 672 с.

6. Міжнародна поліцейська енциклопедія: [в 10 т.] / Відп. ред. Ю.Р. Римаренко, Я.Ю. Кондратов, В.Я. Тацій, Ю.С. Шемчученко. - К. : Концерн "Видавничий Дім "Ін Юре", 2005. Т. 2: Права людини у контексті поліцейської діяльності. - 1224 с.

УДК 329.7:342.53

О.О. Любченко*

БЛОКУВАННЯ РОБОТИ ВЕРХОВНОЇ РАДИ УКРАЇНИ ЯК ФОРМА ПОЛІТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПАРЛАМЕНТСЬКИХ ПАРТІЙ

Анотація. У статті аналізуються особливості такої форми політичної діяльності як блокування народними депутатами роботи Верховної Ради України, розглядаються межі її можливого використання, а також правові засоби впливу у таких ситуаціях на порушників парламентської дисципліни.

Ключові слова: блокування роботи Верховної Ради України, народний депутат, депутатський мандат, парламентська дисципліна, парламентська опозиція, політичні партії, політичні права.

Аннотация. В статье анализируются особенности такой формы политической деятельности как блокирование народными депутатами работы Верховной Рады Украины, рассматриваются пределы границ её возможного использования, а также правовые средства влияния в таких ситуациях на нарушителей парламентской дисциплины.

Ключевые слова: блокирование работы Верховной Рады Украины, народный депутат, депутатский мандат, парламентская дисциплина, парламентская оппозиция, политические партии, политические права.

Annotation. In the article analysis features of such form of political activity as blocking work of the Supreme Council of Ukraine by the people's deputies, considers limits of the boundaries of its possible using and lawful means of influencing in such situations on breakers of parliamentary discipline.

Key words: blocking of the work of the Supreme Council of Ukraine, people's deputy, deputy's mandate, parliamentary discipline, parliamentary opposition, political parties, political rights.

Після набуття чинності Закону України "Про внесення змін до Конституції України" від 8 грудня 2004 року, переходу до парламентсько-президентської республіки, запровадження пропорційної виборчої системи на парламентських виборах у практиці українського парламентаризму значного поширення набуло блокування роботи Верховної Ради України. Зазначене явище періодично паралізує діяль-

* Аспірант кафедри конституційного права України Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого.

ність представницького органу державної влади України, унеможливує ухвалення рішень із нагальних питань органом, який займає ключове місце у державному механізмі, що в свою чергу негативно впливає на діяльність інших державних інституцій, занурює українське суспільство у стан правової невизначеності.

Окремі питання парламентської дисципліни у своїх працях досліджували В.П. Колісник, Ю.Г. Барабаш, А.В. Малько, В.Ф. Сіренко, Т. Шевченко. У свою чергу вивченням проблеми блокування роботи Верховної Ради України займалися І. Павленко, О. Крисенко, У. Мовчан, С. Чуніхіна. Однак, подальше використання практики унеможливлення роботи парламенту України представниками окремих депутатських фракцій свідчить про необхідність продовження наукового дослідження зазначеної проблеми.

Мета запропонованого дослідження - визначення шляхів розв'язання проблеми блокування роботи Верховної Ради України. Завдання цієї статті полягає у з'ясуванні особливостей такої форми політичної діяльності як блокування народними депутатами роботи парламенту України, визначення меж її можливого використання, а також правових засобів впливу у таких ситуаціях на порушників парламентської дисципліни.

У публічно-правовій сфері в Україні діє спеціально-дозвільний принцип поведінки, відповідно до якого народний депутат України як посадова особа, уповноважений представник українського народу у Верховній Раді України, зобов'язаний діяти лише на підставі, у межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України (ч.2 ст.19 Конституції України) [1]. Разом із тим, законодавство передбачає гарантії діяльності народних обранців. Зокрема, ст. 26 Закону України "Про статус народного депутата України" (далі - Закон) наголошує, що ніхто не має права обмежувати повноваження народного депутата, крім випадків, передбачених Конституцією та законами України [2]. У Законі також наголошується, що держава гарантує народному депутатові необхідні умови для ефективного здійснення ним депутатських повноважень.

Конституційний Суд України у своєму Рішенні від 26 червня 2003 р. зазначив, що визначені Конституцією і законами України повноваження народного депутата України не можуть бути обмежені діями чи бездіяльністю органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб, керівників підпри-

емств, установ і організацій незалежно від форм власності та підпорядкування, громадян та їх об'єднань. Обмеження повноважень народного депутата України можуть встановлюватись виключно Конституцією і законами України [3].

Основний Закон України наголошує, що носієм суверенітету та єдиним джерелом влади в Україні є народ. Народ здійснює владу безпосередньо і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування (ст. 5 Конституції України). Згідно з Рішенням Конституційного Суду України від 5 жовтня 2005 року положення "носієм суверенітету ... є народ" закріплює принцип народного суверенітету, згідно з яким влада Українського народу є первинною, єдиною і невідчужуваною, тобто органи державної влади та органи місцевого самоврядування здійснюють владу в Україні, що походить від народу [4]. При цьому підкреслюється взаємозв'язок безпосередньої (здійснення народного волевиявлення через вибори, референдуми тощо) і представницької (здійснення влади народом через органи державної влади та органи місцевого самоврядування) демократії, а також відсутність переваги жодної з цих форм здійснення влади народом. Отже, можемо стверджувати, що обмеження повноважень народного депутата України у поза правовий спосіб шляхом блокування роботи Верховної Ради України є обмеженням народного суверенітету. Окрім цього діяння спрямовані на перешкоджання роботі парламенту України також порушують право громадян брати участь в управлінні державними справами. Оскільки це право здійснюється, зокрема і через представників Українського народу у Верховній Раді України – народних депутатів України.

В.П. Колісник зазначає, що реалізація політичних прав громадян України безпосередньо пов'язана з виконанням ними низки різноманітних зобов'язань, що, як правило, прямо чи опосередковано передбачені поточним законодавством; нехтування ж ними може поставити під сумнів можливість подальшої реалізації такого політичного права або взагалі унеможливити його здійснення у повному обсязі [5]. На практиці окремі службові особи, які займають особливо відповідальне становище не виконують політичні зобов'язання, які обумовлює їх правовий статус. Народні депутати, зокрема, порушують зобов'язання щодо неприпустимості використання власного депутатського мандату всупереч правам і свободам людини і громадянина передбачене ст. 8 Закону.

Отже, народний обранець як посадова особа єдиного законодавчого органу влади України не може порушувати встановлену Законом вимогу й обмежувати власними діями повноваження свого колеги, представника народу України, блокуючи роботу Верховної Ради України. Однак, практика свідчить про ігнорування цієї вимоги Закону і невиконання своїх обов'язків переважною більшістю парламентарів. При чому, мова йде як про народних депутатів України – представників опозиції, так і народних обранців – представників коаліції депутатських фракцій. Так, протягом 1 - початку 5 сесій Верховної Ради 6-го скликання робота парламенту України була заблокована 20 разів. Із них 13 разів блокування організувала фракція Партії регіонів України (із 18 січня до 6 березня 2008 р. – разом із фракцією Комуністичної партії України); та 7 разів (12.11 2008 р. та 16.07 2009 р. – одночасно з Партією регіонів) – проурядова фракція Блоку Юлії Тимошенко [6].

У ст. 36 Закону наголошується, що за невиконання законних вимог народного депутата або створення перешкод у його роботі особи несуть адміністративну, кримінальну відповідальність встановлену законом. Крім цього, за вплив будь-якій формі на народного депутата з метою перешкодити виконанню ним депутатських повноважень винні особи несуть встановлену законом відповідальність (ст. 37 Закону). Проте, вітчизняне законодавство безпосередньо не встановлює відповідальність за блокування роботи на пленарних засіданнях Верховної Ради України народними обранцями. Окремі положення, що передбачають заборони дій, якими, як правило, супроводжується блокування роботи парламенту України містить Закон України "Про Регламент Верховної Ради України" (далі - Регламент). Так, народним обранцям забороняється вносити до залу засідань і використовувати під час проведення пленарного засідання плакати, лозунги, гучномовці, інші предмети, які не мають на меті забезпечення законодавчої діяльності. На пленарному засіданні народний депутат не повинен перешкоджати викладенню або сприйняттю виступу (вигуками, оплесками, вставанням, розмовами по мобільному телефону тощо), вживати образливі висловлювання та непристойні слова, закликати до незаконних дій [7].

Порушення перелічених вимог відбувалося неодноразово, причому представниками різних депутатських фракцій одночасно. Робота Верховної Ради України останніх скликань добре запам'яталася

різноманітними методами блокування роботи парламенту України: шляхом використання гучномовців, розміщенням плакатів, фізичним блокуванням трибуни та іншими поза правовими засобами. Зокрема, до історії українського парламентаризму увійшли закарбовані на кадрах телетрансляції події одного із чергових пленарних засідань, на якому народні депутати України від однієї депутатської фракції заблокували трибуну, у свою чергу їхні колеги – народні обранці від іншого депутатського об'єднання – не розгубилися і повісили на колоні в сесійній залі плакат з рекламою свого партійного лідера. Насамкінець, досить згадати безпрецедентний випадок, коли парламентська більшість, яка відповідає за роботу парламенту, заблокувала президію, урядову та гостьову ложі, крісло для Президента України, а також трибуну парламенту і, таким чином, не дала змогу виконати свій конституційний обов'язок як Главі держави (виступити з щорічним посланням до Верховної Ради України про зовнішнє і внутрішнє становище України), так і парламенту України (заслухати відповідне послання Президента України).

Регламент встановлює санкції за порушення дисципліни та норм етики на пленарних засіданнях Верховної Ради. Зокрема, якщо народний депутат виголошує образливі слова на адресу іншого народного обранця або депутатської фракції, головуєючи на пленарному засіданні попереджає цього народного депутата про неприпустимість таких висловлювань або припиняє його виступ. У свою чергу народний обранець або депутатська фракція, на адресу яких виголошені образливі слова, можуть звернутися до комітету з питань Регламенту, депутатської етики та забезпечення діяльності Верховної Ради України (далі – комітет), який розглядає це питання на своєму засіданні. Вже за висновком зазначеного комітету Верховна Рада без обговорення може прийняти рішення про позбавлення народного депутата права брати участь у пленарних засіданнях (до п'яти пленарних засідань). Ухвалені рішення доводиться до відома виборців через газету "Голос України".

За порушення дисципліни та норм етики на пленарних засіданнях Верховної Ради України до народних депутатів можуть бути застосовані наступні санкції: попередження про неприпустимість вживання образливих висловлювань і закликів, непристойних слів, закликів до незаконних дій; припинення виступу; позбавлення права виступу на поточному пленарному засіданні; вимкнення мікрофону

без попередження, якщо промовець виступає без дозволу головуючого на пленарному засіданні; попередження про перевищення часу, відведеного для виступу, або висловлювання не з обговорюваного питання чи виступ не з тих підстав, із яких промовцю надане слово; позбавлення слова у випадку порушення вимог Регламенту, після попередження головуючого на пленарному засіданні; позбавлення народного депутата України права брати участь у пленарних засіданнях (до п'яти пленарних засідань) за виголошення образливих слів на адресу народного депутата України або депутатської фракції. Крім того, якщо діяння, якими народний обранець порушує дисципліну та норми етики на пленарному засіданні Верховної Ради України, містять ознаки злочину, то за поданням органів досудового слідства комітет парламенту повинен порушити питання про надання згоди на притягнення до кримінальної відповідальності народного депутата України.

Як свідчить практика, перелічених санкцій для забезпечення правопорядку у випадку блокування роботи на пленарних засіданнях Верховної Ради України недостатньо. Дискусійними є питання про можливість притягнення народного депутата до відповідальності за незаконний вплив у будь-якій формі на Голову Верховної Ради України, народного депутата України з метою перешкодити виконанню ними службових обов'язків (ст. 344 Кримінального кодексу України - далі ККУ), а також за окремі діяння, якими супроводжуються блокування роботи на пленарних засіданнях Верховної Ради України (наприклад, ст. 194 ККУ закріплює склад злочину умисне знищення або пошкодження майна, який охоплює діяння осіб, що перешкоджали роботі парламенту України шляхом пошкодження системи для голосування "Рада-3" і виведення її таким чином із ладу) [8]. Зазначені питання потребують окремого вивчення та наукового дослідження.

На нашу думку, до розв'язання проблеми блокування роботи на пленарних засіданнях Верховної Ради України слід підходити комплексно. По-перше, для забезпечення правопорядку в парламенті України в Законі України "Про Регламент Верховної Ради України" з урахуванням досвіду демократичних держав світу за порушення парламентської дисципліни необхідно передбачити поєднання застосування дієвих дисциплінарних санкцій разом із матеріальними стягненнями (штрафи, відрахування з заробітної плати за "прогули", пошкодження державного майна та ін.).

По-друге, оскільки більшість представників депутатського корпусу в Україні не мають юридичної освіти, а їх уявлення про право не рідко доволі абстрактні, для підвищення рівня парламентської культури народних обранців доцільно у Законі України "Про статус народного депутата України" закріпити, що кожен кандидат у народні депутати України перед вступом на посаду зобов'язаний пройти навчальний курс із питань парламентського права, в якому особливу увагу має бути приділено дотриманню народними депутатами України дисципліни та етики на пленарних засіданнях парламенту України.

Насамкінець, інституції громадянського суспільства, виборці мають можливість опосередковано контролювати і впливати на діяльність органів публічної влади. Цей потужний важіль впливу не застосовується сьогодні в Україні у повній мірі. Зокрема, громадські організації, рухи, незалежні засоби масової інформації мають висвітлювати випадки зухвалого порушення Основного Закону України органами державної влади та їх посадовими особами, у тому числі представниками українського народу у парламенті, акцентувати увагу на зловживанні народними депутатами своїм правовим статусом, апелювати до громадськості, дискутувати про можливі шляхи розв'язання проблеми, спонукати опозицію до внесення питання про вдосконалення чинного законодавства, яке забезпечує дотримання народними депутатами дисципліни та норм етики на пленарних засіданнях Верховної Ради України, до порядку денного.

Використана література:

1. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96 – ВР // Відом. Верхов. Ради України. – 1996. – № 30. – Ст.141. – Із змінами, внесеними згідно із Законом від 08.12.2004 р. № 2222 – VI // Відом. Верхов. Ради України. – 2005. – № 2. – Ст. 44.

2. Про статус народного депутата України: Закон України від 17.11.1992 р. № 2790 – XII // Відом. Верхов. Ради України. – 1993. – № 3. – Ст. 17. – Із змінами.

3. Рішення Конституційного Суду України у справі про гарантії депутатської недоторканості від 26.06.2003 р. № 12 – рп/2003 // Урядовий кур'єр від 16.07.2003 р. – № 129.

4. Рішення Конституційного Суду України у справі про здійснення влади народом від 05.10.2005 р. № 6 – рп/2005 // Урядовий кур'єр від 19.10.2005 р. – № 198.

5. Колісник, В.П. Взаємозв'язок зобов'язань громадян з реалізацією ними політичних прав [Текст] / В.П. Колісник // Проблеми законності: ак. зб. наук. пр. / Нац. юрид. акад. України. - Х., 2009. - Вип. 100. - С. 84 - 90.

6. Проблема забезпечення правопорядку у парламенті та дисципліни представників депутатського корпусу: вітчизняна та зарубіжна практика [Електронний ресурс]. - Режим доступу: URL: <http://www.niss.gov.ua/Monitor/September09/16.htm>. - Назва з екрана.

7. Про Регламент Верховної Ради України: Закон України від 10.02.2010 р. № 1861 - VI // Голос України від 17.02.2010 р. - № 28.

8. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341 - III // Відом. Верхов. Ради України. - 2001. - № 25 -26. - Ст.131. - Із змінами.

УДК 343.985:343.51

В.К. Весельський*
А.М. Тимчишин**

ТАКТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ ОКРЕМИХ СЛІДЧИХ ДІЙ НА НАСТУПНОМУ ЕТАПІ РОЗСЛІДУВАННЯ ФАЛЬШИВОМОНЕТНИЦТВА

У статті висвітлюються теоретичні і практичні аспекти проведення окремих слідчих дій наступного етапу розслідування фальшивомонетництва. У ній акцентовано увагу на відмінностях та особливостях, котрі притаманні розслідуванню даної категорії кримінальних справ.

В статье освещены теоретические и практические аспекты проведения отдельных следственных действий последующего этапа расследования фальшивомонетничества. В ней акцентировано внимание на отличиях и особенностях, которые присущи расследованию данной категории уголовных дел.

This article covers theoretical and practical aspects of providing of some procedural actions in the next stage of counterfeiting investigation. It concentrates attention on the peculiarities of the investigation of this type of criminal cases.

* Начальник кафедри криміналістики Національної академії внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, професор, полковник міліції.

** Викладач кафедри кримінального процесу та криміналістики Прикарпатського юридичного інституту Львівського державного університету внутрішніх справ, капітан міліції.

На шляху системних перетворень в Україні одним із важливих пріоритетів сьогодення є послідовне утвердження демократичних засад суспільства, прав та свобод людини, комплексне здійснення радикальних економічних, правових та організаційних заходів щодо усунення тіньової економіки та протидії організованій злочинності. Невід'ємною передумовою цих зрушень, безумовно, є боротьба з фальшивомонетництвом.

У криміналістичній літературі по-різному висвітлюється значення наступного етапу розслідування злочинів як елемента окремих методик розслідування. Складнощі, що виникають при дослідженні цього питання, на нашу думку, обумовлюються тим, що визначення важливості етапів розслідування та їх меж на даний час є спірним питанням, безумовно, вирішення якого впливатиме на теоретичне і практичне значення розслідування фальшивомонетництва.

Ефективність наступного етапу розслідування з точки зору методики в значній мірі залежить від обсягу та якості фактичного матеріалу, який збирається в результаті проведення початкових слідчих дій та оперативно-розшукових заходів і зводиться до продовження отримання, перевірки та аналізу доказів. На даному етапі розслідування проводяться допити, очні ставки та інші слідчі дії з метою з'ясування ролі та ступеня участі кожного члена злочинної групи у вчиненні злочинів, пов'язаних з незаконним виготовленням та збутом підроблених грошей, інших епізодах злочинної діяльності. Як зазначає Р. С. Белкін, заключним розділом окремої криміналістичної методики ми вважаємо опис типового перепіку і особливостей тактики подальших слідчих дій та їх поєднання з оперативно-розшуковими заходами, які здійснюються на цьому етапі розслідування [1, с. 337]. Важко не погодитись з авторами, які вважають, що етап подальшого розслідування є основним [2, с. 613] та займає центральне місце в розслідуванні [3, с. 185].

Поряд з тим, в криміналістичній літературі немає єдиного підходу щодо меж, які б чітко відокремлювали етапи розслідування. На думку окремих авторів, межею початкового та наступного етапів могло б слугувати притягнення особи як обвинуваченої і пред'явлення їй обвинувачення у вчиненні злочину [4, с. 11; 5, с. 84]. Цей підхід дозволяє побачити зв'язок періодизації розслідування з окремими процесуальними рішеннями у кримінальній справі, що, безумовно, має сенс, оскільки найважливіші процесуальні рішення в значній мірі

відбивають якісний стан розслідування, і є його певними стадіями. Зауважимо, що даний підхід розглядається нами як найбільш доцільний в методиці розслідування фальшивомонетництва.

Закінчення початкового етапу розслідування потрібно пов'язувати з вирішенням його основних тактичних завдань, зокрема, з встановленням факту фальшивомонетництва, його обставин та доказів, що вказують на вчинення злочину саме цією особою (групою осіб). Обсяг зібраних доказів повинен бути достатнім для прийняття рішення про притягнення особи до кримінальної відповідальності і пред'явлення їй обвинувачення хоча б за одним епізодом фальшивомонетництва.

В криміналістичній літературі представлено та доволі детально проаналізовано інші підходи щодо визначення меж етапів розслідування, тому з логічної точки зору зупинятися на їх тлумаченні немає наукової потреби.

Водночас слід акцентувати увагу на основних завданнях наступного етапу розслідування фальшивомонетництва, а саме:

1. розроблення детального плану розслідування в зв'язку з нововиявленими обставинами;
2. здійснення моніторингу нових (свіжих) відомостей, що надходять в результаті проведення подальших слідчих дій та оперативно-розшукових заходів з метою відкидання зайвої та пошуку доказовозначущої інформації;
3. встановлення всіх співучасників злочину, формування доказової бази щодо пред'явлення обвинувачення підозрюваним особам;
4. виявлення і розслідування нових епізодів злочинної діяльності фальшивомонетників, перевірка попередніх показань;
5. організація та проведення слідчих дій та ОРЗ, що потребують вирішення значних організаційних та матеріально-технічних завдань;
6. подолання протидії розслідуванню;
7. прийняття відповідних тактичних та процесуальних рішень;
8. забезпечення відшкодування матеріальних збитків, заподіяних злочинцем, та можливої конфіскації майна;
9. встановлення причин та умов, що сприяли вчиненню злочину і вжиття заходів щодо їх усунення;
10. прийняття низки кінцевих рішень відносно кримінальної справи по розслідуваній злочинній діяльності в цілому і її окремих епізодах, щодо учасників злочинів, виявленого майна та речових доказів.

З огляду на намічені завдання слід зазначити, що якщо первинні слідчі дії проводяться з метою виявлення й викриття осіб, що вчини-

ли злочин, то проведення наступних слідчих дій, як правило, має на меті виявлення всіх епізодів злочинної діяльності, встановлення кола осіб, що мають відношення до розслідуваної події, збирання додаткових доказів вини підозрюваних осіб, встановлення кількості виготовлених і збутих підроблених грошових знаків, визначення розміру матеріальних збитків, заподіяних державі, а також виявлення й усунення причин і умов, що сприяли вчиненню фальшивомонетництва та вжиття заходів щодо їх усунення.

Розглянемо ряд подальших слідчих дій, які, на наш погляд, слід обов'язково проводити з метою виконання всіх зазначених завдань наступного етапу розслідування фальшивомонетництва.

Допит обвинуваченого. Якісно новий етап розслідування виникає тоді, коли виявлено особу, відносно якої в подальшому слідчим винесено постанову про притягнення її в якості обвинувачуваного. При цьому важливим джерелом доказів є свідчення самого обвинуваченого. У ході допиту важливо отримати розгорнуті і детальні свідчення щодо злочинної діяльності фальшивомонетників. Зазвичай слідчого в першу чергу цікавлять такі факти, які можуть бути відомі лише фальшивомонетнику. Показання особи, що вчинила злочин, пов'язаний з виготовленням чи збутом фальшивих грошей або була його співучасником, потенційно є найбільш інформативними, оскільки нікому іншому не може бути відомо, як з'явився задум на вчинення злочину і як саме він був здійснений. Тому одержання правдивих і повних показань від підозрюваного чи обвинуваченого є важливим тактичним завданням на всіх етапах розслідування. Його успішне вирішення пов'язано з переконанням цієї особи в необхідності (і вигідності для неї) розкаяння у вчиненні злочину, дачі правдивих свідчень і відшкодуванні заподіяних збитків, що враховується судом при винесенні вироку. Для цього потрібне тактично грамотне використання зібраних за кримінальною справою доказів, знання психології та уміння застосовувати методи психологічного впливу [6, с. 102-108].

У таких умовах особливе суттєве значення має ретельна підготовка до допиту. На думку В.Г. Лукашевича, при підготовці до будь-якої вербальної слідчої дії мають досліджуватися матеріали справи та результати оперативно-розшукової діяльності в трьох основних напрямках: а) вивчення осіб, з якими належить спілкуватись; б) аналіз фактичних даних та зібраних у справі доказів; в) вивчення структури спілкування осіб, котрі цікавлять слідчого [7, с. 138].

В ситуаціях, коли у вчиненні злочину обвинувачується група фальшивомонетників, слід спланувати послідовність допиту підсудних з урахуванням відношення кожного з них до пред'явленого обвинувачення, повноти показань по суті обвинувачення, ступеня участі у вчиненні злочину та взаємовідносин між собою. Обрання вірного в тактичному відношенні порядку допиту, безперечно, допомагає слідчому у встановленні істини по справі.

Поряд з визначенням черговості допитів обвинувачених слід визначати порядок пред'явлення доказів отриманих з інших процесуальних джерел (речових доказів, документів та ін.). При цьому треба з'ясувати, які тактичні прийоми будуть застосовуватись слідчим при проведенні кожного окремо взятого допиту.

Суттєві особливості вносять в процес допитування участь при допиті захисника. Як слушно зауважив В.К. Весельський, участь захисника у допиті утворює для слідчого організаційно-психологічний дискомфорт, який проявляється в: а) необхідності пов'язати свій план роботи з можливостями захисника; б) формальному співпаданні мети (досягнення об'єктивної істини), але при фактичному розходженні інтересів слідчого та захисника: слідчий перевіряє причетність до злочину, а адвокат прагне забезпечити непритягнення підзахисного до відповідальності; в) тому, що слідчий повинен розкривати свої "карти", а захисник може тільки бути присутнім і збирати дані для подальшої своєї руйнівної діяльності в суді; г) тому, що захисник своїм вторгненням (постановкою запитань, пропозицією підзахисному не відповідати на дане запитання тощо) може заважати слідчому в реалізації наміченої тактики допиту і т.д. [8, с. 75-76].

Безумовно, особливості допиту будуть по своєму притаманні кожній окремій кримінальній справі про фальшивомонетництво, що зазвичай пов'язано з різними слідчими ситуаціями подальшого етапу розслідування зазначеної категорії справ.

Відтворення обстановки та обставин події. Необхідно зазначити, що метою проведення відтворення обстановки та обставин події у справах про фальшивомонетництво є перевірка шляхом проведення експериментів правильності показань обвинуваченого, відтворення в деталях процесу виготовлення банкнот, отримання зразків для проведення досліджень. При виконанні слідчої дії необхідно: а) перевірити наявність у обвинуваченого певних навиків по виготовленню підроблених грошових знаків; б) перевірити можливості вчинення

певних дій у певних умовах; в) встановити кількість підроблених грошових знаків, виготовлення яких можливе за певний час і в певних умовах з використанням певного обладнання та матеріалів.

Проведенню слідчого експерименту повинна передувати підготовка необхідних матеріалів та інструментів. У таких випадках обвинуваченому надаються інструменти, однакові з вилученими або подібні на його прохання.

Вибір місця проведення слідчого експерименту залежить від особливостей вчиненого злочину, якщо для проведення дослідів достатні прості умови, то експеримент проводиться у кабінеті слідчого або іншому придатному приміщенні.

Особливістю проведення даної слідчої дії є участь спеціаліста, оскільки перевірка професійних навиків потребує спеціальних знань, які нерідко відносяться до різних галузей, відповідно спеціаліст повинен попередньо ознайомитися з матеріалами справи, схемами та малюнками. Доцільно попередньо запросити спеціаліста до участі у допиті обвинуваченого.

Пред'явлення для впізнання. При розслідуванні фальшивомонетництва частіше всього проводиться пред'явлення для впізнання осіб, підозрюваних у збуті фальшивих грошових знаків потерпілим чи свідкам-очевидцям, у випадку, якщо підозрюваний не був затриманий під час збуту підроблених грошових знаків.

Крім осіб в ході розслідування фальшивомонетництва пред'являти для впізнання можна і предмети, зокрема, підроблені грошові знаки, приналежності для їх підробки, предмети одягу підозрюваного та товари, куплені останнім при збуті підроблених грошових знаків. Пред'явлення потерпілому або свідкам предметів одягу, товарів і інших повсякденних предметів проводиться за загальними правилами. Однак при потребі пред'явлення належностей, які використовувалися для підробки, можуть виникнути проблеми через те, що у слідчого немає аналогічних предметів, серед яких вони повинні бути пред'явлені для впізнання. У цих випадках проводити пред'явлення для впізнання не рекомендується. Ці предмети (підроблені грошові знаки чи унікальні предмети) доцільніше пред'явити підозрюваному у ході проведення допиту.

Хід проведення впізнання фіксується протоколом. У протоколі докладно відображаються дані про осіб та предмети, які пред'являються для впізнання, обов'язково вказуються ознаки, за якими впізнана особа або предмет.

При розслідуванні фальшивомонетництва нерідко зустрічаються випадки, коли обвинувачений, впізнавши виготовлену ним купюру, вказав у числі інших ознак такі, які раніше при допиті ним не називалися. Якщо ці ознаки раніше у протоколі огляду речових доказів слідчим з тих або інших причин не фіксувалися, то їх слід ретельно зафіксувати у протоколі впізнання.

В ході пред'явлення для впізнання необхідно проводити фотографування. Купюри або цінні папери при фотографуванні збільшення не потребують, так як при якісній зйомці всі ознаки будуть досить добре зафіксовані. Крім протоколювання та фотографування під час впізнання потрібно проводити відеозйомку.

Інколи для впізнання пред'являються пристрої, належності, інструменти, матеріали, які не мають широкого поширення. Опис їх властивостей і індивідуальних ознак потребує використання спеціальної термінології, якою може не володіти особа, яка їх впізнає. Також її може не знати і слідчий, який раніше не зустрічався з такими предметами. У таких випадках доцільно для участі у допиті про ознаки речі, яка впізнається, а згодом і для впізнання, запрошувати спеціаліста.

На наступному етапі розслідування також важливо зосередити увагу на причинах та умовах, що сприяли вчиненню фальшивомонетництва, а відтак і на заходах його оперативно-розшукової та криміналістичної профілактики. Ще на початку 70-х років минулого століття в наукових роботах зазначалось про необхідність застосування профілактичних методів. Саме тоді було покладено початок такої важливої форми оперативно-розшукової діяльності, як оперативно розшукова профілактика [9].

Отже, підводячи підсумок, слід зазначити, що наступний етап розслідування відіграє важливу роль в структуризації кожної окремої методики, дозволяє сформулювати рекомендації, орієнтовані на типові слідчі ситуації, які характерні саме для цього проміжку розслідування. Вивчення матеріалів слідчої практики розслідування кримінальних справ про фальшивомонетництво свідчить про те, що для досягнення мети розслідування фальшивомонетництва криміналістичними методами, необхідне виділення подальших слідчих дій, які б не просто дублювали уже проведені, а опирались на пред'явлене обвинувачення, попередньо здобуті докази, а також особисту позицію особи відносно пред'явленого їй обвинувачення. Таким чином, названі слідчі дії слід проводити у переважній більшості справ про фальшивомонетництво.

Використана література:

1. Белкин Р.С. Курс криминалистики. – Т. 3. – М., 1999.
2. Криминалистика. /Под ред. Т.А. Седовой, А.А. Эксархопуло. – СПб: Лань, 2001. – 928 с.
3. Танасевич В.Г. Проблемы раскрытия и расследования преступлений. //Советская криминалистика. Теоретические проблемы. – М. : Юрид. лит., 1978. – С. 169-190.
4. Герасимов И.Ф. Этапы раскрытия преступлений // Следственные ситуации и раскрытие преступлений. – Свердловск, 1975. – С. 10-16.
5. Гранат Н.Л. Первоначальные следственные действия и их роль в методике расследования // Методика расследования преступлений. – М., 1976. – С. 83-87.
6. Коновалова В.Е. Познавательная функция психологии при допросе // Вопросы совершенствования криминалистической методики. – Волгоград: ВСШ МВД СССР. – 1981. – С. 102-108.
7. Лукашевич В.Г. Криминалистическая теория общения: постановка проблемы, методика исследования, перспективы использования: Монография. – К. : Изд-во Украинской академии внутренних дел, 1993. – 194 с.
8. Весельский В. К. Сучасні проблеми допиту (процесуальні, організаційні і тактичні аспекти): Монографія. – К. : НВТ "Правник"-НАВСУ, 1999. – 126 с.
9. Козаченко И. П. Оперативно-разыскнаяпрофилактика : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Козаченко Иван Петрович. – К. : Киев. высш. шк. им. Ф. Э. Дзержинского, 1984. – 438 с.

УДК 343.131.5

Д.С. Алексенко*

**ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
БЕЗПЕКИ ОСІБ, ЩО БЕРУТЬ УЧАСТЬ
У КРИМІНАЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ**

Постановка проблеми. У сучасних умовах боротьба зі злочинністю нерідко пов'язана з активною протидією з боку організованих злочинних груп, злочинних організацій й окремих злочинців, що

* Ад'юнкт кафедри ОРД Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка.

спрямована на вплив відносно осіб, що приймають участь у виявленні, розкритті й розслідуванні злочинів, у тому числі шляхом катувань, насильства, дискредитації, погроз тощо¹. Ґрунтуючись на результатах наукових досліджень та узагальненнях правоохоронної практики, варто дійти висновку, що кримінальний вплив на потерпілих, свідків та співробітників правоохоронних органів є сьогодні фактором, який істотно ускладнює розслідування кримінальних справ та їх подальший розгляд у судовому засіданні. Отже, притягнення винних до відповідальності унеможливорюється через існування феномену посткримінального впливу, під яким розуміється вплив у заборонених законом й інших протиправних формах, здійснюваний особою або групою осіб відносно жертв, свідків, очевидців злочинів й інших осіб, що сприяють або потенційно здатні сприяти розкриттю злочинів та встановленню істини у кримінальному судочинстві².

Аналіз останніх досліджень. Науковим опрацюванням питань забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, займалися такі вчені як В. Биков, О. Бондаренко, Л. Брусніцин, В. Гончаров, В. Зеленецький, І. Івашкевич, Н. Карпов, А. Кратінов, І. Малютін, М. Погорецький, З. Смітєнко, С. Стахівський, В. Сущенко, Р. Трагнюк, О. Усенко, В. Устинов, М. Черкова та ін.

Метою статті виступатиме дослідження правових засад забезпечення безпеки осіб, що приймають участь у кримінальному судочинстві та встановлення проблемних питань застосування законодавства в цій сфері.

Виклад основного матеріалу. На сьогоднішній день здійснення тиску на осіб, що приймають участь у кримінальному судочинстві, є найбільш розповсюдженим та ефективним засобом дисфункції системи кримінального переслідування. Такі заходи з протидії розслідуванню як погрози та реальний фізичний вплив, а також ліквідація (усунення) певних осіб найчастіше використовуються злочинцями під час розслідування протиправної діяльності, пов'язаної з організо-

¹ Биленчук П.Д., Еркенов С.Е., Кофанов А.В. Транснациональная преступность: состояние и трансформация: Учебное пособие / Под ред. акад. П.Д. Биленчука. - К.: Атика. - С. 17.

² Брусницын Л.В. Обеспечение безопасности лиц, содействующих уголовн. правосудию: российский, зарубежный и международный опыт XX века (процессуальное исследование). - М.: Юрлитинформ, 2001. - С. 3.

ваною злочинністю. Вказані дії можуть бути спрямовані як проти осіб, що здійснюють провадження в справі (працівників оперативних підрозділів, слідчих, прокурорів, суддів), а також проти свідків, потерпілих або членів злочинної групи, що співпрацюють зі слідством. За деякими даними, тиск на свідків обвинувачення та потерпілих з боку представників організованої групи зафіксовано в ході розслідування практично всіх кримінальних справ цієї категорії¹.

Проте перешкоджання здійсненню правосуддя останнім часом стало характерним не лише для організованої злочинності, розповсюдившись і на інші категорії кримінальних справ. Своєрідним результатом цього є зростання кількості відмов від показань з боку свідків, дезінформації правоохоронних органів, давання неправдивих показань та інших подібних дій, через які справа втрачає судову перспективу². До причин такої ситуації варто віднести зміни у суспільно-політичній сфері, низький рівень довіри до правоохоронних органів з боку населення, зростання впливу кримінальних структур, їх озброєність тощо. Крім вказаного, ситуацію ускладнює і слабка теоретична розробленість питань забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства.

Необхідність забезпечення безпеки осіб, що приймають участь у кримінальному судочинстві як правовий припис з'явився в законодавстві багатьох країнах у другій половині ХХ століття, оскільки незахищеність потерпілих, очевидців і свідків стала серйозною перешкодою для здійснення правосуддя. Принцип захисту осіб, що приймають участь у кримінальному судочинстві знайшов відбиття й у міжнародних нормативно-правових актах: Європейській конвенції про відшкодування збитків жертвам насильницьких злочинів, Рекомендації про положення потерпілого в рамках кримінального права й процесу³. Реалізація положень, що стосується захисту осіб, що сприяють правосуддю, розглядається багатьма дослідниками як один з необ-

¹ Трухачев В.В. Криминалистический анализ сокрытия преступной деятельности. – Воронеж: Изд-во Воронеж. гос. ун-та, 2000. – С. 196.

² Жариков Е.В. Дифференциация уголовного процесса как средство обеспечения безопасности лиц, содействующих уголовному судопроизводству : автореф. дис. ... кандидата юридических наук : 12.00.09 / Алт. гос. ун-т. – Барнаул, 2004. – С. 3.

³ Трагнюк Р. Принципи і стандарти захисту учасників кримінального судочинства у міжнародних документах // Право України. – 2002. – №8. – С. 27.

хідних заходів протидії організованої злочинності, невід'ємною рисою якої є потекримінальний вплив, а також виступає як ефективний спосіб забезпечення розслідування злочинів¹.

Об'єктивною передумовою є і те, що з розвитком науково-технічного прогресу та умов життя громадян змінюється і вдосконалюється злочинність, що призводить до її проникнення в усі сфери суспільного життя та впливу на всі суспільні відносини, у тому числі на правовідносини в сфері кримінального судочинства шляхом тиску на свідків, потерпілих, слідчих, суддів, інших осіб, що приймають участь у судочинстві².

Українським законодавцем також були сприйняті погрози від подібних тенденцій у злочинності, що обумовило прийняття Закону України "Про забезпечення безпеки осіб, що приймають участь у кримінальному судочинстві" від 23.12.1993 р. і внесення відповідних доповнень у процесуальне законодавство (ст.ст.52-1 - 52-5 КПК України). Згідно ст. 20 зазначеного Закону застосування заходів безпеки здійснюється при наявності необхідних приводів і підстав. До підстав даною нормою віднесені дані, що свідчать про наявність реальної загрози життю, здоров'ю, житлу й майну осіб, що приймають участь у судочинстві. Приводами для застосування заходів безпеки виступають заява зазначених осіб, звернення посадової особи, уповноваженої приймати рішення про здійснення заходів безпеки, а також одержання оперативної й іншої інформації про наявність погроз й інших протиправних дій відносно зазначених осіб.

У КК України також передбачено декілька норм, які встановлюють відповідальність за вчинення злочинного впливу на працівників правоохоронних органів, суддів та інших осіб - "Втручання в діяльність працівника правоохоронного органу" (ст. 343); "Погроза або насильство щодо працівника правоохоронного органу" (ст. 345); "Втручання в діяльність судових органів" (ст. 376); "Погроза або насильство щодо судді, народного засідателя чи присяжного" (ст. 377); "Умисне знищення або пошкодження майна судді, народного засідателя чи

¹ Гуцуляк Ю. Забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві та залучаються до здійснення завдань оперативно-розшукової діяльності // Підприємництво, господарство і право. - 2003. - № 6. - С. 98.

² Карпов Н.С. Законодавство України у сфері забезпечення безпеки свідків та потерпілих // Науковий вісник КНУВС. - 2006. - № 1. - С. 90-91.

присяжного" (ст. 378); "Умисне знищення або пошкодження майна працівника правоохоронного органу" (ст. 347); "Погроза або насильство щодо службової особи чи громадянина, який виконує громадський обов'язок" (ст. 350); "Посягання на життя працівника правоохоронного органу, члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону або військовослужбовця" (ст. 348); "Посягання на життя судді, народного засідателя чи присяжного у зв'язку з їх діяльністю, пов'язаною із здійсненням правосуддя" (ст. 379); "Захоплення заручників" (ст. 147); "Захоплення представника влади або працівника правоохоронного органу як заручника" (ст. 349 КК України)).

Проте деякі нормативні приписи, особливо в частині визначення заходів безпеки, носять здебільшого декларативний характер. Так, через недостатній рівень фінансування правоохоронні органи обмежені у застосуванні відносно підзахисних осіб деяких заходів, зокрема зміни зовнішності, зміни місця роботи або навчання, переселення в інше місце проживання тощо. Ці обставини потребують удосконалення механізмів забезпечення безпеки осіб, що приймають участь у кримінальному судочинстві, їх належного матеріального забезпечення, розробки обґрунтованих методичних рекомендацій щодо організації і тактики забезпечення безпеки.

УДК 343.15

ЛЮ. Мірошников*

АПЕЛЯЦІЙНЕ ПРОВАДЖЕННЯ ПОТРЕБУЄ МОДЕРНІЗАЦІЇ

Право на апеляційне оскарження судових рішень є одним із основоположних прав гарантованих міжнародно-правовими актами та Конституцією України. За даними судової статистики лише в 2009 р. до апеляційних судів за апеляціями на вироки, ухвали (постанови) місцевих судів надійшло 50,7 тис. справ та матеріалів, у тому числі за апеляціями на вироки – 24,2 тис. справ, що на 5,7% більше, ніж у

* Кандидат юридичних наук, асистент кафедри кримінального процесу Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого.

2008 р.¹. Отже, щороку цим правом користується все більше осіб, але не дивлячись на майже десятирічну історію існування цього інституту в правозастосовній діяльності виникають окремі проблеми при перегляді судових рішень в апеляційному порядку.

Одним із дискусійних є питання щодо проведення попереднього розгляду справи в апеляційній інстанції та його порядку².

Кримінально-процесуальний закон передбачає можливість проведення попереднього розгляду справи апеляційним судом, але проведений він може бути тільки в разі необхідності (ч. 1 ст. 357 КПК). В апеляційній інстанції попередній розгляд справи проводиться суддею одноособово за обов'язкової участі прокурора. Інші учасники судового розгляду також можуть викликатися на судові засідання, але їх неявка не перешкоджає розгляду справи. Розпочинається цей етап з доповіді судді, який повідомляє про підстави, з яких справу було внесено на попередній розгляд. Прокурора та учасники судового розгляду мають право висловлювати свої думки з питань, винесених на розгляд. За результатами попереднього розгляду суддя виносить постанову в нарадчій кімнаті.

Відповідно до ч. 4 ст. 357 КПК при попередньому розгляді справи апеляційний суд може прийняти одне з наступних рішень: 1) про питання, пов'язані з підготовкою справи до апеляційного розгляду; 2) про відмову в прийнятті апеляції до свого розгляду; 3) про зупинення провадження в справі; 4) про повернення справи суду першої інстанції.

Враховуючи важливість рішень, які може прийняти суддя при попередньому розгляді в апеляційному суді, вважаємо, що даний етап має носити не факультативний, а імперативний характер, а саме, має обов'язково провадитись в апеляційній інстанції.

Згідно з ч. 1 ст. 358 КПК при попередньому розгляді справи апеляційний суд може розглянути такі питання, пов'язані з підготовкою справи до апеляційного розгляду: 1) про необхідність проведення судового слідства та його обсяг; 2) про витребування у необхідних

¹ Аналіз стану здійснення судочинства судами загальної юрисдикції в 2009 р. (за даними судової статистики) // Вісн. Верх. Суду Укр. - 2010. - № 5 (117). - С. 24.

² Шевченко Т.В. Нагальні проблеми апеляційного розгляду кримінальних справ // Вісн. Верх. Суду Укр. - 2003. - № 4 (38). - С. 49 - 50.

випадках додаткових доказів; 3) про список осіб, які підлягають виклику в судові засідання; 4) про доручення суду першої інстанції; 5) про зміну, скасування або обрання запобіжного заходу; 6) про виклик у необхідних випадках перекладача; 7) про розгляд справи у відкритому чи закритому судовому засіданні; 8) про день і місце розгляду справи; 9) всі інші питання, які стосуються підготовчих дій до розгляду справи.

При попередньому розгляді справи апеляційним судом можуть бути прийняті також й інші рішення в порядку ст. 359 КПК. Зокрема апеляційний суд відмовляє в прийнятті апеляції до свого розгляду, якщо скарга подана особою, яка не має на це права. Також справа може бути повернена суду першої інстанції, якщо протокол судового засідання не підписаний головою чи секретарем судового засідання; якщо суд першої інстанції не розглянув зауваження на протокол судового засідання чи не надав можливість ознайомитися з матеріалами справи; якщо засудженому, виправданому не було вручено копію вироку; якщо суд першої інстанції прийняв апеляцію, яка не відповідає встановленим законом вимогам; якщо судом першої інстанції не виконано вимог щодо відновлення пропущеного строку на подачу апеляційної скарги. В цих випадках справа повертається до суду першої інстанції з метою виконання вимог закону, шляхом усунення припущених порушень.

Як бачимо, при попередньому розгляді справи апеляційним судом може розглядатися низка важливих питань, які поза цим етапом вирішити неможливо.

Отже питання, що підлягають вирішенню при попередньому розгляді у зв'язку з підготовкою справи до апеляційного розгляду, інші рішення, які можуть бути прийняті при попередньому розгляді справи свідчать про необхідність запровадження цього етапу як обов'язкової частини апеляційного провадження.

Окрім цього недосконаліми з нашої точки зору є окремі положення, які визначають підстави для проведення судового слідства в апеляційній інстанції.

Відповідно до ч. 3 ст. 358 Кримінально-процесуального кодексу України (далі КПК) суд може визнати необхідним проведення судового слідства в повному обсязі чи частково, коли є підстави вважати, що судові слідство судом першої інстанції було проведено неповно чи односторонньо.

Уявляється, що наведена норма не в повній мірі визначає підстави для проведення судового слідства в апеляційній інстанції, пов'язує їх лише з однобічністю чи неповнотою судового слідства суду першої інстанції. Маємо звернути увагу на п. 1 ст. 367, згідно з яким підставою для скасування або зміни вироку чи постанови є **однобічність або неповнота дізнання, досудового** чи судового слідства.

Статтею 368 КПК передбачено, що однобічним або неповним визнається дізнання, досудове чи судове слідство в суді першої інстанції, коли залишилися недослідженими такі обставини, з'ясування яких може мати істотне значення для правильного вирішення справи.

Дізнання, досудове чи судове слідство в усякому разі визнається однобічним і неповним:

1) коли не були допитані певні особи, не були витребувані і досліджені документи, речові та інші докази для підтвердження чи спростування обставин, які мають істотне значення для правильного вирішення справи;

2) коли не були досліджені обставини, зазначені в ухвалі суду, який повернув справу на додаткове розслідуванням або на новий судовий розгляд, за винятком випадків, коли дослідити їх було неможливо;

3) коли необхідність дослідження тієї чи іншої обставини впливає з нових даних, встановлених при розгляді справи в апеляційному суді;

4) коли не були з'ясовані з достатньою повнотою дані про особу засудженого чи виправданого.

Отже, закон визначає ідентичні критерії однобічності чи неповноти дізнання, досудового чи судового слідства суду першої інстанції. При цьому однобічність або неповнота дізнання чи досудового слідства не є підставою для проведення судового слідства в апеляційній інстанції. І тут доречно виникає питання: що необхідно робити апеляційному суду, якщо при попередньому розгляді справи буде встановлено, що дізнання чи досудове слідство були проведені неповно чи однобічно? Провести судове слідство й усунути ці недоліки апеляційний суд не може, адже для цього немає законних підстав. Вихід з цієї ситуації наступний: дати доручення суду першої інстанції (п. 4 ст. 358 КПК). У зв'язку з цим з'являється нове питання: навіщо давати доручення суду першої інстанції, наприклад, допитати певну особу

як свідка, якщо апеляційний суд і сам наділений правом проводити судове слідство та досліджувати докази за правилами, які встановлені для суду першої інстанції? Очевидно, що у багатьох випадках апеляційний суд міг би самостійно усунути однобічність або неповноту дізнання чи досудового слідства, якби у нього були законні підстави для виправлення помилок або недоліків, які були припущені органами дізнання чи досудового слідства.

Також необхідно звернути увагу на п. 4 ст. 374 КПК, відповідно до якого апеляційний суд скасовує вирок (постанову) і повертає справу на додаткове розслідування, якщо при апеляційному розгляді справи встановлено таку однобічність або неповноту дізнання чи досудового слідства, які не можуть бути усунені в судовому засіданні. Тобто зі змісту даної норми випливає, що апеляційний суд у всіх випадках, якщо це можливо, повинен усувати однобічність або неповноту дізнання чи досудового слідства у судовому засіданні. Але ж ця неповнота чи однобічність можуть бути усунуті лише шляхом проведення апеляційним судом судового слідства (повного чи часткового), яке він у даному випадку також не вправі проводити. Але в п. 15 Постанови Пленуму Верховного Суду України від 11 лютого 2005 року № 2 "Про практику застосування судами України законодавства, що регулює повернення кримінальних справ на додаткове розслідування" вказано наступне: якщо апеляційний суд має змогу усунути виявлені недоліки досудового розслідування шляхом проведення судового слідства чи давання судових доручень у порядку, передбаченому в ст. 315-1 або ст. 358 КПК, повернення справи на додаткове розслідування не допускається. З буквального тлумачення закону випливає, що апеляційний суд не може ані провести судове слідство, ані направити справу на додаткове розслідування. Безсумнівно, що таке положення потребує швидкого вирішення й нормативного врегулювання.

Досліджуючи питання повернення справи на додаткове розслідування судом першої інстанції, маємо звернути увагу на таку підставу, як **неправильність** досудового слідства (ч. 1 ст. 281 КПК). Відповідно до п. 8 Постанови Пленуму Верховного Суду України від 11 лютого 2005 року № 2 неправильним досудове слідство визнається в разі, коли органами досудового слідства при вчиненні процесуальних дій і прийнятті процесуальних рішень були неправильно застосовані або безпідставно не застосовані норми кримінально-процесуального чи

кримінального закону і без усунення цих порушень справа не може бути розглянута в суді. Не зовсім зрозумілим є те, що тільки неправильність досудового слідства є підставою для повернення справи на додаткове розслідування. Неправильність дізнання такою підставою не виступає, хоча можливо й не сумніватися, що органи дізнання також можуть вчиняти процесуальні дії і приймати процесуальні рішення неправильно, або безпідставно не застосовувати норми кримінально-процесуального чи кримінального закону, так само як і органи досудового слідства.

На нашу думку неправильність досудового слідства, як підставу для повернення справи на додаткове розслідування слід розповсюдити і на суд апеляційної інстанції, а також доповнити ще й неправильністю дізнання та судового слідства суду першої інстанції.

На підставі вищевикладеного вважаємо за необхідне доповнити наступні статті КПК:

1. Ч. 1 ст. 281 викласти у наступній редакції:

"Повернення справи додаткове розслідування з мотивів неповноти або неправильності **дізнання** чи досудового слідства може мати місце лише тоді, коли ця неповнота або неправильність не може бути усунута в судовому засіданні".

2. Ч. 3 ст. 358 викласти у такій редакції:

"Суд може визнати необхідним проведення судового слідства в повному обсязі чи частково, коли є підстави вважати, що **дізнання, досудове** чи судове слідство судом першої інстанції було проведено неповно чи однобічно".

3. П. 4 ч. 1 ст. 374 доповнити наступним:

"Якщо при апеляційному розгляді справи встановлено таку односторонність, неповноту або **неправильність** дізнання, досудового чи **судового слідства суду першої інстанції**, які не можуть бути усунені в судовому засіданні".

На наш погляд запропоновані доповнення до законодавства вдосконалять процедуру перегляду судових рішень апеляційною інстанцією та усунуть окремі прогалини і суперечки чинного КПК, а також сприятимуть подальшому розвитку національного кримінально-процесуального законодавства, оскільки у проекті КПК ці питання теж не врегульовані.

УДК 351.741:343.359:343.9

О.Ю. Камішанський*

СТАТИСТИЧНІ ПОКАЗНИКИ ДІЯЛЬНОСТІ ОВС ЩОДО ВИЯВЛЕННЯ ЗЛОЧИНІВ, ПОВ'ЯЗАНИХ З ВИКОРИСТАННЯМ БЮДЖЕТНИХ КОШТІВ

Одним із пріоритетних напрямів у діяльності підрозділів ДСБЕЗ є попередження і викриття злочинів у бюджетній сфері, а саме забезпечення наповнення бюджету та скорочення тіньового сектору, насамперед, шляхом ефективної протидії зловживанням з бюджетними коштами та державним майном, попередження втрат бюджету від незаконної діяльності у пріоритетних галузях і сферах господарювання¹.

З цією метою органами внутрішніх справ, зокрема підрозділами ДСБЕЗ, здійснюється низка заходів, у тому числі в частині виявлення та документування злочинів та інших правопорушень у бюджетній сфері. У класичному варіанті, як вказують В.А. Некрасов і А.В. Баб'як², діяльність оперативних підрозділів у боротьбі зі злочинами спрямовується у таких взаємопогоджених напрямках:

- оперативне обслуговування об'єктів бюджетної сфери, суб'єктів бюджетного процесу та напрямків руху бюджетних коштів; у процесі цієї діяльності добувається інформація про оперативну обстановку та здійснюється спостереження за її станом; цей напрям є своєрідною ланкою інформаційного забезпечення процесів виявлення та розкриття злочинів, пов'язаних з порушенням бюджетного законодавства;

- пошукова робота визначається за результатами діяльності з оперативного обслуговування; у процесі здійснення такої роботи виявляються особи і факти, які становлять оперативний інтерес за зовнішніми ознаками;

* Ад'юнкт кафедри економічної безпеки Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка, майор міліції.

¹ Скалозуб Л.П., Василюк В.І. Організаційні засади протидії злочинам у бюджетній сфері: шляхи їх удосконалення // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. - 2009. - №2. (Режим доступу: http://www.lvduvs.edu.ua/nauk/visnyky/nvsvy/02_2009/09slpsyu.pdf)

² Некрасов В.А., Баб'як А.В. Оперативне обслуговування об'єктів бюджетної сфери: проблеми та шляхи їх вирішення // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. - 2009. - №3 (Режим доступу: http://www.lvduvs.edu.ua/nauk/visnyky/nvsvy/03_2009/09nvasiv.pdf)

- попередження злочинів; первинна інформація, отримана та перевірена у процесі пошукової роботи, про умови, що сприяють вчиненню бюджетних злочинів та про осіб, щодо яких належить застосувати профілактичний вплив, реалізується шляхом вжиття попереджувальних заходів, котрі включають загальну й індивідуальну профілактику, а також запобігання злочинам, що готуються, усуваючи причини та умови готування та вчинення злочинів переважно оперативно-розшуковими засобами та заходами;

- розкриття злочинів оперативним шляхом; у разі повторного аналізу первинної інформації, отриманої під час пошукової роботи або із заяв та повідомлень громадян або юридичних осіб, вбачаються ознаки тяжких злочинів, пов'язаних з порушенням бюджетного законодавства, а розкрити їх слідчим шляхом важко, то у межах оперативно-розшукової справи вживаються заходи щодо документування злочинних дій осіб, які обґрунтовано підозрюються у готуванні або вчиненні злочинів.

Оцінювати результативність зазначених заходів, як і всіх без винятку напрямів діяльності правоохоронних органів, потрібно з урахуванням показників оперативно-службової діяльності, тобто тих відомостей, що висвітлюють практику протидії злочинності певного виду. Звичайно, що без подібного емпіричного фундаменту, без володіння статистикою, неможливо проаналізувати сучасний стан протидії злочинам, зокрема у бюджетній сфері. "Вирішальним моментом при оцінці права, - вказував відомий правознавець Р. фон Ієринг, - є не абстрактний зміст законів, не справедливості на папері та моральність на словах, а те, як це право втілюється в життя"¹. Беручи до уваги цю тезу, спробуємо проаналізувати показники оперативно-службової діяльності ОВС щодо виявлення злочинів, пов'язаних з використанням бюджетних коштів.

Так, у 2005 році підрозділами ОВС було виявлено 8626 злочинів досліджуваного виду, з них 8160 – підрозділами УМВС (ГУМВС) областей, м. Києва та м. Севастополя, решта (466) – УМВС на транспорті. Доля злочинів у бюджетній сфері дорівнювала 18% від загальної кількості злочинів економічної спрямованості (45107). У територіальному відношенні найбільшу кількість зазначених злочинів, як і в попередні роки, було виявлено у Дніпропетровській (698), Донецькій (582), Лу-

¹ Ієринг Р. Юридическая техника / Сост. А.В.Поляков. - М.: Статут, 2008. - С. 29.

ганській (556), Одеській (576) областях, а найменшу – у м. Севастополі (64), Кіровоградській (124) та Чернівецькій (76) областях, тоді як середній показник по УМВС дорівнював 319 злочинів¹.

Протягом 2006 року підрозділами ОВС України виявлено 7249 значених злочинів (зниження на 11,2%), з них 6995 – підрозділами УМВС (ГУМВС) областей, м. Києва та м. Севастополя, решта (254) – УМВС на транспорті. В цілому, якщо порівнювати із загальною кількістю злочинів економічної спрямованості, виявлених ОВС у 2006 р. (42606), частка злочинів у бюджетній сфері становить приблизно 17%. За територіальною ознакою найбільшу кількість досліджуваних злочинів було виявлено у Дніпропетровській (699), Донецькій (560), Луганській (571), Львівській (506), Одеській (550) областях, найменшу – в м. Севастополі (63), Чернівецькій (93), Кіровоградській (101) та Херсонській (129) областях.

Динаміка виявлених злочинів, пов'язаних з використанням бюджетних коштів, у 2007 р. в порівнянні з 2006 р. склала +4,4%, а загальна кількість дорівнювала 7566. В загальній структурі злочинів економічної спрямованості (42755) доля злочинів у бюджетній сфері збільшилася та досягла майже 17,7%. За територіальною ознакою найбільшу кількість зазначених злочинів, як і в 2006 році, було виявлено у Дніпропетровській (799), Донецькій (563), Луганській (588), Львівській (491), Одеській (678) областях, найменшу – в Рівненській області (72), м. Севастополі (67), Чернігівській (107), Чернівецькій (132), Кіровоградській (152) та Херсонській (150) областях.

У 2008 році ОВС було виявлено 6354 злочинів, пов'язаних з використанням бюджетних коштів, що на 16% менше, ніж за попередній період. Частка досліджуваних злочинів у загальній кількості злочинів економічної спрямованості (38607) також знизилася і склала 16,46%. Найбільшу кількість злочинів, пов'язаних з використанням бюджетних коштів, як і в минулому році було виявлено у Дніпропетровській (675), Луганській (590), Львівській (524), Одеській (605) областях, найменшу – у Чернігівській (44), Кіровоградській (71), Закарпатській (75) областях та м. Севастополі (72), тоді як середній показник по УМВС дорівнював приблизно 228 злочинів.

У 2009 році кількість злочинів, пов'язаних з використанням бюджетних коштів, дорівнювала 7264, тобто зросла в порівнянні з мину-

¹ Статистичні дані наводяться відповідно до інформації, розміщеної на офіційному сайті МВС України (Режим доступу: www.mvs.gov.ua).

лим роком на 14,3%. Доля досліджуваних злочинів у загальній структурі злочинів економічної спрямованості (36634) також збільшилася та досягла 19,8%. У територіальному відношенні найбільшу кількість зазначених злочинів, як і в попередні роки, було виявлено у Дніпропетровській (880), Донецькій (639), Луганській (629), Одеській (684) областях, а найменшу – у м. Севастополі (66), у Чернігівській (70), Черкаській (82) та Полтавській (85) областях.

Наприкінці здійсненого дослідження відмітимо, що аналіз стану злочинності у бюджетній сфері, заснований на статистичних відомостях, дозволяє зробити деякі узагальнення, актуальні для теорії та практики протидії злочинам, пов'язаним з протиправним використанням бюджетних коштів.

По-перше, частка злочинів, пов'язаних з використанням бюджетних коштів, виходячи з практики діяльності ОВС у 2005-2009 роках, є значною та становить 16-18% від загальної кількості злочинів економічної спрямованості.

По-друге, зважаючи на постійно високі показники щодо виявлення злочинів у бюджетній сфері у чотирьох регіонах – Дніпропетровській, Донецькій, Луганській та Одеській областях – є підстави вести мову про певну концентрацію злочинності досліджуваного виду. На вказаних територіях обслуговування протягом 2005-2009 років було виявлено близько 35% від загальної кількості злочинів у бюджетній сфері, що свідчить про необхідність відповідної та адекватної концентрації зусиль зазначених територіальних підрозділів ОВС.

По-третє, кількість злочинів, пов'язаних з протиправним використанням бюджетних коштів, виявлених на певній території обслуговування, знаходиться у прямій залежності від загальної кількості злочинів економічної спрямованості. Території обслуговування, для яких характерна велика кількість злочинів у бюджетній сфері, мають такий самий високий показник виявлення злочинів економічної спрямованості в цілому. Аналогічний зв'язок мають показники і для областей, де досліджуваних злочинів було вчинено найменше.

З іншого боку, як правильно вказує О.Г. Кальман¹, використання статистичних даних для об'єктивної оцінки тенденцій злочинності значно обмежені. Передусім це стосується невизначеності поняття як

¹ Кальман О.Г. Економічна злочинність в Україні: стан, тенденції, протидія // Режим доступу: http://www.ukrainianpravo.narod.ru/probemi_borotbi_z_zlochinnstyu/ekonomichna_zlochinnst_v_ukran_stan_tendents_protidya/

"злочинів економічної спрямованості", так і "злочинів, пов'язаних з використанням бюджетних коштів", тобто конкретного переліку злочинів, які цими поняттями охоплюються. Це обумовлює й те, що на практиці межі економічної злочинності визначаються досить довільно. І як наслідок цього статистична картина злочинів може бути суттєво зміненою без змін її реального стану, а лише через зміни у законодавчому визначенні цих злочинів, правил реєстрації і обліку тощо.

УДК 343.8

О.В. Лисодєд^{*}

ЩОДО ЗМІН У ПРАВОВОМУ СТАТУСІ ЗАСУДЖЕНИХ (КОМЕНТАР ДО ЗАКОНУ УКРАЇНИ ВІД 21 СІЧНЯ 2010 Р. № 1828-VI)

21 січня 2010 р. Верховна Рада України прийняла Закон України № 1828-VI "Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо забезпечення прав засуджених осіб в установах виконання покарань"¹. За шість років дії Кримінально-виконавчого кодексу України² це найбільш суттєвий закон, який покращує правовий статус засуджених в Україні. Вказаним законом вносяться зміни і доповнення у більш ніж 40 статей КВК України, окремі статті чи частини статей викладено в новій редакції, кодекс доповнено новими статтями. Як вбачається, усі ці нововведення умовно можна поділити на дві частини: 1) які стосуються правового статусу засуджених взагалі і 2) які стосуються правового статусу засуджених до окремих видів кримінальних покарань.

Стосовно правового статусу засуджених взагалі слід зазначити, що уточнено і розширено основи правового статусу засуджених. Зокрема, найбільш важливим, з нашої точки зору, є наступне:

1) Стаття 5 КВК України доповнена новим принципом кримінально-виконавчого законодавства, а саме принципом поваги до прав і свобод людини.

^{*} Кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого.

¹ Відом. Верхов. Ради України. - 2010. - №12. - Ст.114.

² Далі - КВК України.

2) У новій редакції викладена ч. 2 ст. 7 КВК України, в якій зазначається, що засуджені користуються всіма правами людини та громадянина, передбачених Конституцією України за винятком обмежень, визначених КВК України, законами України і встановлених вироком суду. У початковій редакції цієї частини про Конституцію України чомусь забули.

2) Стаття 7 КВК України доповнена частиною п'ятою, в якій вказується, що дискримінація засуджених за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками забороняється. Це цілком узгоджується як з Конституцією України (ст. 24), так і з Загальною декларацією прав людини (ст. 2) та Конвенцією про захист прав людини та основоположних свобод (ст. 14).

4) Розширений перелік осіб, які мають право відвідувати установи виконання покарань для здійснення контролю без спеціального дозволу. Крім осіб, які були вказані у первинній редакції ч. 1 ст. 24 КВК України, таке право отримали також: а) спеціально уповноважені представники Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини; б) голова, заступники голови та члени Комісії при Президенті України у питаннях помилування; Міністр юстиції України, в) члени Європейського комітету з питань запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню; г) голова, заступник голови та члени спостережної комісії, які здійснюють організацію громадського контролю за дотриманням прав і законних інтересів засуджених під час виконання кримінальних покарань.

В новій редакції викладена ст. 25 КВК України, яка регулює питання участі громадськості у процесі виправлення засуджених та громадського контролю під час виконання кримінальних покарань. Можна констатувати, що сфера дії громадського впливу, як одного із засобів виправлення і ресоціалізації засуджених (ч. 3 ст. 6 КВК України) певною мірою розширена, але для того, щоб ст. 25 КВК України запрацювала потрібно прийняття ще додатково спеціального законодавства. Наприклад, у Російській Федерації з цього приводу діє Федеральний закон від 10 червня 2008 р. № 76-ФЗ "Про громадський контроль за забезпеченням прав людини в місцях примусового три-

мання та про сприяння особам, що знаходяться в місцях примусового тримання"¹.

Стосовно правового статусу засуджених до окремих видів кримінальних покарань слід зазначити, що вказаний Закон України вносить зміни і доповнення до порядку і умов відбування тільки трьох видів кримінальних покарань: а) обмеження волі; б) тримання у дисциплінарному батальйоні військовослужбовців; в) позбавлення волі. Причому, суттєві нововведення стосуються, у першу чергу, процесу виконання покарання у виді позбавлення волі. Зокрема, найбільш важливим, з нашої точки зору, є наступне:

3) Стаття 11 КВК України доповнена частиною шостою, в якій закріплюється наявність секторної системи у колоніях мінімального і середнього рівнів безпеки, яка запозичена із шведської моделі виконання покарань. Так, на законодавчому рівні встановлено, що у виправних колоніях середнього рівня безпеки можуть створюватися сектори максимального рівня безпеки для відбування покарання чоловіками, засудженими до довічного позбавлення волі, а у виправних колоніях мінімального рівня безпеки можуть створюватися сектори середнього рівня безпеки для відбування покарання жінками, теж засудженими до довічного позбавлення волі. Слід вказати, що подібні сектори вже створені. Наприклад, у Харківській області сектор максимального рівня безпеки для чоловіків, засуджених до позбавлення волі, існує в Темнівській виправній колонії № 100, яка має статус колонії середнього рівня безпеки, а сектор середнього рівня безпеки для жінок, засуджених до позбавлення волі, побудований у Качанівській виправній колонії № 54, яка має статус колонії мінімального рівня безпеки із звичайними умовами. Незрозуміло лише, чому у період 2004-2009 рр. такі сектори створювалися на підставі Правил внутрішнього розпорядку установ виконання покарань, затверджених наказом Державного департаменту України з питань виконання покарань від 25 грудня 2003 р. № 275², тобто на підставі підзаконного нормативно-правового акту, а не на підставі закону?

З цього приводу відповідні зміни стосовно розподілу засуджених до довічного позбавлення волі по секторах нарешті внесені і у ч. 2 ст. 18 КВК України.

¹ <http://www.rg.ru/2008/06/18/prava-cheloveka-dok.html>

² Офіц. вісн. України. - 2003. - № 52. - Ст. 2898.

2) Певні зміни внесені в умови тримання засуджених до позбавлення волі у структурних дільницях виправних колоній. Так, відповідно до змін у ч. 2 ст. 99 КВК України встановлюється, що засуджені у дільницях соціальної реабілітації тримається тільки під наглядом¹; ч. 4 ст. 94 КВК України доповнюється положенням про те, що у виправних колоніях для тримання засуджених жінок дільниця посиленого контролю не створюється; відповідно до нової редакції ч. 2 ст. 97 КВК України у дільниці посиленого контролю виправних колоній мінімального рівня безпеки із загальними умовами тримання і виправних колоній середнього рівня безпеки засуджені тримаються в ізольованих жилих приміщеннях, а в дільниці посиленого контролю виправних колоній максимального рівня безпеки – у приміщеннях камерного типу.

Проте граничні строки тримання засуджених у дільницях посиленого контролю, на що вже зверталась увага раніше², так і не встановлені, що створює можливість адміністрації виправної колонії для зловживань. При бажанні будь-якого засудженого можна визнати таким, що виявив, як це зазначається у ч. 4 ст.94 КВК України, високий ступінь соціально-педагогічної занедбаності чи потяг до продовження протиправної поведінки, або ж таким, що не проявив готовності до самокерованої соціально-правомірної поведінки, адже ці поняття є не нормативними, а оціночними. І по суті засуджений, виходячи із умов тримання у дільниці посиленого контролю, поміщується у "мікротюрму" на невизначений строк.

1) Змінюються умови тримання засуджених до довічного позбавлення волі. Так, КВК України доповнено ст. 151¹, де зазначається, що: а) засуджені до цього виду покарання після фактичного відбуття п'ятнадцяти років строку покарання можуть бути переведені з приміщень камерного типу, в яких вони тримаються на сьогоднішній день по дві особи, до багатомісних приміщень камерного типу виправної колонії максимального рівня безпеки; б) у такому разі їм надається дозвіл на участь у групових заходах освітнього, культурно-

¹ У початковій редакції ч. 2 ст. 99 КВК України вказувалось, що засуджені у дільниці соціальної реабілітації тримались під наглядом, а на території житлової зони – ще й під охороною.

² Степанюк А.Х. Позитивна кримінальна відповідальність як предмет регулювання Кримінально-виконавчого кодексу України // Питання боротьби зі злочинністю: Зб. наук. пр. - Вип. 9. - Х.: Право, 2004. - С. 86.

масового та фізкультурно-оздоровчого характеру; в) після відбуття не менш як п'яти років у таких приміщеннях вони можуть бути переведені до звичайних жилих приміщень виправної колонії максимального рівня безпеки. Тобто у засуджених до довічного позбавлення волі розширюється можливість спілкування з навколишнім світом (хоч і з собі подібними) і серед них буде впроваджуватися так звана "групова терапія". Результативність цих змін мабуть покаже майбутнє.

У разі злісного порушення встановленого порядку відбування покарання засуджені можуть бути переведені із звичайних жилих приміщень назад до приміщень камерного типу. Зміна умов тримання не застосовується до засуджених, які хворіють на венеричні захворювання, активну форму туберкульозу, та з психічними розладами (ч. 3, 4 ст. 151¹ КВК України).

2) Змінюються також умови відбування покарання для засуджених до позбавлення волі жінок, які мають дітей. Зокрема, ст.141 КВК України доповнена новою частиною, в якій зазначається, що засуджені жінки можуть проживати із своїми дітьми віком до трьох років у будинку дитини, для цього адміністрація виправної колонії створює необхідні умови для проживання і контролю за поведінкою жінок у будинку дитини. За первинною редакцією ст. 141 КВК України жінки (крім засуджених до позбавлення волі на строк більше п'яти років за умисні тяжкі та особливо тяжкі злочини) могли поміщати своїх дітей до будинку дитини, але спілкуватися могли з ними тільки у вільний від роботи час без права спільного проживання.

3) У засуджених до позбавлення волі з'явилась нова підстава для короточасних виїздів за межі виправних колоній. Так, ст.111 КВК України доповнено новою частиною, відповідно до якої засуджені, які працюють та перебувають у виправних колоніях мінімального рівня безпеки з полегшеними умовами тримання, мають право на щорічний короточасний виїзд за межі колонії тривалістю 14 календарних днів. Дана норма набуває чинності з 1 січня 2012 р.

З приводу цього нововведення хотілось би зробити принаймні два зауваження. По-перше, як вбачається з конструкції норми, – це право засуджених, якому повинен кореспондувати обов'язок адміністрації надати виїзд (на відміну від таких підстав для короточасних виїздів як смерть або тяжка хвороба близького родича чи стихійне лихо (ч.1 ст.111 КВК України), при яких надання дозволу на виїзд залишається правом адміністрації). По-друге, вказана підстава, на

нашу думку, по суті є звичайною відпусткою для працюючих засуджених, а у даному випадку – ще й з виїздом за межі колонії. Незрозуміло тільки, чому до цього часу засуджені, які працюють, не мають права на відпустку? Адже в ст.45 Конституції України чітко написано, що кожен, хто працює, має право на відпочинок. Це право забезпечується наданням днів щотижневого відпочинку, а також оплачуваної щорічної відпустки, встановленням скороченого робочого дня щодо окремих професій і виробництв, скороченої тривалості роботи у нічний час. І ніяких обмежень щодо засуджених з цього приводу Основний закон не встановлює.

Слід також нагадати, що у Російській Федерації право на щорічну оплачувану відпустку відповідно до ч. 4 ст. 104 КВК РФ мають всі без виключення засуджені до позбавлення волі, які працюють: терміном 18 робочих днів – для тих, які відбувають покарання у виховних колоніях; терміном 12 робочих днів – для засуджених, які відбувають покарання у інших виправних установах. За ч. 5 ст. 104 КВК РФ за певних підстав тривалість щорічної оплачуваної відпустки може бути збільшена до 18 робочих днів, а неповнолітнім засудженим – навіть до 24 робочих днів. Надання таких відпусток працюючим засудженим є безумовним, а вже надання виїзду засудженим у відпустку за межі виправних установ здійснюється з урахуванням характеру і тяжкості вчиненого злочину, відбутого строку покарання, особи і поведінки засудженого (ч. 5 ст. 97 КВК РФ).

4) До прав засуджених до позбавлення волі, передбачених ч. 1 ст. 107 КВК України, додалося право звертатися до адміністрації колонії з проханням внести подання щодо умовно-дострокового звільнення від відбування покарання чи заміни невідбутої частини покарання більш м'яким покаранням.

5) Число посилок (передач) і бандеролей, що одержують засуджені до позбавлення волі нарешті не обмежується. Відповідні зміни внесені у ст.ст.112, 130, 138-140, 143, 151 КВК України.

6) Засудженим до позбавлення волі надано право на телефонні розмови теж без обмеження їх кількості, але під контролем адміністрації. Відповідні зміни внесені у ч. 5 ст. 110 та у ч. 1 ст. 130 КВК України¹. Дана норма набуває чинності також з 1 січня 2012 р.

¹ У початковій редакції ч.5 ст.110 КВК України засудженим надавалося право на чотири телефонні розмови протягом року тривалістю до п'ятнадцяти хвилин кожна.

7) У новій редакції викладено ч.3 ст.113 КВК України, де зазначається, що кореспонденція, яку одержують і надсилають засуджені до відбування покарання у виправних колоніях мінімального рівня безпеки із звичайними умовами тримання, середнього та максимального рівня безпеки, підлягає перегляду. З цього робимо висновок, що кореспонденція, яку одержують і надсилають засуджені до відбування покарання у виправних колоніях мінімального рівня безпеки з полегшеними умовами тримання перегляду не підлягає. У початковій редакції ч. 3 ст. 113 КВК України зазначалось, що вся кореспонденція засуджених до позбавлення волі підлягала перегляду.

8) Для засуджених, які не мають робітничої професії, за якою вони можуть бути працевлаштовані в колонії, не є обов'язковою підготовка на курсах професійного навчання робітників на виробництві. Відповідно до змін у ч. 4 ст. 125 КВК України адміністрація колонії повинна надавати тільки можливість такої підготовки, тобто засуджений сам повинен вирішувати потрібна чи не потрібна йому така підготовка.

9) Частина 3 статті 128 КВК України доповнюється положенням про те, що адміністрація колонії не повинна виявляти свого ставлення до певної релігії чи конфесії.

10) До засуджених до позбавлення волі вже не буде застосовуватися такий захід стягнення як призначення на позачергове чергування по прибиранню приміщень і території колонії, що цілком узгоджується з п. 28.1 Мінімальних стандартних правил поведіння з в'язнями, де встановлюється, що засуджених не слід карати в дисциплінарному порядку роботою з обслуговування установи конання покарань¹. До засуджених, які тримаються у виправних колоніях мінімального рівня безпеки з полегшеними умовами тримання, не застосовується також такий захід стягнення як переведення до приміщень камерного типу (одиначної камери) на строк до трьох місяців. Відповідні зміни внесені у ч. 1 ст. 132 та ст. 145 КВК України.

11) Частково змінюється у кращу сторону матеріально-побутове забезпечення засуджених до позбавлення волі. Зокрема, у ч. 1 ст. 115 КВК України у новій редакції зазначається, що засуджені, як правило, тримаються у приміщеннях блочного типу і норма жилої площі на

¹ Права людини і професійні стандарти для працівників пенітенціарної системи в документах міжнародних організацій. - К.: Сфера, 2002. - С. 64.

одного засудженого не може бути менш як чотири квадратні метри¹. Дані положення набувають чинності теж з 1 січня 2012 р.

Що ж стосується виконання покарань у виді тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців та обмеження волі, то суттєвих змін Закон України від 21 січня 2010 р. № 1828-VI у норми КВК України не вносить. Стосовно виконання покарання у виді обмеження волі слід зазначити, що уточнений порядок прийняття засуджених до виправного центру. Зокрема ст. 59 КВК України доповнена частиною першою, де вказується, що всі новоприбулі до виправного центру засуджені тримаються в окремих приміщеннях, де протягом чотирнадцяти діб проходять медичне обстеження для виявлення інфекційних та інших захворювань, а також первинне психолого-педагогічне та інше вивчення, тобто так, як і для засуджених до позбавлення волі.

Розширений також перелік осіб, щодо яких кримінально-виконавча інспекція чи адміністрація виправного центру повинна внести до суду подання про звільнення від відбування покарання. Так, у новій редакції викладена ч. 9 ст. 59 КВК України, де крім інвалідів першої чи другої групи, пенсіонерів, жінок, що завагітніли (початкова редакція), вказуються також і особи, які захворіли на тяжку хворобу, яка перешкоджає відбуванню покарання.

Серед заходів стягнення, що застосовуються до осіб, засуджених до обмеження волі, виключений також такий захід як призначення на позачергове чергування з прибирання гуртожитку і прилеглої до нього території (ч. 1 ст. 68 КВК України).

Стосовно ж засуджених військовослужбовців в новій редакції викладена ч. 5 ст. 71 КВК України, де зазначається, що на них поширюються положення КВК України щодо суспільно корисної праці, соціально-виховної роботи, загальноосвітнього і професійно-технічного навчання, громадського впливу, тобто основні засоби виправлення та ресоціалізації засуджених. Військовослужбовці також отримали право вести телефонні розмови без обмеження їх кількості у порядку, встановленому командиром дисциплінарного батальйону (в новій редакції викладена ч. 3. ст. 73 КВК України, яка на відміну від ч. 5 ст. 111 КВК України, набула чинності з моменту опублікування даного Закону).

¹ Відповідно до ч. 1 ст. 74 ВТК України засудженим до позбавлення волі гарантувалась норма жиллої площі на одного засудженого у виправно-трудових колоніях не менш як два квадратних метри, у виховно-трудових колоніях і в тюрмах - не менш як два з половиною квадратні метри. У початковій редакції ч. 1 ст. 115 КВК України ця норма була вже збільшена до трьох квадратних метрів.

Таким чином, в цілому можна стверджувати, що Закон України від 21 січня 2010 р. №1828-VI вносить значні зміни щодо розширення та забезпечення прав засуджених, особливо засуджених до позбавлення волі. Між тим, ще багато положень КВК України не відповідають міжнародним стандартам поводження із засудженими і робота по покращенню правового статусу засуджених в Україні повинна продовжуватись.

УДК 343.132[094.5.072]

С.І. Пічкуренко*

РОЛЬ ВІДОМЧОГО І ПРОКУРОРСЬКОГО НАГЛЯДУ ЗА ДОДЕРЖАННЯМ ЗАКОНІВ ПРИ ВИКОРИСТАННІ РЕЗУЛЬТАТІВ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Оперативно-розшукова діяльність є найбільш дієвим і ефективним механізмом в профілактиці і розкритті злочинів.

Сучасна оперативно-розшукова діяльність вимагає поглибленого психологічного, інтелектуально-логічного, наукового і професійного підходу.

Оперативно-розшукова діяльність, яка раніше регламентувалася відомчими інструкціями і наказами і носила закритий, таємний характер, в незалежній Україні, в якій за Конституцією встановлено і закріплено верховенство права, законодавчо легалізована [1,2,3]. Оперативно-розшукові підрозділи законодавством наділені широкими повноваженнями, але ним же встановлені і обмеження в їх діяльності, гарантії конституційних прав громадян, чим і обумовлена актуальність вибраної теми.

Конституція України гарантує права та свободи особи, які ніким не можуть бути порушені. В розділі першому статті 3 Конституції передбачено, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю [4]. Обмеження конституційних прав та свобод громадян повинні

* Кандидат юридичних наук, доцент кафедри оперативно-пошукової роботи та документування факультету підготовки кадрів спеціальних підрозділів Національної академії внутрішніх справ.

нести мінімальний характер, відповідати принципам демократичної держави і можуть застосовуватись лише в інтересах захисту людини, її здоров'я та моралі, збереження загального добробуту, охорони державної та громадської безпеки. Тому права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави, яка відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави [5].

В умовах складної криміногенної ситуації, коли злочинці користуються не тільки найсучаснішим матеріально-технічним обладнанням, але мають і достатній інтелектуальний рівень, коли більшість тяжких злочинів носить латентний характер, а при вчиненні злочинів застосовуються відповідні досягнення науки, оперативно-розшукова діяльність все більш набуває творчого характеру і виникає необхідність процесуального закріплення даних отриманих оперативним шляхом.

Дотримання законності в оперативно-розшуковій діяльності підрозділів ОВС зокрема, при використанні результатів оперативно-розшукової діяльності значною мірою визначається рівнем відомчого і прокурорського нагляду, його ефективністю, урегульованістю та правильною організацією. Тематиці відомчого і прокурорського нагляду присвячені праці відомих науковців. Це перш за все О.М. Бандурка, І.Г. Басецький, Д.В. Гребельський, В.Л. Грохольський, Е.О. Дідоренко, О.Ф. Долженков, І.П. Козаченко, П.П. Михайленко, В.Л. Регульський, Б.Г. Розовський, В.Г. Самойлов, Г.К. Сінілов, І.В. Сервецький, О.П. Снегірьов, М.Й. Курочка та інші.

Слід відмітити, що на сьогодні в українському законодавстві відсутнє легальне визначення поняття "результати оперативно-розшукової діяльності". Але більшість науковців схиляються до думки, що під результатами ОРД слід розуміти фактичні дані, одержані оперативними підрозділами в установленому законом про ОРД порядку, про ознаки підготовлюваного, вчинюваного або вчиненого злочину, про осіб, які підготовлюють, вчинюють або вчинили правопорушення, переховуються від органів дізнання, слідства і суду, ухиляються від виконання покарання і безвісно зникли, а також про події і дії, які створюють загрозу державній, військовій, економічній або екологічній безпеці держави [6,225-227].

Також існує точка зору що результати ОРД – це інформаційний і (або) матеріальний продукт, одержаний у відповідності до закону про

оперативно-розшукову діяльність в результаті конкретного оперативно-розшукового заходу, аналітичної роботи або іншого акту поведінки суб'єкту, безпосередньо здійснюючого оперативно-розшукову діяльність.

Аналізуючи чинне кримінально-процесуальне законодавство можна відмітити що ч. 2 ст. 65 Кримінально-процесуального кодексу (КПК) України містить таке джерело доказів як протоколи з відповідними додатками, складені уповноваженими органами за результатами оперативно-розшукових заходів. Фактично дані протоколи і є документально оформленими результатами оперативно-розшукової діяльності [7; 8].

Але матеріали, одержані в результаті ОРД не обмежуються лише протоколами і умовно їх можна розподілити на дві групи:

- предмети та документи, що виникли в об'єктивній реальності не у зв'язку з оперативною діяльністю, проте виявлені під час її здійснення.

- предмети і документи, що фіксують процес або результати здійснення оперативно-розшукової дії.

Для оформлення процесу або результату здійснення зазначених дій, крім протоколів, у практиці оперативно-розшукової діяльності можуть складатися також такі документи, як рапорти, акти, довідки тощо. Отже, протоколи, складені за результатами заходів, перелічених у ч. 2 ст. 8 Закону України "Про оперативно-розшукову діяльність", є лише одним із кількох видів документів, які належать до другої групи.

Згідно ст. 10 Закону України "Про оперативно-розшукову діяльність" матеріали оперативно-розшукової діяльності використовуються як приводи та підстави для порушення кримінальної справи або проведення невідкладних слідчих дій

Кримінально-процесуальне законодавство, серед інших приводів до порушення кримінальної справи, називає і безпосереднє виявлення органами дізнання, слідчим, прокурором або судом ознак злочину. На органи дізнання покладається вжиття необхідних оперативно-розшукових заходів з метою виявлення ознак злочину і осіб, що його вчинили (ст. 103 КПК).

Вжиття оперативно-розшукових заходів з метою виявлення ознак злочину і осіб, що його вчинили, є однією з основних функцій органів дізнання. Але таку функцію виконують не всі органи дізнання, а

лише ті з них, які мають у своєму складі підрозділи, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність. Отримана оперативна інформація має бути реалізована, використана у відповідності із завданнями оперативно-розшукової діяльності.

Ст. 10 Закону України "Про оперативно-розшукову діяльність" вказує, що матеріали оперативно-розшукової діяльності використовуються як приводи та підстави для порушення кримінальної справи або проведення невідкладних слідчих дій та для отримання фактичних даних, які можуть бути доказами у кримінальній справі

Завдяки використанню оперативно-розшукових заходів можуть бути одержані предмети, документи і відомості, що мають важливе інформаційне значення і можуть бути використані як докази у кримінальній справі, після їх оформлення і перевірки в порядку, визначеному кримінально-процесуальним кодексом.

При проведенні ОРД можливе застосування технічних засобів з метою одержання і фіксації фактичних даних, які можуть бути використані як докази у кримінальному судочинстві.

Окрім ст. 8 Закону "Про оперативно-розшукову діяльність" та ч. 2 ст. 65 Кримінально-процесуального кодексу ст. 15 Закону України "Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю", надає право спеціальним підрозділам органів внутрішніх справ і Служби безпеки України додатково використовувати спеціальні технічні засоби, внаслідок чого фактичні дані, одержані та зафіксовані співробітниками спецпідрозділів із їх застосуванням, могли використовуватись як докази в кримінальному судочинстві після їх перевірки в порядку, передбаченому КПК для попередження, припинення і розслідування злочинів, розвідувально-підривних посягань проти України, розшуку злочинців та осіб, які безвісно зникли

З метою попередження, припинення і розслідування злочинів, різних протиправних посягань на інтереси суспільства і держави, розшуку злочинців та осіб, які безвісно зникли, оперативні підрозділи збирають саму різноманітну оперативну інформацію, яку ретельно аналізують, відбирають серед неї найважливіше і продовжують над цим працювати.

Корисна інформація про ознаки злочину та протиправну поведінку може бути в повідомленнях громадських помічників і інформаціях конфідентів, в листах, заявах і повідомленнях громадян, посадових осіб підприємств, установ і організацій, у виступах засобів ма-

сової інформації. Таку інформацію працівник може отримати і безпосередньо, здійснюючи оперативно-розшукові заходи, наприклад, спостерігаючи за об'єктом перевірки, здійснюючи оперативний пошук, опитуючи громадян, вивчаючи документи, знайомлячись з завданнями інших оперативних підрозділів, виконуючи запити повноважних державних органів влади і управління [2].

Матеріали оперативно-розшукової діяльності використовуються поряд з іншими цілями, передбаченими законом, і для забезпечення безпеки працівників суду і правоохоронних органів та осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, членів їх сімей та близьких родичів цих осіб.

При отриманні оперативної інформації про наявність загрози життю, здоров'ю, житлу і майну працівників суду, правоохоронних органів та осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, членів їх сімей та близьких родичів, орган, уповноважений на прийняття рішення, зобов'язаний перевірити і в строк не більше трьох діб, а в невідкладних випадках - негайно прийняти рішення про застосування або відмову у застосуванні заходів безпеки. Рішення оформляється мотивованою постановою або ухвалою, яка передається для виконання підрозділу, на який покладено здійснення безпеки. Така постанова чи ухвала є обов'язковою для виконання тими посадовими особами, чи підрозділом яким вона адресована.

Головним напрямком в оперативно-розшуковій діяльності є збирання оперативної інформації та її доцільне ефективне використання. В Законі України "Про оперативно-розшукову діяльність", в інших законодавчих актах, які регламентують діяльність оперативних підрозділів, прямо вказується на інформаційне забезпечення оперативно-розшукової діяльності, на обов'язок оперативних підрозділів своєчасно інформувати найвищі органи державної влади України про відомі їм факти і дані, що свідчать про загрозу безпеці суспільства і держави, взаємно інформувати підрозділи, уповноважені здійснювати оперативно-розшукову діяльність, та інших правоохоронних органів, виявляти та усувати або нейтралізувати негативні соціальні явища, причини та умови, що породжують злочинність та сприяють їй.

Відомчий і прокурорський нагляд при використанні результатів оперативно-розшукової діяльності насамперед полягає у надгляді за правильним і у відповідності із законом оформленням результатів оперативно-розшукової діяльності органами, які наділені повнова-

женнями здійснювати оперативно-розшукову діяльність [9]. Адже як відомо, можливість використання результатів оперативно-розшукової діяльності у кримінальному судочинстві виникає тоді, коли вони у відповідності з чинним законодавством оформлені певними документами, а саме: протоколом і обов'язково доданим до нього відповідним додатком – така вимога закону.

Вимога щодо обов'язкового складання протоколу про результати негласного проникнення до житла чи іншого володіння особи, зняття інформації з каналів зв'язку, контроль за листуванням, телеграфною та іншою кореспонденцією, застосування інших технічних засобів отримання інформації передбачена ч. 2 ст. 8 Закону України від 18 лютого 1992 р. "Про оперативно-розшукову діяльність".

У кожному випадку використання протоколу як доказу у кримінальній справі уповноважений згідно зі ст. 14 Закону України "Про оперативно-розшукову діяльність" посадові особи органів внутрішніх справ і органів прокуратури повинні перевірити законність заведення оперативно-розшукової справи та постанови апеляційного суду, відповідність здійснених заходів вимогам чинного законодавства [9].

Наряду з цим прокурор, при здійсненні нагляду за використанням результатів ОРД, має перевірити допустимість результатів оперативно-розшукових заходів як доказів у кримінальній справі, з'ясувавши наступні питання:

- чи було заведено оперативно-розшукову справу;
- чи уповноваженим на те органом проводились оперативно-розшукові заходи;
- чи передбачені законом оперативно-розшукові заходи, в ході яких було отримано відповідну інформацію;
- чи були передбачені законом підстави для проведення оперативно-розшукових заходів;
- чи додержано встановлений законом порядок їх проведення;
- чи додержані вимоги закону про застосування в ході оперативно-розшукових заходів належних технічних засобів;
- чи відповідно до встановленого порядку було здійснено передачу матеріалів ОРД від оперативного підрозділу органам слідства.

У разі, якщо матеріали оперативно-розшукової діяльності одержані з порушенням перерахованих вимог закону, вони не можуть бути використанні як докази у кримінальних справах.

В Законі України "Про оперативно-розшукову діяльність" не випадково права підрозділів, які здійснюють оперативно-розшукову

діяльність (ст. 8) і гарантії законності під час здійснення оперативно-розшукової діяльності (ст. 9) розміщені поруч. Фактично на кожне положення про права оперативних підрозділів в законі приводяться відповідні гарантії захисту прав і свобод особи, обмеження повноважень оперативних підрозділів в тому чи іншому випадку. У кожному випадку наявності підстав для проведення оперативно-розшукової діяльності заводиться оперативно-розшукова справа. Постанова про заведення такої справи підлягає затвердженню начальником органу внутрішніх справ.

Начальник органу, який здійснює оперативно-розшукову діяльність зобов'язаний забезпечити законність використання результатів ОРД. Контроль за оперативно-розшуковою діяльністю здійснюється Міністерством внутрішніх справ України, начальником органу, який здійснює оперативно-розшукову діяльність. Начальник органу, установи несе відповідальність за виконання завдань, покладених на очолювану ним службу і дотримання законності при цьому.

Відомчий контроль здійснюється з метою:

- дотримання законності і обґрунтованості оперативно-розшукових заходів у відповідності до вимог законів та відомчих нормативних актів з питань організації оперативно-розшукової діяльності;
- своєчасного виявлення та усунення недоліків під час здійснення оперативно-розшукових заходів та попередження можливих відхилень від вимог законів і відомчих нормативних актів;
- реагування на порушення законності під час проведення оперативно-розшукових заходів, відновлення порушених прав і свобод особи, відшкодування моральних і матеріальних збитків, притягнення винних до відповідальності.

Повсякденний і поточний контроль за дотриманням законності в проведенні оперативно-розшукової діяльності здійснює керівник оперативного підрозділу. Керівники органів здійснюючих оперативно-розшукову діяльність можуть мати заступників, відповідальних за організацію оперативно-розшукової діяльності.

Керівник оперативного підрозділу для виконання завдань оперативно-розшукової діяльності:

- організує своєчасне отримання оперативно-розшукової інформації за допомогою оперативно-розшукових заходів, передбачених виключно оперативно-розшуковим законодавством;

- у відповідності з законом та нормами відомчих наказів інструкцій забезпечує оперативну перевірку інформації і проведення по оперативно-розшуковим справам;

- вивчає обґрунтованість і доцільність здійснення оперативно-розшукових заходів для проведення яких потрібна санкція суду чи дозвіл старшого оперативного керівника;

- забезпечує проведення оперативно-розшукових заходів у відповідності з правилами конспірації, створює умови конфіденційності і безпеки співробітництва з особами, залученими до здійснення оперативно-розшукової діяльності;

- перевіряє достовірність і направляє вищим оперативним керівникам інформацію, звіти і документацію, необхідну для виконання покладених на них завдань;

- координує роботу оперативного підрозділу з іншими оперативними підрозділами і службами, органу здійснюючого оперативно-розшукову діяльність, а з санкції вищого оперативного керівництва забезпечує взаємодію з оперативними підрозділами інших органів і відомств, здійснюючих оперативно-розшукову діяльність;

- забезпечує в установлених законом випадках і порядку інформування органів державної влади і управління про факти необхідні їм для успішного виконання завдань, поставлених перед ними;

- організує заходи по забезпеченню безпеки оперативних працівників як від злочинних посягань так і від негативного впливу оточення, в якому оперативний працівник виконує завдання, застерігає його від можливих помилок і порушень закону та відомчих нормативних актів з питань оперативно-розшукової діяльності;

- забезпечує підсумки, аналізує етапи оперативно-розшукової діяльності оперативного підрозділу, її відповідність вимогам закону, ставить оперативні завдання, розподіляє їх між виконавцями, організує і контролює виконання [10].

Таким чином, проблема використання матеріалів оперативно-розшукової діяльності в кримінальному процесі є нагальною, стоїть досить гостро і в теперішній час набуває особливої актуальності. Це пов'язано передусім з підвищенням організованої злочинності, з її професіоналізмом, з ростом активності протидії правоохоронним органам, збільшенням кількості погроз, шантажу, направлених проти свідків, потерпілих та інших осіб, які беруть участь у кримінальному

судочинства, слабкою підготовкою оперативно-слідчих кадрів до розслідування окремих категорій злочинів, зокрема, в економічній та фінансовій сферах.

Тому, роль відомчого і прокурорського контролю при здійсненні нагляду за додержанням законів при використанні результатів оперативно-розшукової діяльності помітно зростає. Адже проведення оперативно-розшукових заходів і використання їх результатів не у відповідності із законодавством може призвести до суттєвого обмеження чи порушення прав і свобод людини і громадянина.

Використана література:

1. Закон України "Про міліцію" від 20.12.1990 р. // Відомості Верховної Ради України. - 1991. - № 4. - Ст. 20.
2. Закон України "Про оперативно-розшукову діяльність" від 18.02.1992 р. // Відомості Верховної Ради України. - 1992. - № 22. - Ст. 304.
3. Закон України "Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю" від 30.06.1993 р. // Відомості Верховної Ради України. - 1993. - № 35. - Ст. 358.
4. Конституція України. Коментарі / Ін-т законодавства Верховної Ради України. - К., 1996. - 376 с.
5. Пічкурєнко С.І. Голомша Я.Я., Блажкун К.І. Теоретичні та практичні аспекти реалізації принципу законності в оперативно-розшуковій діяльності / Пічкурєнко С.І. // Іменем Закону: Науковий вісник, 2007. - № 3. - С. 32-34.
6. Бандурка О.М. Оперативно-розшукова діяльність. Частина I; Підручник - Харків: Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2002. - 336 с.
7. Кримінально-процесуальний кодекс України: [станом на 10 травня 2007 року]. - К.: Велес, 2007.
8. Вольніченко Клара "Новий вид доказів у кримінальному процесі - протоколи оперативно-розшукових заходів з відповідними додатками, складеними уповноваженими органами: проблеми використання" // Вісник Прокуратури України. - 2007. - № 4.
9. Наказ Генерального прокурора України від 19 вересня 2005 р. № 4/1 гн "Про організацію прокурорського нагляду за додержанням законів органами, які проводять оперативно-розшукову діяльність".
10. Заг. частина: Підручник / Е.О. Дідорєнко, І.П. Козачєнко, Я.Ю. Кондратьєв та ін.; ред. Л.В. Бородича. - Луганськ: РВВ ЛІВС, 1999. - Т. I. - 390 с.

УДК 351.741:343.37

О.М.Чистолінов*

**ДО ПИТАННЯ ПРО СТВОРЕННЯ НАДНАЦІОНАЛЬНИХ
ПРАВООХОРОННИХ СТРУКТУР У БОРОТБІ
З ЕКОНОМІЧНОЮ ЗЛОЧИННІСТЮ**

Реалії сьогодення переконливо свідчать, що глобалізація соціальних та економічних процесів призвела й до відповідних процесів в кримінальному середовищі. Не є винятком із указаної тенденції й Україна. Аналіз матеріалів кримінально-процесуального та оперативно-розшукового характеру свідчить про існування сталих кримінальних контактів злочинців України та інших держав, насамперед тих з них, що утворились на території колишнього СРСР.

Якщо звернутись до структури організованої злочинності, насамперед її транснаціональних форм, то очевидним є об'єднання загальнокримінальних та суто економічних структур. Вчинення загальнокримінальних злочинів (насамперед вбивств та заподіяння тілесних ушкоджень) розглядається представниками таких формувань як засіб захоплення контролю на певній території та забезпечення діяльності тих структур, які спеціалізуються на вчиненні економічних злочинів [1, с. 212]. Через вказану обставину значно зростає рівень загрози, котрий становить для суспільства економічна злочинність, насамперед її транснаціональні форми.

Проблемам правового врегулювання, організації та здійсненню міжнародного співробітництва у протидії злочинності приділяється значна увага як на національному, так і на глобальному рівнях. Але реалізація окремих положень нормативних актів і договірних положень блокується неузгодженістю процедурних аспектів цього напрямку діяльності.

Питання забезпечення економічної безпеки держави, у тому числі і в галузі захисту економічної системи від протиправних зазіхань транснаціональних злочинних формувань має міжгалузевий та багатоаспектний характер. Теоретичними розробками, спрямованими на визначення основ ОРД, окремих аспектів вказаної проблеми займа-

* Кандидат юридичних наук, заступник начальника кафедри ОРД Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка.

лися такі вчені, як К.В. Антонов, О.М. Бандурка, В.П. Бахін, Р.С. Белкін, П.Д. Біленчук, М.П. Водько, В.І. Галаган, К.К. Горяїнов, О.М. Джужа, Е.О. Дідоренко, О.Ф. Долженков, А.П. Закалюк, А.В. Іщенко, Н.С. Карпов, І.П. Козаченко, Є.Д. Лук'янчиков, В.А. Некрасов, О.В. Негодченко, Д.Й. Никифорчук, В.С. Овчинський, С.С. Овчинський, Ю.Ю. Орлов, В.Л. Ортинський, М.А. Погорецький, К.С. Радіонов, Г.К. Синилов, О.П. Снігер'єв, С.М. Стахівський, О.В. Танкевич, Л.Д. Удалова, М.Є. Шумило, О.Ю. Шумілов й ін.

У той же час, на нашу думку, потребують більш детальної розробки питання правового статусу представників міжнародних правоохоронних органів, до компетенції яких віднесено боротьбу із економічною злочинністю.

Зазначене зумовлює об'єктивну необхідність науково-практичного вдосконалення оперативно-розшукової роботи органів внутрішніх справ щодо захисту економічної системи.

У свій час політико-економічні реалії обумовили виділення з карного розшуку підрозділів з більш вузькою спеціалізацією, що призвело до створення спеціальних підрозділів з боротьби з економічною злочинністю [2, с. 14-15]. Проте це в окремих випадках створювало "паралелізм" у діяльності різних оперативних підрозділів. Одне злочинне угруповання може бути предметом оперативного інтересу як підрозділів кримінальної міліції або з боротьби з організованою злочинністю МВС, так і відповідних підрозділів СБУ, Державної прикордонної служби. Це дозволяє, з одного боку, створити елементи здорової конкуренції в діяльності оперативних підрозділів, з іншого – запобігти монополізації в галузі ОРД.

Проте зазначене становище висуває підвищені вимоги до організації взаємодії правоохоронних органів як безумовної складової ефективної протидії злочинності [3]. За радянських часів роль своєрідної об'єднавчої сили виконували партійні органи, в сучасній Україні вказана функція належить Президенту України, Кабінету Міністрів України та окремим колегіальним структурам, таким, як Рада національної безпеки та оборони.

У свою чергу державотворчі процеси на пострадянських територіях визначили необхідність створення єдиного координаційного центру у боротьбі зі злочинністю на зазначених територіях. Саме тому створені та діють такі структури як нарада Міністрів внутрішніх справ держав – учасниць СНД, Бюро з координації боротьби з органі-

зованою злочинністю та іншими небезпечними видами злочинів, а також інші. Водночас відбулося і приєднання України до загальносвітового правоохоронного простору.

Проте аналіз участі України в міжнародних правоохоронних організаціях дозволяє зробити висновок про невідповідність рівня правоохоронного співробітництва вимогам сьогодення. Сучасний розвиток комунікацій дозволив злочинцям ігнорувати державні кордони, а в окремих випадках і використовувати їх як запоруку уникнення від відповідальності. Найбільш суттєво недоліки міжнародного співробітництва правоохоронних органів проявляються при боротьбі з економічною злочинністю.

Якщо звернутись до іноземного досвіду, то у державах Євросоюзу створено таку організацію як Європол, що є правоохоронною організацією, якій надано окремі виконавчі функції на держав – учасниць саме у боротьбі з економічними злочинами [4, с. 66]. Зазначений приклад, а також інші міркування дозволили окремим науковцям запропонувати створення і на території держав – учасниць СНД правоохоронних структур з наднаціональними повноваженнями [5].

Проте якщо звернутись до ситуації в Україні, то надання виконавчих владних функцій представникам інших держав (у тому числі і представників міжнародних правоохоронних структур) суперечить її законодавству. Автоматичне запозичення правових норм інших держав не матиме позитивного результату. На нашу думку, створення наднаціональних правоохоронних органів на сучасному етапі не є доцільним через низку причин. По-перше, внутрішня неготовність України як в плані правового так і організаційного забезпечення такого кроку. По-друге, невідповідність стандартів у правоохоронній діяльності відповідним нормативам в інших державах, насамперед Центральної та Західної Європи.

Глобалізація сучасного світу є незворотнім процесом. Не є винятком і правоохоронна діяльність, що є відповіддю на певні процеси у кримінальному світі. У зв'язку з цим, на нашу думку, першочерговому розв'язанню підлягають наступні питання:

- визначення стратегічного напрямку правоохоронної інтеграції України;
- продовження процесу гармонізації законодавства України та її основних партнерів у боротьбі з економічною злочинністю;

- оптимізація порядку передання та використання інформації з питань боротьби зі злочинністю до іншої держави (окремої уваги заслуговують питання обміну інформацією про злочини, які вчинені з використанням глобальної комп'ютерної мережі);

- визначення порядку проведення оперативно-розшукових (за нормами національного законодавства) заходів на запит іншої держави, а також використання отриманої інформації;

- перегляд категорій інформації, яка має узагальнюватись у межах міждержавних інформаційних систем.

Значений перелік не є вичерпним, а лише ілюструє основні напрямки з питань правового забезпечення міжнародної правоохоронної інтеграції України. На нашу думку, лише після створення правового підґрунтя, відповідних соціально-економічних умов та набуття певного досвіду у цьому напрямку діяльності можна ставити питання про створення наднаціональних правоохоронних структур до компетенції яких буде віднесено й Україну.

Використана література:

1. Антонов К. В. Характеристика суб'єктів державно-правової охорони економічної безпеки держави від злочинних посягань / К. В. Антонов // Науковий вісник Дніпропетровської юридичної академії Міністерства внутрішніх справ України. - 2002. - № 1 (7). - С. 207-219.

2. Водько Н. П. Генезис сыска и проблемы совершенствования системы оперативных подразделений органов внутренних дел Украины (научный доклад) / Н. П. Водько // Сторіччя розшуку: історія, сучасність та перспективи: матеріали науково-практичної конференції (Одеса, 24 жовтня 2008 р.). - Одеса: ОДУВС, 2008. - С. 11-18.

3. Подобний О. О. Організаційні основи виявлення, розкриття та розслідування організованої злочинності діяльності, пов'язаної з викраденням людини / О. О. Подобний // Вісник Одеського інституту внутрішніх справ. - 2004. - № 4. - С. 83-95.

4. Негодченко О. В. Міжнародне співробітництво у сфері правосуддя : навчальний посібник / О. В. Негодченко, В. М. Тертишнік. - Дніпропетровськ: Юридична академія МВС України, 2002. - 68 с.

5. Зорин Г. А. Стратегия борьбы с транснациональной преступностью / Г. А. Зорин, О. В. Такневич. - Гродно: Изд-во Гродненского филиала "Негосударственного института современных знаний", 1997. - 104 с.

УДК 351.746.2

О.В. Бочковий*

**РОЛЬ І МІСЦЕ АВТОМАТИЗОВАНИХ СИСТЕМ
В ІНФОРМАЦІЙНО-АНАЛІТИЧНОМУ ЗАБЕЗПЕЧЕННІ
ПРИЙНЯТТЯ РІШЕНЬ ПРО ПРОВЕДЕННЯ
ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВИХ ЗАХОДІВ, ЩО ТИМЧАСОВО
ОБМЕЖУЮТЬ КОНСТИТУЦІЙНІ ПРАВА ГРОМАДЯН**

У центрі інформаційних відносин у сфері ОРД знаходиться оперативно-розшукова інформація, яку утворюють відомості про осіб і факти, що становлять оперативний інтерес, усі їх елементи і взаємозв'язки між ними; відомості про саму систему ОРД, її складові елементи, характеристики, виконувані оперативно-розшукові дії та їх результати; відомості про умови оперативної обстановки, у яких проводиться оперативно-розшукова діяльність, а також про стан самих оперативних апаратів. Зосередження і рух такої інформації у напрямку, що забезпечує вирішення завдань ОРД щодо попередження й розкриття злочинів, створює інформаційні потоки. Останні характеризують пізнавальну діяльність оперативних підрозділів в орієнтації на пошук, вивчення, оцінку й використання різноманітної інформації.

Таким чином, підвищення ефективності інформаційно-аналітичного забезпечення прийняття рішень про проведення оперативно-розшукових заходів, що тимчасово обмежують конституційні права громадян напряму залежить від удосконалення інформаційного забезпечення ОРД загалом та підвищення інформатизації ОВС з метою систематизації та управління інформаційними потоками. Адже будь-яка діяльність, що здійснюється органами внутрішніх справ - є результатом прийняття рішення окремою особою і від того, наскільки швидко, зрозуміло й обґрунтовано дане рішення дійде до безпосереднього виконавця, або буде реалізоване шляхом здійснення конкретних дій, буде залежати кінцевий результат: чи це проведення конкретного заходу, чи розкриття злочину, чи глобальне питання боротьби зі злочинністю.

* Старший науковий співробітник НДІ з правових та організаційно-тактичних проблем ОРД Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка, капітан міліції.

Слід вказати, що прийняття рішень про проведення оперативно-розшукових заходів часто здійснюється в умовах цейтноту¹, коли немає часу на роздуми, а від того, наскільки вчасно та обґрунтовано буде прийняте рішення, залежить не тільки захист прав та свобод особи, щодо якої будуть здійснюватись такі заходи, але й осіб, які можуть постраждати від дій не спійманого зловмисника. Саме у таких умовах важливе значення має швидкість та об'єктивність отримання інформації, що представляє оперативний інтерес, і на підставі якої ми можемо прийняти та обґрунтувати рішення про проведення чи не проведення оперативно-розшукових заходів, що тимчасово обмежують конституційні права громадян.

Створенню сучасних інформаційно-аналітичних систем передувала розробка автоматизованих пошукових систем (АПС), в яких інформація механічно фіксувалася на картках. Модернізація зводилася до поліпшення систематизації накопичуваної інформації і автоматизації процесу її обробки. Картки розкладалися по окремих ящиках: вбивці, насильники, злодії, квартирні злодії, "щипачі" і т.д. З часом по краях карток стали робити перфорацію. Кожному отвору відповідала своя ознака, наприклад, колір волосся злочинця, вік, прикмети, особливий спосіб скоєння злочину і ін. Там, де особливих ознак не було, в картці робився замість отвору проріз. Картки складували в спеціальний футляр або ящик, в перфорацію вставлялася металева спиця і з її допомогою витягувалися тільки ті картки, в яких була зафіксована шукана ознака. Картки з прорізом, тобто без фіксації прикмет, залишалися в ящику.

А все розпочалося з того, що у 1804 р. француз Жозеф Марія Жаккард винайшов прилад, що використовує перфоровані картки для контролю роботи ткацького верстата². У 1889г. Герман Голлеріт, син німецьких емігрантів, допрацював перфокарточний механічний пристрій Ж.М. Жаккарда для обробки великого об'єму даних. Машина була настільки вдалою, що Бюро перепису США використовувало її при обробці результатів перепису населення у 1890 році. Таку машину і для тих же цілей у 1897 році купила Росія. А у 1902 році Г. Голлеріт створив табулятор, в якому картки подавалися автоматично.

¹ Цейтнот (від нім. Zeit (цайт) – час і нім. Not (нот) – потреба) – в партії в шахмати, шашки чи іншу настільну гру – недолік часу для обдумування ходів, яке в офіційних змаганнях регламентується. Гостра нестача часу. - Режим доступу: <http://ru.wikipedia.org/wiki/Цейтнот>

² Історія комп'ютера. // Режим доступу: <http://chemykh.net/content/view/14/38/>

Таким чином пройшло зародження автоматизації певних процесів суспільного життя. Надалі, вже комп'ютерні технології дозволили звести воедино величезні об'єми інформації, хоча сутність систем залишилась. Досить вказати, що органами ОВС щорічно реєструється близько 3 млн. подій, що мають ознаки злочину, і вже на первинному етапі обробляється інформація про, приблизно, 3,8 млн. осіб, в тій чи іншій мірі причетних з вказаними в заявах фактами. Розслідується близько 0,5 млн. кримінальних справ. Адміністративні протоколи складаються у відношенні майже 6 млн. осіб. Декілька мільйонів громадян, що перебувають на обліку в оперативно-довідковій картотеці МВС, піддаються безперервному моніторингу. Тільки нормативними документами МВС регламентується функціонування 17 інформаційних баз даних.

Ще десять років тому, для того, щоб зібрати інформацію щодо конкретної особи, слідчому чи оперативному працівнику необхідно було підготувати десятки запитів до різноманітних установ та організацій і чекати відповіді тижнями. Та сьогодні, враховуючи сучасну криміногенну ситуацію та завантаженість працівників ОВС по-перше, вони не можуть собі дозволити втрачати стільки часу, а, по-друге, у цьому немає необхідності, зважаючи на суцільну автоматизацію та комп'ютеризацію усіх процесів суспільного життя.

Головною подією в галузі інформатизації стало прийняття Національної програми інформатизації, причому вперше в нашій державі механізм реалізації програми такого рівня закріплено у законі – Законі України "Про Національну програму інформатизації"¹. Відповідно до цього закону головною метою Програми є створення необхідних умов для забезпечення суспільства і його суб'єктів інформацією в потрібних і достатніх обсягах в усіх сферах діяльності, сприяння становленню України як цивілізованої, правової держави, підвищення продуктивності суспільного виробництва (продукції і послуг) на основі широкого використання інформаційних технологій, посилення економічного потенціалу країни, забезпечення інформаційної незалежності та національної безпеки держави.

В той же час в Україні прискореними темпами створюється інформаційний простір, у якому циркулює, накопичується та зникає найрізноманітніша інформація. Особливо мають потребу в сучасних

¹ Про Національну програму інформатизації: Закон України від 4 лютого 1998 р. // Юрид. вісник України. - 1998. - № 18. - С. 2-8.

інформаційно-телекомунікаційних технологіях правоохоронні органи України.

Питання своєчасного та якісного забезпечення інформацією споживачів нерозривно пов'язано з раціональною організацією діяльності всієї інформаційної системи правоохоронних органів. Об'єм інформації, який надходить в усі ланки та служби органів внутрішніх справ, величезний, і обсяги інформативного потоку невпинно зростають. Необхідність в отриманні, опрацюванні та використанні найрізноманітнішої інформації постійно виникає у всіх без винятку підрозділах, особливо в тих, які займаються криміналістичною та оперативно-розшуковою діяльністю¹.

Правоохоронні органи зарубіжних країн широко використовують автоматизовані інформаційно-пошукові системи, які дозволяють значно оптимізувати розкриття та розслідування злочинів, вчинених членами організованих угруповань².

Практика боротьби зі злочинністю переконливо свідчить про суттєву, а в багатьох випадках пріоритетну роль системи інформаційного забезпечення органів внутрішніх справ як ланки, що зумовлює ефективність роботи правоохоронних структур. Система інформаційного забезпечення здійснює інформаційну підтримку органів внутрішніх справ у розкритті і попередженні злочинів, установленні і розшуку злочинців, надає багатоцільову статистичну, аналітичну та довідкову інформацію.

Досвід використання комп'ютерних інформаційних систем і технологій в правоохоронній сфері свідчить, що основними тенденціями їх розвитку та удосконалення є:

- удосконалення форм та методів керування системами інформаційного забезпечення;
- централізація та інтеграція комп'ютерних банків даних;
- впровадження новітніх комп'ютерних інформаційних технологій для ведення кримінологічних обліків;
- розбудова та широке використання ефективних та потужних комп'ютерних мереж;

¹ Захаров В.П. Рудешко В.І. Проблеми інформаційного забезпечення правоохоронних структур. Навчально-практичний посібник. - Львів: ЛьвДУВС, 2007. - С. 195.

² Хірсін А.В. Удосконалення автоматизованих інформаційно-пошукових систем, які використовуються у боротьбі з організованою злочинністю // Право України. - 2004. - № 6. - С. 57.

- застосування спеціалізованих засобів захисту та безпеки інформації;
- налагодження ефективного взаємообміну кримінологічною інформацією на міждержавному рівні¹.

З метою об'єднання існуючих в органах та підрозділах внутрішніх справ України інформаційних ресурсів в єдиний інформаційно-аналітичний комплекс із використанням сучасних інформаційних технологій, комп'ютерного та телекомунікаційного обладнання, для підтримки оперативно-службової діяльності органів і підрозділів внутрішніх справ, суттєвого зміцнення їх спроможності протидії та профілактики злочинності на сьогоднішній день створено Інтегровану інформаційно-пошукову систему (ІПС) органів внутрішніх справ України.

Інтегрована інформаційно-пошукова система - це сукупність організаційно-розпорядчих заходів, програмно-технічних та інформаційно-телекомунікаційних засобів, що забезпечують формування та ведення довідково-інформаційних, оперативно-розшукових обліків, авторизований доступ до інформаційних ресурсів ІПС.

Відповідно до Положення про Інтегровану інформаційно-пошукову систему (ІПС) органів внутрішніх справ України, затвердженого наказом МВС від 12.10.2009 № 436, зареєстрованим у Міністерстві юстиції України 28.12.2009 за № 1256/17272, та з метою вдосконалення функціонування існуючих в органах і підрозділах внутрішніх справ України інформаційних обліків Міністерством внутрішніх справ України затверджено інструкцію з організації функціонування Інтегрованої інформаційно-пошукової системи органів внутрішніх справ України (Наказ МВС України від 10.03.2010 № 75).

Відповідно до свого призначення ІПС вирішує такі завдання:

- автоматизація процесів обліку отриманої інформації, обробки інформаційних запитів, пошук та відбір необхідної інформації;
- виконання інформаційно-пошукових заходів, проведення аналітичних досліджень;
- обмін інформацією між інтегрованими банками даних ІПС відповідних рівнів та забезпечення постійного зв'язку між ними, уніфікація технологічних процедур опрацювання документів, збирання,

¹ Омеляненко О.В. Система інформаційного забезпечення ОВС України // Проблеми застосування інформаційних технологій, спеціальних технічних засобів у діяльності ОВС, навчальному процесі, взаємодії з іншими службами. Матеріали науково-практичної конференції 24 грудня 2010 року. - Львів: ЛьвДУВС, 2010. - С. 18.

реєстрації, накопичення та обробки інформації, що надходить до кожного з банків даних;

- постійне формування, оновлення та адміністрування банків даних ІПС, забезпечення достовірності, оперативного доступу та збереження інформаційного ресурсу;

- забезпечення надійного зберігання інформаційних обліків, максимально зручна їх систематизація;

- формалізація технологічних процесів обробки інформації, визначення типових маршрутних технологічних схем для їх виконання;

- забезпечення комплексного захисту інформації та розмежування доступу до інформації, що зберігається в ІПС;

- автоматизація збирання даних про результати виконання технологічних процесів щодо інформаційних обліків, формування аналітичних і статистичних звітів;

- інформаційне забезпечення управлінської діяльності, підготовка аналітично-довідкових матеріалів;

- наскрізний контроль (підрозділ контролю, керівник ОВС, безпосередній виконавець) за своєчасністю і повнотою надання первинних облікових та інформаційно-пошукових документів, проведення аналізу їх повноти, сумісності та об'єктивності.

Інформаційними ресурсами (об'єктами обліку) ІПС є об'єктивно поєднаний набір відомостей, що безпосередньо стосується осіб, подій (злочинів, адміністративних правопорушень), надзвичайних подій, який накопичується в процесі службової діяльності ОВС в обсязі, структурі й порядку, що визначаються завданнями, покладеними на ОВС, відповідно до чинного законодавства.

ІПС побудована за тривірневою ієрархічною структурою, що відповідає організаційній побудові МВС:

- перший рівень – центральний вузол (банк даних) ІПС – розташовано в спеціально виділених службових приміщеннях Департаменту інформаційних технологій МВС України;

- другий рівень – регіональні (обласні) вузли (банки даних) ІПС – розташовано в спеціально виділених службових приміщеннях управлінь (відділів) інформаційних технологій ГУМВС, УМВС;

- третій рівень – територіальний вузол ІПС – розміщений і функціонує безпосередньо в районних, міських, лінійних управліннях (відділах) ГУМВС, УМВС. На територіальному рівні експлуатація ІПС забезпечується відділами (секторами) інформаційних технологій цих підрозділів.

Проте, незважаючи на деякі зрушення щодо підвищення ефективності формування та використання працівниками ОВС інформаційних масивів і надалі мають місце ряд недоліків, що виникають в процесі практичної експлуатації БД:

- слабкий інформаційний зв'язок між обліково-реєстраційними, оперативно-розшуковими і довідковими фондами різних служб;
- недостатня повнота і достовірність даних;
- несвочасне надходження до споживачів оперативно-службової інформації через недосконалість технології подання відомостей в банки даних і слабого використання сучасних засобів комп'ютерної техніки і зв'язку;
- застарілість технічних комплексів ОВС, переважна більшість яких виробила свій ресурс;
- недосконалість організаційно-кадрового забезпечення інформаційних підрозділів МВС, ГУМВС (УМВС) в областях та в галузевих службах;
- нераціональне використання відповідного фінансування на підтримку та розвиток системи інформації;
- недосконалість та нерегульованість нормативно-правової бази.

Все вищезазначене не сприяє ефективному використанню ІПС у боротьбі зі злочинністю, крім того, як вказувалось раніше, інформаційно-пошукові системи не у повній мірі забезпечують сучасні потреби оперативних підрозділів ОВС у боротьбі зі злочинністю. Тим паче, що науково-технічний прогрес дає широкі можливості у використанні аналітичних здібностей сучасних комп'ютерних технологій.

Проте це не відноситься до пошукових систем, сутність яких - те, що на полиці поклав, те в незміненому вигляді і візьмеш. Перевага лише в одному: на полиці зібрано багато всього, а пошукова система з цієї великої кількості за запитом видасть в найкоротший термін окремі крупиці того, що тобі зараз потрібно. У цьому плані АПС цілком виправдовують своє призначення і включаються як складова частина в Інтегрованій інформаційно-аналітичній системі.

Основні переваги інформаційно-аналітичних систем наведемо на прикладі Луганської моделі Інтегрованої інформаційно-аналітичної системи (ІААС), яка вже діє, а її розробники вимушено сповідують найдемократичнішу процедуру, прийняту ОБСЄ, - ad tak: хто не хоче приєднатися, повинен повідомити про це автора, інші підтримують його за умовчанням.

У діючій інтегрованій інформаційно-аналітичній системі навіть збір первинної інформації про спосіб і обставини скоєння кожного злочину, особу злочинця, який покладається на АПС, зазнав істотних змін. Сам збір необхідної інформації і її аналіз здійснюється в рамках типових моделей, розроблених загальною теорією пізнання, криміналістикою і наукою ОРД. Але будь-яка типова модель формується з урахуванням минулого досвіду, представляє в узагальненому вигляді те, що десь колись було. А життя не стоїть на місці, злочинці витягують уроки з поразок, нанесених правоохоронними органами, освоюють нові прийоми і форми протиправної діяльності. Тому при зборі і аналізі оперативно-розшукової інформації робиться постійна поправка на динамічність досліджуваних процесів, можливість появи нових організаційних форм злочинних об'єднань, вдосконалення старих і розробки нових прийомів протидії проведенню ОРЗ і розслідування в цілому.

Якщо торкнутися історії, то важливо відзначити, що в ОВС Луганської області в локальних масштабах впродовж багатьох років послідовно вирішувалися завдання спочатку єдиного розуміння і оперативними співробітниками, і програмістами УІТ основних формулювань, цілей і очікуваних результатів, потім створення і безперервного вдосконалення конкретних прикладних програмних продуктів. Останні, у свою чергу, дозволили, крім реалізації своєї основної функції – бути одним з головних і найбільш ефективних інструментів в розкритті злочинів, одночасно вирішувати задачі забезпечення повноти, актуальності і достовірності даних, що зберігаються в інформаційних масивах.

Завдяки відпрацьованим технологіям, за 9 місяців 2010 року тільки трьома співробітниками одного з підрозділів УІТ УМВС в Луганській області (відділу ОРІОН) розкрито 297 тяжких і особливо тяжких злочинів, розслідування яких традиційними методами виявилось безуспішним (розслідування було припинено у зв'язку з невстановленням винного). Серед них – вбивства (зокрема подвійні), розбійні напади, грабежи, торгівля зброєю, тяжкі наркозлочини і т.д. При цьому нерідко первинна інформація про злочинців взагалі спочатку відсутня в інформаційних масивах, сама система була безпосереднім джерелом нової інформації про осіб.

Для реалізації вказаних завдань програмістами УІТ розроблені і впроваджені в практику такі спеціалізовані системи, як СОВА, принциповою відмінністю якої є здійснення на практиці можливості інте-

графії в єдиний інформаційний масив всіх наявних в УІТ УМВС відомих інформаційних ресурсів (включаючи масиви даних оперативно-розшукової діяльності) і бази даних інших відомств. Ефективність використання системи забезпечується, перш за все, впровадженням в розробку сучасних інформаційних технологій (зокрема – технології візуального аналізу даних, мультимедійних технологій, а також технології геоінформаційних систем). Важливо відзначити, що як один із зовнішніх модулів, що розширюють можливості системи СОВА, заціяний і активно використовується програмний продукт всесвітньо відомої фірми i2, який також освоєний співробітниками УІТ УМВС в Луганській області. У 2010 році система піддалася ґрунтовній реконструкції. Зокрема, повною мірою реалізовані функції багатобазової структури: оператор системи може підключити для забезпечення багатofакторного аналізу будь-яку базу даних, розташовану в будь-якій географічній точці.

Отже, для підтвердження значущості та необхідності застосування інформаційно-аналітичних систем підкреслимо декілька їх специфічних якостей. Перше: немає необхідності доводити, що, при всіх інших достоїнствах, *ІАС несе могутній потенціал додаткових гарантій захисту прав і свобод правослухняних громадян*. Система дозволяє ще на попередньому етапі зробити відсів, уникнути необґрунтованих підозр в скоєнні злочину значної частини осіб, на яких, через випадковий збіг обставин, падає така тінь. Скорочується необхідність у допиті в якості свідка громадян, що не володіють, як потім з'ясується, необхідною інформацією. Скорочуються, нарешті, витрати часу оперативних працівників, слідчих і, відповідно, терміни розслідування.

Друга важлива якість – інтегровані інформаційно-аналітичні системи дозволяють поставити на достовірно наукову основу методологію розслідування злочинів, перетворити в реальність основоположний принцип всебічності розслідування, що повсюдно не реалізується. Так, в кожному підручнику проголошується вимога перевірки всіх версій, що висуваються, у справі. І за загальним правилом версії, повністю або не дуже, перевіряються. Але перевіряються версії *що висуваються*. А сам процес висунення версій неминуче обмежений початковою інформацією. В більшості випадків вона вельми мізерна, дозволяє робити лише типові гіпотетичні прогнози.

Використання сучасних технологій створює можливість підтвердити не тільки відсутність у момент події осіб, на яких, як вказано вище, падає тінь, але і присутність тих, хто з якої-небудь причини не

потрапив у поле зору свідків або не відобразився в їх пам'яті, проте представляють оперативний інтерес. Накопичений в системі масив інформації про криміногенні установки, зв'язки, пересування певних осіб створює можливість висунути версію про причетність до злочину, якщо навіть за допомогою свідків і технічних засобів не була зафіксована їх присутність у момент його здійснення.

Нарешті, в банку даних системи накопичується інформація, що працює як на користь висунутої версії, так і на її спростування. Суперечність виявляється на першій стадії аналізу. Програма обмежує суб'єктивізм слідчого. Одночасно в системі чітко фіксується час надходження інформації, що дозволяє відокремити суб'єктивні нашірвання в тлумаченні події свідком.

Третя перевага - з використанням ПАС криміналістика і наука оперативно-розшукової діяльності одержують новий напрям розвитку. Якщо раніше процес розслідування йшов від злочину до злочинця, то нині з'являється можливість будувати стратегію від злочинця до злочину.

Традиційно латентними вважалися довершені злочини, по яких в процесі розслідування особу, винну в їх вчиненні, встановити не представилося можливим. Проте, як свідчить і теорія, і практика, чималий відсоток довершених злочинів, зокрема тяжких, взагалі не виявляється. Причини різні - від ретельного маскування діяння до залякування або знищення осіб, від яких повинне було поступити повідомлення про довершений злочин. Треба також додати чималу частку злочинів, по яких через різних, в більшості далеко не об'єктивних, причин кримінальна справа, навіть за наявності заяви, не порушуються.

Накопичувані бази даних і відповідне програмне забезпечення дозволяють прогнозувати можливість скоєння злочину конкретною особою, вживати заходів по попередженню і припиненню, а у разі їх безуспішності виявляти і розкривати його по гарячих слідах. Розробки таких програм ведуться в США і деяких країнах Європи, відповідний науковий потенціал є і в Україні.

Четверта перевага: інтегровані інформаційно-аналітичні системи створюють можливість плідніше реалізувати суворівський принцип: "Здивувати, приголомшити, перемогти".

П'ята - впровадження принципово відмінних від існуючих методик безконтактного з реальними особами проведення розслідування до завершального його етапу. По цілому ряду категорій злочинів, що

розслідуються, використання інформаційно-аналітичних технологій не вимагає наявності заяви потерпілого, проведення ревізій в традиційному їх розумінні, допиту свідків для відзеркалення, наприклад, процедури проходження бухгалтерських документів. Звідси неминуче повинен відбутися перегляд деяких нині існуючих постулатів теорії і практики доказування. Так, процесуальне закріплення використання як доказ відповідним чином оформлених результатів інформаційно-аналітичної (комп'ютерній) розвідки дозволить виключити необхідність вилучення і залучення до кримінальної справи великого об'єму бухгалтерських документів, що, в сукупності з відмовою від проведення бухгалтерської ревізії, не тільки скоротить терміни слідства, але і не створюватиме перешкоди в діяльності суб'єкта господарювання, що перевіряється.

І криміналістика, і наука оперативно-розшукової діяльності в абсолютній більшості оперують типовими, найбільш поширеними слідчими і оперативно-розшуковими версіями, які знаходять відзеркалення у відповідних шаблонних методиках. На освоєння останніх орієнтований учбовий процес у вузах і інших учбових закладах. Так, переважна маса злочинів, при зрозумілих варіаціях, здійснюються по стандартних схемах, і застосування типових методик дозволяє їх розкрити. Але в злочинній сфері є уніками, винахідливість яких виходить за рамки звичайного. Треба констатувати: кримінальні справи, порушені за фактом скоєння таких злочинів, в більшості стають "глухарями", якщо вони не потрапляють до рук таких же унікальних, досвідчених слідчих і оперативних співробітників. На жаль, останніх одиниці. Далеко не завжди їх досягнення узагальнюються і публікуються. Та і опубліковане читають не всі. З часом такі працівники йдуть і їх місце не завжди займають такі ж гідні. Нині в органах МВС відбулося масове вимивання висококваліфікованих кадрів, середній стаж практичних працівників неприпустимо низький. Звідси відповідна статистика розкриття такого роду злочинів, що виділяються із загальної маси.

ПАС дозволяють вже сьогодні знайти прагматичніше рішення. Всі унікальні прийоми і способи скоєння злочину і, відповідно, їх розкриття перекладаються математичною мовою, вводяться в самонавчальну і таку, що саморозвивається систему, перетворюючи її на колективний розум слідчих і оперативних працівників. Образно кажучи, ПАС - це губка, яка вбирає, зберігає, переробляє і видає на вигому все те, накопичене роками і десятиліттями, що працює на розкриття злочину, яким би складним він не був.

Особливого значення досліджувані питання набувають сьогодні, коли криміногенна ситуація в Україні віддзеркалює тенденцію до збільшення кількості звернень громадян про кримінальні події. Відповідно маємо значне зростання навантаження на працівників оперативних підрозділів ОВС, що в сукупності з проблемами кадрового забезпечення, накопиченими протягом останніх років, тільки ускладнює кризу правоохоронної системи¹.

В завершення зазначимо, що ПАС прискореними темпами удосконалюються. Масиви накопичуваної інформації ростуть. Ростає і результативність здійснюваного її аналізу. Але, з урахуванням наявного потенціалу ККД, відзначаючи заслуги, ще раз вимушені визнати: використання інформації залишає бажати кращого. "Всупереч" закону збереження матерії і енергії, автоматизовані інформаційні системи шляхом аналізу і синтезу наявних відомостей можуть і повинні давати нову, раніше невідому оператору інформацію. Генеральна мета – прогнозування можливості скоєння злочину в певний час у визначеному місці, виявлення латентних злочинів. Завдання цілком реальне, практичні підходи до його рішення вже розробляються.

УДК 343.4+351.746

В.А. Грачев*
Е.А. Звонок**

**ОСОБЕННОСТИ РАСПОЗНАВАНИЯ И РАСКРЫТИЯ
ТИПОВЫХ ВИДОВ УБИЙСТВ, ЗАВУАЛИРОВАННЫХ
ПОД БЕЗВЕСТНОЕ ИСЧЕЗНОВЕНИЕ ГРАЖДАН
(ПО МАТЕРИАЛАМ ГУМВД УКРАИНЫ В ДОНЕЦКОЙ ОБЛАСТИ)**

Розыск без вести пропавших лиц - одна из наиболее специфических и проблемных функций подразделений уголовного розыска. В

¹ Гуслицкий В.С., Задорожный Ю.А., Розовский Б.Г. Информационно-аналитическое обеспечение раскрытия и расследования преступлений: Монография. – Луганск: Изд-во Элтон-2, 2008. – С. 9.

* Начальник УУР ГУМВД Украины в Донецкой области.

** Научный сотрудник НИП по правовым и организационно-тактическим проблемам ОРД Луганский государственный университет внутренних дел имени Э.А. Дидоренко.

Донецької області, в якій показателі щорічно совершаемых преступлений займають перші місця серед областей в Україні, особого уваги со сторони указаних підрозділів потребує кримінальна складова безвистного исчезновения граждан. По даним офіційної статистики, на протязі 2009 г. підрозділами уголовного розыска ГУМВД України в Донецькій області було разыскано 451 без висти пропавшее лицо (далее "БВП"), не разыскано или снято с учета по другим основаниям - 158 БВП и 7 (т.е. 1.1% от общего числа БВП) установленны как жертвы преступлений. Складається враження відносно невисокої доли жертв преступлений в структурі общего числа без висти пропавших граждан. Однак, если учитывать количество обнаруживаемых неопознанных трупов с признаками насильственной смерти и неопределенной причиной смерти, а также другие косвенные свидетельства латентных преступлений, завуальированных под безвистное исчезновение, в действительности их число значительно больше.

Научным исследованием проблемы розыска без висти пропавших лиц в последние годы занимались такие специалисты как С.В. Богданов, Д.В. Бойчук, В.Р. Вагин, Я.М. Ковч и другие. Тем не менее, проблема усовершенствования деятельности подразделений уголовного розыска Украины по выявлению и раскрытию преступлений, завуальированных под безвистное исчезновение, остается недостаточно разработанной.

Основной целью настоящей статьи авторы поставили изложение результатов научно-прикладного исследования одной из актуальнейших частей проблемы: деятельности подразделений уголовного розыска Донецької області по диагностике и раскрытию типовых видов убийств, связанных с безвистным исчезновением граждан. Для достижения поставленной цели были проанализированы базы данных АИПС, находящиеся в распоряжении УУР ГУМВД України в Донецької області, а также активная и архивная документация данного подразделения, интервьюированы работники, в производстве которых находились наиболее репрезентативные дела.

Все кримінальні ситуації, які стали відомі підрозділам уголовного розыска ГУМВД України в Донецької області в течение последних 10 лет при проведении первично-проверочных и оперативно-розыскных мероприятий по установлению судьбы и местонахождения без висти пропавших граждан, по критерию характе-

ра связи между исчезновением гражданина и преступлением можно классифицировать на несколько групп:

- 1) БВП совершило преступление (нераскрытое или неизвестное правоохранительным органам) и скрылось от ожидаемого ним уголовного преследования;
- 2) БВП вынуждено было покинуть место жительства в результате совершения или угрозы совершения в отношении него преступления;
- 3) БВП было насильственно лишено свободы преступниками;
- 4) БВП было доведено преступником до самоубийства;
- 5) БВП погибло в результате совершения в отношении него неосторожного преступления;
- 6) БВП погибло в результате совершения в отношении него умышленного преступления.

Наиболее часто встречающейся в практической деятельности подразделений уголовного розыска является последняя группа криминальных ситуаций, связанных с совершением умышленных преступлений, повлекших смерть без вести пропавшего лица (почти всегда – это умышленные убийства). В связи с распространенностью и повышенной общественной опасностью данной категории преступлений, их исследованию авторами уделялось особое внимание. Убийства, совершенные в отношении без вести пропавших лиц, имеют ряд общих характеристик:

1. Такие преступления в подавляющем большинстве случаев вуалируются преступниками (путем сокрытия трупа (частей тела) в водоемах и питьевых колодцах, грунте, объектах накопления отходов (мусорные свалки, канализационные сооружения, выгребные ямы и т.д.), шурфах заброшенных шахт) или совершаются в безлюдных местах, в связи с чем труп долгое время остается необнаруженным.

2. Труп разыскиваемого обычно либо захороняется преступником в непосредственной близости от места преступления, либо, если у преступника в пользовании есть автотранспорт или иное средство транспортировки (тачка, носилки и др.), перемещается на значительное удаление от места преступления.

3. Данная категория убийств чаще, чем убийства в целом, совершаются родственниками и близкими потерпевших, а не посторонними лицами.

Однако, при наличии общих черт, данная группа преступлений неоднородна по мотивации их совершения преступником и с позиции оптимизации методики раскрытия требует дифференцирован-

ного підходу к кожному окремо взятому виду. Спираючись на даний критерій, автори класифіцировали досліджані вбивства, совершенні на території Донецької області в відношенні БВП, на наступні види:

1. Убивство з метою заволодіння нерухомістю.

Признаки, виявляючися в ході розшука БВП, котрі є свідельствують о високій верооятності совершення в відношенні него такого преступлення (далі "Признаки"): незадогдо до или вскоре после исчезновения происходит переоформление недвижимости, находившейся в собственности пропавшего, в т.ч., на неродственных пропавшему граждан.

Мероприяття, направленные на выявление таких признаков (далі "Мероприяття"): истребование информации о юридическом переоформлении недвижимости пропавшего в бюро технической инвентаризации, нотариальных конторах.

Пример: убийства Абдалова, Никитина, Сурова.

Организованная преступная группа в составе Мазурика (организатор), Пономарева и братьев Петровских на протяжении 2005 – 2007 г.г. в г. Мариуполь с интервалом в несколько месяцев путем удушения совершили убийства одиночно проживающих пенсионеров Абдалова, Никитина и Сурова с целью заволодіння их нерухомістю и ее последующей реализации. Трупы сбрасывали в канализационный коллектор.

2. Убивство з метою заволодіння автотранспортом.

Признаки: безвестное исчезновение на управляемом пропавшим лицом автотранспорте.

Мероприяття: истребование информации об автотранспорте в ГАИ.

Пример: убийство Кенеева.

Преступная группа в составе Кисиль и братьев Пронченковых в 2007 г. в г. Горловка, находясь в автомобиле Кенеева, с целью заволодіння автотранспортом, причинили последнему ножевые ранения груди, причинившие смерть. Тело вывезли и утопили в водоеме.

3. Убивство з метою заволодіння портативними (носимими) матеріальними цінностями.

Признаки: следы проникновения посторонних, взлома, хищения (особенно громоздких предметов) в помещении, откуда пропал разыскиваемый; пропавший не вернулся после ухода с целью заключения крупной сделки; с пропавшим при себе были ценности на значительную сумму денег или значительная сумма денег.

Мероприяття: оперативний огляд.

Приклад: вбивство Радковського.

Преступна група в складі Утусикова і Тарадай в 2007 г. в г. Макеєвка під предлогом обміну валюти запросили Радковського в приміщення ЧП "Тарадай", де молотком здійснили вбивство останнього з метою заволодіння грошовою сумою в розмірі 50000 гривень. Труп кинули в ставок.

4. Вбивство, здійснене злочинцем, переслідуваним за здійсненням хищення.

Признаки: сліди проникнення сторонніх, входу, хищення (особливо громоздких предметів) в приміщенні, звідки пропав розшукуваний; безлад, сліди боротьби.

Мероприяття: оперативний огляд.

Приклад: вбивство Ануфриєнка.

В 2007 г. в г. Добропольє неповнолітній Бойко проник в будинок пенсіонерки Ануфриєнка з метою здійснення крадіжки, був затриманий господаркою і з метою уникнути огляду, здійснив вбивство останньої. Труп приховав в підвалі двору.

5. Вбивство, здійснене в стосунку злочинця, переслідуваного за здійсненням хищення.

Признаки: пропавший раніше судим за квартирні крадіжки.

Мероприяття: вимога інформації про особу розшукуваного в відомствених АІПС МВД; збір інформації про кримінальне минуле розшукуваного.

Приклад: вбивство Азізяна.

В 2008 г. в г. Артемовськ в дворі свого будинку Повод застав за здійсненням крадіжки Азізяна, за що руками і ногами избив останнього, якого той загинув. Труп утопив в річці.

6. Вбивство на ґрунті тривалого часу розвивавшихся конфліктів.

Признаки: тривало розвивавшийся конфлікт з безпосереднім участю пропавшого; неформальні борги; в минулому мав місце злочин, звинувачення або образи з боку пропавшого в стосунку з іншими особами; загрози в адресу пропавшого; пропавший працював в правоохоронній сфері і приймав рішення по злочинцям; пропав свідок важкого злочину; пропав керівник підприємства; пропавший раніше був жертвою насильственого злочину з боку певних осіб.

Мероприяття: истребование информации о личности разыскиваемого в ведомственных АИПС МВД; сбор информации о личности разыскиваемого, его конфликтных связях.

Пример: убийство Чеботарева.

В 2009 г. в г. Макеевка Сигорских предложил Бессарабову за денежное вознаграждение в размере 2900 грн. принять участие в убийстве своего тестя Чеботарева, с которым у него сложились неприязненные отношения, после чего преступники задушили последнего. Труп вывезли и закопали в грунт.

7. Убийство на почве внезапно возникших неприязненных отношений.

Признаки: пропавший исчез в ходе остро протекавшего конфликта с его участием; криминальная среда общения пропавшего; пропал наркоман; вместе с разыскиваемым пропало оружие, принадлежавшее ему.

Мероприяття: сбор информации о личности, связях разыскиваемого и его последних контактах.

Пример: убийство Перепелицына.

В 2009 г. в частном доме, расположенном в с. Шевченко Новоазовского района во время совместного распития спиртных напитков и внезапной ссоры Лопаног молотком избил Перепелицына, отчего последний скончался. Труп закопал в лесопосадке.

8. Убийство на почве ревности.

Признаки: факт супружеской измены пропавшего (-ей), ставший известным супругу (-е) накануне исчезновения; конфликты по поводу супружеской неверности.

Мероприяття: сбор информации об интимных связях разыскиваемого.

Пример: убийство Коврижного.

В 2003 г. в г. Амвросиевка в своем доме, на почве ревности, Ерощенко кухонным ножом причинил ножевое ранение Коврижному, от которого последний скончался на месте. Труп вынес на территорию городского кладбища.

9. Убийство, сопряженное с половым преступлением.

Признаки: пропала девочка/молодая женщина от 6 до 25 лет в малолюдном месте; пропала проститутка при выезде к клиенту; в район прибыло лицо, ранее судимое за половое преступление; в ближайшем окружении пропавшей есть мужчина с психическими отклонениями; безвестное исчезновение и убийства в данном и близ-

лежащих районах лиц со сходными характеристиками внешности и поведения.

Мероприятия: сбор информации о личности разыскиваемой, судимостях и сексуальных наклонностях ее ближайшего окружения, освобождении из мест лишения свободы и алиби проживающих неподалеку судимых за половые преступления лиц.

Пример: убийство Моргаленко.

В 2009 г. в г. Донецке Шуныков под вымышленным предлогом завел 10-летнюю Моргаленко в свою квартиру, где изнасиловал ее и задушил. Труп спрятал в помещении технического этажа.

10. Убийство лица, которому неосторожно причинен вред здоровью, с целью сокрытия данного события.

Признаки: безвестное исчезновение малолетнего; малолетний пропал, будучи под присмотром лица, находящегося в состоянии алкогольного опьянения.

Мероприятия: сбор информации о связях и последних контактах разыскиваемого.

Пример: убийство Лавокиной.

В 2008 г. в г. Часов-Яр несовершеннолетний Овсянников предложил покурить 7-летней Лавокиной в заброшенном строении, где в ходе баловства случайно причинил последней травму. Испугавшись последствий, Овсянников сбросил ее с 3-го этажа, после чего нанес несколько ударов кирпичом по голове, причинивших смерть. Труп спрятал в подвале данного здания.

По всем приведенным в статье фактам в правоохранительные органы первоначально поступали заявления о безвестном исчезновении потерпевшего. Позже, в ходе проверки материалов заявления или оперативно-розыскных мероприятий, устанавливался факт убийства.

Следует отметить, что перечисленные выше признаки свидетельствуют о повышенной вероятности совершения именно такого вида преступления, но не исключают и другие. Например, безвестное исчезновение лица на управляемом ним транспорте может свидетельствовать не только о возможности убийства с целью завладения транспортом, но и убийства с целью завладения имеющимися у пропавшего портативными материальными ценностями, на почве личной неприязни и т.п., автомобиль в таких случаях является средством сокрытия преступления или не имеет прямого отношения к событию преступления.

Так как данная классификация основана на обобщении ограниченного объема практики противодействия преступлениям в отдельно взятой области (Донецкой), она не может быть исчерпывающей (логически завершенной), но обобщает позитивный опыт деятельности подразделений уголовного розыска по раскрытию данной категории преступлений в обозначенном регионе.

Некоторая часть таких преступлений раскрывается в связи с осуществлением мероприятий общего характера (не направленных на обработку той или иной версии) или при обработке многоэпизодных преступлений, но наиболее тщательно завуалированные преступления раскрываются в ходе проведения целевых мероприятий, запланированных с учетом признаков, с высокой степенью вероятности свидетельствующих о совершении того или иного вида преступления. Таким образом, повышение раскрываемости убийств, завуалированных под безвестное исчезновение граждан, возможно за счет алгоритмизации обработки криминальной версии и ее отдельных подверсий сотрудниками, осуществляющими розыск пропавших граждан. При этом набор и последовательность мероприятий, в первую очередь, должны зависеть от наличия/отсутствия вышеупомянутых признаков (см. п.п. 1-10).

Построение приближенной к полной классификации убийств, завуалированных под безвестное исчезновение граждан, и определение оптимального алгоритма действий для раскрытия каждого отдельно взятого вида являются ближайшей прикладной перспективой дальнейшего развития затронутой темы.

УДК 349.22:331.106

Л.Ю. Прогонюк*

РОЗІРВАННЯ ТРУДОВОГО ДОГОВОРУ В РАЗІ СИСТЕМАТИЧНОГО ПОРУШЕННЯ ПРАЦІВНИКОМ ТРУДОВОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Анотація. У роботі досліджено проблему, пов'язану з розірванням трудового договору у разі систематичного порушення працівником тру-

* Старший викладач кафедри менеджменту організації та права Миколаївського державного аграрного університету.

дової дисципліни. Проаналізовано поняття - звільнення працівника, розірвання і припинення трудового договору, а також вивчено низку обов'язкових умов при звільненні за цією підставою.

Ключові слова: *трудоий договір, звільнення, трудова дисципліна, правопорушення.*

Анотація. В роботі досліджено проблему, пов'язану з розірванням трудового договору за систематичне порушення працівником трудової дисципліни. Проаналізовані поняття - звільнення працівника, розірвання і припинення трудового договору, а також вивчено ряд обов'язкових умов при звільненні по цьому основанню.

Ключевые слова: *трудоий договор, увольнение, трудовая дисциплина, правонарушение.*

Abstract. In the given research the problem connected with cancellation of the labour contract in case of regular labour discipline violation by the employee is investigated. The concept of dismissal of the employee, cancellation and termination of the labour contract is analysed, and also a number of obligatory conditions is studied at dismissal on this basis.

Key words: *the employment contract, discharge, labor discipline, offence.*

Основною формою реалізації права громадян на працю чинне законодавство України визначає трудовий договір. Правове визначення трудового договору міститься у ст. 21 КЗпП України - це угода між працівником і власником підприємства, установи, організації або уповноваженим ним органом чи фізичною особою, за якою працівник зобов'язується виконувати роботу, визначену цією угодою, з підляганням внутрішньому трудовому розпорядкові, а власник підприємства, установи, організації або уповноважений ним орган чи фізична особа зобов'язується виплачувати працівникові заробітну плату і забезпечувати умови праці, необхідні для виконання роботи, передбачені законодавством про працю, колективним договором та угодою сторін.

За твердженням О.О. Чумака, виходячи із сутності угоди, трудовий договір віддзеркалює волю сторін, їх взаємну домовленість про умови майбутньої роботи і строк дії самого договору [1, с. 42]. Природа двохстороннього погодження, яким є трудовий договір, зумовлює підстави його припинення. Воля сторін трудового договору, яка має місце при його укладенні, залишається вирішальною і при припиненні трудового правовідношення.

У процесі побудови правової держави особливо гостро постає питання про надійний захист трудових прав громадян. Трудові права

громадян України повинні бути не тільки закріплені в трудовому законодавстві, але й забезпечені економічними, матеріальними, політичними, ідеологічними та юридичними гарантіями. Державні гарантії захисту прав громадян від незаконного звільнення закріплені у статті 43 Конституції України. Для належного забезпечення цих гарантій необхідне вдосконалення юридичних норм, які регулюють розірвання трудового договору.

Питання про підстави розірвання трудового договору є одним із центральних та складних при дослідженні змісту та межі чинності трудового договору, має практичне та теоретичне значення.

Тому, мета статті полягає у виявленні та розв'язанні теоретичних і практичних проблем, пов'язаних з припиненням трудових відносин у разі систематичного порушення працівником трудової дисципліни, розробці конкретних пропозицій, спрямованих на удосконалення чинного законодавства.

Незважаючи на постійне звернення вчених-правознавців до проблеми припинення трудових правовідносин, у законодавстві, юридичній літературі, судовій практиці досі застосовуються різні поняття, коли йдеться про звільнення працівника, розірвання і припинення трудового договору.

З точки зору К. М. Гусова "припинення трудового договору" охоплює усі види закінчення дії трудового договору, в тому числі й у зв'язку з смертю працівника. Крім зазначеного виключення, поняття "звільнення" ідентичне поняттю "припинення трудового договору". "Розірвання трудового договору" значно вужче за змістом і охоплює собою лише випадки припинення трудових правовідносин з ініціативи однієї з їх сторін або на вимогу профспілкового органу [2, с. 7]. На думку С. М. Глазько, припинення трудового правовідношення характеризують не три, а два терміна: припинення трудового договору та розірвання трудового договору. Термін "звільнення" має процедурно-процесуальний відтінок і характеризує порядок реалізації двох перших понять [3, с. 7].

Досить цікавою є точка зору І. А. Іоннікової, яка дійшла висновку про те, що припинення трудових правовідносин у результаті свідомої діяльності людей, їх волевиявлення і є розірванням трудового договору [4, с. 10].

На мою думку, в основі припинення трудового договору лежать юридичні факти, як юридична дія, так і подія. Припинення трудово-

го договору в результаті настанні юридичних дій називається розірванням трудового договору. Поняттям "звільнення" визначається ж сама технічна процедура припинення трудового договору.

Одним із критеріїв класифікації розірвання трудового договору є те, від кого надходить ініціатива звільнення. Тому, припинення трудових правовідносин можливо за наявністю або відсутністю взаємного волевиявлення сторін; за ініціативою працівника; за ініціативою роботодавця; на вимогу органів та осіб, які не є стороною трудового договору. Така класифікація не є ідеальною та не вичерпує усіх можливих варіантів, бо можуть існувати також інші підстави припинення трудового договору. Але, на мою думку, така послідовність в законодавчому закріпленні ініціативи сторін, свідчить про свободу праці взагалі та особливо свободу трудового договору.

Гуманний характер норм трудового права, які регулюють припинення трудового договору, знаходять свій вияв у законодавчому закріпленні підстав його припинення. У КЗпП України встановлений вичерпний перелік можливих підстав для звільнення працівника з ініціативи власника, що є однією із важливих юридичних гарантій, що забезпечує стійкість трудових відносин.

В юридичній літературі панує думка, що підстави розірвання трудового договору з ініціативи роботодавця можна поділити на дві групи [5, с. 118]. До першої групи відносять підстави розірвання, що не перебувають у будь-якій залежності від винних, протиправних дій працівника. Інші підстави розірвання трудового договору з ініціативи роботодавця становлять другу групу і вони безпосередньо пов'язані з неправомірними діями працівника.

З цього приводу, досить слушною є позиція І. А. Іоннікової, яка пропонує усі чинні підстави розірвання трудового договору з ініціативи роботодавця поділити умовно на три групи. За основу розмежування підстав розірвання трудового договору прийняти критерії, які унеможливають залишення працівника в колективі. Такими критеріями є: виробнича потреба; юридичні події, що не залежать від волі працівника; винні протиправні дії суб'єкта трудових правовідносин [4, с. 10].

У науковій літературі пропонуться зведення всіх підстав звільнення за п. 3, 4, 7, 8 ст. 40 та п. 1 ст. 41 КЗпП України до однієї підстави для припинення трудових відносин у випадку повторного порушення трудової дисципліни [6, с. 21]. Таке твердження я вважаю

не обґрунтованим, оскільки не відповідає принципу диференційованого підходу до вчинених проступків, визначенню відповідності покарання тяжкості вчиненого працівником порушення.

Чинний КЗпП України в статті 40 передбачає підстави розірвання трудових правовідносин з ініціативи роботодавця. В цій статті розглядається та аналізується лише п. 3 ст. 40 КЗпП України, який передбачає розірвання трудового договору за систематичне невиконання працівником без поважних причин обов'язків, покладених на нього трудовим договором або правилами внутрішнього трудового розпорядку, якщо до працівника раніше застосовувалися заходи дисциплінарного чи громадського стягнення.

В юридичній літературі розгорнулася дискусія про не визнання звільнення за систематичне порушенні трудової дисципліни заходом дисциплінарного стягнення. Захищаючи цей погляд, Е. А. Голованова вказує на різний порядок накладення дисциплінарного стягнення при залишенні на роботі та звільненні з роботи, а також різні правові наслідки, пов'язані з застосуванням тих чи інших заходів стягнення [7, с. 96]. З критикою на таке твердження виступив А. Ф. Бочков, вказавши, що слід враховувати факти при порушенні трудової дисципліни та цілі, які ставляться при застосуванні того чи іншого дисциплінарного стягнення [5, с. 168]. В. С. Венедиктов взагалі ставить питання, про виключення звільнення як заходу дисциплінарного стягнення, вважаючи його тільки засобом припинення трудових відносин [6, с. 21].

В такій множинності думок, я погоджуюсь з позицією учених, що важливість включення звільнення до заходів дисциплінарного стягнення обумовлене не тільки виховним значенням, а й застосуванням юридичних гарантій процедурного характеру, передбачених для інших дисциплінарних стягнень (витребування пояснення від порушника, дотримання місячного строку з дня виявлення проступку) [8, с. 39; 9, с. 71].

Таким чином, звільнення працівника за систематичне невиконання або неналежне виконання трудових обов'язків можливе за наявності низки обов'язкових умов.

По-перше, порушення має торкатися лише трудових обов'язків працівника, встановлених низкою загальних і спеціальних нормативно-правових актів. Слід відмітити, що стаття 139 КЗпП України та типові правила внутрішнього трудового розпорядку закріплюють загальні для всіх працівників основні обов'язки. Більшість з них ста-

ють трудовими тільки тоді, коли укладено трудовий договір і визначаються спеціальність, кваліфікація та посада. Тому невиконання основних обов'язків може бути приводом до звільнення з роботи тільки за умовою невиконання трудових обов'язків, тобто обов'язків, покладених на працівника трудовим договором або правилами внутрішнього трудового розпорядку. Невиконання якого-небудь загального обов'язку, якщо при цьому виконується трудовий обов'язок, не може бути підставою для звільнення. Наприклад, одним із основних обов'язків правил внутрішнього трудового розпорядку покладають на працівника систематично підвищувати свій кваліфікаційний рівень. Якщо ж він не підвищує свою кваліфікацію, але належним чином виконує трудові обов'язки, відповідальність, в тому числі і звільнення з роботи, цей факт за собою не тягне.

По-друге невиконання або неналежне виконання повинно бути систематичним. Чинне законодавство про працю не дає відповіді на питання, що слід розуміти під поняттям "систематичність".

З питання систематичності в юридичній літературі вчені висловлювали різні точки зору. Одні автори вважають, що систематичністю визнається повторне невиконання працівником без поважних причин своїх трудових обов'язків протягом одного року [10, с. 37, 11, с. 207]. На думку, В. Н. Петрова, порушення дисципліни може визнаватися систематичним в тому випадку, якщо працівник неодноразово вчиняв дисциплінарний проступок і до нього були застосовані заходи дисциплінарного стягнення [12, с. 52]. Я вважаю, що при застосуванні термінів "неодноразовість", "повторність", "систематичність" для правильної кваліфікації дисциплінарних проступків, слід враховувати їхню кількісну ознаку.

Так, наприклад, Пленум Верховного суду України у постанові від 6 листопада 1992 року № 9 "Про практику розгляду судами трудових спорів" зазначив, що за передбаченою п. 3 ст. 40 КЗпП України підставою працівник може бути звільнений лише за проступок на роботі, вчинений після застосування до нього дисциплінарного або громадського стягнення за невиконання без поважних причин обов'язків, покладених на нього трудовим договором або правилами внутрішнього трудового розпорядку. При цьому беруться до уваги лише ті стягнення, з дня накладення яких до видання наказу про звільнення працівника минуло не більше одного року, якщо вони не зняті достроково. Під систематичністю законодавець розуміє кожен насту-

пний випадок невиконання працівником своїх трудових обов'язків, що мав місце після вжиття до нього заходів дисциплінарного чи громадського стягнення. Тобто, такий вираз законодавця не містить жодного натяку на те, що систематичність полягає у вчиненні вказаного дисциплінарного проступку саме вдруге.

Слід відмітити, що неможливо вести мову з абсолютною визначеністю про наявність певної тенденції у поведінці особи за двома вчиненими нею протиправними діями чи моментами бездіяльності. Здійснення двох однорідних проступків не повинно розцінюватися як така їх система, що свідчила про сталі, негативні нахили у поведінці працівника, адже за цією умови не виключена можливість збігу обставин. Достатньою підставою для припинення трудового договору за п. 3 ст. 40 КЗпП України визнається наявність (протягом року) не менше трьох порушень, включаючи і те, що послугувало повтором для звільнення.

У Проекті Трудового кодексу України зроблена спроба вперше надати визначення систематичності за кількісною ознакою. Пункт 1 ст. 104 Проекту ТК України, зазначає – систематичним вважається невиконання або неналежне виконання трудових обов'язків працівником, до якого щонайменше двічі протягом року застосовувалося дисциплінарне стягнення, якщо на день порушення два з них не було знято [13].

По-третє, невиконання або неналежне виконання мусить бути винним, вчиненим без поважних причин навмисне (свідоме невиконання обов'язків) або з необережністю (халатне відношення до роботи). Вина – необхідний елемент дисциплінарного проступку, який може тягнути за собою відповідальність. З цього випливає, що невиконання працівником трудових обов'язків через незалежні від нього причини (у зв'язку з недостатньою кваліфікацією або працездатністю, незабезпеченням належних умов праці та ін.) не може розглядатися як порушення трудової дисципліни і його не можна притягнути до відповідальності.

У розглядуваній підставі розірвання трудового договору за ініціативою роботодавця йдеться не лише про дисциплінарні, але й громадські стягнення. Заходи громадського стягнення – це "стягнення за невиконання трудових обов'язків, застосовувані до працівника трудовим колективом, товаришким судом, громадськими організаціями згідно з положеннями і уставами, які визначають їх діяльність" [9,

с. 72]. Такими повноваженнями товариські суди наділені відповідно до ст. 16 Положення про товариські суди в Україні, затвердженого Указом Президії Верховної ради Української РСР від 23 березня 1977 року, і при застосуванні п. 3 ст. 40 КЗпП України такими заходами стягнення можуть бути: товариське попередження, громадський осуд, громадська догана. Статтею 9 Закону СРСР "Про трудові колективи і підвищення їх ролі в управлінні підприємствами, установами, організаціями" від 17 червня 1983 року, трудові колективи уповноважені застосовувати до своїх членів такі заходи громадського стягнення, як товариське зауваження чи громадська догана.

Окрім того, до працівників може бути застосовані не тільки дисциплінарні чи громадські, але й інші заходи правового (наприклад, дерпріміювання відповідно до положень про преміювання) або громадського (виховного) впливу (ставити перед власником питання про притягнення порушника до трудової дисципліни та відповідальності і т. д.). Поняття "громадський вплив" за своїм змістом значно ширше поняття "громадське стягнення". Останнє є лише частиною, одним із заходів громадського впливу. Таким чином, заходи громадського впливу, які застосовуються до порушників дисципліни, мають правове значення лише тоді, коли громадські організації мають право вносити рішення про накладення громадського стягнення, передбаченого їх статутом (положенням).

З появою на ринку праці юридичних осіб різноманітних форм власності, приватних підприємств та інших осіб, які використовують найману працю, такі заходи стягнення не застосовуються. Таку тенденцію можна розцінювати, як погану роботу адміністрації підприємства, трудового колективу щодо трудового та виховного процесу свої працівників. Але ж і законодавець в цьому питанні ніяк не допомагає. На сьогоднішній день щодо врегулювання цього питання на законодавчому рівні, діють нормативні акти, які в багато чому не відповідають сучасним умовам розвитку винкових відносин та взаємовідносин працівників і роботодавців.

Іншою є позиція В. І. Щербини, який стверджує, що управляти працівниками, не застосовуючи методів переконання і виховання, практично не можливо. Не слід відмовлятися від будь-яких засобів впливу на працівників, помилковою є думка, що кращим виховним засобом є звільнення [14, с. 219].

В силу того, що законодавець визнає звільнення за систематичне порушення трудової дисципліни як дисциплінарне стягнення, його

застосування підлягає як порядку звільнення, так і порядку накладення дисциплінарного стягнення. Так, не можна звільнити працівника за проступок, за який на нього вже було накладено дисциплінарне стягнення.

Наприклад, керівництво ТОВ СП "Нібулон" звільнило Е. за систематичне невиконання без поважних причин обов'язків, покладених на нього трудовим договором. Раніше наказами відповідача на Е. були накладені дисциплінарні стягнення. Колегія суддів Судової палати у цивільних справах Верховного суду України ухвалила скасувати рішення Заводської районної суд м Николаєва, та рішення апеляційного суду Миколаївської області з направленням справи на новий розгляд, посилаючись на те, що вирішуючи спір на підстав ст. 40 п. 3 КЗпП суд повинен перевірити законність попередніх стягнень, з якими відповідач пов'язував звільнення. Додержання власником правил і порядку застосування дисциплінарних стягнень передбачених ст.ст. 147¹, 148, 149 КЗпП, а також належним чином з'ясувати чи є у відповідача профспілквою організація та чи її орган давав згоду на звільнення позивача з роботи [15, с. 334-338].

Таким чином, припинення трудових правовідносин – не хаотичний процес: це чітко визначена нормами права процедура, основною метою якої є захист трудових прав та інтересів працівника під час його звільнення і розрахунку з ним.

Однією з форм виявлення демократизму і гуманізму при звільненні з роботи з ініціативи власника або уповноваженого ним органу є участь в оцінці поведінки працівника трудового колективу в особі профспілкового органу.

Випадки, коли під час розірвання трудового договору з ініціативи роботодавця потрібна згода профспілкової організації підприємства, установи, організації, встановлені ч.1 ст. 43 Кодексу законів про працю України. Порядок, строки розгляду подання роботодавця профспілковою організацією врегульовані Законом України "Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності".

Виходячи зі змісту пункту 15 Постанови Верховного Суду України "Про практику розгляду судами трудових спорів", звільнення працівника проведеного роботодавцем без звернення до профспілкового органу, суд зупиняє провадження по справі, запитує згоду профспілкового органу і після її одержання або відмови профспілкового органу в дачі згоди на звільнення працівника розглядає спір по суті.

Не буде суперечити закону, якщо до профспілкового органу в такому випадку звернеться роботодавець або суддя при підготовці справи до судового розгляду. Він фактично дублює останній пункт ст. 43 КЗпП України та суперечить п. 1 цієї ж статті, де розірвання трудового договору за систематичне порушення трудової дисципліни може бути проведено лише за *попередньою* згодою профспілкової організації. Якщо ж так трапиться і закон буде порушений навіть свідомо, то ніякої відповідальності адміністрація не несе, а питання про надання санкції на звільнення передається до профспілкової організації підприємства. У зв'язку з такою конструкцією закону виникає багато питань. Наприклад, якщо профспілкова організація після звільнення все ж таки не погодиться надати свою згоду, можна розглядати дії адміністрації як порушення закону? Або навпаки, профспілкова організація хоча і після видання наказу про звільнення, санкціонувала розірвання трудового договору? Якщо виходити із чинних норм трудового законодавства, то в обох випадках адміністрація діяла законно і притягти її до матеріальної відповідальності за нанесені підприємству збитки оплатаю за час вимушеного прогулу є не законним.

На мою думку, слід передбачити обов'язок роботодавця на звернення до профспілкової організації підприємства за попередньою згодою на розірвання трудового договору. Такий обов'язок повинен лежати лише на роботодавцеві, а судовим органам це буде підставою для розгляду, як не дотримання керівником підприємства законного порядку звільнення працівника.

Деякі автори взагалі ставлять питання про виключення ст. 43 КЗпП. Наявність такої норми свідчить про обмеження дисциплінарної влади роботодавця, що не відповідає ринковим відносинам сьогодення [16, с. 81; 17, с. 23].

Таким чином, порівнюючи з діючим КЗпП України, проект Трудового кодексу України значно розширив кількість підстав для звільнення працівника за порушення дисципліни праці. Новацією проекту є і те, що всі підстави звільнення працівника викладені в одній статті (ст. 104 ТК).

Узагальнюючи викладене, вважаю за доцільне п. 1 ст. 104 проекту Трудового кодексу України, викласти в такій редакції: *систематичне невиконання або неналежне виконання працівником без поважних причин своїх трудових обов'язків, покладених на нього трудовим договором, правилами внутрішнього трудового розпорядку, іншими загальними та*

спеціальними нормативно-правовими актами. Систематичністю вважається вчинення працівником протиправної, винної дії (бездіяльності), до якого протягом року застосовувалися три та більше дисциплінарних стягнень. Усі випадки невиконання або неналежного виконання мають бути доведені та зафіксовані роботодавцем відповідно до порядку накладення дисциплінарних стягнень.

Використана література:

1. Чумак О.О. Розірвання трудового договору на вимогу органів та осіб, які не є його сторонами / О. О. Чумак // Збірник наукових праць. - Х., 2009. - Випуск 11. - С. 41-47.

2. Гусов К. Н. Основания прекращения трудового договора : учебное пособие / К. Н. Гусов. - Москва : Всесоюзный юридический заочный институт, 1985. - 79 с.

3. Глазко С. М. Правове регулювання припинення трудового договору: теоретичний аспект : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.05 " Трудове право, право соціального забезпечення" / С. М. Глазко. - Х., 2005. - 20 с.

4. Іоннікова І. А. Правове регулювання розірвання трудового договору з ініціативи роботодавця : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.05 " Трудове право, право соціального забезпечення" / І. А. Іоннікова. - Х., 2004. - 20 с.

5. Бочков А. Ф. Расторжение трудового договора / А. Ф. Бочков. - Минск : "Наука и техника", 1971. - 213 с.

6. Венедиктов В. С. Проблемы відповідальності у трудовому праві : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора юрид. наук : спец. 12.00.05 " Трудове право, право соціального забезпечення" / В. С. Венедиктов. - К., 1994. - 28 с.

7. Голованова Е. А. Прекращение трудового договора / Е. А. Голованова. - М : "Юридическая литература", 1966. - 200 с.

8. Абрамова А. А. За дисциплину в ответе каждый / А. А. Абрамова. - М : "Юридическая литература", 1980. - 146 с.

9. Данченко М. І. Дисципліна праці / М. І. Данченко, А. В. Мацюк. - К. : "Юрид. література", 1983. - 170 с.

10. Ходаковский И. А. правовые меры укрепления трудовой дисциплины / И. А. Ходаковский. - К. : Издательство политической литературы Украины, 1982. - 78 с.

11. Фатеув А. А. Трудовое право в жизни человека / А. А. Фатуев. - М. : Юридическая литература, 1991. - 256 с.

12. Петров В. Н. Дисципліна труда / В. Н. Петров. – Кишенев : Издательство "Карта Молдовеняскэ", 1974. – 91 с.

13. Проект Трудового кодексу України від 04.12.2007 року. – www.rada.gov.ua.

14. Щербина В. І. Основні функції трудового права в умовах ринкових відносин : Монографія. / В. І. Щербина. – Дніпропетровськ : Академія митної служби України, 2005. – 266 с.

15. Жигалкін П. І. Судова практика та її значення для регулювання відносин у сфері праці : Монографія. / Жигалкін П. І., Прилипка С. М., Ярошенко О. М. – Харків : Вид-во ПП "ФІНН", 2008. – 544 с.

16. Угрюмова Г. Загальна характеристика дисциплінарної відповідальності і дисциплінарного проступку за українським трудовим правом / Г. Угрюмова // Право України. – 2005. – № 5. – С. 78 – 81.

17. Поляков Б. Міркування про шляхи вдосконалення трудового законодавства / Б. Поляков // Право України. – 1992. – № 3. – С. 22-24.

УДК 343.985:343.982.323

М.В. Кривонос*

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ПРЕД'ЯВЛЕННЯ ДЛЯ ВІПЗНАННЯ ПОЗА ВІЗУАЛЬНИМ СПОСТЕРЕЖЕННЯМ ОСОБИ

Анотація. Розглянуто проблемні питання підготовки та проведення пред'явлення для впізнання поза візуальним спостереженням особи, як одного з дієвих заходів забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві.

Ключові слова: *розслідування злочинів, слідчі дії, заходи безпеки, пред'явлення для впізнання поза візуальним спостереженням особи.*

Аннотация. Рассмотрены проблемные вопросы подготовки и проведения предъявления для опознания вне визуального наблюдения лица, как одного из наиболее действенных мер обеспечения безопасности лиц, которые принимают участие в уголовном судопроизводстве.

Ключевые слова: *расследование преступлений, следственные действия, меры безопасности, предъявление для опознания вне визуального наблюдения лица.*

* Служач магистратури Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка.

Summary. This article concerns problem questions of preparation and lead through of identifying persons in criminal prosecution beyond their visual control, as one of the most effective measures of providing of safety of persons which take part in a criminal trial.

Key words: *investigation of crimes, investigatory actions, safety measures, identifying persons in criminal prosecution beyond their visual control.*

Одним з найбільш дієвих серед передбачених у законі "Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві" заходів безпеки, які застосовуються до осіб, є забезпечення конфіденційності відомостей про особу¹, який включає в себе проведення впізнання особи поза візуальним спостереженням того, кого впізнають, з дотриманням вимог кримінально-процесуального законодавства².

Окремі процесуальні, криміналістичні і психологічні аспекти пред'явлення для впізнання досліджувалися в працях таких науковців, як А.Ф. Волобуєв, О.Я. Гінзбург, М.М. Гапанович, М.О. Головецький, А.В. Дулов, В.О. Коновалова, Л.Є. Крикунов, В.Г. Лукашевич, Є.Д. Лук'янчиков, А.Р. Ратінов, М.В. Салтевський, З.Г. Самошина та деяких інших.

Однак, наведені нами автори розглядали лише загальні питання пред'явлення особи для впізнання, не розкриваючи особливостей проведення пред'явлення для впізнання поза візуальним спостереженням особи. Слабка розробка практичних рекомендацій по проведенню цього різновиду впізнання, негативно впливає на слідчу практику.

В процесі проведеного нами опитування 40 слідчих ОВС Донецької області, стаж роботи яких склав в слідчому підрозділі від 4 до 29 років нами було встановлено, що лише 30% від опитаних осіб по одному разу проводили впізнання живих осіб поза візуальним спостереженням, при чому стаж роботи даних слідчих у слідчому під-

¹ Див.: п. ж ч. 1 ст. 7 ЗУ "Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві" № 3782-ХІІ від 23 грудня 1993 р. // Офіційний сайт Верховної Ради України. - Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=3782-12>

² Див.: П. б ч. 1 ст. 15 ЗУ "Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві" № 3782-ХІІ від 23 грудня 1993 р. // Офіційний сайт Верховної Ради України. - Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=3782-12>

розділі склав більше 10 років. Серед причин, за яких слідчі відмовляються від проведення впізнання осіб поза візуального спостереження, які вони самі назвали, є такі: а) відсутність необхідності у проведенні вказаної слідчої дії - 5%; б) особи, які впізнавали, не хвилювалися за свою безпеку і були згодні на проведення впізнання особи при візуальному спостереженні - 30%; в) складність при проведенні вказаної слідчої дії - 15%; г) відсутність спеціально обладнаних приміщень - 50%.

Наведені нами обставини обумовлюють необхідність розгляду проблемних питань підготовки та проведення пред'явлення для впізнання поза візуальним спостереженням при розслідуванні злочинів, чим і пояснюється актуальність даної статті.

Пред'явленню для впізнання поза візуальним спостереженням особи при розслідуванні кримінальних справ передують підготовка, яка включає в себе сукупність конкретних дій, серед яких виділяють: а) допит особи яка впізнає; б) вибір місця пред'явлення для впізнання; в) підбір учасників слідчої дії; г) підготовка технічних засобів фіксації.

За своїм змістом, попередній допит суб'єкта впізнання, проводиться для з'ясування умов сприйняття об'єкту, який буде пред'являтися для впізнання, і встановлення індивідуальних його ознак, а також бажання особи прийняти участь у впізнанні, які фактично виступають підставою прийняття рішення про можливість пред'явлення для впізнання.

Поряд із загальними підставами для проведення впізнання, для впізнання поза візуального спостереження існують спеціальні:

- страх особи зустрітися віч-на-віч із впізнаваною особою;
- наявність у слідчого відомостей щодо особистості злочинця, які вказують на можливість чинення тиску з його боку на суб'єкта впізнання (наприклад, агресивний характер злочинця, раніше судимий, член організованого злочинного формування тощо), або що такий вплив на суб'єкта впізнання мав місце.

Після проведення допиту, слідчий може прийняти рішення про зміну анкетних даних особи, яка впізнає, для забезпечення конфіденційності відомостей про особу, під час проведення впізнання поза візуального спостереження.

Потім, слідчий готує приміщення для проведення такого впізнання. Для цього у приміщенні міськ-, райвідділу міліції повинен існувати спеціальний кабінет, який відповідає вимогам методичних рекомендацій ГСУ МВС України "Щодо пред'явлення для впізнання

на попередньому слідстві"¹. Як вказує Є.Д. Лук'янчиков, освітлення в даній кімнаті повинно бути яскравим - лампи розташовуються на стелі та на стіні над тонованим склом. Особи для впізнання в приміщенні повинні розміщатися обличчям до джерела світла. Якщо з матеріалів справи видно, що на результат впізнання може вплинути сила і спрямованість освітлення, необхідно підготувати різні джерела штучного світла (настільну лампу, прожектор, ліхтарик) і штори для затемнення приміщення². Крім цього засоби освітлення повинні бути встановлені таким чином, щоб при необхідності можна було змінити спрямованість і ступінь освітлення³.

Якщо особа, яка підлягає впізнанню затримана та знаходиться в умовах ІТТ або СІЗО, і слідчий не має змоги провести впізнання в цих умовах, або у спеціальному приміщенні міськ-, райвідділу міліції через відсутність такого приміщення, слідчий подає мотивований рапорт до начальника міськ-, райвідділу міліції або складає запит до начальника СІЗО з проханням видати слідчо-арештованого конвою для проведення з ним слідчих дій. Після цього узгоджує питання про можливість конвоювання затриманої або заарештованої особи із умов ІТТ або СІЗО у підрозділі УБОЗ, в яких існують спеціальні кімнати для пред'явлення для впізнання особи поза візуальним спостереженням, для проведення вказаної слідчої дії.

За відсутності спеціально обладнаного приміщення, як крайній варіант, можливе проведення впізнання в приміщенні міськ-, райвідділу міліції з використанням контрастного освітлення в ньому. Контраст у приміщенні створюється використанням кількох потужних ламп освітлення, що спрямовуються на одну стіну у затемненому приміщенні. Для цього потрібне просторе приміщення (актова зала, спортивна зала, приміщення тиру, їдальні) міськ-, райвідділу міліції, яке пристосовується для проведення впізнання наступним чином: на стелю та стіну приміщення біля якої будуть знаходитися особи яких впізнають встановлюються яскраві лампи денного освітлення, світло з яких направляється у напрямі впізнаваної особи, забезпечуючи добре

¹ Методичні рекомендації щодо пред'явлення для впізнання на попередньому слідстві № 5483/КП : Головне слідче управління МВС України: НАВС України. - К., 2001. - С. 27.

² Див.: Лук'янчиков Е.Д. Криминалистическая идентификация объектов по следам памяти / Евгений Дмитриевич Лук'янчиков. - Донецк: Академия, 1998. - С. 61.

³ Див. там само. - С. 69.

та чітке сприйняття їх зовнішності особою яка впізнає, та забезпечуючи обстановку при якій впізнавані особи не мають змоги бачити особу яка впізнає, або бачили тільки її силует. Крім цього, впізнавана особа повинна входити в приміщення, в якому проводиться впізнання, з іншої затемненої кімнати. Однак, наведений нами варіант підготовки приміщення для проведення впізнання є дискусійним, потребує подальшої наукової розробки та практичної апробації в підрозділах ОВС.

Коли приміщення для проведення впізнання підготовлене, та слідчий пересвідчився, що учасники слідчої дії знаходяться у спеціально відведених для них кімнатах та усе готово для проведення впізнання, він запрошує до обох кімнат двох понятних, яких розміщає у кімнаті зі сторони особи, яка впізнає, а потім запрошує двох понятних, яких розміщає у кімнаті зі сторони особи, яка підлягає пред'явленню для впізнання. Поняті засвідчують можливість спостереження через скло лише з однієї кімнати, після чого слідчий роз'яснює їм їх права та обов'язки.

Далі слідчий викликає статистів, які самостійно розміщуються у кімнаті, де планується впізнавати, без будь яких вказівок зі сторони працівників органів внутрішніх справ.

Після розміщення понятних та статистів слідчим запрошується особа, яка підлягає впізнанню. Ця особа повинна перебувати у сусідній кімнаті, однак, має бути вжито всіх заходів, щоб вона не зустрілася з учасниками слідчої дії. Після того як особа, яка буде пред'являтися для впізнання, заведена до приміщення, їй роз'яснюється право обрати будь-яке місце серед статистів. Така вимога закону, виконана слідчим у присутності понятних, статистів, гарантує об'єктивність проведення слідчої дії, її неупередженість та обов'язково зазначається у протоколі.

Коли всі присутні зайняли свої місця, на одязі статистів і особи, що пред'являється для впізнання, рекомендується закріпити номерки у порядку зростання зліва направо, щоб унеможливити плутаницю для особи, яка буде впізнавати, або розмістити номерки над головами осіб, які пред'являються для впізнання. Потім у присутності понятних слідчий заносить у протокол дані статистів та особи, яка пред'являється для впізнання, у тій послідовності, у якій вони вишикувались, з вказанням розташування номерків на їх одязі або над ними.

Далі слідчий по телефону викликає особу, яка має впізнавати¹, якій роз'яснюється суть слідчої дії. Ця особа, залежно від процесуального становища, попереджається про кримінальну відповідальність за надання заздалегідь неправдивих показань чи за відмову від надання показань, про що робиться відмітка у протоколі слідчої дії. Слідчий пропонує свідкові (потерпілому) обрати зручне для спостереження місце та через одностороннє скло уважно подивитися на людей, які перебувають у сусідній кімнаті, ставлячи запитання за загальними правилами пред'явлення осіб для впізнання. За необхідності їх можна попросити повернутися у профіль чи спиною, зняти головний убір тощо. Таке прохання особи, що впізнає, передається до сусідньої кімнати слідчим переговорним пристроєм, а у разі його відсутності по телефону чи гучномовцем. Відповідно до вимог КПК, особі, що впізнає пропонується вказати, чи впізнала вона кого-небудь з тих осіб, які пред'являються для впізнання. При позитивній відповіді вона називає порядковий номер особи, яку впізнала. Наприклад: "Я впізнав особу, яка вчинила по відношенню до мене злочин, яка знаходиться у приміщенні зліва направо другою, або під номером "2"". Крім цього вона повинна назвати ознаки по яких впізнає конкретну особу, про що слідчий задає відповідні запитання. Суб'єкт впізнання може сприймати впізнаваних осіб, аналізувати і робити висновки стільки часу, скільки визначить потрібним для отримання об'єктивного висновку². Факт впізнання, посвідчують поняті, а слідчий заносить до протоколу.

Про результати пред'явлення для впізнання поза візуальним спостереженням повідомляється особа, яка пред'являлася для впізнання та інші учасники слідчої дії, які перебувають з нею у одній кімнаті.

Крім того, впізнаній особі слідчий пропонує зробити крок вперед, після чого у присутності інших учасників назвати своє прізвище, ім'я, по батькові. Якщо вона відмовляється назвати себе, то їх називає слідчий³.

¹ Методичні рекомендації щодо пред'явлення для впізнання на попередньому слідстві № 5483/КП : Головне слідче управління МВС України: НАВС України. – К., 2001. – С. 15.

² Там само. – С. 3.

³ Там само. – С. 13.

Виведення особи, яка впізнає з кімнати в безпечне місце, проводиться співробітниками підрозділу, який здійснює заходи безпеки, з дотриманням необхідних умов, які виключають можливість побачити його об'єктом впізнання, його адвокатом чи іншими особами з їх оточення¹.

Підсумовуючи викладене, можна зробити висновок, що пред'явлення для впізнання є ефективною слідчою дією під час документування винності особи, яка вчинила злочин, яку обов'язково потрібно проводити при скоєнні злочинів за наявності відповідних підстав. Об'єктивний результат пред'явлення для впізнання поза візуальним спостереженням може бути отриманий тільки при дотриманні положень закону та розроблених на його основі криміналістичних рекомендацій по його проведенню. В ситуаціях, коли відсутні інші прямі докази винності підозрюваного, пред'явлення для впізнання поза візуальним спостереженням може зіграти важливу роль в психологічному механізмі переходу підозрюваного від позиції заперечення своєї причетності до злочину до позиції визнання провини і надання правдивих і повних свідчень.

УДК 343.126

Л.М. Бабіч*

ВИЗНАЧЕННЯ ПРЕДМЕТА ЗАСТАВИ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ

Анотація. У статті розглянута законодавча регламентація та проаналізована юридична література щодо предмету застави, де авторами висуваються пропозиції відносно цього питання. Пропонується визначення поняття гроші як предмету застави.

Ключові слова: предмет застави, матеріальні цінності, майно, гроші.

Аннотація. В статье рассмотрена законодательная регламентация и проанализирована юридическая литература относительно предмета за-

¹ Методичні рекомендації щодо пред'явлення для впізнання на попередньому слідстві № 5483/КП : Головне слідче управління МВС України: НАВС України. – К., 2001. – С. 15.

* Ад'юнкт кафедри кримінального процесу та правосуддя Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка.

лога, где авторами выносятся предложения по данному вопросу. Предлагается определение понятия деньги как предмета залога.

Ключевые слова: предмет залога, матеріальні цінності, имущество, деньги.

Summary. In the article legislative regulation is considered and legal literature is analysed in relation to the article of mortgage, where thrown out authors suggestions in relation to this question. Determination of concept is offered money as the article of mortgage.

Key words: article of mortgage, material values, property, money.

В юридичній літературі гостро стоїть питання про те, що застава доволі рідко застосовується у правозастосовній практиці. Однією з причин можливо зазначити не чітку визначеність по питанню щодо предмету застави. Важливість цього рішення неможливо переоцінити. При застосуванні застави виникають різноманітні проблеми, такі як: неспроможність застави забезпечити належну поведінку обвинуваченого (підозрюваного, підсудного), повністю забезпечити суму цивільного позову, або взагалі предмет застави не міг застосовуватись у такій якості. Саме для уникнення можливості трактування норми закону на свій розсуд, виключення свавілля з боку особи чи органа, яка (який) приймає відповідне рішення, необхідна встановити вичерпний перелік предмету застави.

Якщо звернутись до законодавства, то зі змісту ч. 1 ст. 154-1 КПК України можна зробити висновок, що предметом застави можуть бути гроші або інші матеріальні цінності. У коментарі до КПК України предметом застави зазначається будь-яке майно, яке не виключене з цивільного обігу, належить заставодавцю на праві власності та може бути їм відчужене [19, с. 395].

Поняття гроші законодавець не визначив, проте у юридичній літературі робиться спроба надати тлумачення цьому поняттю. Під грошима розуміють металеві та паперові знаки, які є мірою вартості при купівлі - продажу [20, с. 149]. Що саме законодавець мав на увазі під терміном "матеріальні цінності", незрозуміло. В.А. Михайлов вважає, що це предмети матеріального світу, які мають вартість та ціну [11, с. 20]. А.Д. Буряков під цінностями розуміє не вилучене з цивільного обігу майно [1, с. 85]. О.В. Медведева вважає, що поняття цінності більш ширше, та прираховує до нього: іноземну валюту, державний відсотковий папір, вироби з дорогоцінних каменів та металів,

предмети мистецтва та антикваріату, рухоме майно великого об'єму, та нерухоме майно, яке належить на праві приватної власності [8, с. 91].

Під терміном "майно" у цивільному праві розуміють сукупність прав, які належать конкретній особі, сукупність майнових прав і обов'язків, а також конкретні речі чи сукупність речей [21, с. 155]. На нашу думку, предметом застави може бути не яке - не будь майно. Це зазначав Ю.В. Донченко, говорячи, що не можна приймати без згоди дозволу органів опіки та піклування під заставу житло, право постійного користування яким мають неповнолітні діти, а також житло заставодавця, якщо члени його сім'ї (у тому числі колишні) заперечують проти цього. Не може бути предметом застави майно, що долучене до справи в якості речових доказів, чи майно, на яке накладено арешт. У випадку встановлення органами досудового слідства чи суду факту, що гроші чи цінності, що пропонуються заставодавцем чи самим обвинуваченим в якості застави, здобуті злочинним шляхом, вони не можуть бути прийняті та визнані предметами застави [4, с. 156]. Ця точка зору знаходить підтримку у інших авторів [5, с. 17; 2, с. 106-107]. До того ж, згідно з вимогами чинного законодавства не можна приймати заставу від державних підприємств, установ і організацій [14]. Це означає наступне: не може бути предметом застави майно державних підприємств, установ і організацій.

З вищезазначеного очевидно, що майно повинно відповідати певним вимогам, у іншому разі, виходячи з його якісних характеристик, воно буде неспроможне виконувати функції предмета застави. До того ж, це визнає законодавець, та висуває певні вимоги до майна, як предмету застави.

Так, у постанові Пленуму Верховного Суду України "Про практику застосування судами застави як запобіжного заходу" від 26 березня 1996 року №6 (зі змінами, внесеними згідно з постановою Пленуму Верховного Суду України від 6 червня 2003р. № 5), у пункті 5 зазначено, що приймаючи як заставу майно, суд повинен визначитись з таких питань:

- чи є підозрюваний, обвинувачений, підсудний або заставодавець власником майна;
- яка вартість останнього;
- як забезпечити зберігання майна, переданого як застава;
- чи не виникнуть труднощі або цивільно-правові сперечання при вирішенні питання про його звернення в дохід держави чи на користь цивільного позивача [14].

Т.В. Данченко пропонує розширити перелік зазначених питань, на підставі чого пропонує враховувати реальну можливість внесення майна, простоту відчуження такого майна, можливість тривалого збереження майна, простоту оцінки вартості, незмінність вартості на протязі тривалого часу. До того ж, вважає за необхідне, в ст. 154-1 КПК України перш за все деталізувати поняття "матеріальні цінності", а також встановити повний перелік речей і майна, що можуть бути предметом застави [2, с. 107].

Вирішення цих питань, на наш погляд, значно ускладнює процедуру застосування застави. Посадова особа, яка застосовує заставу багато часу витратить на перевірку цієї інформації, часу досудового розслідування. До того ж непокоїть процедура зберігання цього майна, де воно має зберігатись, та на кого покладається цей обов'язок, законодавцем взагалі не зазначено. Ми поділяємо точку зору О.В. Копіци та М.О. Галицької, які говорять наступне: "беручи в заставу майно, органи досудового слідства та суди стикаються із значними труднощами, оскільки процедура застосування застави (коли предметом застави є майно) складна: багато часу займає процедура оцінки майна, перевірки, чи не знаходиться воно під арештом або цивільною заставою [6, с. 184].

У літературі наведенні різні пропозиції до вирішення цих питань. Наприклад: зобов'язати обвинуваченого, підозрюваного, засталодавця здійснювати оцінку заставного майна та представляти відповідні фінансові документи до органу, який обирає заставу [23, с. 7]. На законодавчому рівні зазначити особу або орган, який буде стежити за тим, щоб заставне майно по вартості відповідало сумі застави яку обрали [10, с. 30]. Призначати товарознавчу експертизу [24, с. 48-49].

На підставі цього, при застосуванні майна або цінностей як застави, завжди виникають певні труднощі, вирішення яких законодавець залишив на особу або орган, які обирають цей запобіжний захід. Зазначене обґрунтовує існування прогалини у законодавстві, яке регулює це питання.

Можливо припустити, що на практиці норма закону, яка не достатньо врегульована та має прогалини застосовуватиметься неохоче, бо посадова особа або орган по більшості питань, відносно предмету та розміру застави, не зможе звернутися до законодавства. Приймаючи рішення на свій розсуд є ризик прийняття незаконного рішення, до того ж, як вже зазначалось, багато процесуального часу витрача-

ється на рішення цих питань, що не може не відобразитись на якості розслідування. З цих підстав процесуалісти пропонують більш конкретно визначити коло предметів, які можуть бути заставою. Але кожен з них пропонує свій перелік.

Наприклад, Т.В. Данченко у своїй точці зору врахувала можливість збереження такого майна на депозиті суду. Виходячи з цього вона пропонує внести до предметів застави наступне: гроші, як в національній, так і в іноземній валюті; державні цінні папери; вироби з дорогоцінних металів; предмети мистецтва та антикваріату [2, с. 168]. Ю.В. Донченко звернувся до цивільного кодексу, та впевнений, що до предметів застави слід віднести все майно, яке не вилучено з цивільного обігу [4, с. 87]. С.А. Шейфер, С.І. Вершиніна виступають проти закріплення в якості предмету застави матеріальних об'єктів, у зв'язку з тим, що це потребує занадто складної додаткової регламентації порядку їх прийняття, оформлення, зберігання, а також подальшого повернення заставодавцю. З чим пов'язують важливість чіткого визначення застави. До того ж вказують на необхідність виконання предметом застави різноманітних функцій, серед яких зазначають: стримування обвинуваченого, підозрюваного від неналежних дій; виключення труднощів в його прийнятті, зберіганні та поверненні; наявність постійної вартості; виключення права власності третіх осіб. Виходячи з цього пропонують використовувати як заставу тільки гроші та цінні папери, забезпечені державою, та які мають постійну номінальну вартість, виключити з неї коштовності та нерухомість [22, с. 88]. З цієї точкою зору погоджується В.С. Новікова, яка також впевнена у тому, що предметом застави можуть бути лише гроші та цінні папери. Цю позицію вона обґрунтовує можливістю спростити механізм застосування застави. Протиставить поняття застави у кримінальному процесі та цивільному праві необхідністю існування застави як запобіжного заходу, не в вигляді будь-яких предметів не вилучених з цивільного обігу, а певних, зручних у обсязі та обліку предметах [13, с. 12]. П.А. Лупинська вважає можливим, при застосуванні застави, внесення витворів мистецтва, колекційних монет та інших цінностей. Звичайно, якщо говорити про доцільність перевірити їх дійсність, визначити дійсну вартість, що можливо зробити, на її думку, за допомогою спеціаліста або навіть шляхом проведення експертизи [15, с. 308]. До того ж у літературі зустрічаються точки зору, згідно з якими застава може бути внесена у вигляді облігацій, векселів,

чеків, акредитивів, депозитних ощадних книжок, акцій. Коли мова йде про цінності, застава може бути виражена у предметах та документах, які мають наукову, художню та культурну цінність [12, с. 133]. Ю. Лившиц, С. Зуев до предмету застави віднесли автомобілі, вироби з коштовних металів та каменів, хутро [7, с. 11].

Таким чином, єдиної точки зору щодо предмету застави немає. Підсумовуючи вищевикладене, класифікуємо існуючі. Згідно з першою коло предметів застави повинно бути як можна ширшим, з метою поширення можливості застосування застави до більшої кількості осіб. Прибічники іншої, з протилежністю до навпаки, вважають необхідним максимально звузити перелік предметів застави шляхом виключення з нього предметів, які викликають труднощі при застосуванні. Необхідно зазначити, що всі автори, які висловлюються в один чи в другий бік, переслідують одну і ту ж саму мету – збільшення кількості застосування застави, але кожен з них пропонує свій шлях до цього.

Зазначення законодавцем переліку предметів, які не виключені цивільним кодексом з цивільного обігу, ми не вважаємо доцільним. При застосуванні цих предметів особі або органу, який обирає заставу, необхідно багато часу витратити на те, щоб з'ясувати характеристики цього предмету з позиції цивільного права. А саме: чи належить це майно особі на праві власності або ні, право власності повне або часткове, існує можливість його відчуження або ні, чи не являється воно спільною власністю подружжя, якщо це житло – перевірити можливу наявність реєстрації неповнолітньої особи, документи на це майно (переконались у їх дійсності, оформлені згідно з законодавством). Не вирішеним залишається питання збереження цього майна, хто це має робити, та де це повинно відбуватися. Також існує майно, вартість якого може коливатися або з часом змінюватися. Відкритим залишається питання як саме вчиняти, коли вартість предмету застави вище ніж встановлений розмір застави. На наш погляд, саме всі ці труднощі негативно впливають на практику застосування запобіжного заходу, який нами розглядається.

У 2 абзаці п.5 Постанови Пленуму ВСУ прямо вказано на те, що майно повинно мати такі характеристики, таку якість і такий правовий статус, щоб виконання судового рішення про позбавлення права власності на нього підозрюваного, обвинуваченого, підсудного чи заставодавця не було поєднане з будь-якими труднощами [14].

На наш погляд, тільки внесення у якості предмету застави грошей не ускладнює застосування застави. Погодимось з А.В. Шичаніним та О.Д. Гривко, що "Гроші – це найбільш ліквідне майно, а тому найбільш бажаний та кращий предмет застави" [25, с. 23]. До того ж, як свідчить практика, гроші є найпоширенішою формою застави [2, с. 192]. Існує точка зору, згідно якої посадова особа, яка застосовує заставу, повинна перевіряти законність походження грошових сум, внесених на депозитний рахунок. Це знову ж таки повертає нас до виникнення ускладнень при застосуванні застави, до того ж зробити це практично не можливо і сенсу у цих діях не передбачається. Ми переслідуюмо мету максимального спрощення цього процесу для поширення застосування застави. До того ж, на наш погляд, запропоноване ніяким чином не поліпшує стан запобіжного заходу який розглядається.

У державах, де предметом застави є гроші, застава як запобіжний захід, досить успішно застосовується. Мабуть це є однією з вагомих причин. Так, у ч. 1 ст. 109 Кримінально-процесуального кодексу Киргизької Республіки закріплено, що застава це грошова сума, яка вноситься самим обвинуваченим, підсудним або іншою особою чи організацією на спеціальний рахунок [16]. Також у ч.1 ст.124 КПК Республіки Білорусь зазначено наступне: застава полягає у внесенні самим підозрюваним, обвинуваченим, підсудним або іншою фізичною особою у депозит органа попереднього розслідування або суду коштів [17]. Ще один приклад грошової форми застави можна знайти у КПК Республіки Казахстан, де у ч. 1 ст. 148 закріплено, що застава полягає в грошах. Також там передбачена можливість, з дозволу прокурора або суду, прийняти цінності та нерухоме майно [18].

Але визначити як предмет застави гроші, це ще не вирішення проблем, які ми розглядаємо. Необхідно сформулювати термін "гроші", та уточнити які саме гроші (готівкові, безготівкові), у якій валюті, якою номінальною або фактичною вартістю.

У ст.1 Декрету Кабінету Міністрів України "Про систему валютного регулювання і валютного контролю" від 19.02.1993 року зазначено поняття "Валюта України". Під цим терміном розуміються грошові знаки у вигляді банкнотів, казначейських білетів, монет та в інших формах, що перебувають в обігу на території України, а також вилучені з обігу або такі, що вилучаються з нього, але підлягають обмінові на грошові знаки які перебувають в обігу [3]. До того ж тлумачення

зазначеного поняття є у ст. 1 Митного кодексу України, де до зазначеного переліку, додаються кошти на рахунках, у внесках в банківських та інших кредитно-фінансових установах на території України, платіжні документи, та інші папери (акції) [9]. Отже, гроші можуть бути ті, які перебувають в обігу та ті, які вилучені з нього; готівкові та безготівкові.

Гроші в іноземній валюті не мають постійної вартості, що звісно ускладнює їх застосування як предмету застави. Необхідно згадати про існування пам'ятних грошей, та вироблених з коштовних металів, номінальна вартість яких не відповідає фактичній.

Виходячи з вищенаведеного вважаємо за необхідне внести доповнення до ст.32 КПК України "...21) Гроші, як предмет застави - готівкові або безготівкові грошові знаки, гривня у вигляді банкнот та монет Національного Банку України, що перебувають у обігу на території України, у яких фактична вартість відповідає номінальній". Також пропонуємо закріпити на законодавчому рівні положення про те, що предметом застави можуть бути тільки гроші. З цією метою пропонуємо виключити з ч. 1 ст. 154-1 КПК України слова "чи передачі їм інших матеріальних цінностей".

Використана література:

1. Буряков А.Д. Меры пресечения в советском уголовном процессе: дисс... на соискание уч. степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. "Уголовный процесс, криминалистика и судебная экспертиза" / Буряков А.Д. - М., 1967.
2. Данченко Т.В. Застава в системі запобіжних заходів у кримінальному процесі України: дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 "Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза" / Т.В. Данченко. - Ірпінь, 2007.
3. Декрет Кабінету Міністрів України "Про систему валютного регулювання і валютного контролю" від 19.02.1993 року // ВВР. - 1993. - № 17. - Ст. 184; зі змінами, згідно законом №3509 - 4 від 23.02.2006 // ВВР. - № 33 - Ст. 283 // <http://zakon.rada.gov.ua/cdi-bin/laws/main.cdi?nreg=15-93>
4. Донченко Ю.В. Застава як запобіжний захід за кримінальним судочинством України: дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 "Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза" / Ю.В. Донченко. - Львів, 2003.
5. Каюков Р. Р. Уголовно-процессуальные средства обеспечения неотвратимости ответственности за преступления: Автореф. дис... к-та юр.

наук: 12.00.09 "Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза" / Р.Р. Каюков Ижевский гос. ун-т. – Ижевск, 1994.

6. Копіца О.В., Галицька М.О. Запобіжний захід – застава: проблеми та перспективи / О.В. Копіца, М.О. Галицька // Південноукраїнський Правничий Часопис. – 2009. – № 1. – С. 182-184.

7. Лившиц Ю, Зуев С. Залог в качестве меры пресечения законность / Ю Лившиц, С. Зуев // Законность. – 2003. – № 5. – С. 11-13.

8. Медведева О.В. Залог и поручительство в системе мер уголовно-процессуального принуждения по законодательству Российской Федерации: дисс... на соискание уч. степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. "Уголовный процесс; криминалистика и судебная экспертиза" / О.В. Медведева. – Волгоград, 1998.

9. Митний кодекс України Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 38-39. – Ст. 128. Зі змінами згідно із Законом № 2592 - 6(2592-17) від 07.10.2010 <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=92-15>

10. Мытник П. Залог как мера пресечения / П. Мытник // Юстиция Беларуси. – 2001. – № 3.

11. Михайлов В.А. Применение залога в российском уголовном процессе / В.А. Михайлов. – Омск: Издательство ОмГХУ, 1994.

12. Научно-практический комментарий к Уголовно-процессуальному кодексу Российской Федерации / под общ. ред. В.М. Лебедева, науч. ред. В.П. Божьев. – М., 2002.

13. Новікова В.С. Науковий пошук молодих правоохоронців / В.С. Новікова. – Дніпропетровськ, 2009. – С. 7-14.

14. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 26 березня 1999 року № 6 (із змінами, внесеними згідно з постановою Пленуму Верховного Суду України від 6 червня 2003р. № 5) "Про практику застосування судами застави як запобіжного заходу". // <http://www.scourt.gov.ua/clients/vs.nsf/0/34D5D6E4DD3430EBC2256D5600...>

15. Уголовно-процессуальное право Российской Федерации / под ред. П.А. Лупинской. – М.: Юрист, 2004

16. Уголовно-процессуальный кодекс Кыргызской республики http://www.base.spinform.ru/show_doc.fwx?regnom=395&oign=_05G0VR3VL

17. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Беларусь <http://pravo.levonevsky.org/kodeksby/upk/201002/str5.htm>

18. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан. http://www.base.spinform.ru/show_doc.fwx?regnom=1272&oign=_05L0VH8

19. Уголовно-процессуальный кодекс Украины Научно-практический комментарий / под общ. ред. В.Т. Маляренко, Ю.П. Аленина. – Харьков: Одиссей. – 2005.

20. Фокин А.С. Проблемы и тенденции совершенствования института залога в российском уголовном судопроизводстве: дис. на соискание уч. степени канд. юр. наук: спец. 12.00.09 "Уголовный процесс; криминалистика и судебная экспертиза; оперативно - розыскная деятельность" / А.С. Фокин. - Ростов-на-Дону, 2007. - 184 с.

21. Цивільне право України / за ред. О.В. Дерези, К.С. Кузнецової. - К.: Юрінком Інтер, 1999.

22. Шейфер С.А., Вершинина С.И. Применение залога как меры пресечения / С.А. Шейфер, С.И. Вершинина // Прокурорская и следственная практика. - М., 1998. - № 4 (7). - С. 82-91.

23. Шаповалова Т.И. Залог как мера пресечения в уголовном процессе и его применение следователями органов внутренних дел: автореф. дисс... на соискание уч. степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. "Уголовный процесс; криминалистика и судебная экспертиза; оперативно-розыскная деятельность" / Т.И. Шаповалова. - СПб., 2001.

24. Шершеневич Г.Ф. Курс торгового права / Г.Ф. Шершеневич. - Т. 2. - М., 2003.

25. Шичанин А.В., Гривков О.Д. Тенденции развития залоговых отношений в России / А.В. Шичанин, О.Д. Гривков // Законодательство и экономика. - 2001. - № 5. - С. 23.

УДК 343.272

О.О. Соболева*

ЩОДО ПРЕДМЕТА СКЛАДУ ЗЛОЧИНУ, ПЕРЕДБАЧЕНОГО Ч. 2 СТ. 388 КК УКРАЇНИ

Анотація. У статті досліджено питання, що стосуються теоретичних ознак предмета злочину, а також проаналізовано складові предмета незаконних дій щодо майна, яке підлягає конфіскації.

Ключові слова: кримінальна відповідальність, предмет злочину, майно яке підлягає конфіскації.

Аннотация. В статье исследованы вопросы, которые касаются теоретических признаков предмета преступления, а также проана-

* Ад'юнкт кафедри кримінального права Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка.

лизированы составляющие предмета незаконных действий в отношении имущества, подлежащего конфискации.

Ключевые слова: *уголовная ответственность, предмет преступления, имущество, подлежащее конфискации.*

Summary. The article deals with the issues of theoretical signs of the article of crimes. The author has analysed the article for illegal action comparatively property, on which is subjects to forfeitures.

Key words: *criminal liability, article of crime, property, on which is subjects to forfeitures.*

У сучасних умовах розбудови української правової держави гостро постає проблема забезпечення захисту суспільних відносин у сфері правосуддя від незаконних дій громадян, на яких покладені обов'язки по збереженню майна, на яке накладено арешт, яке описане чи підлягає конфіскації.

Ефективність протидії незаконним діям щодо майна, яке має особливий процесуальний статус, та дієвість боротьби з ними не в останню чергу залежать від правильного практичного застосування ст. 388 Кримінального кодексу України "Незаконні дії щодо майна, на яке накладений арешт, яке описане чи підлягає конфіскації". Однак, у зв'язку із бланкетним характером ст. 388 КК України (наприклад, у вітчизняному законодавстві нараховується п'ять галузей права, які передбачають конфіскацію майна), виникає низка складних теоретичних, а інколи – прикладних проблем, вирішенню яких вчені не приділили належної уваги. Це стосується насамперед предмета складу злочину, передбаченого ч. 2 ст. 388 КК України, оскільки для правильного його визначення необхідно звернутися до суміжних галузей права: цивільного, адміністративного, господарського, кримінального та кримінально-процесуального, митного.

Дослідження цієї проблеми знаходяться на початковому етапі, а їх результати відображені, головню, у підручниках з кримінального права, науково-практичних коментарях, в яких проблема предмета складу злочину, передбаченого ст. 388 КК України практично не розглядається. Наприклад, не визначено ознаки майна, яке підлягає конфіскації; відсутня кримінально-правова характеристика складових предмету складу злочину, передбаченого ч. 2 ст. 388 КК України.

Необхідність вирішення цих питань зумовлює актуальність пропонуваної статті, формує її мету – це комплексний аналіз предмета

складу злочину, передбаченого ч. 2 ст. 388 КК України, формулювання теоретичного поняття його складових.

Слід зазначити, що питання про місце, значення предмету злочину, його види є досить дискусійним у науці кримінального права. "Одні автори вважають, що предмет – це стороннє об'єкту злочину правове явище, яке не знаходиться з ним (об'єктом) в органічному зв'язку. Інші, навпаки, не вбачають будь-якої відмінності між ними і роблять висновок про тотожність цих понять"¹.

Проблемі предмета злочину в теорії кримінального права приділено чимало уваги вітчизняними науковцями Я.М. Браїніним, В.К. Глістїним, М.Й. Коржанським, В.М. Кудрявцевим, Є.В. Лашуком, Б.С. Нікіфоровим, Г.П. Новосоловим, В.Я. Тацієм, А.М. Траїніним та іншими, і це зрозуміло, адже без встановлення предмета злочину в багатьох випадках неможлива конкретизація об'єкта злочину та інших елементів складу злочину, тобто ускладнюється сам процес кваліфікації.

Кримінально-правова наука не виробила однотайного підходу щодо визначення поняття "предмет злочину" та місця предмета злочину в системі складу злочину. Більшість науковців розглядають предмет злочину як матеріальну річ, об'єкт матеріального світу, через який і впливаючи на який, спричиняється шкода об'єкту кримінально-правової охорони². За думкою А.І. Рарога та В.П. Степаліна предмет злочину має місце лише тоді, коли суспільно небезпечне посягання впливає на предмети зовнішнього світу (тобто те, сприймається людиною, є доступним для неї, піддається оцінці – різне майно, транспорт, звірі, природні багатства, засоби зв'язку, художні, культурні, традиції та інші цінності)³.

В останній час з'явилися нові погляди, згідно з якими поряд із речами матеріального світу предметом злочину необхідно вважати й інші матеріальні утворення⁴.

¹ Тацій В.Я. Объект и предмет преступления в советском уголовном праве: [монография] / В.Я. Таций. – Х.: Выща шк. Изд-во при ХГУ, 1988. – С. 34.

² Матишевський П.С. Кримінальне право України. Загальна частина: [підручник для студ. юрид. вузів і фак] / П.С. Матишевський. – К.: А.С.К., 2001. – С. 201.

³ Рарог А.И., Степалін В.П. Уголовное право: [общая часть в вопросах и ответах] / А.И. Рарог, В.П. Степалін. – М.: Юристъ, 1999. – С. 77.

⁴ Азаров Д.С. Кримінальна відповідальність за злочини у сфері комп'ютерної інформації. Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. / Д.С. Азаров. – К., 2003. – С. 8.

Предмет злочину одні науковці розглядають як складову частину об'єкта злочину, при цьому не включаючи певної самостійності предмета злочину, що може виражатися навіть у взаємозв'язку предмета з об'єктивною стороною складу злочину¹. Інші дотримуються точки зору, яка полягає у тому, що предмет злочину є самостійною факультативною ознакою загального складу злочину й існує поряд з об'єктом злочину. У тих випадках, коли законодавець вказує на предмет злочину в диспозиції статті, він стає обов'язковою ознакою складу злочину².

Таким чином предмет злочину є матеріальним виразом об'єкту. При впливі на предмет завдається шкода праводносинам, які захищаються законом, тобто об'єкту. Разом з тим предмет не завжди є обов'язковою ознакою складу злочину, і в цьому розумінні він є факультативною ознакою.

Злочини, які пов'язані з незаконними діями відносно майна на яке був накладений арешт, яке описане чи підлягає конфіскації, є предметними, тому що однією з обов'язкових ознак об'єктивної сторони складів даних суспільно небезпечних діянь виступають предмети складів злочинів. Загалом до них відносяться: довірене на відповідальне зберігання майно, на яке накладено арешт, чи описане майно, кошти (вклади), на які був накладений арешт (ч. 1 ст. 388 КК України), а також майно, яке підлягає конфіскації за рішенням суду (ч. 2 ст. 388 КК України).

Особливої уваги заслуговує предмет складу злочину, описаний у ч. 2 ст. 388 України. Це майно, яке підлягає конфіскації за рішенням суду.

У юридичному словнику термін "рішення суду" визначено як акт судового розгляду справи будь-якого виду провадження. Це може бути як саме рішення, так і висновок (Конституційного Суду України), вирок (у кримінальному процесі), постанова, ухвала, окрема ух-

¹ Коржанський М.Й. Предмет і об'єкт злочину: [монографія] / М.Й. Коржанський. - Д.: Юрид. акад. Мін-ва внутр. справ: Ліра ЛТД, 2005. - С. 147.

² Тацій В.Я. Объект и предмет преступления в советском уголовном праве: [монографія] / В.Я. Тацій. - Х.: Выща шк. Изд-во при ХГУ, 1988. - С. 49; Кримінальне право України: Загальна частина: [підручник для студентів юрид. спец. вищ. закладів освіти] / [М.І. Бажанов, Ю.В. Баулін, В.І. Борисов та ін.]; За ред. професорів М.І. Бажанова, В.В. Сташиса, В.Я. Тація. - Київ - Харків: Юрінком Інтер - Право, 2002. - С. 93.

вала тощо (у кримінальному, адміністративному, цивільному та господарському процесах¹).

Логічно, що предметом складу злочину за ч. 2 ст. 388 КК України виступає майно, що підлягає конфіскації за рішенням суду в адміністративно-правовому, кримінально-правовому, кримінально-процесуальному, цивільно-правовому та господарсько-правовому порядках.

Головна особливість предмета злочину, передбаченого ч. 2 ст. 388 КК України полягає в тому, що відносно майна, яке підлягає конфіскації, є рішення суду, яке повинно вступити у законну силу. Якщо особа приховує арештоване майно, яке довірене йому для зберігання, відповідальність настає за ч. 1 ст. 388 КК України. Коли ж особа, що проінформована про вступ у законну силу винесеного рішення суду про конфіскацію арештованого майна, незаконно приховує таке майно, то відповідальність для нього повинна наступати за ч. 2 ст. 388 КК України.

На основі аналізу правових норм, які регламентують конфіскацію майна, можна зробити висновок, що безоплатно вилучені у власність держави можуть бути наступні предмети:

1. Майно чи його частина, яке є власністю засудженого, який вчинив тяжкий чи особливо тяжкий корисливий злочин (п. 7 ст. 51, ч. 2 ст. 52 та ст. 59 Кримінального кодексу України²).

2. Знаряддя і засоби вчинення злочину; речі, вилучені із обороту; майно, придбане злочинним шляхом, а також предмети, які безпосередньо пов'язані зі злочином (ст. 81 КПК України³). Зазначене майно не є предметом злочину, передбаченого ст. 388 КК України, якщо останнє підлягає поверненню потерпілому чи іншій особі.

3. Майно, що належать юридичній або фізичній особі за правом власності, яке конфіскується за рішенням суду, на підставі ст. 354 ЦК України, як санкція за вчинення правопорушення. Однак при цьому слід зауважити, що конфіскація майна у цивільному праві носить декларативний характер, оскільки окрім ст. 354 ЦК України відсутні норми у діючому ЦК України (на відміну від ч. 1 ст. 208 ГК України), які б передбачали конкретні підстави для застосування цивільно-

¹ Юридична енциклопедія у 6-х томах / Відп. ред. Ю.С.Шемшученко [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://cyclor.com.ua/content/view/1364/5/1/11/>

² Відомості Верховної Ради України. - 2001. - № 25-26. - Ст. 131.

³ Відомості Верховної Ради Української РСР. - 1961. - № 2. - Ст. 15.

правової конфіскації. Тому виникають ситуації, коли особа уникає відповідальності за ч. 2 ст. 388 КК України, тому що питання цивільно-правової конфіскації детально не конкретизовано у чинному ЦК України, зокрема у ст. 228 ЦК України. Тому для подолання таких негативних тенденцій необхідно визнати предметом цивільно-правової конфіскації майно, що належать юридичній або фізичній особі за правом власності, яке було отримано внаслідок вчинення антипублічного правочину чи за виконання господарського зобов'язання, яке визнано недійсним (ст. 354 Цивільного кодексу¹, ст. 208 Господарського кодексу України²).

4. Предмети та гроші, які були знаряддям вчинення або безпосереднім об'єктом адміністративного правопорушення (ст. ст. 24, 25 та 29 КУпАП³). Не можуть бути предметом злочину, передбаченого ч. 2 ст. 388 КК України вогнепальна зброя, бойові припаси, інші знаряддя полювання, які виступають основним джерелом існування.

5. Безпосередні предмети порушення митних правил, товари зі спеціально виготовленими сховищами (тайниками), що використовувалися для приховування безпосередніх предметів порушення митних правил від митного контролю, та транспортних засобів, що використовувалися для переміщення безпосередніх предметів порушення митних правил через митний кордон України, на підставі ст. 326 Митного кодексу України. Конфіскація зазначених товарів і транспортних засобів застосовується незалежно від того, чи є ці товари, транспортні засоби власністю особи, яка вчинила правопорушення. Тобто конфіскації може бути піддано майно особи, яка не причетна до порушення митних правил. На наш погляд, положення ст. 326 МК України⁴ суперечить ст. ст. 41, 61 Конституції України⁵ та ст. 354 ЦК України, згідно з якими позбавлення права власності на майно може бути застосовано до особи за вчинення правопорушення. Наведені колізії законодавства призводить до ситуацій, коли майна позбавляються особи (юридичні та фізичні), які ніколи не порушували законів України. Такий стан речей потребує внесення змін до ч. 2 ст. 326 МК

¹ Відомості Верховної Ради. – 2003. – №№ 40-44. – Ст. 356.

² Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № № 18-22. – Ст. 144.

³ Відомості Верховної Ради Української РСР. – 1984. – Додаток до № 51.

⁴ Відомості Верховної Ради. – 2002. – № 38-39. – Ст. 288.

⁵ Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.

України. Ми погоджуємося з авторами проекту Закону України "Про внесення змін до статті 326 Митного кодексу України", у якому пропонується частину другу статті 326 Митного кодексу України викласти в такій редакції: "Конфіскація товарів, транспортних засобів, зазначених у пункті 3 статті 322 цього Кодексу, застосовується тільки в тому випадку, якщо ці товари, транспортні засоби є власністю особи, яка вчинила правопорушення"¹.

Таким чином, на наш погляд, для підвищення ефективності вирішення відновних завдань правосуддя в частині виконання судових рішень щодо конфіскації майна, представляється логічним, що складовими предмета незаконних дій щодо майна, яке підлягає конфіскації також повинні виступати:

1) конфісковане майно, що належать юридичній або фізичній особі за правом власності, яке було отримано внаслідок вчинення антипублічного правочину чи за виконання господарського зобов'язання, яке визнано недійсним (ст. 354 ЦК, ст. 208 ГК України).

2) конфісковані безпосередні предмети порушення митних правил, товари зі спеціально виготовленими сховищами (тайниками), що використовувалися для приховування безпосередніх предметів порушення митних правил від митного контролю, та транспортних засобів, що використовувались для переміщення безпосередніх предметів порушення митних правил через митний кордон України, які є власністю особи, яка вчинила правопорушення.

Використана література:

1. Азаров Д.С. Кримінальна відповідальність за злочини у сфері комп'ютерної інформації. Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. / Д.С. Азаров. - К., 2003. - 18 с.

2. Господарський кодекс України від 16 січня 2003 року // Відомості Верховної Ради України. - 2003. - №№ 18-22. - Ст.144. Зі змінами, внесеними згідно із Законом України № 1070-VI від 05.03.2009.

3. Конституція України від 28 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. - 1996. - № 30. - Ст. 141. Зі змінами, внесеними згідно із Законом № 9-рп/2005 від 13.10.2005 р.

¹ Проект Закону України № 8209 "Про внесення змін до статті 326 Митного кодексу України" від 27.09.2005 р. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.nf.org.ua/news/2005/rp/mk.shtml>

4. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 р. // Відомості Верховної Ради Української РСР. – 1984. – Додаток до № 51. Зі змінами, внесеними згідно із Законом України № 695-16 від 22.02.2007.

5. Коржанський М.Й. Предмет і об'єкт злочину: [монографія] / М.Й. Коржанський. – Д.: Юрид. акад. Мін-ва внутр. справ; Ліра ЛТД, 2005. – 252 с.

6. Кримінальний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 25-26. – Ст. 131. Зі змінами, внесеними згідно із Законом № 170-16 від 21.09.2006 р.

7. Кримінальне право України: Загальна частина: [підручник для студентів юрид. спец. вищ. закладів освіти] / [М.І. Бажанов, Ю.В. Баулін, В.І. Борисов та ін.]; За ред. професорів М.І. Бажанова, В.В. Сташиса, В.Я. Тація. – Київ – Харків: Юрінком Інтер – Право, 2002. – 416 с.

8. Кримінально-процесуальний кодекс України // Відомості Верховної Ради Української РСР. – 1961. – № 2. – Ст. 15. Зі змінами, внесеними згідно із Законом України № 170-16 від 21.09.2006 р.

9. Матишевський П.С. Кримінальне право України. Загальна частина: [підручч.для студ. юрид. вузів і фак] / П.С. Матишевський. – К.: А.С.К., 2001. – 352 с.

10. Митний кодекс України від 11.07.2002 р. // Відомості Верховної Ради. – 2002. – № 38-39. – Ст. 288.

11. Проект Закону України № 8209 "Про внесення змін до статті 326 Митного кодексу України" від 27.09.2005 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nf.org.ua/news/2005/gr/mk.shtml>

12. Рарог А.И., Степалін В.П. Уголовное право: [общая часть в вопросах и ответах] / А.И. Рарог, В.П. Степалін – М.: Юристъ, 1999. – 228 с.

13. Тацій В.Я. Объект и предмет преступления в советском уголовном праве: [монографія] / В.Я. Тацій. – Х.: Выща шк. Изд-во при ХГУ, 1988. – 198 с.

14. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. // Відомості Верховної Ради. – 2003. – №№ 40-44. – Ст. 356. Зі змінами, внесеними згідно із Законом України № 3456-15 від 22.02.2006.

15. Юридична енциклопедія у 6-х томах / Відп. ред. Ю.С. Шемшученко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://cyelop.com.ua/content/view/1364/5/1/1/>

УДК 347.965

Т.С. Коваленко*

**ШЛЯХИ РЕФОРМУВАННЯ ДИСЦИПЛІНАРНИХ
ОРГАНІВ АДВОКАТУРИ В СУЧАСНИХ УМОВАХ**

Серед принципів функціонування адвокатури провідну роль відіграють незалежність, гуманізм, повага до закону, демократичний та вільний характер її природи. Але незалежність і свобода адвокатів передбачає також їх велику відповідальність перед суспільством, громадянами та державою. Як зазначає відомий філософ-екзистенціаліст В. Франкл, "свобода, якщо її реалізація не пов'язана з відповідальністю, загрожує перетворитися на звичайне свавілля. Я люблю говорити, що стаття Свободи на східному узбережжі США повинна бути доповнена статтею Відповідальності на західному узбережжі"¹. Розділяють цю думку й вітчизняні вчені-правники: "...Незалежність, – вказує С.В. Прилуцький, – це, передусім, висока міра відповідальності..."². Тому не випадково, що до адвокатів, які порушують принципи своєї професії, неухважно ставляться до власних обов'язків та високоморальних засад своєї праці, можуть бути застосовані обмежувальні та карні санкції у вигляді заходів дисциплінарного впливу.

Проте в Україні як у державі з високим рівнем корупції, організованої злочинності та популярністю позаправових шляхів вирішення спорів, дисциплінарна відповідальність використовується в окремих випадках як важіль впливу на "непокірних" адвокатів, які прагнуть чесно та неупереджено працювати, ігноруючи "вказівки" та протиправні накази сторонніх осіб, чий інтереси дисонують з інтересами правосуддя. Потенційними суб'єктами подібних зловживань можуть бути представники дисциплінарних органів адвокатури. Тому метою цієї статті є дослідження вихідних засад функціонування та складу кваліфікаційно-дисциплінарних комісій адвокатури як носіїв дисциплінарної влади.

* Старший викладач кафедри економіко-правових дисциплін Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка.

¹ Франкл В. Человек в поисках смысла: сборник / Виктор Франкл, [общ. ред. Л.Я. Гозмана и Д.А. Леонтьева; вст. ст. Д.А. Леонтьева]. – М.: Прогресс, 1990. – С. 68.

² Прилуцький С. В. Кримінальна юстиція в Україні: правова природа, шлях реформи та відродження / С. В. Прилуцький // Судова апеляція. 2007. – № 2 (7). – С. 37-42.

Аналіз порядку формування КДКА дозволяє виявити серйозні прогалини у чинному законодавстві в галузі адвокатури. Насамперед, звертає на себе увагу відсутність конкретних вимог стосовно професійного досвіду і моральних якостей кандидатів на посади у КДКА (особливо – голів КДКА та їх заступників (голів відповідних комісій))¹. Іншою болючою проблемою адвокатури є спори стосовно складу кваліфікаційно-дисциплінарних комісій. Так, питання змішаного складу КДКА є одним із найскладніших серед сучасних проблем адвокатури та породжує полярні думки з цього приводу. Одні автори зайняли чітку позицію та розглядають змішаний склад дисциплінарних органів як джерело втручання держави в адвокатську діяльність. З цієї точки зору носіями дисциплінарної влади можуть бути лише органи, створені самою адвокатською спільнотою. Інші ж, навпаки, входження в дисциплінарні органи членів, які не є адвокатами, розглядають у позитивному ракурсі як бар'єр від корпоративної замкнутості.

Так, найбільш розповсюдженою є точка зору, згідно з якою носіями дисциплінарної влади можуть бути тільки органи, створені самою адвокатською спільнотою. "Дисциплінарний контроль, крім суду колег по професії, – зазначає В. В. Андреевський, – неминуче призведе до обмеження такого способу дій адвокатів, який є необхідним для відкритої правової держави"². На підтримку цієї позиції висловилося й президент Спілки адвокатів України Т. В. Варфоломеева: "За світовими стандартами представницькі органи адвокатури обираються, по-перше, самими адвокатами, а по-друге, з числа адвокатів"³.

У літературі знайшла відображення й діаметрально протилежна точка зору. Так, К. Венський вважає, що україно-російський досвід та відповідні тенденції на Україні свідчать про наступне: вітчизняна адвокатура повернеться до Міністерства юстиції, яке буде брати

¹ Коваленко Т.С. Дисциплінарні органи адвокатури: тенденції та перспективи реформування / Т.С. Коваленко // Судова апеляція. – 2008. – № 2 (11). – С. 38-43.

² Андреевський В. Публично-правовая основа организации адвокатуры и ее профессиональное самоуправление / В. Андреевский // Підприємництво, господарство і право. – 2005. – № 1. – С. 107-111.

³ Варфоломеева Т. В. Адвокатуру позбавляють самоврядності [Електронний ресурс] / Т. В. Варфоломеева // Офіційний сайт громадсько-політичного видання "Свобода". – Режим доступу : <http://www.svoboda.com.ua/?Lev=archive&Id=1193>. – Назва з титулу екрана

участь при формуванні механізму контролю та нагляду щодо неї¹. Новий погляд з приводу зазначеного питання висловила О. Федькович, зазначаючи, що в Україні має розвиватися тенденція, спрямована на наближення професій судді, прокурора, слідчого та адвоката. А органи юстиції (*маються на увазі Міністерство юстиції та підпорядковані йому управління - Т.К.*) є тією державною інституцією, яка може бути рівновіддаленою від цих професій, однаково уважною та об'єктивною до кожної з них. Як на загальнодержавному, так і на місцевому рівні ці органи повинні у майбутньому відігравати помітнішу роль у справі реалізації кадрової політики щодо формування корпусу основних юридичних професій, а саме: суддів, прокурорів, слідчих та адвокатів². Оновлення діяльності органів юстиції у сфері правосуддя в такому напрямку, на погляд О. Федькович, відповідає засадам демократичного розвитку країни³.

Аргументованою є думка С. В. Прилуцького, який з цього приводу зазначає, що "основними стовпами юстиції (правосуддя) є суд, прокуратура та адвокатура. Саме проблеми прокурорів, адвокатів та суддів є найгострішими... Виходячи з цього, кваліфікаційні комісії суддів, кваліфікаційно-дисциплінарні комісії адвокатури та дисциплінарні органи прокуратури варто перетворити у цілісну систему кваліфікаційно-дисциплінарних органів юстиції. Цей орган міг би виступати як кваліфікаційний орган щодо суддів, прокурорів і адвокатів та одночасно - дисциплінарний суд щодо цих суб'єктів... На вершині цієї системи має бути реформована Вища рада юстиції як вища дисциплінарна та кваліфікаційна судова інституція органів юстиції"⁴.

Дійсно, судові, правозахисні та правоохоронні органи виконують свої задачі не ізольовано, а у взаємодії один з одним та мають чи-

¹ Венский К. Адвокатура на пути в Минюст? / К. Венский // Юридическая практика, 2005. - № 31 (397). - С. 8.

² Федькович О. Інтеграційна функція органів юстиції у справі формування основних юридичних професій в Україні / О. Федькович // Право України. - 2005. - № 9. - С. 53-56.

³ Федькович О. Оновлені напрями діяльності органів юстиції у сфері правосуддя / О. Федькович // Право України. - 2006. - № 9. - С. 86-90.

⁴ Прилуцький С. В. Кримінальна юстиція в Україні: правова природа, шлях реформи та відродження / С. В. Прилуцький // Судова апеляція. - № 2 (7) 2007. - С. 37-42.

мало спільних проблем. Діяльність суддів, адвокатів та прокурорів, яка має публічно-правовий характер, є важливою складовою функції держави із захисту прав людини та громадянина. Вона визначається рівнем їх професійної обізнаності та моральної культури як під час виконання своїх професійних обов'язків, так і у приватному житті. Представники адвокатської, суддівської та прокурорської спільноти повинні постійно дбати про суспільний авторитет та престиж своєї професії, адже рівень довіри громадян до осіб, які беруть участь у здійсненні правосуддя, визначає розвиток держави у напрямку посилення демократії. Тому цілком логічним виглядає бажання багатьох науковців наблизити ці професії одну до одної, сформувавши цілісну, надійну та незалежну систему органів юстиції (правосуддя) з єдиною кадровою політикою.

Підґрунтям для наближення суду, адвокатури та прокуратури, як основних стовпів правосуддя є, по-перше, теорія судової влади (судового права), яка зародилася ще у дореволюційній Росії завдяки науковим розробкам Й. В. Михайловського, М. М. Розіна, В. О. Рязановського, І. Я. Фойницького та інших видатних юристів¹. У 1927 р. її підтримав М. М. Полянський². Згодом наукове обґрунтування концепції судового права продовжили й інші відомі радянські вчені-процесуалісти, такі як А. А. Мельников, М. С. Строгович, В. М. Савицький, М. Л. Шифман³. Вони визначали судове право як сукупність правових норм, що встановлюють організацію та діяльність суду і пов'язаних з ним органів слідства, прокуратури та адвокатури. Серед сучасних послідовників концепції судового права не можна не відзначити Е. М. Мурадьян, А. П. Гуськову, М. О. Колоколова, М. І. Клеандрова,

¹ Фойницький І. Я. Курс уголовного судопроизводства / И. Я. Фойницкий. - СПб. : Альфа, 1996. - Т. 1. - С. 6; Михайловский И. В. Судебное право как самостоятельная юридическая наука / И. В. Михайловский. - СПб., 1908. - С. 8; Рязановский В. А. Единство процесса / В. А. Рязановский. - М. : Городец, 2005. - С. - 31; Розин Н. Н. Процесс как юридическая наука / Н. Н. Розин // Журнал Министерства юстиции. - 1910. - С. 24-26.

² Полянський Н. Н. Очерки общей теории уголовного процесса / Н. Н. Полянський. - М. : Право и Жизнь, 1927 - 125 с.

³ Проблемы судебного права / [Полянський Н. Н., Строгович М. С. и др.]; под ред. В. М. Савицкого. - М. : Наука, 1983. - 224 с.; Строгович М. С. Уголовный процесс / М. С. Строгович. - М. : Юрид. изд. МЮ СССР, 1946. - С. 25-26; Шифман М. Л. Прокурор в уголовном процессе (стадия судебного разбирательства) / М. Л. Шифман. - М. : Юрид. изд. МЮ СССР, 1948. - 247 с.

С. В. Прилуцького та інших російських та вітчизняних учених.

По-друге, прагнення до гармонізації суду, адвокатури та прокуратури обумовлено спільністю мети щодо забезпечення ними надійного захисту законних прав, свобод, інтересів держави, суспільства, юридичних та фізичних осіб. У процесі своєї професійної діяльності представники цих професій постійно вступають у певні взаємозв'язки один з одним. Більше того, нерідко юристи з різних причин змінюють напрями своєї діяльності, перебуваючи спочатку на посаді прокурора, потім – судді, а закінчують свою трудову діяльність, працюючи адвокатом, чи навпаки. Це, безумовно, повинно наштовхнути законодавця на доцільність закріплення у відповідних законодавчих актах єдиних критеріїв щодо набуття професійного статусу адвоката, судді, прокурора та єдиних засад їхньої професійної поведінки.

Сьогодні, коли корупція та хабарництво руйнують наше суспільство, реформування органів дисциплінарної влади щодо представників основних юридичних професій запропонованим шляхом може сприяти більш виваженому та неупередженому реагуванню юридичної спільноти на порушення професійних обов'язків особами, які безпосередньо беруть участь у здійсненні правосуддя. Тому, за умов проведення глибокого наукового та практичного дослідження цього питання, утворення єдиного найвищого колегіального незалежного органу дисциплінарної юрисдикції, який матиме статус дисциплінарного суду у сфері юстиції, може сприяти формуванню дієвої системи стримувань та противаг у сфері притягнення суддів, адвокатів та прокурорів до дисциплінарної відповідальності¹.

Таким чином, в умовах необхідності внесення змін до Закону України "Про адвокатуру" варто розглядати три варіанти формування складу дисциплінарних органів адвокатури:

1) дисциплінарні органи, у яких принаймні 51% членів – адвокати та 49% – представники громадськості та суміжних юридичних професій;

2) дисциплінарні органи, які діють виключно у складі членів –

¹ Коваленко Т. С. Система стримувань та противаг у сфері притягнення суддів, адвокатів та прокурорів до дисциплінарної відповідальності / Т. С. Коваленко // Актуальні питання реформування правової системи України: Зб.: наук. ст. за матеріалами IV Міжнар. наук. – практ. конф. у 2-х т. [уклад. Т. Д. Климчук, І. М. Якушев]. – Луцьк: РВВ "Вежа" Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2007. – Т. I. – С. 199-202.

адвокатів;

3) утворення єдиної системи органів дисциплінарної влади щодо адвокатів, суддів та прокурорів, до складу якої входили б представники всіх зазначених професій.

Ми підтримуємо позицію правознавців, згідно з якою склад внутрішньокорпоративних дисциплінарних органів адвокатури повинен формуватися саме з числа адвокатів. Але, враховуючи те, що подекуди роль і місце адвокатури в системі органів правосуддя штучно звужується, вважаємо за доцільне здійснити збалансовану реформу органів дисциплінарної влади суду, прокуратури та адвокатури, зміцнивши авторитет правозахисного інституту. Це можливо завдяки формуванню єдиної дисциплінарної та кадрової політики щодо суддів, прокурорів та адвокатів, створенню єдиного найвищого органу дисциплінарної юрисдикції у сфері юстиції.

Секція IV

ОСОБЛИВОСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИХ ТА ІНТЕГРАЦІЙНИХ ПЕРЕТВОРЕНЬ (МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ)

УДК 330.11:330. 322(477)

М.В. Зось-Кіор*
І.Д. Заруцький**

ІНВЕСТИЦІЙНА СКЛАДОВА РОЗВИТКУ УКРАЇНИ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Інвестиційна складова, поряд з інноваційною, демографічною, економіко-екологічною, геополітичною, соціокультурною, є найважливішою в розвитку України в умовах глобалізації. Окрім політики НБУ, загальнодержавних рейтингів, програм і амбіцій вона дуже сильно корелює з вищезазначеними складовими і є одним з головних індикаторів довіри до країни з боку зовнішніх і внутрішніх інвесторів. Слід врахувати, що ефект від інвестицій в економіку може мати як позитивні, так і негативні наслідки, а останні - мають місце не один або два роки, а і в довгостроковій перспективі. Зважаючи на це, тема дослідження представляється актуальною і затребуваною практикою.

Метою дослідження є узагальнення результатів аналізу впливу вхідних і вихідних інвестиційних потоків на перспективи розвитку України в умовах глобалізації.

* Кандидат економічних наук, доцент, завідувач кафедрою менеджменту і права Луганського національного аграрного університету.

** Асистент кафедри менеджменту і права Луганського національного аграрного університету.

За даними НБУ, в 2004 – 2008 рр. сума зовнішніх запозичень українських компаній, банків і держустанов зросла на 79,4 млрд. дол., а обсяг іноземних інвестицій – на 35,7 млрд. дол. Надходження інвестицій і позик, хоча і було нижче на душу населення, ніж в Східноєвропейських країнах, Білорусі, Російській Федерації, але за 5 передкризових років воно досягло середнього обсягу виробництва всієї економіки (98,9% середньорічного ВВП за 2004 – 2008 рр.). Проведемо аналіз динаміки та структури вхідних і вихідних грошових потоків.

Так, виходячи із статистичних даних, прямі іноземні інвестиції до України наростаючим підсумком з початку інвестування склали на 01.01.09 – 35723,4 млрд. дол., в середньому за 2001 – 2008 рр. – 4 млрд. дол. у рік (1991 – 2000 рр. – 0,43 млрд. дол.), що станом на 01.01.01 складало 82 дол. /люд., а на 01.01.09 – 777 дол./люд. або в 9,5 рази більше. У методологічному плані даний показник недостатньо коректний і при оцінці інвестиційної складової повинно, на наш погляд, враховуватися співвідношення розміру зовнішніх і внутрішніх інвестицій, інвестицій і ВВП, питома вага інвестицій в реальний сектор економіки.

При цьому найбільшим інвесторами традиційно є офшор Кіпр (21,5%), Німеччина (17,9%), Нідерланди (8,9%), Австрія (6,8%), Англія (6,4%), Російська Федерація (5,2%) і США (4,1%).

З України інвестування активізувалося у зв'язку з нестабільною політичною ситуацією і переводом частини коштів ряду промислово-фінансових груп в 2007 р. в керівні компанії своїх дивізіональних структур за кордоном, причому 94,0% – через офшори (Кіпр, Британські Віргінські острови). Абсолютний приріст склав 5953,3 млрд. дол. або в 392 рази більше середнього рівня за 1991 – 2006 рр.

Слід зазначити, що п'ятірку лідерів інвестиційної привабливості серед регіонів України складають – м. Київ, Дніпропетровська, Харківська, Донецька і Київська області, на які доводяться 57,1% всіх іноземних інвестицій, що надійшли в регіони України.

До п'ятірки регіонів-інвесторів слід віднести Донецьку, Дніпропетровську, Одеську і Запорізьку області, а також м. Київ, на яких припадає 92,1% всіх інвестицій (при чому на Донецьку обл. – 86,2%; саме в неї, єдину в Україні, поступає коштів на 3835,5 млн. дол. менше, ніж нею інвестується за кордон).

Поглиблення аналізу через вивчення структури інвестицій по видах економічної діяльності свідчить про те, що до України кошти поступають в основному в промисловість (22,6%) і фінансову діяльність (20,0%), а з України – в операції з нерухомим майном, оренду, інжиніринг і надання послуг підприємцям (86,0%). При цьому 99,8% цих послуг надаються на Кіпрі.

Зважаючи на вище перелічені деструктивні факти, представляє інтерес структура прямих інвестицій з регіонів України по видах економічної діяльності в економіку країн світу. Слід зазначити, що ряд областей, в першу чергу Донецька, Київська, Кіровоградська, інвестують кошти виключно в посередницькі послуги, тоді як АРК, Вінницька, Запорізька, Луганська, Львівська, Миколаївська, Полтавська, Сумська області, – в основному в промисловість, а Дніпропетровська, Одеська, Харківська – у фінансову діяльність, Херсонська область і м. Київ – у торгівлю.

Аналіз прямих інвестицій з регіонів України в розрізі країн світу показав щонайтіснішу співпрацю більшості областей з традиційними партнерами із Співдружності незалежних держав (Російська Федерація, Узбекистан, Казахстан), Європи і Азії (Китай, Республіка Корея). Але при цьому саме в Донецькій та Полтавській областях та м. Києві домінує співпраця з Кіпром, а інвесторів з Києва цікавить співпраця з таким офшором як Британські Віргінські острови.

Поглиблення аналізу продовжимо по аграрних галузях економіки України. Зокрема підприємства-лідери м'ясопереробної промисловості (табл. 1) України № 1 і № 2 зареєстровані на Кіпрі, хоча де-факто належить українським підприємцям.

З 15 лідерів молочної промисловості України (табл. 2) 8 найзбитковіших мають зарубіжних власників, 1 з яких зареєстрований на Кіпрі. П'ять лідерів олієжирової промисловості (табл. 3) з 17 зареєстрованих також не належать українцям.

І нарешті, закінчимо аналіз вивченням структури бізнесу українських промислово-фінансових груп (ПФГ), в які входять більшість вищеперелічених компаній і які грають першочергове значення на інвестиційному полі. Так, ПФГ "Інтерпайп" має групи-партнери на Кіпрі, у Великобританії, Російській Федерації, Швейцарії, через яких, власне, і відбувається управління основними активами.

ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

Таблиця 1

Характеристика лідерів (за чистим доходом) м'ясопереробної промисловості України за 2008 р.

№ з/п	Підприємства	Юридична адреса власника	Чистий дохід, тис. дол.	Чистий прибуток, тис. дол.	Активи, тис. дол.	Рента- бельність продажу, %	Рента- бельність активів, %
1.	Миронівський хлібопродукт, ВАТ	Кіпр	795338,1	5144,1	1351595,0	0,65	0,38
2.	Комплекс Агромарс, ЗАТ	Кіпр	229099,7	46051,8	549840,5	20,10	8,38
3.	Птахокомбінат "Дніпровський", ЗАТ	Україна	94236,2	12821,2	79708,2	13,61	16,09
4.	М'ясокомбінат "Ятрань", ВАТ	Україна	90801,0	765,9	27160,9	0,84	2,82
5.	Луганський м'ясокомбінат, ЗАТ	Україна	78135,4	3453,1	25303,8	4,42	13,65
6.	Мелітопольський м'ясокомбінат, ВАТ	Україна	51383,1	226,1	30611,3	0,44	0,74
7.	Володимир-Волинська птахофаб- рика, ВАТ	Україна	34092,1	6423,0	52270,5	18,84	12,29
8.	"Золотоноша м'ясо", ВАТ	Україна	30007,6	5,7	31605,6	0,02	0,02
9.	Київський м'ясопереробний завод, ЗАТ	Україна	19506,4	-3541,2	12232,3	-18,15	-28,95

Таблиця 2

Характеристика лідерів (за чистим доходом) молочної промисловості України за 2008 р.

№ з/п	Підприємства	Юридична адреса власника	Чистий дохід, тис. дол.	Чистий прибуток, тис. дол.	Активи, тис. дол.	Рентабельність доходу, %	Рентабельність активів, %
1.	Віам Білл Данн Україна, ВАТ	Росія	157274,3	-11447,3	74223,7	-7,28	-15,42
2.	ТД "Західна молочна група", ТОВ	Україна	144893,7	-2958,1	102811,2	-2,04	-2,88
3.	Лакталіс-Україна, ДП	Франція	141685,9	-8257,7	29732,5	-5,83	-27,77
4.	Мілкленд-Україна, ДП	Нідерланди	125042,3	-15773,3	516614,3	-12,61	-3,05
5.	Юнїмїлк, ТОВ	Росія	123940,2	-7942,4	29475,2	-6,41	-26,95
6.	Гадячсир, ЗАТ	Україна	118825,9	-13124,1	83247,8	-11,04	-15,76
7.	Пирятинський сирзавод, ЗАТ	Україна	106879,0	6537,1	29194,8	6,12	22,40
8.	Лакталіс-Міколайїв, ЗАТ	Франція	91047,6	-4568,8	59989,5	-5,02	-8,16
9.	Молочник, ВАТ	Україна	79550,4	-2157,3	28598,7	-2,71	-7,54
10.	Шосткінський міськмолкомбінат, ВАТ	Англія + Франція	78890,7	-5808,8	44976,5	-7,36	-12,92
11.	"Галичина", ЗАТ	Україна	78060,6	2335,8	62721,2	2,99	3,72
12.	Житомирський маслозавод, ВАТ	Україна	75157,0	4924,4	41010,4	6,55	12,01
13.	Галактон, ВАТ	Росія	68641,8	-53,4	25891,6	0,08	-0,21
14.	Комбінат "Придніпровський", ВАТ	Україна	61101,5	1244,5	14115,9	2,04	8,82
15.	Канівський маслозавод, ВАТ	Кіпр	58623,6	-7,4	30864,8	-12,61	-23,95

ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

Таблиця 3
Характеристика лідерів (за чистим доходом) олієжирової промисловості України за 2008 р.

№ з/п	Підприємства	Юридична адреса власника	Чистий дохід, тис. дол.	Чистий прибуток, тис. дол.	Активи, тис. дол.	Рентабель- ність про- дажу, %	Рентабель- ність ак- тивів, %
1.	Зерноторгова компанія, ТОВ	Україна	379922,9	-48801,1	202420,5	-12,84	-24,11
2.	Запорізький масложиркомбінат, ЗАТ	Україна	217523,5	-42577,1	144672,1	-19,57	-29,43
3.	Дельга Вілмер СНГ, ТОВ	Сінгапур	136919,4	-99642,9	139574,9	-28,95	-28,40
4.	Пологовський МЕЗ, ЗАТ	Швейцарія	111069,3	2877,1	49086,0	2,59	5,86
5.	"Золота краплина", ЗАТ	Україна	75149,8	20,9	33001,4	0,03	0,06
6.	Оліар, ПП	Україна	71283,2	-3184,2	26375,3	-4,47	-12,07
7.	Іллічівський МЕЗ, ЗАТ	Гьоргалтар	53555,8	-1743,0	340036,1	-3,25	-0,51
8.	Дніпропетровський МЕЗ, ЗАТ	Україна	40789,6	4196,0	31958,5	10,29	13,13
9.	Полтавський МЕЗ, ЗАТ	Люксембург	34841,9	-4159,1	47604,4	-11,94	-8,74
10.	Славолія, ЗАТ	Нідерланди	33588,6	1015,3	31609,0	3,02	3,21
11.	Троїцький олієпресовий завод, ЗАТ	Україна	31105,3	-6596,1	19531,8	-21,21	-33,77
12.	Мелітопольський МЕЗ, ЗАТ	Україна	29432,3	84,5	25274,5	0,29	0,33
13.	Приколотнянський МЕЗ, ЗАТ	Україна	25825,3	-2866,8	21909,0	-11,10	-13,09
14.	"Слов'янська", ЗАТ	Україна	21787,9	-7102,8	48468,6	-32,60	-14,65
15.	Вовчанський МЕЗ, БАТ	Україна	14693,2	275,1	21647,4	1,87	1,27
16.	"Кіровоградолія", БАТ	Україна	12763,1	-4850,4	63016,2	-38,00	-7,70
17.	Вінницький олієжировий комбінат, БАТ	Україна	10568,8	-3143,4	38056,7	-29,74	-8,26

ПФГ "Систем кепітал менеджмент" (СКМ) через кіпрську SKM Ltd керує кіпрськими корпораціями по управлінню компаніями основних дивізіонів СКМ, в т.ч. створеною в Голландії Metinvest B.V.

ПФГ "Приват" має дуже розгалужену організаційну структуру. Тому нами представлений лише її дивізіон "Сільське господарство і харчопром (рис. 1), українські підприємства якого керовані в 100% офшорними компаніями з Белізу, Багамських і Британських Віргінських островів (В. о-ви), а також Кіпру.

ПФГ "Енергетичний стандарт" також має в своїй структурі керуючі швейцарські, кіпрські і віргінські фірми.

В управлінні ПФГ "Фінанси і кредит" присутні фірми з Кіпру, Англії, Швеції, Люксембургу.

У управлінні ПФГ "ДСН" також зустрічаються кіпрські і австрійські фірми.

З проведеного дослідження можна зробити наступні висновки:

1. Структура інвестицій в економіку України вкрай нерівномірна по регіонах, роках і галузях, що свідчить про відсутність довгострокових програм інвестування з диференціацією державних преференцій залежно від стану і перспектив розвитку регіонів.

2. Відтік капіталу під виглядом інвестиційних ресурсів за кордон при їх гострому браку на внутрішньому ринку – свідомо як нелегальних джерел отримання коштів, що інвестуються, так і відсутності серйозних гарантій для вітчизняних інвесторів. Є необхідність як систематизації і спрощення податкового законодавства, так і посилення заходів за відмивання капіталу (тільки за 2004-2008 рр. – більше 45,5 млрд. дол. в основному через схему фіктивного імпорту), а при закінченні термінів позовної давності – необхідність амністії капіталу і податкової амністії.

ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

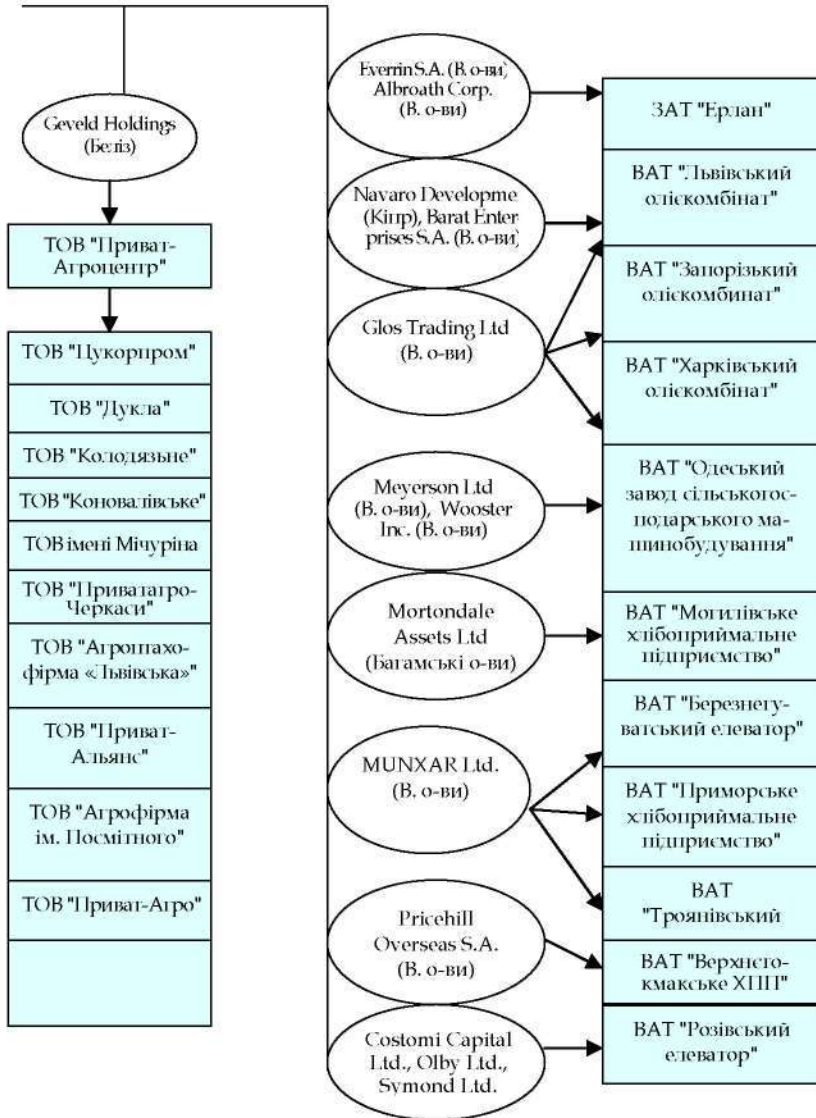

Рис. 1.

3. Контроль за надходженням засобів трудових мігрантів. Так, офіційний їх дохід в 2004-2008 рр. склав 30-70 дол. в рік на 1 людину, що в 100-500 разів менше від фактичного рівня.

4. Необхідність підвищення довіри до української фінансової системи, цінних державних паперів. За даними НБУ на грудень 2009 р. сума депозитів фізосіб в банківській системі України складала 40,8 млрд. дол., а на руках у українців - більше 48 млрд. дол. заощаджень (або 60% всієї грошової маси і 4% всіх наявних доларів, що знаходяться в обігу по всьому світу). Це провокує дуже серйозні обсяги операцій купівлі-продажу наявної валюти - 2,5-3,5 млрд. дол. в місяць. При цьому сума такої, що знаходиться в обігу за межами банків готівки в національній валюті еквівалентна 18,4 млрд. дол.

5. Масштаби даних накопичень (12-14% від доходу) свідчать про основну причину глибини фінансової кризи в Україні - це не надмірне споживання, а проблемна структура заощаджень - наявна валюта може використовуватися в економіці тільки в тіньовій її частині. Тому вагома частка заощаджень не перетворюється на інвестиції і створення нових виробничих потужностей. Позитивним в цьому можна вважати можливість України в умовах економічного зростання не втратити від фондових потрясінь під час кризи кошти. При грамотних реформах у фінансовому секторі за подальших 5 років тільки фізособи в змозі інвестувати в свою економіку в 2 рази більше коштів, ніж обсяг іноземних інвестицій за всі 19 років незалежності. Необхідні лише серйозні програми, адекватна ризикам прибутковість і гарантії.

Використана література:

1. Бондарчук Е. Шагреневые рынки // Гвардия. - Октябрь. 2009. - С. 74-80.
2. Білорус О. Г. Економічна система глобалізму / О. Г. Білорус. - К.: КНЕУ, 2003. - 360 с.
3. Кравчук К. Народные резервы // Контракты. - № 18. - 11-17 мая 2009. <http://kontrakty.com.ua>.
4. Медведев В. Глобализация экономики: тенденции и противоречия / В. Медведев // Мировая экономика и международные отношения. - 2004. - № 2. - С. 2-10.
5. Савченко Ю. Не худший год Константина Григоришина // Комментарии. - 25 декабря 2009 - 8 января 2010. - С. 20-21.
6. Савченко Ю. Харьковский форвард // Комментарии. - 25 декабря 2009 - 8 января 2010. - С. 24-25.

7. Самойлов А. Пинчук замыкає цикл. // Коментарії. – 25 грудня 2009 – 8 січня 2010. – С. 16.
8. Самофалов А. Жеваго: прикований к кар'єру // Коментарії. – 25 грудня 2009 – 8 січня 2010. – С. 22-23.
9. Соколова А. Не металлом єдиним // Коментарії. – 25 грудня 2009 – 8 січня 2010. – С. 14-15.
10. Соколова А. Ключев в очікуванні клева // Коментарії. – 25 грудня 2009 – 8 січня 2010. – С. 26-27.
11. Структура бізнесу групи "Приват" // Коментарії. – 25 грудня 2009 – 8 січня 2010. – С. 12-13.
12. Міжнародні порівняння [Електронний ресурс]. – Режим доступу. : <http://www.ukrstat.gov.ua>.
13. Пасхвер А. Велика депресія / А. Пасхвер, М. Бироваш // Кореспондент. – 20 вересня 2008 г. – № 36 (325). – С. 39-42.
14. Теплицкий Ю. М. Этногенез славянства и становление государственности Руси в контексте взаимоотношений "Запад-Восток" : энциклопедия славянства в 10 т. / Ю. М. Теплицкий. – Луганск : ОАО "ЛОТ", 2004. – Т. I. – 229 с.
15. Ткаченко В. Г. Экономическая безопасность Украины в условиях рыночных трансформационных процессов / под ред. В. Г. Ткаченко, В. И. Богачев. – Ровеньки, 2007. – 330 с.
16. Тойнби А. Дж. Цивилизация перед судом истории : Пер. с англ. / А. Дж. Тойнби. – М., 1995. – 356 с.

УДК 368:349.3(477)

С.В. Єськов*

РЕФОРМА ПЕНСІЙНОЇ СИСТЕМИ: НАЦІОНАЛЬНА СТРАТЕГІЯ УДОСКОНАЛЕННЯ Ї ДОСВІД МІЖНАРОДНОЇ СПІЛЬНОТИ

Постановка проблеми. Соціально-економічні зміни в житті українського суспільства, що відбуваються на фоні світової фінансової кризи, безумовно загострюють проблему побудови досконалої системи соціальної підтримки осіб похилого віку та тих осіб, що втра-

* Кандидат юридичних наук, доцент кафедри економічної безпеки Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка.

тили працездатність. Через це не є випадковим, що проблемі пенсійного забезпечення останнім часом приділяється значна увага. У Програмі економічних реформ на 2010 – 2014 роки "Заможне суспільство, конкурентноспроможна економіка, ефективна держава", підготовлений Комітетом з економічних реформ при Президентові Україні, ці питання також знайшли відображення. Розроблена на виконання поставленого Президентом України завдання з відновлення економічного зростання й модернізації економіки країни, згадана Програма містить чіткі кроки для побудови сучасної, стійкої, відкритої й конкурентноспроможної у світовому масштабі економіки, формування професійної й ефективної системи державного управління, і, врешті-решт, підвищення добробуту українських громадян, у тому числі за рахунок удосконалення системи пенсійного забезпечення.

Метою статті виступатиме аналіз правових та організаційних заходів щодо реформування пенсійної сфери, програмних та проектних рішень в контексті іноземного досвіду в зазначеній галузі.

Виклад основного матеріалу. Варто зазначити, що проблема оптимізації пенсійної системи не є унікальною для нашої держави, пошук досконалої моделі пенсійного забезпечення відбувається й в інших державах, у тому числі на міжнародному рівні. Так, лише у першому півріччі 2010 року з цієї проблематики було проведено декілька масштабних міжнародних науково-практичних заходів, зокрема Регіональний форум з питань соціального забезпечення для Європи (Варшава, Польща) та Регіональний семінар для країн СНД Міжнародної організації органів пенсійного нагляду (Стамбул, Туреччина)¹, а уряди більшості європейських держав вдаються до непопулярних, але рішучих кроків щодо удосконалення пенсійного забезпечення, частіше шляхом збільшення пенсійного віку. Так, парламент Естонії на початку 2010 року ухвалив рішення, за яким до 2026 року планується підвищити та встановити єдиний пенсійний вік на рівні 65 років як для чоловіків, так і для жінок. Попри серйозну критику, законопроект, який лобювала урядова коаліція, був підтриманий та ухвалений урядом. У США також в деяких штатах було внесено зміни щодо підвищення пенсійного віку для державних службовців з 65 до 67 років. Питання щодо підвищення пенсійного віку до 63-68 років

¹ Конференції з пенсійних питань та питань, що відносяться до пенсійного забезпечення // Міжнародний пенсійний вісник. - 2010. - № 15. - березень. - С. 3.

обговорюється й у Болгарії, Великій Британії, Греції, Іспанії, Франції тощо¹. Звичайно, що подібні зміни викликають соціальну напругу та здебільшого не підтримуються населенням, але ці реформи мають об'єктивні підстави, адже типовою тенденцією останніх десятиріч в Європі є висока і зростаюча тривалість життя разом з низькою і зменшуваною народжуваністю. Це і призвело до поточних і прогнозованих проблем європейських пенсійних систем, особливо до проблем з їх стабільністю.

Окрім збільшення пенсійного віку в іноземних державах запроваджуються й інші зміни, зокрема інституційного характеру. Насамперед, відбувається стрімкий розвиток недержавного добровільного пенсійного страхування. Так, у Туреччині понад 2 млн. учасників вже долучилися до приватної пенсійної системи, що працює за схемою добровільних внесків. Через вісім років після заснування системи в 2001 році активи приватних пенсійних фондів становлять 4,5 мільярди євро (9,3 мільярди турецьких лір). Наразі 13 надавачів цих послуг управляють пенсійними активами приблизно 128 фондів. Наприкінці 2009 року приватні пенсійні фонди Туреччини інвестували переважно в державні цінні папери (69%); корпоративні облігації (15%), акції (10%). Решта 6% інвестицій припадає на грошові ринки, іноземні цінні папери тощо².

Повертаючись до національних реалій, зазначимо, що основною проблемою, яка обумовлює необхідність реформування пенсійної сфери в Україні та потребує відповідної реакції з боку органів влади, є те, що наша держава відстає від інших країн пострадянського простору та європейської спільноти з проведення пенсійних реформ і створення адекватної до ринкових умов системи соціального захисту громадян похилого віку. З початку пенсійної реформи в 2004 р. більшість наболілих питань у нашій державі залишаються невирішеними. У Програмі економічних реформ на 2010 - 2014 роки чітко вказано, через які обставини удосконалення пенсійної системи є необхідним та вкрай актуальним завданням. Насамперед, ця потреба обумовлюється низьким розміром пенсій переважної більшості пенсіонерів

¹ Політика урядів: дедалі все більше країн схиляються до подовження пенсійного віку // Міжнародний пенсійний вісник. - 2010. - № 16. - квітень. - С. 2-3.

² Ринки: новини 2009 року // Міжнародний пенсійний вісник. - 2010. - № 15. - березень. - С. 5.

і нерівними умовами пенсійного забезпечення. Пенсія 55% пенсіонерів не перевищує 800 грн., а їх частка в загальній сумі видатків на виплату пенсій складає усього 38%. Разом з тим 12% пенсіонерів з порівняно високими пенсіями (понад 1500 грн.) одержують 28% від загального обсягу місячних видатків на виплату пенсій. Тільки 3,2 тис. пенсіонерів одержують дійсно високі пенсії (понад 10000 грн.), з них третину складають особи, які мають видатні заслуги перед державою. Крім цього, пенсійні видатки зростають випереджальними темпами порівняно з можливостями економіки щодо їх забезпечення: питома вага пенсійних видатків у ВВП в Україні одна з найвищих у світі й має тенденцію до збільшення (у 2004 – 2007 рр. – 12 – 14%, у 2008 р. – 15,8% ВВП). У кризовому 2009 р. цей показник досяг 18,0% ВВП, при цьому трансферти з держбюджету склали майже 40% доходів Пенсійного фонду. Звичайно, що за таких умов високі пенсійні зобов'язання відвопікають ресурси економіки від цілей розвитку, ставлять під загрозу виконання державою своїх функцій¹. Аналогічний показник в інших державах значно нижче: 8,6% від ВВП в Іспанії; 8,5% у Чехії; 7,7% у Нідерландах; 7,2% у Словаччині; 6,7% в Литві та Естонії; 6,6% у Великій Британії; 4,7% в Ірландії (станом на 2006 рік)².

В Україні негативна ситуація в пенсійній сфері детермінується низкою соціальних, економічних та правових чинників, серед яких ключове місце посідають наступні:

– негативні демографічні тенденції – оскільки пенсійна система являє собою інституційну структуру обміну між поколіннями, то існуюча модель пенсійного забезпечення не здатна ефективно функціонувати через зміни у демографічній обстановці та тенденції до "старіння" нації. Забезпечення пенсій для великої кількості пенсіонерів вимагає більших внесків від працюючого населення і ще більших внесків зі зменшенням кількості працюючого населення. Диспропорція між тими, хто робить внески до пенсійних фондів, і бенефіціарами вже існує й з часом серйозно погіршується. Проте чим вище навантаження для працюючого населення, тим нижчий рівень мотивації

¹ "Заможне суспільство, конкурентноспроможна економіка, ефективна держава": Програма економічних реформ на 2010-2014 роки / Комітет з економічних реформ при Президентіві України. - К., 2010. - С. 25.

² Гура М. Пенсійна реформа: Виклик для України / За ред. Марчіна Свенціцькі, Інни Чапко, Анастасії Єрмошенко. - К.: Аналітично-дорадчий центр БС ПРООН, 2008. - С. 26.

праці: громадяни переходять до тіньового сектору економіки, емігрують і не зацікавлені більше працювати. Таким чином, низький пенсійний вік і велика кількість привілейованих груп, що мають право виходити на пенсію раніше, лише поглиблюють проблему.

- недостатня диверсифікованість механізмів пенсійного забезпечення. В Україні повною мірою функціонує лише солідарний рівень пенсійного страхування, тоді як впровадження II рівня (обов'язкової накопичувальної системи) постійно відкладається, розвиток добровільного пенсійного забезпечення обмежується нерозвиненістю фондового ринку, низьким рівнем доходів і недовірою населення до фінансових інститутів;

- низький рівень залучення населення до пенсійного страхування - внески сплачують близько 75% зайнятих або понад половину населення працездатного віку. На 10 платників внесків припадає 9 пенсіонерів. Унаслідок високого рівня тінізації зайнятості й доходів майже третина застрахованих осіб сплачує пенсійні внески із зарплати, що не перевищує мінімальну;

- пенсійний вік жінок на 5 років нижчий, ніж у чоловіків, що є однією з причин низького розміру їх пенсій, а також суперечить гендерній рівності з трудових і соціальних прав;

- численні пенсійні пільги за професійною й соціальною ознаками ставлять під сумнів справедливість пенсійної системи й знижують стимули участі у ній.

Виходячи з загальнонаукового визначення проблеми як протиріччя між існуючим і очікуваним, наявним та бажаним, особливу цінність, окрім саме діагностики проблемних питань пенсійного забезпечення, мають ті шляхи та кроки, які спрямовані на поліпшення наявної ситуації. Виходячи з цього, варто акцентувати увагу на тих пропозиціях, реалізація яких дозволить досягнути головної мети - посилити соціальний захист громадян похилого віку, забезпечити гідний рівень їх життя шляхом стійкого розвитку пенсійної системи.

Серед усіх заходів щодо удосконалення пенсійної сфери, які висловлювалися фахівцями останнім часом, найбільш реальними, дієвими та ефективними виглядають пропозиції комплексного, системного характеру, які спрямовані одночасно як на стабілізацію солідарної пенсійної системи, так і на запровадження загальнообов'язкового накопичувального рівня й розвиток добровільного накопичувального пенсійного страхування, з одночасним поліпшенням адміністрування пенсійної системи.

Так, для стабілізації солідарної пенсійної системи раціональною вбачається пропозиція, по-перше, підвищити мінімальну тривалість страхового стажу для одержання пенсії за віком з поточних 5 до 15 років. По-друге, вирівняти пенсійний вік для жінок і чоловіків (по-ступово з кроком 0,5 року протягом 10 років) та наблизити пенсійний вік до європейських стандартів (65 років) для учасників загально-обов'язкового накопичувального рівня пенсійної системи. По-третє, стимулювати більш пізній вихід на пенсію шляхом підвищення нормативної тривалості стажу з 20-25 років до 30-35 років з одночасним збільшенням коефіцієнта обліку кожного року наднормативного стажу або кожного року відтермінування виходу на пенсію, а також звільнити солідарну систему від невластивих для неї виплат (дострокові й пільгові пенсії) й обмежити максимальний розмір пенсій, що виплачуються з солідарної системи за рахунок коштів державного бюджету. По-четверте, поступово перерозподіляти частку внеску на пенсійне страхування від роботодавця до працівника, створити рівні умови індексації пенсій незалежно від закону, за яким призначена пенсія та скоротити пільги щодо дострокового виходу на пенсію й зі сплати відповідних внесків¹.

В іноземних державах політика зміцнення та стабілізації пенсійної системи солідарного рівня, окрім підвищення пенсійного віку, спрямована на те, щоб більш тісно пов'язати пенсійні виплати з внесками, зробленими протягом трудової діяльності, які сплачує працівник, замість того, щоб рахувати роки в кінці трудової діяльності. Так, Швеція, Італія, Польща, Латвія, Росія та Киргизстан намагаються запровадити системи з умовними визначеними внесками, які базуються на внесках, зроблених протягом трудової діяльності².

Інший важливий блок нововведень, потрібних для побудови в Україні оптимальної системи пенсійного забезпечення, пов'язаний із запровадженням й розвитком накопичувальних складових пенсійної системи. В цьому напрямку необхідним є уточнення умов запрова-

¹ "Заможне суспільство, конкурентноспроможна економіка, ефективна держава": Програма економічних реформ на 2010-2014 роки / Комітет з економічних реформ при Президенті України. - К., 2010. - С. 26.

² Аналітичні матеріали цього місяця: Міжнародна Асоціація Соціального Забезпечення (ISSA) опублікувала звіт про розвиток та тенденції в Європейському регіоні // Міжнародний пенсійний вісник. - 2010. - № 17-18. - травень. - С. 5.

дження II рівня (у т.ч. розмір внеску, оцінювання величини одного року стажу в солідарній системі для учасників дворівневої системи тощо), передання Пенсійному фонду України функцій збирання й адміністрування коштів II рівня пенсійної системи й ведення системи єдиних пенсійних рахунків. Доцільними є також пропозиції щодо забезпечення можливості залучення приватних компаній для управління активами й спрямування внесків II рівня до недержавних пенсійних фондів за бажанням і вибором застрахованих осіб, а також забезпечення виплат дострокових (підвищених) пенсій для особливих категорій професій, пов'язаних з ризиком для життя, за рахунок запровадження корпоративних (професійних) пенсійних схем.

Вкрай потрібними уявляються й запропоновані фахівцями заходи щодо поліпшення адміністрування пенсійної системи¹. В цьому контексті доцільним є:

- запровадження єдиного соціального внеску;
- удосконалення регулювання діяльності накопичувальних пенсійних фондів, у т.ч. перехід до пруденційного нагляду на основі оцінювання й аналізу ступеня ризиків;
- забезпечення регулярної звітності фондів обов'язкового соціального страхування;
- розмежування страхових і невластивих страхуванню видатків, посилення цільового використання страхових коштів.

Звичайно, що всі із запропонованих змін у пенсійній сфері мають відбуватися поступово і виважено. На думку фахівців Комітету з економічних реформ при Президентові Україні пенсійну реформу варто розділити на декілька стадій, що охоплюватимуть певні дії з удосконалення пенсійної системи. Перший етап (до кінця 2010 р.) передбачатиме запровадження фіксованого розміру пенсійного внеску для суб'єктів підприємницької діяльності, які працюють за спрощеною системою оподаткування; розробку системи інформування громадян про страховий стаж і коефіцієнт заробітної плати; обмеження максимальних пенсій; уточнення умов запровадження II рівня пенсійної системи та здійснення організаційно-підготовчої роботи в цьому напрямку.

¹ "Заможне суспільство, конкурентноспроможна економіка, ефективна держава". Програма економічних реформ на 2010-2014 роки / Комітет з економічних реформ при Президентові Україні. - К., 2010. - С. 27.

Другий етап (до кінця 2012 р.) охоплюватиме створення стимулів для пізнішого виходу на пенсію й збільшення мінімальної тривалості страхового стажу для одержання пенсії за віком; удосконалення порядку призначення й індексації пенсій; скасування необґрунтованих пільг щодо дострокового виходу на пенсію й зі сплати внесків; поступове вирівнювання пенсійного віку жінок і чоловіків; запровадження єдиного соціального внеску; поступовий перерозподіл ставки внеску на пенсійне страхування від роботодавця до працівника; підвищення ефективності нагляду за накопичувальними пенсійними фондами; запровадження накопичувальної системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування; запровадження обов'язкових корпоративних пенсійних схем для фінансування дострокових і спеціальних пенсій для особливих категорій професій, пов'язаних з ризиком для життя.

Третій етап (до кінця 2014 р.) передбачатиме запровадження диверсифікованості схем приватного пенсійного страхування, його економічне стимулювання, запровадження програм спільного інвестування тощо¹.

В цілому ж, характерною рисою процесу реформ є те, що, незважаючи на тривалу дискусію щодо вдосконалення пенсійного забезпечення, більшість громадян слабо обізнані про законодавчі новації та заплановані заходи в цій сфері, а в суспільстві інтуїтивно панує скоріше негативне, ніж схвальне ставлення до реформи. Так, згідно опитування, проведеного в Україні за замовленням Агентства США з міжнародного розвитку (USAID), більшість громадян мало знає про зміни, які було запроваджено у пенсійній системі, починаючи з 2004 року, зокрема про II рівень (обов'язкову накопичувальну пенсійну систему) та III рівень (недержавну добровільну пенсійну систему). Серед тих респондентів, які дали відповідь про зміст реформ, найбільше було осіб, що вказали на зміни у розмірі пенсійних виплат. Для порівняння тільки 2% респондентів спонтанно згадали про структурні реформи II рівня та III рівня, а інші 2% пригадали можливості недержавного пенсійного забезпечення, коли їх запитали про зміни, які відбулися в пенсійній системі, починаючи з 2004 р.

¹ "Заможне суспільство, конкурентноспроможна економіка, ефективна держава". Програма економічних реформ на 2010-2014 роки / Комітет з економічних реформ при Президентові Україні. - К., 2010. - С. 27-28.

Переважна більшість населення не підтримує підвищення пенсійного віку (86%), а 66% респондентів вважають, що найкращим вирішенням проблеми дефіциту пенсійної системи є скорочення державних видатків на інші потреби бюджету. В цілому ж, населення демонструє низький рівень довіри до приватних фінансових установ (недержавних пенсійних фондів, банків, інвестиційних фондів, кредитних спілок та страхових компаній) та інвестиційних інструментів (акцій, облігацій та банківських депозитів тощо)¹.

Через ці обставини, а саме неоднозначне сприйняття населенням реформ у пенсійній сфері варто і надалі проводити роз'яснювальну роботу та регулярно ознайомлення громадян про запропоновані зміни. В цьому ракурсі варто розглянути можливість започаткування програми інформування населення щодо пенсійної реформи з метою посилення довіри у суспільстві, навчання громадян щодо можливостей для заощаджень та інвестування вільних коштів і отримання більшого доходу після виходу на пенсію.

УДК 341.17:339.924

М.В. Топильницький*

ВПЛИВ РЕГІОНАЛЬНИХ СИСТЕМ СТАБІЛЬНОСТІ В УМОВАХ ІНТЕГРАЦІЙНИХ ПЕРЕТВОРЕНЬ НА СТАНОВЛЕННЯ ДЕРЖАВИ ЯК РІВНОПРАВНОГО УЧАСНИКА МІЖНАРОДНОГО СПІЛКУВАННЯ

Анотація. У статті дається розуміння сутності регіональних систем стабільності (внутрішньої економічної складової підсистеми регіональної стабільності) в умовах інтеграційних перетворень та його впливу на становлення держави як рівноправного учасника міжнародного спілкування.

Ключові слова: *стабільність, регіональна стабільність, інтеграція, економічна безпека, визнання держави, державний суверенітет, суб'єкт міжнародного права.*

¹ Прес-реліз за результатами опитування, проведеного за ініціативою Агентства США з міжнародного розвитку (USAID) / Режим доступу: http://www.pension.kiev.ua/files/pension_survey_22jul2010_ua.pdf.

* Ад'юнкт Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка.

Аннотация. В статье раскрывается сущность региональных систем стабильности (внутренней экономической составляющей подсистемы региональной стабильности) в условиях интеграционных преобразований и их влияния на становление государства в качестве равноправного участника международных отношений.

Ключевые слова: *стабильность, региональная стабильность, интеграция, экономическая безопасность, признание государства, государственный суверенитет, субъект международного права.*

Summary. This article gives a comprehension of the essence of regional stability systems (internal economic component of regional stability subsystem) under the conditions of integration reforms and its influence on the establishment of the state as an equal participant of international communication.

Key words: *stability, regional stability, integration, economic security, recognition of the state, state sovereignty.*

Зміни, які останнім часом відбуваються в регіональній системі Європи, вимагають додаткового дослідження проблем регіональної стабільності та еволюції регіональної структури, що сприятиме ефективному пошуку шляхів збереження існуючої системи і запобіганню внутрішніх суперечок, які її руйнують. Елементи старої регіональної структури частково зникли, частково адаптувалися до сучасних умов.

Водночас, створюючи нові можливості для нормального функціонування і стабільності світової системи, порушується питання про можливі ризики взаємозалежності світу.

На сучасному етапі розвитку наукової думки щодо впливу регіональних систем стабільності на міжнародно-правову оцінку держави світовою спільнотою слід зазначити, що вчені і дослідники не дійшли згоди із цього приводу. Враховуючи той факт, що соціально-економічний стан держави, як невід'ємної частини системи стабільності, є непростим комплексним процесом, який складається з багатьох підпроцесів, які, у свою чергу, впливають один на одного. Дослідження впливу систем регіональної стабільності на міжнародно-правову оцінку держави світовою спільнотою - важке завдання. Подібна багатогранність досліджуваного феномену викликає досить активну дискусію серед зарубіжних та вітчизняних учених.

Слід зауважити, що на сьогодні існує невелика кількість наукових праць, де досліджувався зазначений феномен, які в основному присвячені загальному вивченню соціально-економічних процесів.

Проте, роботи, в яких розкривається вплив систем регіональної стабільності на становлення держави як рівноправного учасника міжнародного спілкування, з'явилися зовсім нещодавно.

Зауважимо, що комплексних праць, в яких розглядалися б принципи, сутність, структура процесів впливу систем регіональної стабільності на становлення держави як рівноправного учасника міжнародного спілкування, ще немає.

У роботі використано методологічний потенціал праць вітчизняних і зарубіжних теоретиків держави і права, дослідників міжнародних економічних відносин: С.П. Перегудова, В. Кузнецова, М. Мамонова, Т. Бергера, І. Каултера, К. Мінгста та інших, які досліджували окремі аспекти оцінки соціально-економічного стану держав і питання регіональної стабільності. При цьому увага зосереджена саме на регіональній стабільності. Такий підхід дав можливість досліджувати вплив регіональних систем стабільності на становлення держави як рівноправного учасника міжнародного спілкування.

Загальновідомо, що визначальною рисою національної держави вважається суверенітет. Цей термін означає політичну незалежність і самостійність держави у вирішенні питань внутрішньої та зовнішньої діяльності, незалежно від розмірів території, кількості населення і суспільного устрою [5, с. 137].

Держава має монополію на легітимне застосування сили для захисту існуючого ладу як на внутрішньодержавному рівні, так і від зовнішнього втручання. Існуючі норми, пов'язані із захистом прав людини та основних свобод, дозволяють іншим суб'єктам міжнародного права втручатися у внутрішні справи держав.

Як структурні елементи держави економічні об'єднання впливають на життя суспільства у певній сфері. Особливо важливою для легітимності держави є її здатність виконувати свої зобов'язання перед іншими суб'єктами системи виробництва і споживання, як всередині держави, так і за її межами, в рамках регіонального об'єднання [3, с. 12].

З цього можна зробити висновок про те, що основним критерієм становлення держави як рівноправного учасника міжнародного спілкування в межах регіонального об'єднання є стабільність показників соціально-економічного стану держави (наявність внутрішньої економічної складової підсистеми регіональної стабільності).

Стабільність має багатогранний зміст. В її аксіологічному вимірі стабільність є цінністю, яка сприймається суб'єктивно кожною державою. Стабільність виконує багатофункціональну роль, перш за все в контексті політичної системи, враховуючи її всезростаючий зв'язок і взаємозалежність (взаємообумовленість) на різних рівнях з іншими системами суспільства (економічною, правовою, соціальною).

Політична стабільність не тільки визначається сукупністю зв'язків між різними міжнародними політичними суб'єктами, які здатні конструктивно співпрацювати між собою, але й має можливість балансувати конфліктну ситуацію у соціумі, а також у міжнародній політичній системі (механізми, які здатні корегувати легітимність процесу міжнародної політичної системи і виступати гарантом досягнення консенсусу між елементами самої системи міжнародних відносин).

Починаючи з найдавніших часів, проблема стабільності розглядається в її співвідношенні з національною і міжнародною безпекою. Стабільними можна вважати лише ті міждержавні відносини, за яких дії одних держав не порушують національної безпеки інших, де дії тих і інших спрямовані на досягнення загальної мети розвитку. Це також становить істотну складову дослідження. Все зазначене дає можливість констатувати той факт, що питання стабільності є універсальним. Воно з особливою актуальністю постає в умовах кризи, про що свідчать і історична практика минулого, і реалії сучасності.

В теорії стабільності існують п'ять основних підходів: два належать традиції неореалізму (теорії балансу сил і гегемоністської стабільності), дві - ліберальній традиції (інституційний підхід і теорія економічної взаємозалежності), а також "history and memory" [4, с. 2]. Виходячи з особливостей об'єкта нашого дослідження ми зупинимось на підходах ліберальної традиції.

В міжнародному сенсі стабільність - це особлива форма вираження консенсусу інтересів і цінностей країн і народів, а також стійка рівновага процесів, які змінюються, у сфері політики [1, с. 24].

Важливим є уточнення категорії стабільності в контексті дієздатності політичної системи та її специфіки в умовах демократичних трансформацій. Політична стабільність в сучасних умовах "демократизації" розглядається як сукупність інституційних структур, які здатні коректувати політичний процес як всередині держави, так і ззовні.

Регіон (в його міжнародному розумінні) - це певна територія декількох сусідніх країн з більш-менш однорідними природними умовами і характерною спрямованістю розвитку продуктивних сил, соціальною інфраструктурою, які склалися під впливом своєрідних соціально-політичних умов [2, с. 36].

Необхідно відзначити те, що головною проблемою дослідження систем регіональної стабільності в міжнародних відносинах є стандартизований підхід більшості теоретиків.

У зв'язку з чим окремо необхідно відзначити підхід Т. Бергера. У своєму баченні цієї проблеми він відстоює думку про те, що "головною проблемою стандартних підходів до регіональних відносин є те, що вони ігнорують структурні й матеріальні процеси, які знаходяться під впливом культурно-ідейних чинників" [4, с. 4].

Сучасний світ, де виникла реальна значущість регіонального ривня, характеризується розвитком процесів "регіонального будівництва". Ця проблема і її конкретне віддзеркалення - забезпечення регіональної стабільності - важливе завдання для країн колишнього СРСР. Дев'ятнадцять років незалежності, незважаючи на труднощі, призвели, з одного боку, до усвідомлення власної державної ідентичності, а з іншого - до спроб налагодити (а в багатьох випадках і відновити) співпрацю у межах міждержавних регіональних структур.

Триває формування системи регіональної стабільності через побудову систем внутрішньої стабільності держав регіонального об'єднання, як наслідок - саме внутрішня стабільність в умовах сучасних міжнародних відносин виступає обов'язковим атрибутом визнання держави як рівноправного учасника міждержавного спілкування.

Однією з характерних рис розвитку сучасних міжнародних відносин є підвищення ролі регіонального і суміжного рівнів світової системи, де сформувалися (формуються) відносно самостійні підсистеми.

Розвиток світової системи і глобалізація означає доведення її різних структурних рівнів до логічного завершення, до створення певних підсистем зі своєю внутрішньою регуляцією і порядком, здатністю цих підсистем до різноманітних взаємодій з собі подібними, відповідно до загальних закономірностей глобальної системи [3, с. 21].

Оскільки загальною закономірністю світової системи безпеки є побудова внутрішньої системної стабільності, звідси й починається

таке ставлення до внутрішньої стабільності держав - членів міждержавного об'єднання, що приводить до виникнення нового критерію визнання держав як рівноправних суб'єктів міждержавних відносин, а саме - наявність внутрішньодержавної стабільності.

Умовою визнання є створення і підтримка внутрішньої стабільності як комплексу взаємних цілей і дій щодо їх реалізації, заснованих на єдності базових цінностей, усвідомлення об'єктивної взаємозалежності, імперативи співпраці і розвитку.

Політичний та економічний розвиток держави в сучасних умовах має перспективу тільки в тому випадку, якщо переважатимуть інтеграційні процеси як необхідна умова забезпечення економічної, політичної і військової безпеки.

Саме підтримку внутрішньої стабільності держав має на меті Пакт "Про стабільність і зростання", а також гарантування дотримання країнами-учасницями економічного союзу "бюджетної дисципліни". Практично Пакт складається з резолюції Парламенту Європейського Союзу, прийнятої в Амстердамі 17 червня 1997 року, та двох постанов Ради Міністрів ЄС від 7 липня 1997 року, які визначають технічні деталі домовленостей про контроль за виконанням бюджетної процедури, координацію економічної політики і штрафних санкцій у випадку порушення бюджетної дисципліни. Проте необхідно відзначити той факт, що Пакт не передбачає чіткої процедури покарань за правопорушення у сфері бюджету.

Завданням системи безпеки регіональної підсистеми стабільності є можливість долати труднощі спільними зусиллями, а недоліками - недосконалість устрою самої системи, невідпрацьованість структурних взаємодій.

Основна, а в сучасному світі абсолютно імперативна, і відповідно оптимальна функція будь-якої регіональної системи стабільності полягає в забезпеченні стійкого, динамічного, поступового та злагодженого розвитку держав. Іншими словами - створення і підтримка регіональної стабільності, яка розуміється як комплекс взаємоузгоджених цілей та дій з їх реалізації, заснована на єдності базових цінностей, усвідомленні об'єктивної необхідності та імперативи співпраці і розвитку.

Отже, безпека через інтеграцію припускає виявлення взаємних інтересів, створення координаційної системи органів економічного і правового регулювання для реалізації спільних інтересів.

Побудові систем регіональної стабільності в сучасному світі сприяють:

1) багаторічні господарські зв'язки держав регіону, єдина транспортна, енергетична мережі, подібність інфраструктур;

2) відсутність диверсифікації ресурсної бази та ринків збуту, відсутність реальної можливості "перенаправлення" виробничих зв'язків на інші країни;

3) наявність основ міжнародно-правового регулювання економічного співробітництва між державами регіону.

Модель безпеки через інтеграцію і побудову систем регіональної стабільності має один вагомий недолік – вона вразлива ззовні (не захищена від небезпек зовнішнього характеру). Система безпеки через інтеграцію і стабілізацію дозволяє зробити соціально-економічний елемент розвитку керованим. Саме ця модель спрямована на вирішення глибинних проблем і суперечностей.

Будь-яка окремо взята модель регіонального співробітництва не зможе вирішити весь комплекс завдань, які ставить сьогодення. Тому було б доречно говорити про синтез цих моделей як про найприйнятніший варіант регіональної організації. Перш за все про синтез колективної безпеки із включенням елементом побудови систем регіональної стабільності через інтеграцію.

Зараз здійснюється формування системи регіональної стабільності через побудову механізмів загальної безпеки, через економічне співробітництво. Характерною рисою, властивою будь-якому новому регіональному утворенню, є велика кількість інструментів регуляції системи відносин – від рівня конфліктних відносин до створення ефективних, працездатних регіональних об'єднань. Реальністю стала і різноформатна та швидкісна інтеграція. Найважливішим чинником регіональної стабільності є інтеграція, яка виходить з імперативу стабільної, взаємовигідної і взаємодоповнюючої співпраці держав регіону.

Також можна відзначити не тільки позитивні сторони систем регіональної стабільності, але й їх негативний вплив на основи суверенітету держав-учасниць.

Неабсолютність державного суверенітету підтвердилася в ході розвитку міжнародного права, імперативні норми (*jus cogens*) якого сформульовані практикою міжнародної співпраці, та інколи в іншому напрямі від конкретного державного волевиявлення. Більш того, іноді поняття державного суверенітету розглядається як функціо-

нальне, у зв'язку з чим деякі питання внутрішнього буття держави (права людини, охорона навколишнього середовища) не відносяться виключно до її ведення, а вважаються об'єктом інтересу всього міжнародного співтовариства [6, с. 74].

Реалії сучасної міжнародної обстановки дозволяють поставити під сумнів принципи необмеженості й абсолютності державного суверенітету та зробити висновок про те, що він має формальний характер.

Втрата матеріального аспекту суверенітету перетворює його на формальний, тобто юридично і політично продекларований, але не реальний. Обсяг суверенних державних прав не однаковий. У більшості держав він формальний або добровільно частково обмежений. На сьогодні властиве державі верховенство її влади в межах території і незалежність у міжнародних відносинах все більше обмежуються міжнародним правом. Це пов'язано з формуванням транснаціональних і регіональних суспільств, непідконтрольних державі; утворенням міжнародних і міждержавних (регіонально-континентальних) співтовариств і співдружностей; активізацією діяльності міжнародних урядових і неурядових організацій та інститутів, а також децентралізацією влади всередині держави, у зв'язку з розширенням прав його регіонів.

Суверенітет держав-учасниць міжнародних організацій добровільно обмежується (делегується частина суверенних державних повноважень) для досягнення світової економічної і гуманітарної мети.

Учасники Європейського Союзу уклали між собою договір, згідно з положеннями якого частина їх економічного життя підлягає союзному підпорядкуванню. Крім того, Європейський Союз має власну систему права і свій власний суд, який виходить з того, що в разі виникнення суперечностей між законами Союзу і законами держав-учасниць пріоритет належить законам Союзу. Однак, незважаючи на це, держави-учасниці Європейського Союзу залишаються суверенними державами. Суверенітет не може бути відчужений, адже передаються повноваження, а не суверенні державні права. З цього можна зробити висновок про те, що існуючі моделі державного суверенітету, які закріплені на декларативному рівні, не прийнятні для сучасних умов міжнародних відносин.

Використана література:

1. Coulter E. Principles of politics and government/ Washington: U.S. Clemson University. - 1988. - 520 p.
2. Mingst K. Essentials of International relations/ New York: U.S. University of Kentucky. - 1999. - 450 p.
3. Кузнецов В. Что такое глобализация? // Мировая экономика и международные отношения. - 1998. - № 2. - С. 12-21.
4. Мамонов М. Теории региональной стабильности // Международные процессы. - 2009. - № 1 (19). - С. 2-6.
5. Перегудов С.П. Новейшие тенденции в изучении отношений гражданского общества и государства // Полис. - 1998. - № 1. - С. 137-148.
6. Шаповал В., Поняття держави та суверенітету в конституційному праві // Вісник Конституційного Суду України, 2003. - № 1 - С. 74-75.

УДК 005.127

О.В. Ільїна*

**УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ
ПІДПРИЄМСТВ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ**

Сучасні економічні умови висувають нові вимоги до побудови відносин держави з профспілками, роботодавцями та робітниками. Політика керівництва підприємств України щодо масового скорочення персоналу в умовах фінансово-економічної кризи з подальшим "авральним поспішним набором" найманих працівників та їх подальшою трудовою адаптацією стає на сьогодні результатом руйнування згуртованих колективів, понесення підприємствами значних економічних втрат та основною причиною виникнення в державі конфліктних ситуацій, акцій протесту та масових страйків.

За досвідом країн Європейського Союзу, внаслідок розробки та реалізації антикризових програм, спрямованих на переборення фінансово-економічної кризи, істотно змінюються засади управління персоналом, що дозволяє максимально активно сприяти працевлаштуванню звільненого працівника, позитивно впливати на імідж підприємства як роботодавця на ринку праці та зменшити соціальну напругу в колективах.

* Головний спеціаліст Луганського міського центру зайнятості.

Загалом, в Україні, найновітніші методи цивілізованого підходу до вивільнення персоналу на сьогодні ще не набули широкого застосування, хоча певні спроби в цьому напрямі реалізуються великими підприємствами і міжнародними компаніями при зміні форми власності та підприємствами за участю іноземного капіталу.

Світова та вітчизняна практика накопичила багатий досвід оптимізації процесу звільнення працівників.

Результати досліджень Economist Intelligence Unit показують, що людський фактор на сьогодні оцінюється великими компаніями країн Європейського Союзу як головний ризик, що загрожує їх бізнесу.

Незважаючи на те, що більшість дослідників по-різному акцентують увагу на окремих аспектах та складових управління персоналом в системі антикризового управління, узагальнення їх напрацювань дозволяє визначити основні теоретичні засади та методичні принципи організації роботи щодо подолання паніки та антистресової підготовки персоналу, які повинні використовуватись суб'єктом антикризового управління в умовах фінансово-економічної кризи.

Особливістю підходу до вирішення проблем в антикризовому управлінні, на їх думку, є системний підхід до діагностики, попередження, подолання наслідків кризи, розробка стратегії реструктуризації підприємства і застосування нестандартних методів з управління персоналу, що передбачають вирішення наступного кола управлінських завдань:

- зниження соціально-психологічної напруги в колективі;
- антистресова підготовка персоналу до проходження кризового стану;
- проведення організаційно-кадрового аудиту (оцінка наявного кадрового потенціалу підприємства та його реструктуризації);
- збереження ядра кадрового потенціалу підприємства (тобто, найбільш кваліфікованих працівників, здатних забезпечити "виживання" підприємства в умовах кризи та відновити його життєздатність);
- забезпечення соціального захисту та працевлаштування працівників підприємства, що вивільняються;
- формування команди адаптивних менеджерів, здатних розробити та реалізувати антикризову програму підприємства;
- мобілізація кадрового потенціалу на розв'язання завдань реалізації антикризової програми підприємства, переборення опору нововведеннями та змінами, передбаченими програмою.

Система антикризового управління персоналом повинна базуватися на певних принципах, тобто правилах, основних положеннях та нормах, яких повинні дотримуватися у процесі:

- управління керівники та фахівці;
- системності та командної єдності;
- правової та соціальної захищеності;
- участі персоналу у прийнятті рішень;
- опори на професійне ядро кадрового потенціалу;
- дотримання балансу інтересів керівників і усіх членів колективу;
- взаємодії та співпраці з профспілковими органами та громадськими організаціями.

В залежності від часу, який є в розпорядженні суб'єкта антикризового управління, гостроти та тяжкості наслідків кризи, переборення протидії з боку персоналу здійснюється за допомогою наступних методів:

- примусовий метод, що передбачає використання сили для переборення протидії з боку персоналу (даний метод має суттєву вартість та небажаний в соціальному аспекті, проте, дозволяє в умовах жорстких часових обмежень забезпечити швидкі зміни; використовується тоді, коли причини протидії зрозумілі та можуть бути нейтралізовані);

- метод адаптивних змін, що передбачає поступові незначні зміни протягом достатньо тривалого періоду (реалізується у разі відсутності часових обмежень та слабкої протидії змінам, процесом управління не адміністрація підприємства, а спеціально створена група, завдяки роботі якої конфлікти в колективі вирішуються шляхом досягнення компромісів, угод, домовленостей тощо);

- змішаний метод, що передбачає комбінування заходів та дій залежно від розвитку подій (при ньому впроваджується перша фаза змін, досвід якої широко рекламується, подальше поширення нової моделі діяльності (впровадження змін) та підтримка діловими програмами мотивації).

На сьогоднішній плінність кадрів - одна із численних проблем, з якими постійно зустрічаються українські підприємства. Проте, необхідно розрізняти її природний рівень в межах 3-6% від чисельності працюючих, який сприяє оновленню робітничих колективів. Інша справа, коли ця плінність перевищує 7,0% і послідовно стає масовою (працівників вивільняють цехами або цілими бригадами), внаслідок чого підприємство стає практично паралізованим і несе значні збитки.

В умовах проявів негативних наслідків фінансово-економічної кризи, основою для прийняття будь-яких управлінських рішень відносно наявного персоналу підприємства повинно стати проведення організаційно-кадрового аудиту, що включає в себе:

- оцінку ступеня ефективності системи управління персоналом, її відповідність сучасним реаліям;

- виявлення "вузьких" місць і, навпаки, сприятливих елементів існуючої системи, які дозволять оцінити можливості кадрового потенціалу для вирішенні завдань, передбачених антикризовою програмою;

- дослідження кількісних та якісних параметрів наявного персоналу (чисельність, професійно-кваліфікаційний віковий склад, тривалість роботи на підприємстві, характер трудових відносин, соціально-психологічний клімат в колективі, організаційна культура, наявність формальних та неформальних груп та ін.), оцінка конкурентоспроможності окремого співробітника;

- визначення етапів плинності кадрів.

Важливим стратегічним напрямком антикризового управління вважається проведення кадрового маркетингу, спрямованого на вивільнення найманих працівників та пошук персоналу необхідної чисельності та якості.

Доцільним було б залучення спеціальних рекрутингових агентств по звільненню та відбору необхідних спеціалістів для підприємства-замовника, послугами яких користуються на сьогодні підприємства усіх високорозвинених країн світу.

До основних завдань таких агентств входять:

- пошук і підбір персоналу в залежності від вимоги роботодавця;

- надійність відбору необхідного спеціаліста;

- відбір в чітко визначений контракт строк.

За порівняно невеликий проміжок часу (більше десяти років) досить серйозний шлях в цьому напрямі пройшла Росія: з нуля (1990 рік) до стану, коли по рівню застосування технологій по підбору персоналу вона на сьогодні прирівнюється до великих світових компаній США і Європи.

При цьому російські агентства зуміли вирішити проблеми і вистояти в гострій конкуренції з представниками західних рекрутингових фірм та привчити російські підприємства до обов'язкового користування їхніми послугами.

На даний час на російському ринку праці працюють представництва таких найкрупніших транснаціональних компаній, як Ward

Howell, Korn/Ferri, Geon Thunder та ін. Серед найбільш відомих агентств, що здійснюють підбір спеціалістів - "Анкор", "Триза", "Метрополіс".

Агентства, які займають нішу найбільш вартісних замовлень, відзначаються тенденцією до зближення з постійними клієнтами. За деякими прогнозними даними, в найближчий час великі російські компанії будуть працювати з агентствами тільки на ексклюзивній основі. А вже сьогодні російські і західні замовники поділяють портфель замовлень майже порівно.

Цікава статистика виконаних замовлень. Для прикладу, фірмою "Анкор" із прийнятих замовлень виконується приблизно 80% замовлень західних компаній і тільки 40% - російських, що пояснюється неконструктивним підходом більшістю російських компаній до бізнесу, що, в свою чергу, впливає і на підбір персоналу. Російському замовнику важко сформулювати вимоги до кандидата через наявність посадових інструкцій, що, в кінцевому результаті, значно "зтягує" пошук кандидата.

Ціни на послуги рекрутингових агентств становлять 20-25% річного окладу спеціаліста (на адміністративні і середньо-менеджерські позиції) та 25-40% - за підбір топ-менеджерів.

Для західних країн характерний інтенсивний процес перерозподілу робочих місць на користь більш висококваліфікованої праці. За розрахунками експертів ОЕСР, у цих країнах щорічно оновлюється 10-15% усіх робочих місць, а на менеджерів та кваліфікованих спеціалістів припадає 50-60% усіх вакансій, що відкриваються.

В зв'язку з цим, все більшу популярність набувають так звані агентства ексклюзивного пошуку (на Україні їх поки що одиниці), які заключають із замовником договір на виконання послуг по здійсненню підбору необхідних спеціалістів, погоджують вимоги до кандидатів і дають гарантію про виконання послуг. Інколи їхній гонорар складає до 30% річного доходу працівника і підприємство повністю оплачує цю послугу, в зв'язку з тим, що шукає кандидатуру на високу посаду.

Один із найпопулярніших методів - хедхантинг (в перекладі - "полювання за головами", активний пошук топ-менеджерів, відомих висококваліфікованих спеціалістів і звернення до них із пропозицією про зміну місця роботи на вакансії вищого управлінського рівня). Послуги по підборі персоналу через зазначені компанії відрізняють-

ся високою вартістю: в розмірі 30-40% від річного заробітку працівника, включаючи премії і бонуси, що в кінцевому результаті складає від 15 до 50-100 тис. дол. США за одну особу.

Найбільш популярною є послуга, що дозволяє звільнити працівника так, що він навіть не розуміє, що звільнення ініціювало його керівництво. В цьому випадку анонімно працює хедхантер, який знаходить незамінного спеціаліста і "переманює" його в необхідну компанію.

В країнах Європейського Союзу кадрові агентства для шукача роботи - це не тільки спосіб її знайти, а спосіб професійного кар'єрного росту.

В Україні поки що такі методи практикуються і без спеціальних агентств: добрі знайомі завжди нададуть інформацію про вас необхідному бізнесмену чи керівнику підприємства.

Серед усіх можливих методів м'якого звільнення найбільш безболісним експерти вважають аутплейсмент - європейський метод звільнення персоналу, який передбачає максимально активне сприяння роботодавцю працевлаштування звільненого працівника та допомагає уникнути соціальних виплат, негативної реклами і сформуванню позитивний імідж підприємству в очах потенційних партнерів.

Це один з найбільш вартісних методів звільнення персоналу. Наприклад, для типових посад - до 15% від річного доходу співробітника, для робітничих спеціальностей - до 10% або фіксована ціна за одну людину, якщо мова йде про реструктуризацію великої компанії.

Залежно від особливостей профілю кандидата, його кар'єрних планів, сфери його діяльності і побажань компанії пакет послуг різноманітний: від проведення співбесід і тестування спеціаліста з метою оцінки його шансів на ринку праці - до підготовки кандидатів до співбесіди в конкретній компанії.

Аутплейсмент частіше всього використовують компанії країн Європейського Союзу, які мають власну корпоративну культуру в разі скорочення штатів найманих працівників, злитті, закритті або їх реструктуризації. Наприклад, у Франції таких агентств знаходиться біля 70 одиниць.

Не дивлячись на те, що в Європі та в Росії аутплейсмент став послугою, в Україні його пропонують зовсім мало агентств, а ті, хто ним займається, майже не рекламують своїх послуг, так як корпоративна культура в більшості українських підприємств ще недостатньо зріла для прийняття і користування таким видом послуг.

За досвідом Британії 97% підприємств та організацій проводять заходи для підтримки персоналу, що скорочується, найбільш популярними серед яких є:

- надання перерв протягом робочого дня для самостійного пошуку роботи;
- надання додаткового оплачуваного вихідного дня для пошуку роботи або здійснення підвищення кваліфікації;
- проведення тренінгів із персоналом, що вивільняється, з розвитку навичок ефективної самопрезентації (складання резюме, успішного пошуку роботи тощо);
- сприяння працевлаштуванню через професійні агентства.

В Італії, працівнику, що має звільнитись, надається спеціальний кабінет, куди він має змогу приходити так, як на роботу. При цьому надається можливість користування факсом, електронною поштою, Інтернетом для швидкого працевлаштування і, навіть, закріплюють за ним особистого секретаря для здійснення психологічного розвантаження.

За результатами аналізу дослідниками світової кадрової індустрії, об'єм рекрутингу в Росії буде щорічно збільшуватись. Тенденція світового рекрутингу свідчить про те, що концентрація цього виду бізнесу буде зосереджена у великих сітєвих агентствах, а поряд з цим невпинно буде зростати кількість нових учасників ринку.

Безумовно, звільнення працівників повинно відбуватись з максимальною обережністю. Слід спробувати усі варіанти збереження ядра кадрового потенціалу (переведення на неповний робочий день (тиждень), відпустка з частковою компенсацією, направлення на навчання, перекваліфікацію тощо). Практика свідчить, що головне значення повинно приділяти професійним здібностям працівника.

Використана література:

1. Друкер П.Ф. Практика менеджмента. – М.: Издательский дом "Вильямс", 2001. – 208 с.
2. Друкер П.Ф. Задачи менеджмента в XXI веке. – М.: Издательский дом "Вильямс", 2001. – 328 с.
3. Дибб С. Практическое руководство по маркетинговому планированию. – СПб: Питер Ком, 2001. – 256 с.
4. Карлоф В. Деловая стратегия. – М.: Экономика, 1991. – 239 с.

5. Кинг У., Клиланд Д. Стратегическое планирование и хозяйственная политика. – М.: Прогресс, 1982. – 399 с.
6. Котлер Ф. Основы маркетинга. – М.: Прогресс, 1990. – 623 с.
7. Бандурка А.М., Бочарова С.П., Землянская Е.В. Психология управления. Харьков: ООО "Фортуна-пресс", 1998. – 464 с.
8. Сухоруков А.І. Антикризова політика розвинутих країн // Економіка України. – 2004. – № 8. – С. 16-27.

УДК 341.234:323.15:342.724

О.О. Байов^{*}

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ ПРОТИДІЇ ЕТНІЧНОМУ ПРОФАЙЛІНГУ

Постановка проблеми. Питання регулювання міжетнічних відносин займають особливе місце у політиці більшості держав сучасного світу. Не є виключенням з цього правила й Україна, адже, з огляду на полінаціональність структури нашого суспільства, вплив національно-етнічних факторів на розвиток усіх соціальних процесів потребує особливої уваги та наукового опрацювання.

Наша держава після розпаду Радянського Союзу успадкувала низку найскладніших етнополітичних проблем, які гостро постали вже у перші роки незалежності в 90-х роках. Зазвичай етнополітичні суперечності накладалися на типові проблеми перехідного періоду – економічні кризи, рецидиви впровадження демократичних реформ, соціальний колапс, корупцію, непристосованість державного апарату для адекватного реагування на етнонаціональні виклики¹. Проблема толерантності в міжетнічних відносинах є актуальною й сьогодні. На користь цього свідчать численні акти етнічної нетерпимості, ксенофобії, які через низку чинників, у тому числі й через розповсюдженість етнічних злочинних угруповань, стають майже звичними явищами для сучасного суспільного життя. Показовою в контексті імові-

^{*} Ад'юнкт кафедри ОРД Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка, майор міліції.

¹ Вітман К.М. Політико-правові засади етнонаціональної політики постсоціалістичних країн / Автореф. дисерт. на здобуття наук. ступ. докт. політ. наук. 23.00.05 - етнополітологія та етнологія. - К., 2003. - С. 3.

рної актуальності є також чисельність етнічних меншин, що проживають на теренах України. Так, найчисельнішими є такі національні меншини: росіяни (8,3 млн.), білоруси (275,8 тис.), молдовани (258,6 тис.), кримські татари (248,2 тис.), болгари (204,6 тис.), угорці (156,6 тис.), румуни (151 тис.), поляки (144,1 тис.), євреї (103,6 тис.), вірмени (99,9 тис.), греки (91,5 тис.), цигани/роми (47,6 тис.), азербайджанці (45,2 тис.) тощо.

Аналіз останніх досліджень. Поширення проявів расизму та ксенофобії в українському суспільстві, як певна практика, що є недопустимою у правовій державі, привертає все більшу увагу фахівців різних напрямків: науковців, правознавців, державних службовців та політиків. Вказані проблеми та суміжні з ними питання досліджувалися у працях В.Ф. Зварича, В.В. Мельничука, Є.П. Приходька, А.П. Кирилова, Ю.Л. Каверина, В.В. Приловського, Р.А. Халілева, В.Н. Мукомель, В.А. Лунєєва, А.Г. Здравомислова, В.А. Арсентева та інших вчених та практиків.

Метою статті є визначення міжнародно-правових засад щодо протидії етнічному профайлінгу як недопустимій практиці, пов'язаній з проявами ксенофобії та расизму.

Виклад основного матеріалу. В контексті обговорення проблем ксенофобії та расизму та пошуку шляхів їх вирішення останнім часом все частіше почав використовуватися відносно новий для України термін "етнічний профайлінг", відомий також як "етнічно-вибірковий підхід". Під профайлінгом розуміється "практика поліції, згідно якої визначений набір характеристик (профілів) використовується для пошуку та затримання особи, яка вчинила злочин (кримінальний профайлінг), або для виявлення осіб, які вірогідно мають відношення до злочинної діяльності (поведінковий профайлінг)". Кримінальний та поведінковий профайлінг є цілком допустимими й законними інструментами, які дозволяють найбільш ефективним способом розподіляти обмежені ресурси правоохоронних органів¹, скеровувати ОВС на ефективне виконання поставлених перед ними завдань. Тобто профайлінг у загальнотеоретичному розумінні – це

¹ Забезпечення захисту прав і свобод людини шляхом реалізації громадянами права на звернення до органів МВС України: сучасний стан та шляхи покращення якості / Одеська правознавча група "Верітас". - Харків: Права людини, 2010. - С. 52.

використання певних "профільів", тобто сукупності пошукових ознак, характерних ідентифікаційних рис, за якими здійснюється пошук певної особи.

Іншою є ситуація з використанням етнічного профайлінгу. Не вдаючись до дискусій з приводу тлумачення цієї нової для юридичної науки категорії, зазначимо, що найчастіше під етнічним профайлінгом розуміється будь-яка дія, вчинена представником влади відносно особи (групи осіб) з метою забезпечення безпеки або громадського порядку, яка базується на її фактичному або уявному членстві в групі, визначеного за расовою ознакою, кольором шкіри, етнічним чи національним походженням, або релігією без фактичних підстав чи обґрунтованої підозри, що призвело до нерівного та неправомірного поводження з цією особою (групою). Інакше кажучи, етнічний профайлінг – підміна фактичних ідентифікаційних ознак, що використовуються для встановлення правопорушника, ознаками расовими або етнічними, розповсюдження підозри на всіх представників певної етнічної групи. У повсякденній практиці правоохоронних органів такий підхід проявляється в більш прискіпливій увазі до осіб, які відрізняються своєю зовнішністю від представників так званої "титульної" нації, регулярній перевірці документів, оглядах, затриманні та доставленні до ОВС за відсутності належних підстав.

Недосконалість пошукової діяльності, змістом якої є етнічний профайлінг, пояснюється хибним в принципі припущенням про нібито наявність сталого зв'язку між схильністю до вчинення правопорушень та етнічним походженням. Зазначений підхід описує практику використання працівниками правоохоронних органів узагальнень, які ґрунтуються на національності, етнічному походженні чи релігії, але не на об'єктивних поведінкових критеріях в якості підстав для підозри в причетності до злочинної діяльності¹.

Слід відмітити те, що у науковій літературі пропонуються різноманітні визначення поняття етнічного профайлінгу, аналіз яких дав змогу зробити висновок, що це явище багатогранне і багатопланове, має міжгалузеву та міждисциплінарну природу. Тож спробуємо

¹ Забезпечення захисту прав і свобод людини шляхом реалізації громадянами права на звернення до органів МВС України: сучасний стан та шляхи покращення якості / Одеська правозахисна група "Верітас". - Харків: Права людини, 2010. - С. 53.

зосередитися, насамперед, на аналізі міжнародно-правових актів, що містять заборону етнічного профайлінгу як дискримінаційної практики в роботі правоохоронних органів.

Насамперед, варто зупинитися на аналізі положень Міжнародної конвенції про ліквідацію всіх форм расової дискримінації¹. В зазначеному документі йдеться, зокрема, про те, що кожна держава-учасниця зобов'язується не чинити щодо осіб, груп або установ будь-яких актів чи дій, пов'язаних з расовою дискримінацією, і гарантувати, що всі державні органи і державні установи, як національні, так і місцеві, діятимуть відповідно до цього зобов'язання. Уточнюється й поняття "расової дискримінації", яке пропонується розуміти як будь-яке розрізнення, виняток, обмеження чи перевагу, основані на ознаках раси, кольору шкіри, родового, національного чи етнічного походження, метою або наслідком яких є знищення або применшення визнання, використання чи здійснення на рівних засадах прав людини та основних свобод у політичній, економічній, соціальній, культурній чи будь-яких інших галузях суспільного життя.

Заборони щодо дискримінації на підставі етнічних ознак містяться й у ст. 4 Декларації про расу та расові забобони, прийнятої на XX сесії ЮНЕСКО 27 листопада 1978 р. У згаданому документі вказується, що будь-які перешкоди, які ускладнюють вільний розвиток особистості та вільну комунікацію між людьми, що ґрунтуються на расових або етнічних міркуваннях суперечать принципу рівності в гідності та правах та є недопустимими.

Аналогічні приписи містяться й у інших міжнародно-правових документах - Декларації про ліквідацію всіх форм расової дискримінації, прийнятої 7 вересня 2001 р. на Всесвітній конференції з боротьби проти расизму, расової дискримінації, ксенофобії та пов'язаної з ними нетерпимості; Рекомендації ЮНЕСКО від 19 листопада 1974 р. "Про виховання в душі міжнародного взаєморозуміння, співробітництва і миру та виховання в душі поваги прав людини і основних свобод" тощо. Питання толерантного ставлення до етнічних меншин в Україні, особливо в роботі правоохоронних органів, актуалізовано також у доповіді Європейської комісії проти расизму та нетерпимості - спеці-

¹ Постанова Верховної Ради України "Про прийняття поправок до Міжнародної конвенції про ліквідацію всіх форм расової дискримінації" // Відомості Верховної Ради України. - 1994. - № 23. - Ст. 169.

алізованого органу при Раді Європи з питань моніторингу у галузі прав людини, напрямком діяльності якого є боротьба з расизмом. За змістом доповіді Уряду України рекомендовано розробити та запровадити систему збору даних щодо етнічних груп з метою виявлення та виправлення будь-яких випадків расової дискримінації, що могли би мати місце в країні, додержуючись відповідних національних законів, а також європейських та міжнародних правових положень та рекомендацій¹.

Вказані положення міжнародно-правових актів впроваджено в Конституцію України (ст.ст. 21, 24, 26), Закони України "Про міліцію" (ст. 5), "Про оперативно-розшукову діяльність" (ст. 4), а також враховано висновки міжнародних інституцій, проте в практиці діяльності ОВС ще залишаються випадки етнічного профайлінгу, який втілюється в необґрунтоване та безпідставне переслідування громадян через етнічні відмінності, тож треба і надалі здійснювати законодавчі, роз'яснювальні та дисциплінарні заходи щодо викоренення такої практики.

УДК 342.731

О.М. Биков²

ЮРИДИЧНИЙ ЗМІСТ ПРАВОВІДНОСИН У СФЕРІ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА НА СВОБОДУ ВІРОСПОВІДАННЯ В УКРАЇНІ

Анотація. У статті розкрито особливості юридичного змісту правовідносин у сфері реалізації права на свободу віросповідання в Україні. В рамках дослідження з'ясовано сутність основних прав громадян в сфері свободи віросповідання; зроблено аналіз особливостей їх реалізації на сучасному етапі суспільного розвитку.

Ключові слова: *релігія, релігійна свобода, віросповідання, право на свободу віросповідання.*

¹ Третя доповідь по Україні Європейської комісії проти расизму та нетерпимості: Прийнята 29 червня 2007 року / Українська версія. - Страсбург: ЄКРП, 2008. - С. 31-32.

² Кандидат юридичних наук, вчений секретар Інституту законодавства Верховної Ради України.

Аннотация. В статье раскрыты особенности юридического содержания правоотношений в сфере реализации права на свободу вероисповедания в Украине. В рамках исследования определена суть основных прав граждан в сфере свободы вероисповедания; сделан анализ особенностей их реализации на современном этапе общественного развития.

Ключевые слова: *религия, религиозная свобода, вероисповедания, право на свободу вероисповедания.*

Summary. The article exposed the legal content of legal relations in the sphere of the right to religious freedom in Ukraine. In the study the essence of fundamental rights of citizens to religious freedom, the analysis of features of their implementation at the present stage of social development.

Key words: *religion, religious freedom, religion, freedom of religion.*

На сучасному етапі розвитку суспільних відносин відбувається кардинальна переоцінка і нове сприйняття фундаментальних людських цінностей, які є основою прав і свобод громадян, їх гідності та духовного суверенітету, серед яких одне з основних місць відведено свободі віросповідання. Свобода віросповідання перебуває в тісному взаємозв'язку з світоглядними основами буття людини і є природним невідчужуваним правом кожної особи на вільний, узгоджений з власною совістю вибір відповідних духовних цінностей та орієнтирів. Не випадково, що практична реалізація правовідносин у сфері реалізації права на свободу віросповідання є важливим критерієм оцінки гуманістичної сутності держави та ступеня її демократичності.

На сьогоднішній день існує сприятлива атмосфера щодо активізації релігійного життя. Держава законодавчо закріпила і забезпечила можливості практичної реалізації свободи віросповідання. За достатньо короткий проміжок часу реалізація прав та обов'язків громадян в сфері свободи віросповідання стали предметом дослідження багатьох галузей права. Зокрема, практичному здійсненню правовідносин у сфері реалізації права на свободу віросповідання присвячені праці видатних українських і закордонних мислителів, науковців та юристів, серед яких слід відзначити Л.В. Ярмол, В.М. Яворського, Ю.Ю. Фисун, А.М. Колодного, С.Я. Лихової, С.І. Головащенко, В.Є. Єленського, М.Ю. Бабія, С.І. Здіорука, К.Г. Борисова, В.М. Сорокуна та ін. Звісно, наукові здобутки вищезазначених авторів мають важливе теоретичне та практичне значення, однак права та обов'язки громадян в сфері релігійної свободи з часом еволюціонують і потребують додаткових досліджень.

Таким чином, ґрунтовний аналіз юридичного змісту правовідносин у сфері реалізації права на свободу віросповідання в Україні являється метою даної статті. В рамках дослідження буде проведено: по-перше, з'ясування сутності основних прав громадян в сфері свободи віросповідання; по-друге, аналіз особливостей їх реалізації на сучасному етапі суспільного розвитку.

Перш за все, видається доцільним проаналізувати, що являє собою юридичний зміст будь-яких правовідносин. Розглядаючи юридичний зміст правовідносин, слід виходять із того, що це зафіксовані у правових нормах суб'єктивні права та юридичні обов'язки сторін [1, с. 28]. У юридичному змісті правовідносин відображається їх своєрідний юридичний сценарій, тобто те, як дані правовідносини повинні реалізовуватися на практиці. Також М.С. Кельман та О.Г. Мурашин встановлюють, що юридичний зміст правовідносин - це можливість певної поведінки уповноваженого, необхідність відповідних дій або необхідність утримання від заборонених дій зобов'язаного суб'єкта. Автори наголошують, що юридичний зміст правовідносин містить невизначену кількість можливостей [2, с. 338].

Таким чином, для правильного розуміння юридичного змісту правовідносин в сфері реалізації права на свободу віросповідання слід з'ясувати його особливості, які полягають в наступному: 1) на підставі яких нормативно-правових актів виникають дані правовідносини?; 2) з'ясування моменту початку і припинення правовідносин в цій сфері; 3) створення відповідної процедури реалізації прав і виконання обов'язків задіяних суб'єктів; 4) на кого спрямовані дані правовідносини?

Право на свободу віросповідання являється одним з найдавніших прав людини, що визнано як на міжнародному, так і на національному рівні. В Україні право на свободу віросповідання закріплено на конституційному рівні. Відповідно до ст. 35 Основного Закону кожен має право на свободу світогляду і віросповідання. Це право включає свободу сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої, безперешкодно відправляти одноособово чи колективно релігійні культу і ритуальні обряди, вести релігійну діяльність [3]. Розглядаючи зміст даного конституційного положення, можна стверджувати, що у змісті згаданої статті Основного Закону закладено гарантію мати, приймати і змінювати релігію або переконання на власний вибір, право віруючих відкрито поширювати свої релігійні

переконання та право тих, хто не сповідує ніякої релігії, на поширення атеїстичних переконань. Така редакція статті Конституції спрямована на консолідацію українського народу, на усунення міжконфесійних суперечок і поділу суспільства на віруючих / атеїстів, на надання кожному, незважаючи на його ставлення до релігії, рівних прав та можливостей, на прищеплення суспільству віротерпимості.

Базовим законодавчим актом, в якому закріплено право на свободу віросповідання є Закон України "Про свободу совісті та релігійні організації". В ч. 1 ст. 3 зазначеного Закону задекларовано положення про те, що кожному громадянину в Україні гарантується право на свободу віросповідання. Це право включає свободу мати, приймати і змінювати релігію або переконання за своїм вибором і свободу одноособово чи разом з іншими сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої, відправляти релігійні культу, відкрито виражати і вільно поширювати свої релігійні або атеїстичні переконання [4].

Виходячи з аналізу даних положень слід зазначити, що в Конституції України та базовому Законі право на свободу віросповідання трактується по-різному: 1) Закон дає більш розширене тлумачення права на свободу віросповідання; 2) конституційні формулювання, в значній мірі, носять розпливчатий характер, ще абстрактніший, ніж відповідні норми національного законодавства, не повністю враховують сутність права на свободу віросповідання, і, як наслідок, ставлять його реалізацію в залежність від політики в області релігії та державно-конфесійних відносин; 3) в чинному законодавстві існують неточності при визначенні структурних елементів права на свободу віросповідання, які потребують доопрацювання і доповнення.

Так, в Законі елементами права на свободу віросповідання визначено свободу мати, приймати і змінювати релігію або переконання за своїм вибором і свободу одноособово чи разом з іншими сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої, відправляти релігійні культу, відкрито виражати і вільно поширювати свої релігійні або атеїстичні переконання. З цього приводу слушно зауважує А.С. Ловінюков, який вважає, що зазначені елементи необхідно доповнити: а) право пропаганди релігії; б) право на благочинну діяльність; в) право на релігійну освіту; г) право на культурно-просвітницьку релігійну діяльність [5, с.30].

В свою чергу, М. Бабій вважає, що право на свободу віросповідання структурно включає: а) свободу вільного вибору людиною

конкретного віросповідання; б) свободу мати, приймати та змінювати своє віросповідання; в) свободу мислити, вірити, безперешкодно дотримуватися своїх віросповідних переконань, пропагувати їх; г) свободу релігійного самовираження, що передбачає сповідування своєї віри, індивідуальне чи колективне здійснення прилюдних, приватних богослужінь, релігійних обрядів, приспівів, ритуалів свого віросповідання, будувати своє життя в рамках цінностей останнього; д) свободу одержувати і використовувати релігійну інформацію, набувати релігійних знань через систему релігійної освіти, забезпечувати відповідне навчання своїх дітей; е) свободу проголошувати суть своєї віри суспільству та органам влади; є) свободу створювати релігійні організації, шукати членства в них, а також залишати такі спільноти [6, с. 81]. Однак наведений перелік індивідуальних та прав на свободу віросповідання не є вичерпним і може піддаватися додатковій класифікації.

Перелічені складові права людини на свободу віросповідання характеризують індивідуальні особливості цієї свободи. Дані елементи перш за все стосуються сфери совісті віруючого індивіда. Будь-який віросповідний вибір потенційно несе в собі потребу зовнішнього (публічного) вияву. Цей вияв особистістю своїх релігійних переконань, узгодження з їх суттю нею своїх вчинків, дій, життєдіяльності є одним із найважливіших аспектів свободи віросповідання – свободи самореалізації.

З огляду на вищезазначене під правом кожного на свободу віросповідання слід розуміти можливість використання індивідуальними чи колективними суб'єктами права на свободу віросповідання, що реально гарантується свободою світоглядного вибору та мірою поведінки.

Необхідно детальніше зупинитися на розгляді структурних елементів права на свободу віросповідання: по-перше, право на прийняття релігії або інших переконань – окрім Закону України "Про свободу совісті та релігійні організації" це право закріплено в Загальній декларації прав людини, в ст. 18 якої зазначено, що кожна людина має право на свободу думки, совісті й релігії. Це право означає свободу сповідувати свою релігію або переконання як одноособово, так і разом з іншими, прилюдним або приватним порядком в ученні, богослужінні й виконанні релігійних ритуальних обрядів [7]. Реалізуючи право на прийняття релігії або інших переконань, людина знахо-

дить сенс життя і визначає своє місце в суспільстві. Від здійснення цього права залежать: 1) здатність індивіда самореалізуватися; 2) можливість згладити суперечності між цивілізацією і природою людини; 3) здатність держави до стійкого розвитку без соціальних вибухів та потрясінь; 4) уміння світової спільноти знайти шляхи щодо вирішення глобальних проблем, що стоять перед людством [8, с. 23].

Тобто право на прийняття релігії або інших переконань передбачає можливість кожної особи приймати рішення про те, чи керуватися їй в оцінці своїх вчинків і думок повчаннями релігії або відмовлятися від них. Також за цим правом людина самостійно, без будь-якого офіційного дозволу, не вступаючи ні в які релігійні організації і не користуючись їхніми послугами, має право приймати будь-яку релігію чи інші переконання.

По-друге, право діяти відповідно до релігійних та інших переконань – можливість кожного вільно обирати спосіб життя, зокрема характер роботи, поведінки в сім'ї, в суспільних місцях відповідно до своїх переконань за неодмінної умови, що ці дії не порушуватимуть чинного законодавства, встановленого правопорядку, не супроводжуватимуться посяганням на релігійні права та свободи інших осіб [9, с. 22].

По-третє, право на зміну релігії та інших переконань – ст. 18 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права від 19 грудня 1966 року встановлює право на зміну своєї релігії або переконань [10]. Також на міжнародному рівні це право закріплено в Декларації про ліквідацію всіх форм нетерпимості та дискримінації на підставі релігії чи переконань, проголошеною Генеральною Асамблеєю ООН 25 листопада 1981 року. В цьому акті визначено, що кожна людина має право на свободу думки, совісті і релігії. Це право включає свободу мати релігію чи переконання будь-якого роду за своїм вибором [11, с. 282]. Інтерпретація права на зміну релігії та інших переконань у вказаних міжнародних нормативно-правових актах є різною, однак їх сутність зводиться до того, що за власним вибором кожен має право змінити або відмовитися від тієї чи іншої релігії.

Важливо зазначити, що право на зміну власної релігії або релігійних переконань являється доречним при умові релігійної нестабільності суспільства, розпалювання міжконфесійних конфліктів. Безперечно, що заборона на зміну релігії чи інших переконань має негативні наслідки, зокрема це призводить до міжконфесійної ворожнечі.

По-четверте, право людини сповідувати будь-яку релігію - це невід'ємне право кожної людини проявляти власну позицію до тієї чи іншої віри, яка має закріплення на законодавчому рівні. Як вже зазначалося, в нашій державі право людини сповідувати будь-яку релігію закріплено на конституційному рівні в ст. 35, в базовому Законі України "Про свободу совісті та релігійні організації", а також в міжнародних договорах, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. Подібне право проголошено також в конституціях більшості розвинутих країн, хоча в деяких конституційних актах право сповідувати будь-яку релігію має власну інтерпретацію. Так, в ст. 15 Федеральної Конституції Швейцарії зазначено: всі мають право вільно обирати релігію або філософські переконання [12]; ст. 19 Конституції Італійської Республіки - всі мають право сповідувати свої релігійні вірування [13]; П. 6 §1 Конституційного акта Швеції - право сповідувати свою релігію [14, с. 704]; ст. 53 Конституції Республіки Польща - свобода сповідання або прийняття релігії за власним вибором [15]. Найбільш доречним з вищенаведених формулювань звучить "право людини сповідувати релігію за власним вибором", оскільки саме остання виступає однією з індивідуальних форм свідомості особистості.

Таким чином, реальний прояв права на сповідання будь-якої релігії виражається в тому, що кожен громадянин самостійно визначає своє відношення до релігії, має право одноосібно або спільно з іншими сповідати будь-яку релігію, виражати і поширювати переконання, пов'язані з відношенням до релігії.

По-п'яте, право не сповідувати жодної релігії, закріплене статтею 3 Закону України "Про свободу совісті та релігійні організації", - також складова частини свободи віросповідання - є невід'ємним правом кожного, виключаючи будь-яке примушення до цього. Не сповідувати жодної релігії або мати інші переконання можна як індивідуально, у приватному житті, так і публічно, зокрема спільно з іншими особами, створюючи з цією метою відповідні суспільні об'єднання і беручи участь в їх діяльності. Вказівка на це знімає соціальну напруженість в суспільстві, в якому мільйони людей не сповідають ніякої релігії, можуть керуватися атеїстичними філософським світоглядом.

В ст. 2 базового Закону зазначено, що свобода віросповідання включає також можливість відкрито виражати і вільно поширювати атеїстичні переконання [4]. Атеїзм є формою вільнодумства, формою

духовної свободи на шляху розвитку світоглядних переконань. Якщо дивитись на взаємовідношення атеїзму і релігії, то можна сказати, що атеїзм розвивається, перетворюючись на духовну традицію та соціальний рух, як історичне розв'язання суперечностей, які виникли на шляху до духовної свободи. Атеїстичні переконання визначають ставлення людини як до суспільства, так і до самої себе. Ці переконання існують в нерозривному взаємозв'язку з релігією і визначають світогляд інтелектуальною чесною людини.

З вищезазначеного можна зробити висновок, що право людини не сповідувати жодної релігії - це передбачена чинним законодавством можливість висловлювати атеїстичні переконання та заборона примусу до сповідання тієї чи іншої релігії.

По-шосте, право отримувати релігійну освіту на власний розсуд. На сьогоднішній день, питання релігійної освіти має досить важливий характер, хоча і супроводжується низкою проблем: 1) питання включення релігії або релігійної етики у програму загальноосвітніх державних шкіл; 2) питання визнання вищої релігійної освіти (богослов'я) та акредитації відповідних освітніх закладів; 3) питання створення релігійними організаціями загальноосвітніх закладів усіх рівнів [16, с. 72].

Загальновизнані правові засади права на освіту та співвідношення цього права з правом на свободу віросповідання містяться насамперед у Загальній декларації прав людини, Міжнародному пакті про економічні, соціальні і культурні права, Конвенції про права дитини, Європейській конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. На національному рівні право отримувати релігійну освіту на власний розсуд закріплено в Конституції України, Законах України "Про свободу совісті та релігійні організації", "Про освіту", "Про загальну середню освіту", "Про вищу освіту" та інших нормативно-правових актах.

У змісті зазначеного законодавства закріплено принцип відокремлення школи від церкви (релігійних організацій). Однак формулювання та й сама суть цього принципу по-різному відображені в даних нормативних актах. Наприклад, у ч. 3 ст. 35 Конституції України визначено, що школа відокремлена від церкви [3]. В ч. ст. 6 Закону України "Про свободу совісті та релігійні організації" проголошено, що державна система освіти в Україні відокремлена від церкви (релігійних організацій) і має світський характер [4]. Також згідно ст. з За-

кону України "Про освіту" навчальні заклади в Україні незалежно від форм власності відокремлені від церкви (релігійних організацій), мають світський характер, крім навчальних закладів, заснованих релігійними організаціями [17]. В свою чергу, в ч. 3 ст. 17 Закону України "Про загальну середню освіту" зазначено, що примусове залучення учнів (вихованців) загальноосвітніх навчальних закладів до вступу в будь-які об'єднання громадян, релігійні і воєнізовані формування забороняється [18]. В такий спосіб право отримувати релігійну освіту на власний розсуд включає: по-перше, об'єднання зусиль держави і церкви в освітньому просторі, спрямованих на формування духовності народу; по-друге, визначення допустимої межі впливу релігійної освіти на загальноосвітній процес у державних освітніх закладах.

По-сьоме, право не виконувати обов'язків, що суперечать релігійним або іншим переконанням людини. Ч. 1 ст. 19 Основного Закону проголошує, що правовий порядок в Україні ґрунтується на засадах, відповідно до яких ніхто не може бути примушений робити те, що не передбачено законодавством. Хоча вже в ч. 3 ст. 35 Конституції зазначено, що ніхто не може бути увільнений від своїх обов'язків перед державою або відмовитися від виконання законів за мотивами релігійних переконань. У разі якщо виконання військового обов'язку суперечить релігійним переконанням громадянина, виконання цього обов'язку має бути замінено альтернативною (невійськовою) службою [3]. Це право передбачено також в Законі України "Про альтернативну (невійськову) службу", в якому зазначено, що громадянам України, які є членами діючих релігійних організацій, мають право обирати альтернативну службу, якщо їх віровчення не допускає користування зброєю [19].

Перелік релігійних організацій, при входженні до яких громадяни України мають право на альтернативну службу зазначено в Постанові Кабінету Міністрів України «Про затвердження нормативно-правових актів щодо застосування Закону України «Про альтернативну (невійськову) службу». До таких релігійних організацій належать: 1) адвентисти-реформісти; 2) адвентисти сьомого дня; 3) євангельські християни; 4) євангельські християни-баптисти; 5) покутники; 6) свідки Єгови; 7) хоризматичні християнські церкви; 8) християни віри євангельської; 9) християни євангельської віри; 10) товариство Свідомості Крішни.

Громадяни, які визнавалися членами вищезгаданих релігійних організацій повинні документально або іншим чином підтвердити істинність своїх релігійних переконань на засіданні комісії у справах альтернативної служби, яка їй приймає рішення про направлення громадянина на альтернативну (невійськову) службу (п. 3) [20].

З наведеного стає чітко зрозуміло, що чинне законодавство закріплює вичерпний перелік суб'єктів, яким надано право альтернативної (невійськової) служби. Однак дана можливість порушує право на свободу віросповідання, так як деякі громадяни, виходячи із власних моральних чи світоглядних переконань, не бажають проходити військову службу.

Таким чином, реалізація права на свободу віросповідання являється однією з найважливіших гарантій світоглядних переконань людини, її захисту від насильницького нав'язування яких-небудь поглядів або форм поклоніння. Сьогодні досить важливим є визначення місця правовідносин в сфері реалізації права на свободу віросповідання, їх співвідношення із загальнолюдськими цінностями. Саме такий підхід повною мірою відповідає гуманістичним ідеалам, закладеним в поняття свободи віросповідання, дозволяє виявити сферу соціальної і світоглядної співпраці віруючих та атеїстів, релігійних і світських організацій країни.

Використана література:

1. Шульженко Ф.П., Гайдулін О.О., Кундрік Р.С. Транспортне право: Навч. посібник. – К.: КНЕУ, 2005. – 244 с.
2. Кельман М.С., Мурашин О.Г. Загальна теорія держави і права: Підручник. – К.: Кондор, 2006. – 477 с.
3. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
4. Про свободу совісті та релігійні організації: Закон України від 23.04.1991 № 987-XII // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1991. – № 25. – Ст. 283.
5. Ловинюков А.С. Свобода совести: анализ, практика, выводы // Государство и право. – 1995. – № 1. – С. 24-36.
6. Бабій М. Свобода віросповідного вияву в Україні / Україна релігійна. Колективна монографія. Книга перша: Стан релігійного життя України. – К., 2008. – С. 79-91.
7. Загальна декларація прав людини від 10.12.1948 року // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: zakon.rada.gov.ua

8. Бурьянов С.А. Правовые основания, сущностное содержание и гарантии свободы совести / Государство и право. – 2001. – № 2. – С. 21-26.

9. Фомина С.В. Право на свободу совести и свободу вероисповедания // Гражданин и право. – М.: Новая правовая культура. – 2000. – № 1. – С. 19-26.

10. Міжнародний пакт про громадянські та політичні права від 19 грудня 1966 року // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: zakon.rada.gov.ua

11. Черній А.М. Релігієзнавство: Навчальний посібник. – К.: Академ-видав, 2003. – 351 с.

12. Федеральна Конституція Швейцарії від 18 грудня 1998 року // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: zakon.rada.gov.ua

13. Конституція Італійської Республіки від 22 грудня 1947 року // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: zakon.rada.gov.ua

14. Конституции государств Европейского Союза [Текст] / под общ. ред. Л.А. Окунькова. – М. : НОРМА-ИНФРА-М, 1999. – 816 с.

15. Конституція Республіки Польща від 2 квітня 1997 року // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: zakon.rada.gov.ua

16. Самойленко О.А. Релігійна освіта і виховання в системі світської освіти: проблема взаємодії / Українська полоністика. – 2009. – Вип. 6. – С. 71-77.

17. Про Освіту: Закон України від 23.05.1991 № 1060-XII // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1991. – № 34. – Ст. 451.

18. Про загальну середню освіту: Закон України від 13.05.1999 № 651-XIV // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 28. – Ст. 230.

19. Про альтернативну невійськову службу: Закон України від 12 грудня 1991 року // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 15. – Ст. 188.

20. Про затвердження нормативно-правових актів щодо застосування Закону України "Про альтернативну (невійськову) службу": Постанова КМУ від 10.11.1999 № 2066 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: zakon.rada.gov.ua

З М І С Т

Секція I

Теоретико-методологічні та загальноправові засади забезпечення економічної безпеки

Бурбело О.А., Чуніхіна Л.М. Україна знову у "чорному" списку!	3
Недодаєва Н.Л., Лежетьокова В.Г. Теоретичне дослідження підходів до легалізації капіталу як засобу забезпечення економічної безпеки національної економіки	10
Ляшенко О.М. Легітимність управління економічною безпекою підприємств: рамкові умови чи обмеження?.....	18
Диковенко К.О. Поняття, зміст державного регулювання у сфері господарської діяльності та його соціальна обумовленість.....	24
Новікова В.С. Причини та передумови економічної злочинності у промисловості Донбасу в 20-ті рр. XX ст.....	33
Сич В.О. Правила надання правової допомоги в юридичній клініці.....	43
Коробка В.Н. Правовое мировоззрение как фундаментальная основа разумной (должной) правовой политики	49

Секція II

Недоліки правового регулювання господарської діяльності як загрози економічній безпеці

Риков М.Г. Сутність державних закупівель та особливості правового регулювання їх здійснення.....	59
Грудницькая С.Н. Концепция институциональной (согласованой) собственности (власти и интересов).....	67
Заблюцька О.Ю. Бюджетна безпека України	80
Тарасенко О.С. Особливості обігу земельних ресурсів	85

Мельник О.В. Загальноправові системні підстави криміналізації забруднення довкілля	92
Чорна А.М. Ресурсне забезпечення економічної безпеки підприємства: правовий аспект	101
Цесарський М.О. Фіктивне підприємництво – злочин чи адміністративне правопорушення	106
Пасека Д.О. Протидія фіктивному підприємництву: стан наукової розробленості проблеми	112
Льїн В.Ю. Сучасні аспекти правового регулювання трудових відношень в АПК	118
Заєць О.М. Примусове укладання договорів страхування – грубе порушення законодавства України	123
Щербаков В.В. Деякі питання правового положення органів акціонерних товариств	129
Шунькін Ю.В. Вплив господарського законодавства на функціонування системи оподаткування	136
Філіпенко Є.С. Питання правового забезпечення дематеріалізації акцій	143
Андросов С.М. Состояние и перспективы государственной поддержки банковской системы в Украине	151
Зуєва О.І. Оцінка фінансової безпеки сільськогосподарських підприємств	158

Секція III

Удосконалення діяльності контролюючих, судових і правоохоронних органів як суб'єктів забезпечення економічної безпеки

Никифорчук Д.Й. Особливості виявлення злочинів в банківській системі України	165
Коряк В.В., Василичук В.І. Протидія корупції та хабарництву в бюджетній сфері	169
Черков В.О. Співвідношення судового контролю та прокурорського нагляду за здійсненням оперативних-розшукових заходів, що тимчасово обмежують конституційні права і свободи людини	175

Сумський С.А. Невизначеність процесуальної сутності оперативно-розшукової інформації як проблема протидії хабарництву	183
Сапельнікова Ю.О. Співвідношення судового контролю та прокурорського нагляду за дотриманням конституційних прав громадян в оперативно-розшуковій діяльності	187
Іваненко Р.Є. Правова основа протидії підрозділами карного розшуку умисному знищенню або пошкодженню майна шляхом вибуху	191
Меженська С.І., Кретова А.Ю. Можливості використання аудиту при виявленні та розслідуванні економічних злочинів	199
Ласуков В.О. Використання спеціальних знань при розслідуванні злочинів, пов'язаних з крадіжками кольорових і чорних металів	205
Краєвський М.П. Особливості проведення дослідчої перевірки за фактами незаконного видобутку вугілля	210
Головкін С.В. Порушення кримінальної справи та типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування шахрайств	215
Бондар В.С. Цінні папери як елемент структури механізму злочинів у сфері господарської діяльності	221
Анапольська А.І. Шахрайство та пов'язані із ними злочини, вчинені у сфері функціонування електронних розрахунків: поняття, сутність та правова природа	230
Краснобрижний І.В. Визначення сучасних напрямів загальносоціальної взаємодії в боротьбі з економічною злочинністю	239
Ленюк Я.С. До питання про алгоритм документування злочинної діяльності організованих груп, що здійснюють незаконний збут вогнепальної зброї та бойових припасів	246
Ткаченко О.Є. Завдання та основні напрямки діяльності державної служби боротьби з економічною злочинністю	254
Любченко О.О. Блокування роботи Верховної ради України як форма політичної діяльності парламентських партій	264
Весельський В.К., Тимчишин А.М. Тактичні особливості проведення окремих слідчих дій на наступному етапі розслідування фальшивомонетництва	271

Алексенко Д.С. Правові засади забезпечення безпеки осіб, що беруть участь у кримінальному судочинстві.....	278
Мірошников І.Ю. Апеляційне провадження потребує модернізації.....	282
Камишанський О.Ю. Статистичні показники діяльності ОВС щодо виявлення злочинів, пов'язаних з використанням бюджетних коштів.....	288
Лисодед О.В. Щодо змін у правовому статусі засуджених (коментар до Закону України від 21 січня 2010 р. № 1828-VI).....	292
Пічкуренко С.І. Роль відомчого і прокурорського нагляду за додержанням законів при використанні результатів оперативно-розшукової діяльності.....	300
Чистолінов О.М. До питання про створення наднаціональних правоохоронних структур у боротьбі з економічною злочинністю.....	309
Бочковий О.В. Роль і місце автоматизованих систем в інформаційно-аналітичному забезпеченні прийняття рішень про проведення оперативно-розшукових заходів, що тимчасово обмежують конституційні права громадян.....	313
Грачев В.А., Звонок Е.А. Особенности распознавания и раскрытия типовых видов убийств, завуалированных под безвестное исчезновение граждан (по материалам ГУМВД Украины в Донецкой области).....	324
Прогонюк Л.Ю. Розірвання трудового договору в разі систематичного порушення працівником трудової дисципліни.....	331
Кривонос М.В. Проблемні питання пред'явлення для впізнання поза візуальним спостереженням особи.....	342
Бабіч Л.М. Визначення предмета застави у кримінальному процесі України.....	348
Соболева О.О. Щодо предмета складу злочину, передбаченого ч. 2 ст. 388 КК України.....	357
Коваленко Т.С. Шляхи реформування дисциплінарних органів адвокатури в сучасних умовах.....	365

Секція IV

*Особливості забезпечення економічної безпеки
в умовах глобалізаційних та інтеграційних перетворень
(міжнародно-правові аспекти)*

Зось-Кіор М.В., Заруцький І.Д. Інвестиційна складова розвитку України в умовах глобалізації	371
Єськов С.В. Реформа пенсійної системи: національна стратегія удосконалення й досвід міжнародної спільноти	380
Топильницький М.В. Вплив регіональних систем стабільності в умовах інтеграційних перетворень на становлення держави як рівноправного учасника міжнародного спілкування.....	388
Льїна О.В. Управління персоналом підприємств в умовах глобалізації.....	396
Байов О.О. Міжнародно-правові механізми протидії етнічному профайлінгу.....	403
Биков О.М. Юридичний зміст правовідносин у сфері реалізації права на свободу віросповідання в Україні.....	407

Наукове видання

ВІСНИК
Луганського державного університету
внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка

**ПРАВОВІ ЗАСАДИ
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ
В СУЧАСНИХ УМОВАХ**

Спеціальний випуск № 4

Друкуються мовами оригіналу

Відповідальні за випуск *О.А. Бурбело, С.В. Єськов*
Технічні редактори *М.О. Михайлюк, О.В. Буцко*
Комп'ютерна верстка *О.В. Васильєва*

Здано до складання 17.01.2011.
Підписано до друку 11.04.2011.
Формат 60х84 1/16. Ум. друк. арк. 26,5.
Тираж 300 прим. Зам. № 30

Редакційно-видавниче відділення відділу організації наукової роботи
та редакційно-видавничої діяльності Луганського державного
університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка
Друкарня РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка
91493, Луганськ, сел. Ювілейне, вул. Генерала Дідоренка, 4
Свідомство суб'єкта видавничої справи ДК № 2692 від 17.11.2006 р.